
“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI İMADƏDDİN
NƏSİMİ ADINA DİLÇİLİK İNSTİTUTU

MÖHSÜN NAĞİSOYLU

**“KİTABİ-DƏDƏ
QORQUD”UN
GÜNƏD ƏLYAZMASI:**

TEKSTOLOJİ – FİLOLOJİ ARAŞDIRMA,
TƏNQİDİ MƏTN, SÖZLÜK

“Elm və təhsil”

Bakı-2021

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İmadəddin Nəsimi adına
Dilçilik İnstitutu Elmi Şurasının 11 dekabr 2020-ci il tarixli
qərarı ilə nəşr olunur.*

Elmi redaktor: Kamal Abdulla
akademik
Məsul redaktor: Qətibə Vaqifqızı
dosent

Möhsün Nağısoylu. "Kitabi-Dədə Qorqud"un Günbəd əlyazması:
tekstoloji-filoloji araşdırma, tənqidi mətn, sözlük.
Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 366 səh. (+şəkilli)

*Kitabda ana abidəmiz "Kitabi-Dədə Qorqud"un yeni aşkara
çıxarılmış Günbəd əlyazmasının tekstoloji-filoloji araşdırması, tənqidi
mətni və sözlüyü yer almışdır. Tənqidi mətn Günbəd əlyazmasının surəti
və dörd nəşri əsasında hazırlanmışdır.*

4603000000
N-98-2021 qrifli nəşr

© Möhsün Nağısoylu, 2021

İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz.....	4
I FƏSİL	
ƏLYAZMANIN TEKSTOLOJİ TƏDQIQI	
1.1. Əlyazma haqqında ümumi məlumat	9
1.2. Əlyazmanın adı haqqında.....	26
1.3. Əlyazmanın quruluşu, mövzusu və məzmun – ideya xüsusiyyətləri	36
1.4. Əlyazma ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu və “Oğuznamə”lər arasında səsləşmələr	45
1.5. Əlyazmanın mətnindəki təkrarlar	71
II FƏSİL	
ƏLYAZMANIN FİLOLOJİ TƏDQIQI	
2.1. Əlyazmanın səciyyəvi orfoqrafik-fonetik xüsusiyyətləri.....	78
2.2. Əlyazmanın leksik xüsusiyyətləri.....	98
Son söz əvəzi	183
Tənqidi mətn	186
Mətnin faksimilesi	256
İxtisarlər	336
Ədəbiyyat	338
Mətnin fotofaksimilesi	345

ÖN SÖZ

2019-cu ilin oktyabr ayının əvvəllərində hörmətli həmkarım, dünya şöhrətli türkoloq – qorqudşünas alim, Xalq yazıçısı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Kamal Abdulla rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Dillər Universitetində “Sovet-Türk kollokviumu”nun 30 illiyi münasibətilə qardaş Türkiyənin bir neçə gökəmli türkoloq aliminin də iştirakı ilə dəyirmi masa təşkil ediləcəyini deyərək məni də həmin tədbirə qatılmağa dəvət etdi. Dəyirmi masanın başlanmasına bir neçə gün qalmış tədbirin proqramını da aldım və onun iki mövzuda olacağını öyrəndim: 1. “Sovet-Türk kollokviumu”nun (1988) 30 illiyi; 2. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsi. Tədbirdə həm birinci mövzuda çıxışçı, həm də ikinci mövzu üzrə həmsədrərdən biri qismində iştirak etməli idim. Qeyd edirəm ki, adıçəkilən kollokvium 1988-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda keçirilmişdi və

mən də o zaman həmin İnstitutun bir əməkdaşı kimi bu kollokviumu böyük maraq və sevinclə izləmişdim.

Ölkələrarası statuslu belə bir mötəbər məclisin ikinci iclasına həmsədrlik etməyim, düzü, məni bir qədər qayğılandırdı ki, bunun da səbəbi “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazması haqqında, demək olar ki, məlumatsız olmağım idi. Elə-belə, ucdan-qulaqdan yeni əlyazma haqqında eşitsəm də, onun mətni ilə tanış deyildim. “Türkologiya” jurnalının elmi katibi, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Elçin İbrahimov 2019-cu ilin 24-26 aprel tarixlərində Türkiyənin Bayburt şəhərində keçirilmiş Beynəlxalq Dədə Qorqud Simpoziyunda iştirak etmişdi, buna görə də məsələdən xəbərdar idi. Ondan xahiş etdim ki, məni “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni əlyazması haqqında məlumatlandırсын. Gənc həmkarım ertəsi gün Türkiyə alimi Prof. Dr. Mətin Əkicinin “Dədə Qorqud”un yeni əlyazması haqqında kitabını gətirdi. 2019-cu ilin iyun ayında Türkiyənin nüfuzlu “Ötüken” nəşriyyatında işıq üzü görmüş kitabla ötəri tanışlıqdan sonra artıq məndə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkara çıxarılmış əlyazması haqqında müəyyən təsəvvür yarandı.

Oktyabr ayının 12-də iclas başlandı və “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazması qızğın müzakirələr, fikir ayrılıqları ilə yadda qaldı. Tanınmış Türkiyə türkoloqlarından Prof. Dr. Osman Fikri Sərtqaya, Prof. Dr. Əhməd Bican Ərcilasun, Prof. Dr. Mətin Əkici, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Azərbaycan alimlərindən akademik Kamal Abdulla, Prof. Dr. Ramazan Qafarlı, Prof. Dr. Ramiz Əskər, Prof. Dr. Seyfəddin Rzasoy və digərləri məsələyə fərqli bucaqlardan yanaşsalar da, yeni aşkara çıxarılmış əlyazmanın əhəmiyyətindən, onun gələcəkdə ətraflı araşdırılmasının vacibliyindən söz açdılar. Müzakirələr zamanı mən də mövzu ilə bağlı bir sıra məsələlərə, söylənilən fikirlərə öz münasibətimi bildirərək əlyazmanın nəşrlərində ilk baxışdan gözümə dəyən bəzi nöqsan və çatışmazlıqlara işarə etdim, eləcə də “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının nəşri və tədqiqi ilə bağlı görülən işlərin bu sahə üzrə hələ başlanğıc mərhələsi olduğunu da diqqətə çatdırdım.

Uzun illər türk əlyazma mətnləri, daha doğrusu, orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk tərcümə əsərlərinin əlyazmaları üzərində çalışmış bir mətnşünas kimi elə o zaman ürəyimdən bir fikir keçdi: “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının mətnini dilçilik yönündən araşdırma ilə birgə nəşrə hazırlamaq.

Müzakirələrdə çıxış edən Prof. Dr. Saim Sakaoğlu xüsusi olaraq vurğuladı ki, o, hələ ömründə belə qızğın mübahisə-müzakirənin şahidi olmamışdır. Qeyd edim ki, ömrünün ixtiyar çağlarını yaşayan hörmətli həmkarım S.Sakaoğlunun da “Dədə Qorqud” haqqında dəyərli araşdırması vardır. Müzakirənin gedişində onu da böyük iftixar hissi ilə diqqətə çatdırdım ki, 2015-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun alman alimi Fridrix fon Dits tərəfindən elm aləminə tanıtılmasının və dastandakı “Basatın Təpəgözü öldürdüyü” boyunun almancaya tərcüməsinin və nəşrinin 200 illik yubileyi tədbirlərində iştirak etdim və həmin ilin sonunda Almaniyanın Drezden şəhərindəki Dövlət Kitabxanasında dünyaca məşhur əlyazmanı görmək mənə də nəsib oldu.

Tədbirdə fasilələr zamanı hörmətli həmkarım Prof. Dr. M.Əkici “Dədə Qorqud”un yeni əlyazması haqqında kitabını mənə hədiyyə etdi. Prof. Dr. Ərcilasun isə bu məsələyə olan böyük maraq göstərdiyimi hiss edərək mənə Prof.Dr. Yusuf Azmunun “Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması “Soylamalar və iki yeni boy ilə Türkmən Səhra nüsxəsi” kitabını bağışladı. Bir neçə gün sonra isə AMEA Folklor İnstitutunun direktoru, hörmətli həmkarım akademik Muxtar İmanov Türkiyədə təhsil alan gənc araşdırıcılardan Şahgözü və daha üç nəfərin birgə hazırladıkları yeni

aşkarlanmış “Dədə Qorqud”un “Modern Türklük Araştırmaları” dərgisinin ayrıca sayında nəşr olunmuş PDF variantını mənə göndərdi. Tədbir zamanı professor Ramiz Əskər də “Dədə Qorqud” haqqında yenicə işıq üzü görmüş kitabını mənə bağışladı. Nəşrlərlə yaxından tanışlıq zamanı aydın oldu ki, mətnlərin çap variantlarında açıq-aşkar şəkildə görünən fərqli məqamlar, ayrı-ayrı sözlərin oxunuşu və açıqlanması ilə bağlı ayrıntılar kifayət qədərdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qərara gəldim ki, əlimdə olan əsərin üç Türkiyə və bir Azərbaycan nəşri, eləcə də əlyazmanın surəti əsasında bu dəyərli folklor nümunəsinin tənqidi mətnini hazırlayım, həm də əlyazmanı mətnşünaslıq və dilçilik baxımından araşdırım.

Beləliklə, bir müddət sonra “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkara çıxarılmış əlyazmasının tənqidi mətnini hazırlamağa girişdim, lakin idarə işlərinin çoxluğu üzündən kitabın çapa hazırlanması bir qədər yubandı. Qeyd edim ki, tənqidi mətni əlyazmanın surətini əsas götürməklə Türkiyə alimlərindən Mətin Əkicinin (mətndə: Ek.), Yusuf Azmunun (mətndə: Az.), Şahgölü başda olmaqla daha üç nəfər həmkarının (mətndə: Ş.) Türkiyədə; Ramiz Əskərin (mətndə: Əs.) isə Azərbaycanda hazırladıqları nəşrlər əsasında tərtib etmişəm.

I FƏSİL

ƏLYAZMANIN TEKSTOLOJİ TƏDQIQI

1.1. Əlyazma haqqında ümumi məlumat

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkara çıxarılmış əlyazmasını 2018-ci ilin dekabr ayında İran İslam Respublikasının vətəndaşı, milliyyətcə qazax olan kitab həvəskarı Vəli Məhəmməd Xoca Tehranda bir kitab mağazasından satın almışdır. Bütün türk dünyası, özəlliklə də türkoloqlar üçün böyük əhəmiyyət daşıyan bu əvəzsiz əlyazma hazırda İranın Türkmən Səhra bölgəsinin Günbəd şəhərində yaşayan V.M.Xocanın şəxsi kitabxanasında saxlanılır. Əlyazmanı satan şəxs V.M.Xocaya Qacarlar nəslindən olduğunu və kitabın Qacarlar sülaləsinin banisi Ağa Məhəmməd xan Qacarin (hakimiyyət illəri: 1789-1797) şəxsi kitabxanasında saxlanıldığını demişdir. Yüksək bədii tərtibatı ilə seçilən əlyazmanın mətni şikəstə ünsürlü gözəl nəstəliq¹ xətti ilə yazılmışdır. Əlyazmanın naməlum katibinin xətti, kitabın haşiyə-

---

¹Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlamış Mətin Əkicinin “yazma nüsha “talik” bir yazı ilə... yazılmış” fikri yanlışdır: Metin Ekici. Dede Korkut “Türkistan nüshası” ve yeni bir Dede Korkut boyu: Salur Kazanın yedi başlı ejderhayı öldürmesi // “Türkologiya” jurnalı, 2019, №2, s. 86

sində yazdığı qeydlərində və izahlarında işlətdiyi qəliz ərəb və fars sözləri (*tərəşşüh, nəşt, təhavün* və s.), xüsusilə də mətnşünaslıqla bağlı şərti işarələri (məsələn: 1b vərəqinin 9-cu sətrindəki *müqəddəm* – əvvəl və *müəxxər* – axır, axırncı terminləri), eləcə də Nadir şah Əfşarın (hakimiyyət illəri: 1736-1747) münşisi Mirzə Mehdi xanın 1759-cu ildə tamamladığı “Səng-lax” (“Daşlıq”) adlı lüğətinə istinadları onun həm peşəkar katib olmasına, həm də yüksək savadına dəlalət edir. Əlyazmanın xətti Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan və sonunda “Təbriz darüssəltənəsi” (hökmdarlıq yeri – paytaxt) qeydi olan bir neçə əlyazma kitabının xəttinə oxşayır. Ümumiyyətlə, düşünürük ki, naməlum katib Qacarlar sülaləsi dövründə (çox güman ki, Ağa Məhəmməd xan Qacarın hakimiyyəti zamanında) saray xəttatı olmuş və əlyazmanı da Təbrizdə hazırlamışdır. Əlyazmanın mətnini Türkiyədə nəşrə hazırlamış Yusuf Azmun² və Şahgözü başda olmaqla dörd nəfər gənc araşdırmaçı heyət³ də əsərin səciyyəvi dil xüsusiyyətlərinin Təbriz ağzını (şivəsini) xatırlatmasını qeyd edirlər.

---

² Yusuf Azmun. Dede Korkutun üçüncü əlyazması. Soylamalar və İki Yeni Boy ilə Türkmən Sahra Nüshası. İstanbul, Kutlu Yayınevi, 2019, s. 102

³ Nasser Khaze Shahgözü, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghtabai, Sara Behzad. Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması. İnceleme, Metin, Dizin

Əlyazma kitabını satan şəxsin dediyinə görə, onun bir qohumunda Ağa Məhəmməd xan Qacarı türkçə bir xatirə kitabının əlyazması da vardır⁴. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti dövründə mövcud ideologiyanın tələblərinə görə şəhlar ancaq zülmkar, qaniçən və qəsbkar kimi qələmə verilirdi. Həmin vaxtlar ölkəmizdə, xüsusilə də xalq şairi Səməd Vurğunun məşhur “Vaqif” pyesinin təsiri ilə Ağa Məhəmməd xan Qacar haqqında olduqca mənfi rəy formalaşmışdı. Tarixi faktlar isə Qacarlar sülaləsinin banisi A.M.Qacarı vətənpərvər və milli düşüncə sahibi bir şəxsiyyət olduğunu sübut edir. Məsələn, yazılı qaynaqlarda A.M.Qacarı türklüyə və türk mədəniyyətinə böyük dəyər verməsi və ona xaqan deyə müraciət olunmasını tələb etməsi göstərilir. Bundan əlavə tarixə dair farsca kitablarda bu böyük şəxsiyyətin Çingiz xan və Əmir Teymur haqqındakı rəvayətləri oxuması, bu iki güclü fəteh hökmdarı özü üçün örnək sayması qeyd olunur. “Rüstəmüt-təvarix” adlı farsca bir əsərdə A.M.Qacarı məclisində Çingiz xanın şəklini başının üstündən asması, Əmir Teymurun şəklini isə qarşısına qoyması göstərilir⁵.

---

ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmalar Dergisi. Cilt 16. Sayı 2, Haziran 2019, s. 156, 202-203.

⁴ Şahgoli və b. Göstərilən əsər, s. 148

⁵ Bax: Şahgoli və b. Göstərilən əsər, s.157

Əlyazmanın hazırlanma tarixinə gəldikdə qeyd etməliyik ki, görkəmli Türkiyə alimi Əhməd Bican Ərcilasun mətnin dil özəlliklərinə dayanaraq, onun XVII-XVIII yüzilliklərdə yazıya alınmasını ehtimal edir⁶. Türkiyə alimi, folklorşünas Mətin Əkici də Ə.B.Ərcilasunun bu fikrini dəstəkləyərək yazır ki, “yapılacaq ayrıntılı incelemlər sonucunda yaklaşık bir tarih tesbit etmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz”⁷. Y.Azmun isə əlyazmanı təxmini olaraq XVII əsrin sonlarına aid edir⁸. Yeni əlyazma haqqında Şahgözü və həmkarlarının fikirləri diqqətçəkiciliyi və məsələyə elmi yanaşma ilə seçilir. Onların fikrincə, yeni əlyazma “Dede Korkut hikayelerinin İran/Azerbaycan’da 16yy.’ın ikinci yarısında yazıya geçirilip 18yy. ikinci yarısında çekimlenmiş ve son zamanlara değin sevilerek okunmuş *varyant (seçdirmə bizimdir – M.N.)* nüshalarından biridir”⁹. Biz də bu fikirlə razılaşıq və hesab edirik ki, əldə olan mətnin ilk dəfə yazıya alınması məhz Səfəvilər dövründə baş tuta biləmiş. Mətnə işlənmiş və sırf Səfəvilər dövrünün idarə üsulu, vəzifə və titullarını ifadə edən sözlər:

---

⁶ Ahmet Bican Ercilasun. Dede Korkut’un Yeni Nüshası üzerine: Konu-Bağlantılar – Yer – Zaman – Okuyuş. “Türkologiya” jurnalı, N2, 2019, s. 92-98

⁷ Metin Ekici. Dede Korkut Kitabı. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar ve 13.boy. İstanbul, Ötüken, 2019, s. 22

⁸ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 12

⁹ Shahgözü və b. Göstərilən əsər, s.149

qorçıbaşı, eşikağası, divanbegi və s. eləcə də Səfəvilər sülaləsinin yaranmasında xüsusi rolu olan Bəgdili və Zülqədirlilə tayfalarının adlarının çəkilməsi belə bir fikrə gəlməyə əsas verən başlıca dəlillər sırasındadır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkara çıxarılmış əlyazmasının köçürülmə tarixinə gəldikdə isə bu məsələ ilə bağlı Şahgözü və həmkarlarının diqqət yetirdiyi aşağıdakı mühüm bir faktı qeyd etmək lazımdır. Gənc araşdırıcıların yazdığına görə, əlyazmanın kاتبinin 1a vərəqinin haşiyəsində *uçmaq* (behişt) və *sızdırdı* sözlərinə aid açıqlamaları Nadir şahın münşisi (mirzəsi-katibi) olmuş Mirzə Mehdi xanın 1759-cu ildə tamamladığı “Sənglax” (Daşlıq) adlı lüğətindən götürülmüşdür. Bu əhəmiyyətli amili əsas götürən gənc araşdırıcılar belə bir qənaətə gəlirlər ki, əlyazma 1759-cu ildən sonra, daha doğrusu, Ağa Məhəmməd xan Qacarın hakimiyyəti dövründə (1789-1797) hazırlanmışdır.¹⁰ Şahgözü və həmkarlarının tarixi faktlara söykənən bu fikirləri ilə razılaşmamaq çətin-dir. Beləliklə, biz də bu fikirdəyik ki, sözügedən əlyazma XVIII yüzilliyin sonlarında Cənubi Azərbaycanda, böyük ehtimalla, Təbrizdə hazırlanmışdır. Qeyd edək ki, əlyazmada bu fikri qüvvətləndirən digər faktlar da vardır. Məsələn, əlyazmanın mətnində Nadir şahın hakimiyyətindən sonra Azərbaycanda

¹⁰ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 157-159

yarlanmış müxtəlif xanlıqlarla bağlı incə məqamlara rast gəlirik. Belə ki, buradakı soylamalardan birində Azərbaycan şəhərlərindən Ərdəbil, İrəvan, Naxçıvan, Təbriz, Şamaxının, eləcə də Şərül, Şirvan ellərinin adları çəkilir ki, bu da həmin dövrün xanlıqlarına işarə kimi qəbul edilə bilər. Onu da qeyd edək ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda Qazan xanın epitetləri sırasında onun “Türkistanın dirəgi” olması qeyd olunduğu halda, yeni əlyazmada bu igid, Bayındır padşahın vəkili (oxu: bəylərbəyisi) və Azərbaycanın ləngəri kimi anılır.

Əlyazmanı görmüş Şahgözü və həmkarlarının yazdıqlarına görə, kitab kənarları yıpranmış və müəyyən yerlərinə ləkələr düşmüş sarı rəngli 31 vərəqdən ibarətdir. Vərəqlərin ölçüləri 23,6 x 14,6 sm, çoxqatlı kartondan düzəldilmiş qəhvəyi rəngli mövcud cildin ölçüləri isə 24,5 x 15,5 sm.-dir. Cildin üst qapağının orta hissəsində oxunula bilməyən bir damğa olduğunu diqqətə çatdıran araşdırıcıların fikrincə, əlyazmanın ilkin əsl cildi (çox güman ki, o, incə dəridən hazırlanıbmış) şirazədən qopmuş və kitab sonradan mövcud cildə tutulmuşdur.

Şahgözü başda olmaqla araşdırmaçı heyətin yazdığına görə, əlyazmanın şah kitabxanasına məxsusluğunu gücləndirən daha bir versiya bütün mətnin yüksək sənətkarlıqla hazırlanmış və qızıl suyu

ilə bəzədilmiş çərçivəyə alınmasıdır¹¹. Təcrübə göstərir ki, mətni bütünlüklə bu cür çərçivəyə alınmış orta əsr əlyazmaları, bir qayda olaraq, şah kitabxanası üçün hazırlanmışdır. Beş incə xətdən ibarət çərçivənin nisbətən iri olan birinci və ikinci cizgilərinin arası qızıl suyu ilə doldurulmuşdur. Əvvəlki iki xətlə müqayisədə nazik olan üçüncü və dördüncü cizgilərin arası da qızıl suyu ilə bəzədilmişdir. Başlıq olmayan vərəqlərdə mətn 14 sətirdə yazılmışdır. Maraqlıdır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” un Drezden və Vatikan əlyazmalarında da hər vərəqdəki sətirlərin sayı 14-ə bərabərdir.

Beşinci xətt isə bütün bu cizgiləri dövrəyə alır, beləliklə də, əlyazmanın bədii dəyərini artırır. Bundan əlavə əlyazmanın bütün vərəqlərində mətni və haşiyədəki qeydləri dövrəyə alan qızıl suyu ilə işlənmiş daha bir xətt çəkilmişdir. 1a – 5a vərəqlərində haşiyədəki əsas mətnin xətti ilə müqayisədə narın şikəstə ünsürlü nəstəliq xətti ilə yazılmış qeydlərin xətti eyni şəxsə – əlyazmanın naməlum katibinə məxsusdur. Əlyazmanın məzmununa əsaslanaraq düşünürük ki, onun yalnız ilk vərəqi (adətən, vərəqin *b* hissəsində olan mətni) cilddən qopmuş və günümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Əlyazmada cəmi iki yerdə: 1b və 2b vərəqlərində soyun (soylamanın)

---

¹¹ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 153

məzmununu özündə ehtiva edən iki (1b) və üç (2b) sətirdə qırmızı mürəkkəblə yazılmış başlıq vardır. Hər iki başlıq üçün buraxılmış yer iki sətirlidir. Qeyd edək ki, 1b vərəqindəki başlıq iki sətirə sığdığı halda, 2b vərəqindəki başlıq iki sətirə yerləşməmiş və katib onu narın xətlə iki sətir arasına güclə yerləşdirə bilmişdir. Deməli, əlyazmanın mətni əvvəlcə qara mürəkkəblə yazılmış və qırmızı mürəkkəblə yazılması nəzərdə tutulan başlıqlar üçün boş yerlər buraxılmışdır. Həmin boş yerlərin yalnız ikisində (1b, 2b) başlıqlar yazılmış, daha on doqquz vərəqdə (3a, 4a, 5b, 7b, 9a, 11a, 14b, 15b, 16a, 17a, 17b, 18b, 19b, 20a, 20b, 22a, 22b, 23b, 26b) isə başlıq üçün boş yer buraxılmış, lakin onlar elə boş olaraq da qalmışdır. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid bir sıra əlyazma kitablarında da oxşar halla qarşılaşırıq, yəni həmin əlyazmalarda da başlıq üçün boş yer buraxılmış, lakin yerlər elə boş olaraq da qalmışdır ki, bunun da müxtəlif səbəbləri ola bilər. Yeni aşkara çıxarılmış əlyazmada başlıq üçün boş yer saxlanması, lakin həmin yerlərin doldurulmaması, yəni başlığın yazılmaması o deməkdir ki, katibin istifadəsində olan əlyazmada – mövcud əlyazmanın qaynağında başlıqlar digər mürəkkəblə yazılmış və katib də bu qaydanı gözləmiş, lakin hansı səbəbdənsə həmin hissələr elə boş olaraq da qalmışdır. Burada məsələ ilə bağlı bir incə məqamı

da qeyd etməyi lazım bilirik. Adətən, bu cür yüksək tərtibatlı nəfis əlyazmaların sonunda əlyazmaşünaslıqda kolofon (sonluq) adlanan kiçikhəcmli xüsusi hissə də olur ki, burada ərəb dilində əlyazmanın tarixi (bəzən də köçürüldüyü yeri) və katibin adı qeyd olunur. Yeni əlyazmada isə belə bir kolofon yoxdur.

Bir neçə kəlmə də əlyazmadakı başlıqlar – bölümlər haqqında. Qeyd etdiyimiz kimi, əlyazmada yalnız iki başlıq mövcuddur, digər boş yerlərdə isə yazı yoxdur. Bununla belə, Y.Azmuna görə, yeni aşkarlanmış əlyazmada 27 soylama və iki boy vardır¹². M.Əkici əlyazmada 23 soylama və 1 boy (Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürməsi) olduğunu göstərir¹³. Şahgözü başda olmaqla dörd nəfərin tərtib etdiyi mətnə isə şərti olaraq 25 bölüm vardır – burada adıçəkilən digər iki araşdırıcının boy adlandırdığı hissə də rum rəqəmi ilə ayrıca bir bölüm kimi (XXV) verilmişdir.¹⁴ R.Əskərin yazdığına görə, İran araşdırıcısı Əlirza Sərrafi isə əlyazmanı 24 soylama və 2 boy şəklində nəşrə hazırlamışdır¹⁵. R.Əskərin özü əlyazmadakı soylamaları seçdirməmiş və mətndəki iki hissəni şərti olaraq boy adlandırmışdır: [Salur Qaza-

¹² Y.Azmun. Göstərilən əsər, s.17

¹³ M.Əkici. Göstərilən əsər, s.20

¹⁴ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 222

¹⁵ Ramiz Əskər. “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması. Bakı, 2019, s. 7-8

nın Araz suyu ilə Qars qəl'əsini alması], [Qazan xanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi boyu]. Qeyd edək ki, Y.Azmunun nəşrində də boylar şərti olaraq bu cür adlandırılmışdır. Bizim nəşrə hazırladığımız mətndə isə soylamalar 25 yerə ayrılmış və əlyazmadakı ən son bölüm şərti olaraq boy (Qazan xanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi) kimi verilmişdir. Onu da əlavə edək ki, əlyazmanın bölümlərə ayrılmasında cüzi fərqləri təbii sayır və bunun mətnə elə bir ciddi təsiri olmadığını düşünürük.

Əlyazmanın oğuz qrupu türk dillərinin hansına aidliyi məsələsində tədqiqatçıların fikirləri üst-üstə düşür. Əlyazmanı araşdırmış bütün mütəxəssislərin yekdil fikrincə mətn Azərbaycan türkcəsindədir və daha çox Təbriz və Ərdəbil şivələrinin dil xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Əlyazmanın dili haqqında Ə.B.Ərcilasunun fikirləri dolğunluğu və əhatəliliyi ilə seçilir. Görkəmli türkoloq bu məsələ ilə bağlı fikirlərini on maddə şəklində qruplaşdıraraq yeni əlyazmanın Güney Azərbaycan coğrafiyasına aid olması qənaətinə gəlir. Alimin bu barədə aşağıdakı fikirləri xüsusilə əhəmiyyətlidir:

1. "Damak n'si (*sağır nun – M.N*) diş n'sine (*adin – M.N.*) dönmüştür". Alim bu fikrini əsaslandıraraq yazır ki, bugünkü Azərbaycan türkcəsində də "damak n'si yoktur". Müəllif məsələ ilə bağlı belə bir

incə məqamı qeyd edir ki, mətndə diş *n* (adi *n*) səsi bir neçə sözdə damaq *n* səsinə ifadə edən *nun* və *kaf* hərfləri ilə yazılmışdır: *içün*, *çəkübən*, *sağdan*, *kəsən*, *vergilən* və s. Ə.B.Ərcilasun bunu “aşırı düzetim” (hypercorrection) adlandırır¹⁶. Aydınlıq üçün əlavə edək ki, naməlum katib əlyazmada çıxışlıq hal şəkilçisi *-dan*, *-dən* morfemini, feili sifət şəkilçisi *-an*, *-ən* morfemini, feili bağlama şəkilçisi *-uban*, *-übən* morfemini *nun* +*kaf* diqrafı ilə yazmışdır ki, bu hala orta əsrlərə aid oğuz türkcəsində olan mətnlərin heç birində rast gəlmirik. Bunu nəzərə alaraq, Y.Azmun bu qəbildən olan sözləri yalnız *n* hərfi ilə transkripsiya etmişdir. Biz də mətndə bu cür sözlərdə işlənmiş *nun+kaf* diqrafının yanlış olduğunu, həmin leksemlərin tələffüzünə uyğun gəlmədiyini nəzərə alaraq, bu qəbildən olan sözlərin imlasındakı sözügedən iki hərfi bir *n* ilə vermişik. Qeyd edək ki, katib orta əsrlərdə sağır nunla yazılan bəzi sözləri (məsələn, *dan* (sübh çağı), *miñ*, *soñ*) adi *nun* hərfi ilə yazmışdır. Deməli, əlyazmanın mətnində bu məsələdə açıq-aşkar bir uyğunsuzluq-qaydasızlıq özünü göstərir.

2. Saitlə bitən sözlərdə təsirlik hal şəkilçisi *-yi* əvəzinə *-ni* işlənmişdir: *əjdəhanı*. Məsələ ilə bağlı

---

¹⁶ Ahmet Bican Erculasun. Dede Korkut’un yeni nüshası üzerine: Konu – Bağlantılar – Yer – Zaman Okuyuş “Türkologiya” jurnalı, N2, 2019, s. 92-98

qeyd edək ki, Azərbaycan şairi-mütərcimi Əhmədi Təbrizinin 1478-ci ildə Təbrizdə tamamladığı “Əsrarnamə” adlı tərcümə əsərinin XVIII əsrə aid iki müxtəlif əlyazmasında eyni sözlər həm *-yi*, həm də *-ni* şəkilçisi ilə işlənmişdir: *Kəbəyi- Kəbəni*¹⁷. Əlavə edək ki, təsirlik halın *-yı*, *-yi* şəkilçisi daha çox Azərbaycan dilinin qərb qrupu şivələri üçün səciyyəvidir¹⁸. Bu fakt da “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının məhz Güney Azərbaycan ərazisində hazırlandığını təsdiq edir.

3. Birinci şəxsin təki əvəzliyinin, *kimi* qoşmasının, *min* sayının *mim* hərfi ilə yazılması: *mən*, *kimi*, *min*. Qeyd edək ki, *kimi* qoşması əlyazmada iki yerdə *be* hərfi ilə: *kibi* şəklində (20b-8), (21a-4), 28 yerdə isə *mim* hərfi ilə (*kimi*) yazılmışdır. Əlyazmada qoşmanın *kibi* şəkli, fikrimizcə, katibin əski yazı ənənəsini saxlamaq meylinin nəticəsidir. Məsələ ilə bağlı onu da diqqətə çatdıraq ki, XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şühədanamə”də I şəxs təkinin əvəzliyi yalnız *mən* şəklindədir¹⁹. Müqayisə üçün onu da əlavə edək ki, “Əsrarnamə” tərcüməsinin iki müxtəlif Bakı nü-

---

¹⁷ Möhsün Nağısoylu. Əhmədi Təbrizi və “Əsrarnamə” tərcüməsi. Bakı, Elm və təhsil, 2012, s. 35

¹⁸ Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. I c. Bakı, 1967, s. 76

¹⁹ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şühədanamə”, Bakı, Nurlan, 2003, s. 78

xəsində bu əvəzliyin ilk hərfi həm *mim*, həm də *be* hərfi ilə yazılmışdır²⁰.

4. *Yigit, yıldırım, yuca* sözlərinin *y*-sız olması: *igid, ildırım, uca*. Ə.B.Ərcilasun bu qəbildən olan sözlərin “önceki Dede Korkud nüshalarında” *y*’lı olmasını da diqqətə çatdırır: *yigit, yıldırım, yuca* və s. Onu da əlavə edək ki, yeni əlyazmada bu qaydaya tam əməl edilməmişdir. Məsələn, oxşar şəkilli *yıl* (il), *yılan* (ilan) sözləri yeni əlyazmada *ye* hərfi ilə yazılmışdır. Deməli, sözügedən əlyazmada bu qəbildən olan bəzi sözlərin əski yazı variantları qorunub saxlanılmışdır. Düşünürük ki, XVIII yüzilliyin sonlarında Təbrizdə, Ərdəbildə *yigit, yıldırım, yuca* sözlərini *y*-sız tələffüz edən insanlar bu qayda ilə *yıl, yılan* sözlərini də müasir ədəbi dilimizdəki kimi tələffüz etmişlər. Onu da qeyd edək ki, müasir ədəbi dilimizdəki *ulduz* sözü əlyazmanın 17b vərəqində *yulduz* şəklindədir. (17b-9).

5. “Önceki nüshalarda” (*Dədə Qorqudun Drezden və Vatikan əlyazmalarında – M.N.*) *karşu, karşula* biçimində olan kelimələr bugünkü Azərbaycan Türkçesinde olduğu gibi” (qarşı) yazılmışdır. Qeyd edək ki, ümumiyyətlə, yeni əlyazma üzərindəki müşahidələr onun mətnində dodaqlanan saithlərlə müqayisədə hə-

---

²⁰ Möhsün Nağısoylu. Əhmədi Təbrizi və “Əsrarnamə” tərcüməsi, Bakı, Elm və təhsil, 2012, s. 34

min saıtlərin dodaqlanmayan qarşılıqlarının daha çox işləndiyini göstərir. Məsələn, orta əsrlər Azərbaycan-türk əlyazmalarının çoxunda, əsasən, *-lu, -lü* şəklində olan şəkilçi yeni əlyazmada daha çox *-lı, -li* variantındadır.

6. "Teklik ikinci şahıs emir çekiminde – *gilen* pekiştiricisi vardır: *vergilen*. Önceki nüshalarda sadece – *gil* bulunmaktaydı... – *gilen* biçimi özellikle Güney Azerbaycanda görülür"²¹. Məsələ ilə bağlı qeyd edək ki, Güney Azerbaycanda hazırlanmış XVI əsr tərcümə əsəri "Şühədanamə"də bu əmr şəkilçilərinin hər ikisi vardır: *ağlagil, baxgilən*²². Bu fakt sübut edir ki, XVI əsrdə Cənubi Azerbaycanda bu şəkilçilərin hər ikisi işlənirmiş. Zaman keçdikcə (200 il az zaman deyil: "Şühədanamə" 1539-cu ildə, Dədə Qorqud'un yeni əlyazması isə XVIII yüzilliyin sonlarında hazırlanmışdır) bu şəkilçilərdən *-gilən* daha çox ümumişlək xüsusiyyəti daşımış və *-gil* morfemini sıxışdırıb çıxarmışdır.

Ə.B.Ərcilasunun qeyd etmədiyi daha bir səciyyəvi imla xüsusiyyəti yeni əlyazmanın məhz Güney Azerbaycanda hazırlandığını açıq-aşkar bir şəkildə

---

²¹ Ahmet Bican Erculasun. Dede Korkut'un yeni nüshası üzerine: Konu – Bağlantılar – Yer – Zaman Okuyuş "Türkologiya" jurnalı, N2, 2019, s. 92-98

²² "Şühədanamə". Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, v.8b, 211b

sübut edir. Bu, əlyazmada işlənmiş bir sıra sözlərdə müasir ədəbi dilimizdəki *x* səsinə ifadə edən *xe* hərfinin işlənməsidir: *çərxçi* (25a-10,25b-1), *çıxmaq* (11a-12,22a-5), *ox*²³ (15a-7), *oxranmaq*, *oxumaq*, *tox* (22b-5), *toxunmaq* (4a-8, 14b-13...) və s. Bu sözlər Osmanlı Türkiyəsi ərazisində köçürülmüş əlyazmalarda q/k səsinə ifadə edən *qaf* hərfi ilə yazılmışdır. Qeyd edək ki, bu məsələyə Y.Azmun da diqqət yetirmişdir²⁴. Yeri gəlmişkən xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, orta əsrlərdə Osmanlı Türkiyəsində və Azərbaycanda (istər şimalda, istərsə də cənubda) hazırlanmış əlyazma kitabları bir sıra səciyyəvi yazı xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər ki, onlardan biri də *x* məsələsidir²⁵.

Əlyazmanın səciyyəvi leksikası, mətndə işlənən ayrı-ayrı, sözlər də onun hazırlandığı arealın məhz Güney Azərbaycan olmasını təsdiq edir. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlamış professor Yusuf Azmun İranda doğulmuş türkmandır və Azərbaycan türkcəsini ana dili qədər bilən bir dilçi alimdir. Mətni nəşrə hazırlayan gənc araşdırıcılar: Naser Xəzə Şahgölü və Şahruz Ağtabai də İranda doğulmuş türkmənlərdir,

---

²³ Çıxmaq və ox sözləri *qaf* hərfi ilə də yazılmışdır (ikinci hərf – *qaf q* səsinə bildirir).

²⁴ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s.15

²⁵ Bax: Möhsün Nağısoylu. Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti. Bakı, Elm və təhsil. 2000, s. 64

Vəliyullah Yaqubi isə bu ölkənin vətəndaşı olan qaşqaydır. Bu gənc araşdırıcılar Cənubi Azərbaycan ləhcələrini gözəl bilir. İstər Y.Azmun, istərsə də adıçəkilən gənc doktorantlar yeni əlyazmanın mətninin dilində sırf Təbriz dialekti ünsürlərini, məhəlli xüsusiyyətləri qeyd etmişlər. Məsələn, Y.Azmun bu qəbildən olan leksik vahidlər sırasında *hamı, hərə, zad, hörməli* sözlərini vurğulayır. Bu qəbildən olan sözlərə biz də danışıq dilinə məxsus leksemlər olan *Tanrı* əvəzinə *Tarı, bayraq* əvəzinə *baydaq, dutsaq* əvəzinə *dustaq, köprü* əvəzinə *körpi, Səbəlan* əvəzinə *Səvalan*, eləcə də sırf Azərbaycan türkcəsinə məxsus *dalı, dincixmaq, donquldanmaq, uşaq, uymaq (yatmaq), marıx, onba, yaxşı* və s. kimi sözləri əlavə edirik. Bizdən öncə R.Əskər də bu məsələyə diqqət yetirərək əlyazmanın dilində işlənmiş bir sıra sözlərin Azərbaycan türkcəsi üçün işlək olduğunu qeyd etmişdir.²⁶

Bütövlükdə, mətnin dilinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, əlyazmadakı I-III bölümlər, əsasən, dini – təsəvvüfi mövzuda olduğu üçün bu hissələrin dilində ərəb və fars alınmalarının sayı çoxdur. Buna nümunə olaraq, aşağıdakı kiçik parçanı diqqətə çatdırırıq:

Dədəniñ bu soyda mətləbi budur ki, hər mümkün möhtacdur öz zatında. Pəs, insan ki, əkməl-i mümkünat-

---

²⁶ R.Əskər. Göstərilən əsər, s.10

*dur möhtacraqdur. Pəs, hər kim dünyə və axirət rifahiçün
hər nəyə möhtacdurur, hikmət-i baliğə möhtacdən iləri
möhtacün-iləyhi xəlq edübdür. (2b)*

Mətnin əsas hissəsinin dili isə “Kitabi-Dədə Qorqud” da olduğu kimi, zəngin və tükənməz xalq danışığı dilindən qaynaqlanır. Məhz bu cəhətdən də, əsərin dili bütövlükdə, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının digər nümunələri kimi canlılığı və axıcılığı, ən başlıcası isə, yüksək poetik xüsusiyyətləri və sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə seçilir. Məsələn, aşağıdakı parçalarda olduğu kimi:

*Yerdən gögə ucalubdur
yanı qarlı, əlvən otlı, gög sünbüllü gözəl dağlar,
çıqub-çıqub ağır ellər, al ordular ol dağları yaylamasa,
səküsində bədöv atlar örük üstə otlamasa,
sırtlarında qızıl keyik, qır təkə sıçraşmasa,
çeşməsinün üstində ala sayəban çatılmasa,
çarhovuzlar çapılmasa,
qızılğüllər səpilməsə,
yanıl almalar tökülməsə,
sürəhilər düzülməsə,
lə’li çaqır süzülməsə,
körpə quzular çəvrilməsə,
av ətindən dadlu kabablar buyrulmasa,
ol çaqırdan begzadələr içüb-içüb yetirməsə,*

yerdən gögə ucaldıqı yanı qarlı, əlvən otlı,
gög sünbüllü gözəl dağlar
nəyə yarar, nəyə yarar?!
... Yeni qısqə dəmiür donlar – ər köynəgi.
Güni gəlsə, dəmi düşsə,
çalışanda-dalaşanda yəñ yaxadan sökdürməsə,
yeni qısqə dəmiür donlar nəyə yarar, nəyə yarar?!
... Yemək-içmək arasında ögünəndə,
“mənəm-mənəm”,- deyəndə davlı igid,
iki qoşun bir-birinə qarışanda,
cirasunlar əlləşəndə,
aqaşınun ögicə axtarma atlar, kəsik başlar,
diri dustaqlar nəzərinə gətirməsə,
nəyə yarar, nəyə yarar?! (5b-7a)

Düşünürük ki, axıcılığı, poetikliyi ilə seçilən elə bu kiçik parçalar əsərin dili haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaqla yanaşı, onun məhz Azərbaycan türkcəsində qələmə alındığını açıq-aşkarcasına təsdiqləmiş olur.

1.2. Əlyazmanın adı haqqında

Orta əsrlərin yadigarları olan ərəbqrafikalı türkcə, eləcə də ərəbcə və farsca əlyazmalarda kitabın (əsərin) adı, bir qayda olaraq, onun əvvəlindəki di-baçə (başlanğıc) adlanan hissədə qeyd olunur. Bəzi

əlyazmalarda kitab adlarına onun sonundakı xatimə (son, sonluq) hissəsində də rast gəlirik. Bir sıra hallarda isə əlyazmanın adı sonradan onun sahibi tərəfindən, əsasən, kitabın ilk və ya sonuncu vərəqində yazılmış olur. Buna nümunə olaraq “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun Drezden əlyazmasını göstərmək olar: “Kitabi-Dədəm Qorqud əla lisan-i taife-yi oğuzan” (“Oğuz tayfalarının (boylarının) dili ilə Dədəm Qorqud kitabı”). Qeyd edək ki, bu ad əlyazma kitabının əvvəlindəki ərəb dilində olan mətndən xaric çoxsaylı qeydlər sırasında yer almışdır²⁷. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Vatikan əlyazmasında isə onun adı əsərin lap əvvəlində aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur: “Hekayət-i Oğuzname-yi Qazan beg və qeyri”²⁸. Göründüyü kimi, eposun bu adı onun Drezden əlyazmasına əsasən qəbul olunmuş adından fərqlənir. Bununla belə, bu əlyazma da əsasən, “Kitabi-Dədə Qorqud” adı ilə tanınır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının ilk vərəqi yuxarıda qeyd olunduğu kimi, mövcud deyil. Bəlkə də, əlyazmanın həmin vərəqində onun adı qeyd olunubmuş. Əlyazmanın sonunda da kitabın adı göstərilməmişdir. Qeyd edək ki, bu ki-

---

²⁷ Mustafa S. Kaçalın. Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara. Türk Dil Kurumu, 2017, s. 21

²⁸ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 473

mi hallarda əlyazma kitabının adı onun məzmununa əsasən şərti olaraq müəyyən edilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının adı da məhz bu qayda üzrə – onun məzmununa görə müəyyən edilmişdir. Bununla belə, bu adlarda müəyyən fərqlər də özünü göstərir:

1. Dede Korkut Kitabı. Türkistan/Türkmen Sahra nüshası (Mətin Ekici).

Bu kitabda izahedici səciyyəli aşağıdakı sözlər də vardır: Soylamalar ve 13. boy: Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürməsi.

2. Dede Korkutun Üçüncü Elyazması. Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası (Yusuf Azmun).

3. Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması (Şahgözü və b.).

4. “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması (Ramiz Əskər).

5. Kitabi-Türkman lisanı Oğuznaməsi (Seyfəddin Rzasoy).

Bu adların təhlilinə keçməzdən öncə qeyd edək ki, siyahıda sonuncu yer alan Seyfəddin Rzasoyun kitabında əlyazmanın transmediaktiv strukturu və ritual-mifoloji semantikasi araşdırılır, burada mətnin

özü yoxdur.²⁹ M.Əkici, Y.Azmun və R.Əskər isə kiçik bir müqəddimə ilə əlyazmanı mətnin faksimilesi ilə birgə nəşrə hazırlamışlar.

Adıçəkilən Türkiyə müəllifləri əlyazmanın orijinalı ilə yanaşı, kitaba mətnin çağdaş Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdırılmış variantını və kiçik lüğət də daxil etmişlər. Naser Şahgözü, Vəliyullah Yaqubi, Şahrüz Aqtabai və Sara Behzad isə öncə əlyazmanı filoloji-morfoloji baxımından geniş araşdırmış, sonra isə mətni, onun sözlüyünü və faksimilesini vermişlər.

İndi isə əlyazmanın yuxarıda göstərilən adları ilə bağlı fikirlərimizi bildiririk.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasını ilk dəfə nəşrə hazırlayan folklorşünas alim Mətin Əkici kitabı yuxarıdakı kimi adlandırmasını əsərin bütün türk dünyasına aid olması və onun sahibi Vəli Məhəmməd Xocanın yaşadığı coğrafiyanı da əhatə etməsi ilə izah edir.³⁰ Aydınliq üçün qeyd edək ki, Orta Asiya ölkələri və indiki Əfqanıstanın şimal hissəsi tarixən Türkistan adı ilə tanınmışdır. Hazırda Qazaxıstanda Türkistan adlı şəhər də vardır ki, bu da bölgənin tarixi adını yaşatmaq məqsədini

---

²⁹Seyfəddin Rzasoy. “Kitabi-Türkman lisani” Oğuznaməsinin transmediaktiv strukturu və ritual-mifoloji semantikasi. Bakı. Elm və təhsil, 2020

³⁰ M.Əkici. Dede Korkut Kitabı. Türkistan/Türkmen Sahra nüshası... Ankara, Ötüken, s.12

daşıyır. Sözügedən əlyazma kitabı sahibinin yaşadığı yerə gəldikdə isə, ixtisasca elektrik mühəndisi olan İran vətəndaşı Vəli Məhəmməd Xoca (1949) həm də kitabsevər bir şəxsdir, milliyyətçə qazaxdır (bəzilərinin onu türkmən kimi təqdim etməsi yanlışdır) və bu ölkənin Gülüstan vilayətindəki Türkmən Səhra bölgəsinin mərkəzi olan Günbəd-i Kavus (qısaca Günbəd//Günbət) şəhərində yaşayır. Bütün bu bilgiləri göz önünə aldıqda M.Əkicinin əlyazmaya verdiyi ad fikrimizcə, rəmzi mənə daşıyır və özünü o qədər də doğrultmur. Qeyd edək ki, əlyazmalar, adətən, qorunub-saxlandığı yerin adı ilə tanınır. Məsələn: “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden və Vatikan nüsxələri və ya “Oğuznamə”nin Berlin nüsxəsi və s.

Mətin Əkicinin əlyazmaya verdiyi addakı *nüsxə* sözünə də münasibət bildirməyi zəruri sayırıq. Qeyd edək ki, Türkiyənin tanınmış türkoloq alimi professor Osman Fikri Sərtqaya bizdən öncə bu məsələyə ayrıca məqalə həsr edərək öz fikirlərini bildirmişdir. Müəllif nüsxə anlayışının yeni aşkarlanmış əlyazma üçün qəbuləilməz olduğunu söyləyərək fikrini belə yekunlaşdırır:

“A.B.Ercilasun ile S.Özçelik’in “Dede Korkut Kitabı”nın 4. nüshası dedikleri Günbed (Türkmen

Sahra) yazması isə “nüsha” değıl, ancak “paralel metin” olma özelliğı tařımaktadır”.³¹

Biz də hörmətli həmkarımızın bu fikrini dəstəkləyərək onu da əlavə edirik ki, əlyazmaşünaslıqda nüsxə sözü mətnləri eyni olan əlyazma kitabları üçün işlədilir. Məsələn, Füzuli divanının Bakı nüsxəsi və ya Daşkənd nüsxəsi. Bu halda həmin nüsxələr əsl mətnin yer aldığı əlyazma ilə eyni olmalıdır (təbii ki, bu mətnlərdə müəyyən həddən kənara çıxmayan fərqlər də ola bilər).

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının mətni eposun mövcud Drezden və Vatikan nüsxələrinin mətnlərindən köklü surətdə fərqlənir. Burada yalnız müəyyən səsləşmə məqamları vardır ki, biz irəlidə onlar üzərində dayanacağıq. Bütün bunları nəzərə alaraq, hesab edirik ki, yeni aşkarlanmış əlyazmanı “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni bir əlyazması adlandırmaq düzgündür. Əlyazma üçün konkret ada gəldikdə isə, biz bu barədə fikrimizi irəlidə bildirəcəyik.

Y.Azmun və R.Əskərin əlyazmaya verdikləri adlar, demək olar ki, eynidir və çox kiçik fərqlə seçilir. Y.Azmun eposu “Dədə Qorqud” kimi, R.Əskər isə “Kitabi-Dədə Qorqud” şəklində vermişdir. Bun-

---

³¹ Osman Fikri Sertkaya. Dede Korkut Kitabı'nın kaç yazma nüshası var? // “Türkologiya” jurnalı, № 3, 2019, s. 93

dan əlavə Y.Azmunun kitabındakı yarımada: “Soylalar və iki yeni boy ilə Türkmən Sahra nüshası” R.Əskərin nəşrində yoxdur.

Qeyd edək ki, Yusuf Azmunun “Dədə Qorqud” un yeni aşkarlanmış əlyazmasını Türkmən Səhra nüsxəsi adlandırması, fikrimizcə, müəyyən qədər milli təəssübkeşlikdən – türkmən sözünü başlığa çıxarmaq istəyindən irəli gəlir. Məsələn burasındadır ki, Yusuf Azmun İran türkmənlərindəndir və Türkmən-səhra bölgəsinin Günbədi-Kavus şəhərində doğulmuşdur. Görkəmli dilçi alim Ə.B.Ərcilasunun qeyd etdiyi kimi, yeni aşkarlanmış əlyazmanın “türkmenlərlə, bugünkü türkmənlərlə, Türkmənistan türkmənləri ilə heç bir ilgisi yoxdur, tek ilgisi Türkmən Sahrada yaşayan bir türkmənin evində bulunmasıdır”.³² Əlyazma da yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu şəhərdə şəxsi kitabxanada saxlanılır. Hər bir halda bu məsələdə dəqiqliyin gözlənilməsi, yəni əlyazmanın saxlanıldığı yerin adı ilə adlandırılması vacib şərtidir.

Bu baxımdan Şahgölü və digər üç həmkarının əlyazmaya verdiyi ad mətnşünaslığın mövcud ənənəvi qayda və tələblərinə uyğun gəlir.

---

³² Ə.B.Ərcilasun. Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsində çıxışı/ “Türkologiya” jurnalı, №4, 2019, s.74

Qeyd edək ki, R.Əskər də əlyazmanın adı məsələsinə toxunaraq yazır: “Məncə, əlyazma saxlanma yerinə görə *Tehran əlyazması* (*kursiv mənimdir* - M.N.) adlansa, daha doğru olardı. Türküstan və Türkmən-səhra anlayışları coğrafi baxımdan çox genişdir və ərazidə başqa əlyazmalar da tapıla bilər”.³³

S.Rzasoyun əsərə verdiyi ad isə mətnşünaslıq, eləcə də əlyazmanın dil xüsusiyyətləri baxımından qəbul edilə bilməz. Qeyd edək ki, folklorşünas alimin özü də bu məsələyə müəyyən mənada şübhə ilə yanaşaraq yazır: “Nə qədər ki, ağlabatan izah (*əlyazmanın adına dair açıqlama* – M.N.) tapılmayıb, biz “Kitabi-Türkman lisanı” adını işlədəcəyik”.³⁴

Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün qeyd edək ki, əlyazmanın müxtəlif vərəqlərində başlıq üçün boş yerlər buraxılmışdır və onlardan birində (5b) başqa xətlə karandaşla fars dilində bu sözlər yazılmışdır:

Celd-e doyyom-e kitab-e türkman lisani. 1337 (Türkman dilində kitabın ikinci cildi. 1928/1929). Kitab sahibinə məxsus bu qeyddəki lisanı (dil) sözündəki ikinci hərf *sin* əvəzinə yanlış olaraq *se* hərfi ilə yazılmışdır. R.Əskər bu sözü *lisani yox, li-sani...* (ikinci) şəkildə oxuyaraq burada *sani* sözündən sonra ərəb aylarının adı olan *rəbiül* və ya *cəmadiül*

³³ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 8

³⁴ S.Rzasoy. Göstərilən əsər, s. 81

sözlərindən birinin unudulduğu qənaətindədir.³⁵ Biz həmin sözün necə oxunmalı olduğunu o qədər də ciddi bir məsələ saymasaq da, onu lisani kimi qəbul edirik. Burada əhəmiyyətli və mübahisə doğurmayan bir məsələ ortadadır: Əlyazma kitabı 1928/1929-cu ildə milliyyətçə türkmən olan bir İran vətəndaşının istifadəsində imiş və həmin şəxs bu qeydi ilə kitabın türkmən dilində olmasını diqqətə çatdırmaq istəmişdir. Məsələ ilə bağlı onu da qeyd edək ki, İranda yaşayan türkmənlərlə Azərbaycan türklərinin dillərinin yaxın olmasına baxmayaraq, əlyazmanın Azərbaycan türkcəsində olmasına heç bir şübhə yoxdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, milliyyətçə türkmən olan və İranın şimalındakı Gənbəd-i Kavus şəhərində doğulan Yusuf Azmun, eləcə də Türkiyənin Ankara Universitetinin doktorantları, milliyyətçə türkmən olan İran vətəndaşları Nasir Xazə Şahgöli və Vəliullah Yaqubi də bunu açıq-aşkar təsdiqləyirlər: onlar da əlyazmanı Dədə Qorqud kitabının Gənbət əlyazması kimi qəbul edirlər.³⁶

Qeyddəki *cəld-e doyyom* (ikinci cild) ifadəsinə gəldikdə isə, fikrimizcə, sözügedən əlyazma, əsasən, soylamalardan ibarət olan "Dədə Qorqud" kitabının ikinci cildir, yəni kiçikhəcmli bu kitabın birinci cil-

---

³⁵ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 8-9

³⁶ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 155

di də mövcud imiş və həmin kitab o vaxt naməlum kitab sahibinin istifadəsində olubmuş. Onu da əlavə edək ki, əlyazmanın 4a vərəqinin yuxarı hissəsində yenə də karandaşla yazılmış qeyd də eyni xətlədir, kitabın sahibi olmuş türkmənə məxsusdur və mətnin birinci sətrindəki sözlərin təkrarıdır. Maraqlıdır ki, bu qeydin yazıldığı vərəqdə də başlıq üçün yer buraxılmışdır, lakin yazı vərəqin yuxarıdakı haşiyə hissəsindədir.

S.Rzasoyun əlyazmaya verdiyi addakı “Oğuznamə” sözünü isə qəbul etmək olar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”un Vatikan nüsxəsi də “Oğuznamə” adlanır.³⁷

Beləliklə, yeni aşkara çıxarılmış “Kitabi-Dədə Qorqud” əlyazmasının adı ilə bağlı deyilənlərə yekun olaraq biz də fikrimizi bildiririk. Əlyazmanın uzun müddət Tehrandə saxlanılmasına baxmayaraq, hazırda İranın Günbəd şəhərində kitabsevər Məhəmməd Vəli Xocanın şəxsi kitabxanasında mühafizə olunduğunu nəzərə alaraq, bir əlyazmaşünas-mətnşünas kimi biz də Şahgözü və başqalarının fikrinə qoşularaq onun “Kitabi-Dədə Qorqud’un Günbəd əlyazması” kimi qəbul edilməsini məqsəduyğun sayırıq. Məsələ ilə bağlı onu da qeyd edək ki, sözügedən əsəri “Kitabi-Dədə Qorqud’un Tehran-Günbəd

---

³⁷ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 473

əlyazması” da adlandırmaq olardı. Bununla belə, mətnşünaslıqda, bir qayda olaraq, əlyazmanın yalnız saxlanıldığı yerə görə adlandırılmasını əsas götürərək yeni aşkara çıxarılmış əlyazmanın “Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması adlandırılmasını doğru sayırıq.

1.3. Əlyazmanın quruluşu, mövzusu və məzmun-ideya xüsusiyyətləri

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasını nəşrə hazırlamış M.Əkici və Y.Azmun onun adında əlavə kimi soylamalar sözünü də işlətməmişlər ki, bu da tamamilə doğrudur. Əlyazmanın əsasını alqış, nəsihət məzmunlu soylamalar (söyləmələr) təşkil edir. Qeyd edək ki, əlyazmanın özündə bu anlayış *soy* sözü ilə ifadə olunmuşdur və həmin söz burada daha çox boy, fəsil, bölüm anlamında işlənmişdir. Əlyazmada cəmi iki yerdə qırmızı mürəkkəblə yazılmış *soy* kəlməsi müəyyən mənada bölümün ipucu – açarıdır və irəlicədən onun məzmunu haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir. Qeyd etdiyimiz kimi, əlyazma əvvəldən naqisdir, mövcud ilk *soy* 1b³⁸ vərəqindədir və onun adı aşağı-

---

³⁸ M.Əkicinin nəşrində əlyazmanın səhifələnməsi 1b-dən başlayır. Əlyazmalarda Şərqi paginasiya (nömrələnmə, sıralanma) üsuluna görə

dakı kimi səslənir: “**Bu soyda** (*seçdirmə mənimdir – M.N.*) *Dədənün müddəası budur ki, hər kim, bəlkə hər nəstə öz həddində və kəmalında olsa, yaxşıdır. Əhl-i iste’dadı kəmal-i təhsilinə tərgib edüb moizə eylər.*

Mətndəki mövcud ikinci soyun adı 2b vərəqində yazılmışdır və həcmcə böyük olduğu üçün onu vermirik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əlyazmanın daha 19 vərəqində başlıq üçün boş yer buraxılmış, lakin yazısız qalmışdır. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid bəzi əlyazmalarda da oxşar halla qarşılaşırıq. Bu isə o deməkdir ki, bu qəbildən olan əlyazmalarda mətn öncə qara mürəkkəblə yazıldıqdan sonra başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əlyazmadakı mətnin məzmununa görə 24b vərəqində də başlıq üçün yer buraxılmalı imiş. Birincisi, ona görə ki, bu vərəqdə yer alan öncəki bölümdəki (22b vərəqində başlanan bölümdə) soylamanın son sözləri (*mədəd olsun*) altıncı sətirdə ortada yazılıbdır. İkincisi və ən başlıcası isə bu vərəqdəki mətn yeddinci sətirdən başlayaraq, məzmunca əvvəlki hissədən fərqlənir və soylama deyil. Əlyazmanın 24b – 26a vərəqlərindəki

---

sonrakı vərəqin ilk sözü əvvəlki vərəqin *a* yox *b* üzündə yazılır. Burada da əlyazmanın mövcud *b* vərəqində belə bir söz (*Fatimə*) yazılmışdır. Yalnız Şahgözü və b. bu qaydaya əməl edərək əlyazmanı 1a vərəqindən nömrələmişlər. M.Əkici və R.Əskərdə isə ilk vərəq 1b-dən başlayır. Y.Azmun hər səhifəni ayrıca nömrələmişdir. Qeyd edək ki, əlyazmanın mətni əvvəldən tam olduqda onun ilk vərəqi *b* üzünü tutur: 1b

mətni Y.Azmun və R.Əskər şərti olaraq “Salur Qazanın Araz suyu ilə Qars qəl’əsini alması” boyu kimi qəbul etmişlər. Kiçikhəcmli bu bölümdə, əsasən, Qazanın özünü öyməsi öz əksini tapmışdır. Əlyazmada Bayındır padşahın vəkili kimi təqdim olunan Qazan bir gün “ağaları ilə ovda” olarkən sərhəd gözətçisi onun üstünə on min yağının gəldiyini xəbər verir: Qazan düşmən qoşununun sayını öz dili ilə on min-on min artıraraq yüz minə çatdırır və yalnız bu zaman ayağa duraraq: Ya Mühəmməd, ya Əli: – deyir və silahdaşlarının (mətnə: ağalarının) köməyi ilə yüz min kafiri qırır. Qeyd edək ki, ya Əli çağırışı, eləcə də bu bölümdə qorçibaşı Xan Əfşar adının çəkilməsi əlyazmanın arxetipinin Səfəvilər dövrünə aid olmasını bir daha təsdiqləmiş olur. Məlum olduğu kimi, bu çağırış açıq-aşkar bir şiə təəssübkeşliyinin ifadəsidir ki, bu da ilk Səfəvi hökmdarları dövründə geniş təbliğ olunurdu. Qorçibaşı (mühafizə dəstəsinin başçısı, atlı) vəzifəsi də Səfəvilər dövrünün məhsuludur. Yeddi gün, yeddi gecə kafirə qılınc çalan Qazan sonra Qars qalasını alır və bəylər ilə Təbrizin Sürxab (Eynəli) dağına gəzintiyə çıxır. Qeyd edək ki, bütün bu hadisələr Qazanın dilindən söylənilir və açıq-aşkar bir öyü – özünüöymə təsirini bağışlayır.

Y.Azmun və R.Əskərdən fərqli olaraq, M.Əkici əlyazmadakı bu bölümü ayrıca bir boy kimi qəbul et-

mir. Onun fikrincə, bu bölüm əlyazmada yeganə olan “Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi” boyuna hazırlıq məqsədi daşıyan bir hissədir. Folklorşünas alim bu fikrinə sübut olaraq “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasındakı Dirsə xan oğlu Buğac, eləcə də Qanlı Qoca oğlu Qanturalı haqqındakı boylarda da buna bənzər bir durumun yer aldığını, yeni eposun bu hissələrində də əsas hadisədən ayrılı biləcək yerlərin olduğunu diqqətə çatdırır.³⁹ Biz də M.Əkicin bu fikrini dəstəkləyir və hesab edirik ki, əlyazmadakı sözügedən hissə məzmununa görə ayrıca bir boy üçün vacib olan tələblərə cavab verəcək səviyyədə deyil və daha çox öyü-soylama səciyyəli bir bölümdür. Akademik İsa Həbibbəylinin də fikrincə, yeni aşkarlanmış əlyazma soylamalardan və “Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi” adlanan cəmi bir boydan ibarətdir⁴⁰.

Yeni əlyazmanı araşdırmış mütəxəssislərin hamısı bir məsələdə yekdildir: əlyazmanın sonunda – 26b-31a vərəqlərində yer alan bölüm boydur. Bütün nəşirlərin şərti olaraq “Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi” adlandırdıqları bu boy “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun hər iki məlum əlyazmasın-

---

³⁹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 23-24

⁴⁰ İsa Həbibbəyli. “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. Bakı: Elm, 2020, s. 112

da olan boylarla müqayisədə həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, hər halda süjetli bir bölümdür: Adından göründüyü kimi, burada Oğuz qəhrəmanının yeddi başlı əjdəhanı öldürməsindən danışılır. Məlum olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”un özündə bu hadisəyə işarə vardır. Bundan əlavə Əbülqazi Bahadır xanın “Şəcərə-yi tərakimə” əsərində də Qazan xanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi xatırlanır.

Kiçikhəcmli boyun qısa məzmunu belədir: Qazan xan bir gün Ağ Manqanda ovda olarkən yeddi başlı əjdaha ilə qarşılaşır, Lələ Qılbaşın məsləhəti ilə əjdəhanı öldürməyə girişir və müəyyən çətinlikdən sonra bu qorxunc heyvanı öldürərək dərisini soydurur və onun dərisindən özünə don tikdirir. Qazan bu cür geyimdə Bayındır xanın yanına gəlir. Əjdaha qi-yafəsində olan Qazan xanın adamları əvvəlcə öldürmək istəyirlər, məsələdən xəbərdar olduqdan sonra isə igidi qarşılayıb yeddi gün-yeddi gecə qonaqlıq verirlər. Boy bu sözlərlə bitir: “Dədəm der: Qazan kimi qoçaq igid dünyadan gəldi keçdi” (31a). Boyda maraqlı doğuran məqamlardan biri Qazan xanın silsiləli epitetləri sırasında *Adərbaycan ləngəri* (vüqarı) birləşməsinin də işlənməsidir. Burada həmçinin Qazan xan üçün “Savalan dağı yaylaqlı” epiteti də işlənir ki, bütün bu faktlar yeni əlyazmanın Azərbaycanla sıx bağlılığını açıq-aşkar sübut edir. “Kitabi-

Dədə Qorqud” eposunda olmayan Xan Əfşar (Qarsla bağlı süjetdə adı çəkilir) və əlyazmanın yeganə boyundakı Lələ obrazları isə yeni əlyazmanın arxetipinin Səfəvilər dövrünə aid olduğunu təsdiqləyən tutarlı dəlillər sırasındadır. Məlum olduğu kimi, Lələ obrazına Azərbaycan məhəbbət dastanlarından “Əsli və Kərəm” də rast gəlirik ki, bu dastandakı hadisələr də tarix baxımından daha çox XVII-XVIII yüzilliklər üçün səciyyəvidir. Bütövlükdə yeganə boy və boy səciyyəli bir bölümlə (Qazanın Qarsı alması) birlikdə əlyazmada başlıq üçün boş yer buraxılmış yerləri əsas götürdükdə əsər 25 kiçik parçadan ibarətdir.

Əlyazmanın məzmununa gəldikdə onu araşdırmış tədqiqatçıların çoxu birinci bölümü münacat sayır. *İçün* sözü ilə bitən təxminən bir vərəqlik bu hissədə Məhəmməd peyğəmbər (s), Cəbrayıl, Büraq, Həzrət Əli, Düldüllə yanaşı, peyğəmbərlərdən Süleyman, Davud, İbrahim və İsmayılın adları çəkilir. Bu hissə aşağıdakı sözlərlə bitir: Dədəm Qorqud, qırx şagirdə ver nəsihət: *“Alpları, dua qılayun cəvən-mərdləri görməyə üçün”* (1b).

Əlyazmadakı mövcud ikinci soyun da əvvəli dini-sufi məzmun daşıyır, sonda isə oğuzlar vəsf olunur. İranlı araşdırıcı Əlirza Sərrafi bu soya şərti ola-

raq “Bir Allahın adını kim adamaz” adını vermişdir.⁴¹

Y.Azmun isə bu soyu sonda təkrarlanan sözə əsasən “Gərək” adlandırmışdır.⁴² Sonrakı soylar daha çox sufi, hikmətli və nəsihətli məzmunu ilə yadda qalır.

Mövzu rəngarəngliyi ilə seçilən soy-bölmələrdə daha çox mərdlik, igidlik və qəhrəmanlıq vəsf olunur. Soylardan bir neçəsində Oğuz ellərinin təbiəti, məişəti, etnoqrafiyası ilə bağlı fikirlər, epizodlar, diqqətçəkici məqamlar yer almışdır. Bu baxımdan əlyazmadakı *yoq* sözü ilə bitən beşinci, *nəyə yarar* sözləri ilə bitən altıncı və *güni doğar* sözləri ilə bitən yeddinci soylar xüsusilə diqqətçəkicidir. Bu soylar həm də özünəməxsus poetik deyimləri və bədii keyfiyyətləri ilə də seçilir. *Yoq* sözü ilə bitən soyda bu kəlmə müəyyən mənada rədif funksiyasını daşıyır, çünki ondan əvvəl işlənmiş feillər zəif səviyyədə də olsa, qafiyələnir: *əglənmaq, dıncıxmaq, budadmaq, şaqıdmaq, qayıtmaq, soludmaq* və s. Qeyd edək ki, sonuncu sözlər əvvəl sual şəklində işlənir, sonra isə *yoq* sözünün əvvəlində gələrək təsdiq mənasını daşıyır: *...əglənürmi? Əglənmaq yoq, ...dıncıxurmı? Dıncıxmaq yoq, ...budadurmı? Budadmaq yoq* və s.

---

⁴¹ Bax: R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 7

⁴² Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 17

“Güni doğar” sözləri ilə bitən soy da bu baxımdan seçilir. Burada türklərin həyat tərzinin ayrılmaz ünsürü olan atla bağlı deyilən sözlər qulağı oxşayır və dinləyiciyə böyük zövq verir:

*Köksi gözəl qara dağdan ilğar olsa,
bargir atlar yoruluban yolda qalsa,
eylə dəmdə necə atların:
qısqa belli, dar arxalı,
dəgirmicə sağrılı, soyı ballı,
qız bürçəkli, alma gözli,
geñ köksli, geñ satanlı,
qolanına dobdolu bədövlərün eylə gündə
güni doğar, güni doğar. (8b-9a)*

Məlum olduğu kimi, bu cümlədə at üçün işlənmiş *“qız bürçəkli”, “alma gözli”* epitetlərinə *“Koroğlu”* dastanında Qırat haqqındakı məşhur qoşmada da rast gəlirik:

Alma gözlü, qız bürçəkli Qırat, gəl.

Əlyazmadakı səkkizinci boyda qarçıqay, laçın, ütəlgi, qırqı, qaplan, aslan, qurd və s. kimi yırtıcı çöl heyvanlarının ov ovlaması ilə bağlı bilgiler də böyük maraq doğurur.

Həcmcə ən böyük olan doqquzuncu soy (11a-14a), əsasən, Oğuz igidlərinin alplıq keyfiyyətlərinin tərənnümünə həsr olunmuşdur. Burada “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun qəhrəmanlarından Bayındır xan (məndə: padşah), padşahın vəkili Qazan xan, Dəli Dundar, Qaragünə, Qarabudaqla yanaşı, dastanda adına rast gəlmədiyimiz Xan Əfşarın da adı çəkilir. Maraqlıdır ki, Bayındır xan burada “səksən min İç Oğuzun, toqsan min Daş Oğuzun padşahı” kimi təqdim olunur. O da xüsusi maraq doğurur ki, əlyazmanın 12a vərəqində Bayındır padşahın vəkili kimi təqdim olunan Ulaş oğlu Qazan üçün işlədilən epitetlərin çoxu əlyazmadakı yeganə boyda da bu oğuz igidi üçün eynilə verilmişdir. Məsələn, “Savalan dağı yaylaqlı, Sarıqamış qışlaqlı, səksən min ər heybətli, Adərbaycan ləngəri...” (12a). Qeyd edək ki, bu soyda Qazan üçün işlədilmiş *qara polad yalmanı, sur cidanun cibiri, qatı yaylar qəbzəsi, sühar oqlar peykanı* (12a) ifadələrinə də eynilə müəyyən yer dəyişikliyi ilə sözügedən boyda da rast gəlirik (26b). İrəlində – kitabın ayrıca bir bölümündə (Əlyazmanın mətnindəki təkrarlar) görəcəyimiz kimi bu hal, ümumiyyətlə, əlyazma üçün səciyyəvi bir xüsusiyyətdir. Soylara xas olan bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Onlardan bəziləri (XIX-XXIII) həcmcə olduqca kiçikdir, cəmi bir neçə cümlədən ibarətdir.

Kitabın bu bölümünə yekun olaraq qeyd edim ki, bənzərsiz dil-üslub xüsusiyyətləri ilə seçilən əlyazmanın bütün soylarını məzmun və ideya baxımından birləşdirən bir ümumi cəhət vardır. Bu, əlyazma kitabındakı bütün soylarda aşılana mənəvi keyfiyyətlərin, igidlik və qəhrəmanlığın yüksək bədii səviyyədə, özünəməxsus bir biçimdə tərənnüm olunmasıdır. Əlyazmanı oxuduqca dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrinin, ahəngdarlığı və axıcılığının, zənginliyi və dərin tarixi köklərinin şahidi olur və istər istəməz qürur hissləri keçirirsən.

1.4. Əlyazma ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu və “Oğuznamə”lər arasında səsleşmələr

Yeni aşkara çıxarılmış “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması ilə “şifahi xalq ədəbiyyatı zəminində meydana çıxmış Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının böyük başlanğıcı və mühüm ədəbi hadisəsi”⁴³ olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun mətnlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, onlar arasında həm müəyyən səsleşmə məqamları, həm də köklü fərqlər vardır. Birincilər – səsleşmələr sırasında eyni ulu kökdən qaynaqlanan hər iki dəyərlı folklor nümunəsinin məz-

---

⁴³ İsa Həbibbəyli. “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. Bakı: Elm, 2020, s. 232

mun və ideyaca yaxınlığı, üst-üstə düşməsidir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un məlum Drezden və Vatikan əlyazmalarında olduğu kimi, yeni aşkarlanmış “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında da eyni ideya və fikir qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu, oğuzların el ağsaqqalı, bilicisi Dədə Qorqudun adı ilə bağlı olan hər iki əsərdə vətən sevgisi və mərdliyin, igidlik və qəhrəmanlığın özünəməxsus poetik bir dillə, obrazlı şəkildə tərənnüm olunmasıdır. Həcmcə kəskin şəkildə fərqlənən bu mətnlər arasında (eposun Drezden əlyazması 154 vərəqdən, “Dədə Qorqud”un yeni əlyazması isə 31 vərəqdən ibarətdir) konkret səsləşmə məqamlarına gəldikdə isə, müşahidələrimizin nəticəsi kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddimə hissəsindəki *yeg* sözü ilə bitən soylama bir qədər fərqli biçimdə yeni aşkarlanmış əlyazmada da yer almışdır. Müqayisə üçün hər iki soylamanı veririk.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un (KDQ) Drezden əlyazmasında:

I. Sərp yürür ikən qazılıq ata

namərd yigit binə bilməz.

Binincə binməsə yeg.

Çalup - kəsər uz qılıcı

Müxənnətlər [çala bilməz] çalınca çal[ma]sa yeg.

*Çala bilən yigidə oq ilə qılıcdan bir çomaq yeg.
Qonuğı gəlməyən qara evlər yıqılsa yeg.
At yeməyən acı otlar [bitincə], bitməsə yeg.
Adəm içməz acı sular sızınca sızmasa yeg⁴⁴.*

“Kitabi-Dədə Qorqud” un Günbəd əlyazmasında:

*I. Sərp yügürür sallar atlar – ər qanadı.
Minə bilməz, çapa bilməz bir müxənnəs ol atları.
Savaş günü minincə minməsə yeg.
Çalar-kəsər, götürür qara polad səv qılıclar – ər azusu.
Anı çala bilməz, yetürə bilməz müxənnüsün əlində
qılıcdan isə,
mərd igidiñ əlində bir aqac yeg.
Otu bitməz qara dağlar yıqılsa, yeg.
At yeməyən acı otlar qara yerün üzərində bitincə bit-
məsə, yeg.
Adəm içməz bulanuq sası su damarından çəkilsə,
yeg. (22a)*

Göründüyü kimi, bu iki soylama arasında leksik baxımdan fərq çox azdır. Hər iki parça Dədə Qorqudun dilindən deyilir və onlarda eyni fikir ifadə olunur. Mətnlərin sonunda təkrarlanan söz də (*yeg* –

---

⁴⁴ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 30. Nümunələr dilimizə azacıq uyğunlaşdırılmışdır.

yaxşı) eynidir. Hər iki soylamada eyni sözlər və ifadələr kifayət qədərdir. Deməli, yeni əlyazmanın mətnini düzüb-qoşan ozan eposun Drezden və Vatikan nüsxələrindən xəbərsiz deyilmiş. Daha doğrusu, hər iki mətn eyni ulu kökdən qaynaqlanır, sadəcə olaraq, soylamalar müxtəlif zamanlara aid olduğu üçün ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçdikcə onlar arasında müəyyən fərqlər – ayrıntılar ortaya çıxmışdır ki, bu da tamamilə təbiidir. Eyni xüsusiyyət Azərbaycan folklor nümunələrinin çoxu üçün səciyyəvi bir hal sayılır. Bu məsələyə diqqət yetirən professor Ramazan Qafarlının fikrincə, bu cür oxşar parçalar “şifahi epik ənənənin standartlıq qanunu əsasında ayrı-ayrı zamanlarda yaranmışdır. Bu, nağıl və dastan mətnlərindəki iki qat, üç qat təkrarlanma sistemində olduğu kimi şifahi poetik mətn elementidir”⁴⁵.

Bu soylamalar arasında azacıq fərqli cəhətlər də özünü göstərir. Hər iki əsərdəki yuxarıda verilən soylamaların başlanğıc hissəsi məzmunca üst-üstə düşsə də, onların sonluqları fərqlənir. Eposda daha sonra oğuldan, yalan sözdən danışılan soylamanın sonluğu bu şəkildədir:

---

⁴⁵ Ramazan Qafarlı. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahamı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsində çıxışı // *Türkologiya*, N4, 2019, s. 65

*Ata adını yoritməyə xoyrad oğul
ata belindən enməsə yeg.
Ana rəhminə düşincə toğmasa yeg.
Ata adın yöridəndə dövlətlü oğul yeg.
Yalan söz bu dünyada
olınca olmasa yeg.
Gərcəkləri üç otuz on yaşını toldursa yeg.
Üç otuz on yaşunuz tolsun!
Həq sizə yaman gətirməsün!
Dövlətünüz payəndə olsun!
Xanım hey!⁴⁶*

Yeni əlyazmada isə 22a vərəqindən verilmiş yuxarıdakı parçadan sonra cəmi iki cümlə də vardır:

*Bazə miskin xeyir görməz kür ilə nakəs baylar
Dədəm der talanıban pozulsa yeg. (22b)*

Göründüyü kimi, bu parçalar həcmcə də fərqlənir: eposun Drezden əlyazmasındakı hissə yeni əlyazmada yer alan cümlələrdən nəzərə çarpacaq dərəcədə böyükdür.

Eposdakı *yaxşı* sözü ilə bitən soylamaya da azacıq fərqli biçimdə yeni əlyazmada rast gəlirik:

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında:

---

⁴⁶ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 31

II. Kəsə kəsə yeməgə yaxni yaxşı,
səgirdüğündə sürçməsə, yüngük yaxşı.
dayim gəldüğündə tursa, dövlət yaxşı,
bildüğün unutmasa əql yaxşı.
Qərimindən dönməsə, qaçmasa, ərlək yaxşı.⁴⁷

**“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazma-
sında:**

II. Kəsib-kəsib yeməgə-yedürməgə
məhəllində-dəmində yaxni yaxşı.
Çapar gündə, kəsər gündə sürçməsə, büdrəməsə,
igid altında bədöv yaxşı.
Çalışanda gədilməsə, ər əlində polad yaxşı.
Yanaqından aqarursa, baba yaxşı.
Yağlı sütin tox əmitsə, ana yaxşı.
Ev yanında ev tikərsə, oğul yaxşı.
Əminlik ilən, adillük ilən ölkə versə, xanlar yaxşı.
Yaxşılarda nə yaxşıdır?
Yeri, gögi yaradanda Allah yaxşı. (22b)

Bu iki parçada da leksik baxımdan vəziyyət yuxarıdakı nümunədə olduğu kimidir: hər iki mətndə eyni sözlərin işlənməsi burada da göz qabağındadır. Bununla belə, bu parçalar iki baxımdan fərqlənir. Bi-

---

⁴⁷ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 150

rincisi, KDQ-dən verilən parça eposun yeddinci boyundadır və Qazılıq Qoca oğlu Yegnəyin dilindəndir, həm də yeni əlyazma ilə müqayisədə həcmcə kiçikdir, yuxarıda verilən beş cümlədən ibarətdir. Yeni aşkarlanmış əlyazmada isə bu parça Dədə Qorqudun dilindəndir və göründüyü kimi, həcmcə nisbətən böyükdür: burada ata, ana, oğul, xanlar və Allah haqqında deyilmiş sözlər KDQ-də yoxdur. Qeyd edək ki, yeni əlyazmada bu parçada daha iki cümlə vardır:

*Əvvəl Allah, axir Allah, dost oluban mədəd olsun!
İş düşəndə namərdə
Qadir Allah yaxa dutub yalvartmasun. (22b)*

Həcm fərqi nə baxmayaraq, bu parçalarda təxminən eyni fikir səslənir və sonda gələrək təkrarlanan söz də (*yaxşı*) eynidir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”la yeni əlyazma arasında bu qəbildən olan səsləşmə nümunəsi Qazan xanın üstünə yağlı gələrkən düşmən sayını on min-on min artıraraq dediyi sözlərdir. Bu parçalar aşağıdakı kimi səslənir:

Eposun Drezden əlyazmasında:

III. Yüksək-yüksək qara tağdan taş yuvalansa,
qaba ökçəm, uyluğum qarşu tutan Qazan ər idüm.
Firovn şişlər yükləyüb yerdən çıqsa,
qaba ökçəm ilə pərçin qılan Qazan ər idüm.
Qaba-qaba beqlər oğlu qovğa qılsa,
qamçı salup tiñdürən Qazan ər idüm.
Yuca tağlara tuman tursa,
qara pusarıq, dəli [püki] qopsa,
qazağuşumun qulağı görünməz olsa,
qeyri ərən qulağuzsuz yol yarılısa,
qulağuzsuz yol başaran Qazan ər idüm
Yedi başlu əjdərhaya yetüp vardum,
Heybətindən sol gözüüm yaşardı.
Hey gözüüm, namərd gözüüm, müxənnət gözüüm,
Bir yulandan nə var ki, qorxdun? – dedüm.
Anda dəxi: Ərəm, bəgəm, – deyü oginmədüm.
öğünən ərənləri xoş görmədüm.⁴⁸

**“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazma-
sında:**

III. Bürüldüm isə, saraldum isə,
gög yüzində bulut oldum,

---

⁴⁸ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 191

*alçaq ava yerlərə çiskin oldum.
Uca dağlar başına duman olan Qazan idüm.
Yeddi başlı yer əvrəni olubanı quyruq çaldum,
dağ dolandum, ağu saçdum, yer boyadum.
Nəfəs çəküb son sümürən Qazan idüm.
Aqalarum götürmüşdüm,
Alaçaqun Çolpa dağınun dibinə getmişdüm. Buyur-
muşdum ala sayəban çatılmışdı, lə'li çaqır süzülmişdi,
körpə quzı çəvrülmişdi.
Aqalarumla içir idüm.
Qayadan bir qara daş ayrıldı, gəldi.
Saqdakı beqlər saqa qaçdı,
soldakı beqlər sola qaçdı.
Saq əlümdən sol əlümə piyaləni təprətmədüm.
Qarılarumu qarşı verüb, qara daşı saxlayan Qazan
idüm. (19b)*

Bu məsələyə bizdən öncə Y.Azmun diqqət yetirərək yeni əlyazmadakı “Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhayı öldürdüyü boy”la (boya bu cür adı müəllifin özü şərti olaraq vermişdir) “Kitabi Dədə Qorqud” eposundakı “Salur Qazanın tutsaq olup oğlu Uruz çıxardığı boy” arasında əjdaha ilə bağlı bir səsləşməyə dair sonuncuda yer alan aşağıdakı parçanı verir:

*Yedi başlu ejderhaya yetüb vardım,
Heybetinden sol gözüüm yaşardı.*

*Hey gözüm, namerd gözüm, muhannat gözüm,
Bu yilandan ne var ki korhdun? dedüm.⁴⁹*

Yuxarda qeyd etdiyimiz kimi, yeni əlyazmada həcmcə qısa olan yeganə boyda Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsindən danışılır və burada da oğuz igidinin gözünə acığı tutması ilə bağlı parça vardır:

*Əjdəha dedükləri bir yilandur,
anda nə var ki, bulaşursən, öləzürsən?
Sənün kimi namərd göz mənüm kimi mərd igiddə
neylər? (29a)*

Parçaların təhlilinə keçməzdən öncə qeyd edək ki, KDQ-dəki bu hissənin davamı yuxarıda verdiyimiz Qazanın yeddibaşlı əjdəha ilə üzləşərkən gözünün yaşarması, igidin öz gözünü namərd adlandırması olan parçadır.

İndi isə bu parçaların qısa müqayisəli təhlilini veririk.

Yeni aşkarlanmış əlyazmadan verilən nümunə əslində bir-biri ilə bağlılığı olmayan süjetsiz bölümlərdən biridir. Bu hissələr Qazanın dilindən verilmiş-

---

⁴⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 20. Nümunənin son misrasındakı *bu* sözü *bir* olmalıdır.

dir və özünü tərif etməsi haqqında olan öygüdən ibarətdir. Qazan bu parçada obrazlı, mübaliğəli bir şəkildə bulud, çiskin, duman olmasını qeyd edir, sonra isə igidin özünü yeddi başlı əjdahaya bənzədir. Parcanın əsas hissəsində isə oğuz igidi bəylərlə yeyib-içərkən dağdan gələn qayanı qolu ilə saxlamasını, eləcə də altmış batman çəkisi olan bu nəhəng qazanın içinə çaxır tökərək dalına almasını öz hünəri kimi söyləyir.

KDQ-dən verilən nümunə isə eposun boylarından birində yer almış kiçik bir parçadır. Yeni əlyazmadakı kimi, Qazan burada da öz igidliyini dilə gətirir, lakin əvvəlki nümunədən fərqli olaraq, burada o, bütün bunları fərqli məqamda danışır: dustaq olarkən “bizi öy” deyən kafirlərə cavab olaraq özünü öyərək söyləyir.

KDQ-nin adı çəkilən boyunda Qazanın düşmənlərlə qarşılaşdığı məqamda dilə gətirdiyi daha bir soylaması, demək olar ki, eynilə yeni əlyazmanın XXIV bölümündə verilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu bölümə Qazanın Araz çayını keçərək Qarşı almasından danışılır və bəzi nəşirlər onu şərti olaraq boy adlandırmışlar: “Salur Kazan`nın Aras suyu ilə Kars Kalasının aldığı boy”.⁵⁰ R.Əskərdə də bu hissə eynilə bu şəkildə boy kimi təqdim edilmiş-

---

⁵⁰ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 59

dir.⁵¹ Qeyd edək ki, əlyazmadakı bu bölüm də Qazanın dilindən verilmişdir və cəmi bir vərəq yarımında yer almışdır. İndi isə hər iki əsərdəki sözügedən parçaları veririk:

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında:

*IV. [On] bin ərdən yağı gördüm isə,
oyunum de [mə]düm,
yigirmi bin ər yağı gördüm isə,
yelmədüm,
... yüz bin ər [yağı] gördüm isə,
yüz dönmedüm.⁵²*

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günübdə əlyazmasında:

*IV. On min yağı gəldüğünü eşidəndə
qol götürüb aq otaq içində oyuna girdüm.
“İgirmi min yağı gəldi”, – deyəndə
yerümdən imrənmədüm.
... “Yüz min yağı gəldi”, – deyəndə
yüz çəvirüb qayıtmadum. (24b-25a)*

Hər iki əsərdən verilən mətnə Qazan onun üstünə yağı gələrkən nə etdiyini söyləyir. Bu parçalar-

---

⁵¹ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 10

⁵² M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 190

da düşmənin sayı on min – on min artırılır və bu məqamlarda Qazanın nə etdiyi ortaya qoyulur. Yeni əlyazmada onun üstünə on min yağı gəldiyini eşidən Qazan qol götürüb oynayır, yəni bu qədər sayda olan düşməni heçə sayır, vecinə almır. KDQ-də də vəziyyət bu cürdür. On min yağı görən Qazan bu qədər sayda olan düşmənlə oyuna-döyüşə girmir. Yağının sayı yüz min olduqda hər iki əsərdə Qazan düşməyə üz çevirmir, qılıncını ələ alaraq meydana girir.

Yağı sayının otuz min olduğu məqamda Qazanın işlətdiyi ifadə hər iki əsərdə tam uyğun gəlir. Yeni əlyazmada: *hiçə saydum*; KDQ-də: *ota saydum* (ot yerinə qoydum). Düşmən qoşunun sonrakı saylarında da vəziyyət bu cürdür: hər iki mətndə: *qıya baxdum* – gözüümün ucu ilə baxdım; *əlli mində* – əl verüb əlləşmədim – əl vermədim. Yağının sayı altmış min olduqda Qazanın dediyi sözlər bir qədər fərqlənir. Belə ki, yeni aşkarlanmış əlyazmada bu məqamda *Allahı andum*, *atlanmadum* cümləsi verildiyi halda, KDQ-də isə yalnız *alışmadum* sözü işlənmişdir. Sonrakı rəqəmlə (yetmiş min) bağlı işlənmiş sözlər isə, demək olar ki, eynidir: yetmiş min – yeni əlyazmada: *yeltənmədim*; KDQ-də: *yeləmədim* (girişmədim). Səksən mində hər ikisində: *səksənmədim*. Doxsan mində də əslində eyni sözlər bir qədər fərqli biçimdə işlən-

mişdir. Yeni əlyazmada: *donum geydüm*; KDQ-də: *tonanmadum*. Burada başlıca fərq yeni əlyazmada Qazanın donunu geyməsi, KDQ-də isə, əksinə, donunu geyməməsidir ki, fikrimizcə, bu, katib xətasıdır, çünki oğuz qəhrəmanı bu məqamda artıq savaşa hazırlıq görür, yəni döyüş paltarını geyinir. Sonuncu rəqəmdə – yüz mində işlənən sözlər də uyğun gəlir: Yeni əlyazmada: *yüz çəvirüb qayıtmadum*; KDQ-də də bu birləşmənin sinonimi işlənmişdir: *yüz dönmədüm*.

Burada hər iki əsər üçün səciyyəvi olan bir dil xüsusiyyətini qeyd etmək lazımdır. Həm eposun Drezden əlyazmasında, həm də “Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasında müvafiq saylardan sonra işlənmiş sözlərin ilk hərfləri ilə sayların ilk hərfləri eynidir: On min – *oyun*; yigirmi min – *yeltənmək* (KDQ-də); igirmi min – *imrənmək* (yeni əlyazmada) və s. Bu baxımdan altmış mindən başlayaraq işlənən sözlər arasında tam bir uyğunluq özünü göstərir: Altmış min – *alışmaq* (KDQ-də); yetmiş min – *yeltənmək* (yeni əlyazmada); *yelmədüm* (KDQ-də). Səksən mindən sonra gələn söz hər iki əsərdə eynidir: *səksənmədüm*. Doxsan min və yüz min saylarından sonra gələn sözlər arasında da müəyyən bir uyğunluq-səsləşmə özünü göstərir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ədəbiyyatşünaslıqda və dilçilikdə alliterasiya adlanan bu sənət növü hər iki əsərdə qabarıq şəkildə özünü gös-

tərir. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlarının bir çoxunun adlarının əvvəlində işlənən sözlər xüsusilə diqqətçəkicidir. Məsələn: at ağızlı Aruz, boz ayğırlyu Beyrək, bıyığı qanlı Bügdüz Əmən, boyı uzun Burla xatun, Qaracuğun qaplanu, qonur atun əyəsi... Qalın Oğuzun dövləti, qalmış yigid arxası Salur Qazan, sarı tonly Selcan xatun və s.

Göründüyü kimi, bu surətlərin əvvəlində işlənən ilk sözün birinci hərfi eposdakı obrazın adındakı ilk hərflə eynidir. Yeni aşkarlanmış əlyazmada isə eposda olan zəngin surətlər qalereyası yoxdur. Bununla belə, burada da alliterasiya hadisəsi az da olsa, müşahidə olunur. Məsələn, əsərdə haqqında danışılan yeganə surət olan Qazan üçün işlədilən epitet səciyyəli sözlər ixtisarla verdiyimiz aşağıdakı parçadakı kimi səslənir:

... qavatlara qan utdurub cəza verən... qonur atı pərçəmli, qaynar dəniz qurşaqly, qara polad yalmanı... qatı yaylar qəbzəsi... qayış dilli qurt əniginün qapquncısı... Ulaş oğlu Qazan. (12a)

Yeni əlyazmanın və KDQ-nin Drezden əlyazmasının mətnləri arasındakı daha bir səsləşmə məqamı eposun müqəddimə hissəsindəki qadınların dörd dürlü olması ilə bağlı parçadadır. Günbəd əl-

yazmasının XVIII bölümündə də oxşar məzmunlu parça vardır. Dədə Qorqudun hikmətli sözlərindən, oğuzların gələcəyi ilə bağlı dediklərindən-öncəgörmələrindən ibarət olan bu bölümün bir yerində el ağsaqqalı ozan oğuz kişilərinin yad eldən gətirdikləri qızla evlənmələrinə münasibətini bu şəkildə bildirir:

Sınlmamış yad eldən, yad oymaqdan,

Oğuz, sənün içünə bir qız gələ, gəlin düşə.

*Ol gəlin ay başına yetişmədin yaşmaqınun altından
donğuldana.*

Yıl başına yetişmədin qayınata ilə qayınanaya dil yetürə.

*“Başum bəxti, alp igidum, atan yaman, anan yaman,
mənüm evcigəzimi ayır”, – deyə.*

Evcigəzin ayıra, çadıra güci yetməsə, çubuq əkə, üstinə həsir sala, evüm deyə.

Bir keçisi oqlaq doğsa, malum deyə.

Qazana güci yetməsə, çölmək ala.

Dügiyə güci yetməsə, yarma sala.

*Aqşamadən ha bişürə, ha düşürə, aqşam olanda:
“Başum bəxti, alp igidüm, dadlı – tamlı zad bişürmişəm,
gəl ye”, – deyə.*

*“Qayınatanun minnətindən, qayınana cövrindən
qurtuldum, şükr”, – deyə...*

Ol günləri görməmişəm mən, görmüş kimi söylərəm... (21a-21b)

KDQ-də qadınların (mətnədə: qarıların) dörd dürlü olması ilə bağlı hissəyə gəldikdə isə, burada “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasında yuxarıda verilən parçaya məzmunca tam uyğun gələn hissə olmasa da, butövlükdə götürdükdə müdrik oğuz ağsaqqalının burada, ümumiyyətlə, qadınlar haqqında söylədiklərinin üçü mənfi çalarlıdır və bu üç parçanın yekunu olaraq sonda ozan deyir:

*Andan dəxi, sizi, xanum, Allah saqlasun, ocağunıza buncılayın övrət gəlməsin.*⁵³

İndi isə yeni aşkarlanmış əlyazma ilə şərti olaraq Berlin “Oğuznaməsi” adlandırılan əlyazmanın mətni⁵⁴ arasındakı səsləşmə məqamlarına diqqət yetirək. Məlumat üçün qeyd edək ki, Berlində Dövlət Kitabxanasında saxlanılan əlyazmanın (şifri: Diez Agurt 31) özündə onun adı bu şəkildədir: “Oğuzname-yi türki və tatarca zərb-i məsəldir” (1a). Sonrakı vərəqdə isə əlyazmanın adı bu cür göstərilir: “Ağuznamə”, yəni zürub-i əmsal (2b). Bu vərəqdə belə bir

⁵³ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 34

⁵⁴ Kitabi-Oğuznameyi-türki və tatarca zərb-i məsəldir. Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Şamil Cəmşid Qorqudşünas. Bakı, Nurlan, 2008, s. 3

qeyd də vardır: “Türkcə zərb-i məsəldir”. 41 vərəqlik əlyazmanın hər vərəqində mətn 17 sətirdə yazılmışdır. Nəsx xətti ilə köçürülmüş əlyazmanın katibi və tarixi göstərilməmişdir. Əlyazmanın mətnini nəsrə hazırlamış qorqudşünas alim Şamil Cəmşid kitabın sonunda yazılmış “xərçi yemək” sözlərini əbcəd qaydasına görə hesablayaraq onun 879/1474-cü ildə köçürüldüyünü göstərir. Əlyazma səliqəli xətlə köçürülsə də, Şamil Cəmşid Qorqudşünasın qeyd etdiyi kimi, mətndə çoxsaylı imla qüsurları vardır. Əlyazmanın ilk iki vərəqinin mətni Dədə Qorqudun kəlamlarından ibarətdir. Maraqlıdır ki, bu hissə “Fatihətül-kitab” sözləri ilə bitir, sonra isə hikmətli məzmunlu cümlələr – atalar sözləri verilir. Əlyazma kitabının əsas hissəsi atalar sözlərindən ibarətdir. Nəsrələ olan mətn arasında beytlər və kiçikhəcmli şeir parçaları da verilmişdir. Əlyazmanın 18a vərəqində yazılmışdır: “İstanbul, Bursa, Ədirnə cümlə şəhərlərin atasıdır, anasıdır, köküdür”. Buna əsasən əlyazma kitabı Osmanlı Türkiyəsi ərazisində hazırlanmışdır və onun köçürülmə tarixi İstanbulun fəthindən (1453) sonra olmalıdır. Ümumiyyətlə, əlyazmanın yazı xüsusiyyətləri və dili onun osmanlıcaya daha yaxın olduğunu sübut edir.

“Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması ilə Berlin “Oğuznamə”sinin mətnləri arasında səsleşmə, uy-

ğunluq məqamları sonuncunun əvvəlində yer alan Dədə Qorqudun hikmətli sözləri, aforizmləri ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, “Oğuznamə”də Qorqud sözü iki şəkildə yazılıb: Qorqud (3a), Qorqut (4a).

Yeni əlyazmadakı XVII bölümündə yer alan aşağıdakı parça Berlin “Oğuznamə”sinin sözügedən hissəsindəki müəyyən yerlərlə səsləşir:

Dədəm der ay ötə, yıl dolana, zəmanələr qopub gələ.

Dağ otları tükənə, tikən qala.

Dadlı dirilük tükənə, də'vaylan savaş qala.

Əsl beqlər tükənə, əvam qala.

Selintilər yıqıla bir yerdə, oba ola.

Dərıntilər yıqıla bir yerdə, kəntli ola.

Bir kəntdə iki koxa olsa, beş dahicə daruğa ola.

Olar dahi bir-biriniñ sözünə bitməyələr.

Ortaluqda bədnəfs ilən yalançınınuñ günü doğa.

Ol günləri görməmişəm mən Dədə [Qorqud],

görmüş kibi söylərəm.

Yazı, qışı bilinməz yıllar ola.

Qüvvəti, güci bilinməz ellər ola.

Yaylaqlar qışlaq ola, qışlaqlar yaylaq ola

... Ol günləri görməmişəm mən, görmüş kibi söylərəm. (20b-21a)

Berlin “Oğuznamə”sindəki aşağıdakı parça məzmunca yuxarıdakı hissə ilə yaxından səsləşir, hətta tam üst-üstə düşən məqamlar da vardır:

*Tağ otları dükanə oğuz (?) gəvən qala.
Ulu-ulu sular soğula⁵⁵, ancaq əkrən (?) qala.
Yılanlar və çayanlar gəlirlər, əqrəblər, böyülər qırı-
la⁵⁶, həman əvəzməz qala.
Tatlu dirilik, gökçək düzənlik kəsila, də`vi qala.
Dünyanın adəmi, kişisi həmin cadısilə (?) divi qala.
Həqqə qulluq etmək gedə, həman soy qala.
Qonşu qonşu əvinə varmaqdan əgri xiyal ala.
Şəhrə, bazara, seyr etməyə gələn türklər, türkmənlər
övrəni bir nəsnəyi bəgənməyələr...
Ol günləri görmədən söylədim bən Dədə Qorqut...
(3b-4a)*

Göründüyü kimi, bu iki mətnə tam üst-üstə düşən yerlər vardır ki, onlar sırasında dağ otlarının tükənməsini, dadlı diriligin tükənməsi və ya kəsilməsini, də`vi (*də`va* – savaşı) qalmasını göstərmək olar. Mətnlərdə yekun kimi səsləşən sözlər də, demək olar ki, eynidir:

---

⁵⁵ Ş.Cəmşid Qorqudşünasın nəşrində: sovula.

⁵⁶ Ş.Cəmşid Qorqudşünasın nəşrində: qeyrilər.

*Ol günləri görməmişəm (görmədən söylədim) mən
(bən) Dədə Qorqud.*

Bu iki parçanın məzmununda incə fərqlər, ayrıntılar da vardır, lakin ümumi fikir eynidir: Dədə Qorqud müəyyən mənada gözəl günlərin həsrətini çəkir və dünyanın pisliyə doğru dəyişməsindən narahatlığını dilə gətirir.

Qeyd edək ki, hər iki əsərdə bu qəbildən olan daha bir-iki parça vardır ki, onlarda da eyni sözlərə, ifadələrə rast gəlirik:

Berlin “Oğuznamə”sində:

Dərə-təpə qalmaya, tarla ola.

Tana-tolu qalmaya, kölük ola.

Ulu-kiçi qalmaya mölük (?) ola.

Yigitlər, qocalar, övrətlər kibi çoluqı yölük ola...

Ol günləri görmədən söylədim bən Dədə Qorqud...

(4a-4b)

Günbəd əlyazmasında:

Dərə-təpə qalmaya, əkin ilən şüxm ola.

Dana-buzov qalmaya, cüftə gedə.

Oğlan-uşaq qalmaya, əkinçi ola.

Əkinçisi çox ola, yerində bərəkəti yoq ola.

*... Ol günləri görməmişəm mən, görmüş kimi söylə-
rəm. (21a-21b)*

Qeyd edək ki, “*Ol günləri görmədən söylədim bən Dədə Qorqut*” cümləsi ilə bitən bu qəbildən olan parçaların sayı Berlin “*Oğuznamə*”sində yuxarda verdikimiz “*tağ otları dükanə*” sözləri ilə başlayan ilkin parça ilə birlikdə beşə bərabərdir. Həmin parçaların hamısı hikmətli məzmunu ilə seçilir və daha çox zəmanədən, rüzgardan şikayət təsirini bağışlayır. Bu məzmunlu parçalar arasında aşağıdakı iki beytdə də yer almışdır:

*Sanıp-sanıp söyləyənlər iş bitürür,
Sapa-supu söyləyənlər baş yitürür,
Bənümlə qaqınc ilə söz söyləyənlər
Kəndü başına savaşı gətürür. (4a)*

Qeyd edək ki, Berlin “*Oğuznaməsi*”nin Şamil Cəmşid Qorqudşünas tərəfindən hazırlanmış Bakı nəşrində bu şeir parçasının son iki misrası nəsr şəklində verilmişdir⁵⁷. Sözügedən parçaların həcminə gəldikdə isə, əsərin bu hissələri əlyazmanın 3b-5a vərəqlərində yer almışdır və “*Dədə Qorqud*”un yeni əlyazmasındakı oxşar məzmunlu parçadan azı iki dəfə çoxdur. Xatırladaq ki, yeni əlyazmada sözügedən sonluqla bitən parça 20-21b vərəqlərindədir.

---

⁵⁷ Kitabi-Oğuznameyi-türki... s. 6

Əbülqazi Bahadır xanın “Şəcərə-yi tərakimə” əsərində Qorqut Atanın Qazanın mədhinə həsr etdiyi yeddi bəndlik mənzum parçanın birinci dördlüyü də məzmunca “Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasında bütünlüklə Qazanın özünü öyməsi haqqında olan XVII bölümündə təsvir edilən qayadan bir qara daşın gəlməsinə dair epizoda uyğun gəlir. Əvvəlcə həmin hissəni sonra isə “Şəcərə-yi tərakimə”də olan dördlüyü veririk.

Günbəd əlyazmasında:

... Aqalarumla içir idüim.

Qayadan bir qara daş ayrıldı, gəldi.

Saqdakı beqlər saqa qaçdı,

soldakı beqlər sola qaçdı.

Saq əlümdən sol əlümə piyaləni təprətmədüm. Qarılarımı qarşı verüb qara daşı saxlayan Qazan idüm... (19b)

“Şəcərə - yi tərakimə” də:

Kazgurt tağdın aşağıya taşı yuvarlattı

Salur Kazan qarşı varıp çekip

İt Becene görüb onu aklı kitti

Alplar, begler, gören var mı Kazan gibi⁵⁸?!

---

⁵⁸ Zuhal Kargı. Şecere-i Terakimedeki manzum parçalar üzerine // Türk Dilleri Araştırmaları, 1991, s. 84

Qeyd edək ki, yeni əlyazmada Qazan xan dağdan gələn daşı qolu ilə, KDQ-də isə Qazan xanın dustaq olması boyunda budu, topuğu ilə saxlayır. “Şəcərə-yi tərakimə”də də Qazanın qoçaqlıqları sırasında yuxarıdakı epizodun verilməsi göstərir ki, bu hadisə orta çağlarda geniş yayılıbmış.

Qeyd edək ki, Berlin “Oğuznamə”sinin 5b-6a vərəqlərində olan və Dədə Qorquda aid edilən hikmətli sözlərin müəyyən hissəsi azacıq fərqli şəkildə KDQ-nin Drezden əlyazmasının əvvəlində 3a-3b vərəqlərində də vardır:

Berlin “Oğuznamə”sində:

*Allah, Allah, deməyincə işlər onmaz.
Qadir Tanrı verməyincə ər bayımaz.
Xəlifə⁵⁹ ton geyürsən, qadın olmaz.
Ciliylə qoqaz dikəni odun olmaz.⁶⁰
Qara əşəgə yular⁶¹ ursan qatır olmaz...
Kül dəpəcik olmaz.
Güyəgü oğul olmaz və gəlin qız olmaz,⁶²
Qar nə dənli çəq yağsa,⁶³ yaza qalmaz.
Gög yapağlı⁶⁴ çəmən güzə qalmaz... (5b-6a)*

---

⁵⁹ KDQ-də: qaravaşa.

⁶⁰ Misra KDQ-də yoxdur.

⁶¹ KDQ-də: Qara əşək başına uyan.

⁶² KDQ-də fərqləndirilən hissə yoxdur.

⁶³ KDQ-də: Yapa-yapa qarlar yağsa.

Maraqlıdır ki, bu hikmətli sözlər Türk Tarix Qurumu kitabxanasında saxlanılan “Oğuznamə”də də müəyyən kiçik fərqlərlə vardır⁶⁵. Deməli, “Oğuznamə”lərin də kökü eyni qaynağa dayanır və zaman keçdikcə bu əvəzsiz folklor nümunələrinin mətnlərində müəyyən fərqlər, ayrıntılar ortaya çıxmışdır. Eyni sözləri yeni aşkara çıxarılan “Dədə Qorqud” əlyazmasına da aid etmək olar. Buradakı soylamaları da düzüb-qoşan, sonra yazıya alan ozan Dədə Qorqudla bağlı bir çox qaynaqlardan yararlanaraq belə bir əsəri ortaya qoymuşdur.

Yeni aşkarlanmış əlyazma ilə eposun Drezden və Vatikan əlyazmaları arasındakı səsleşmə məqamları ilə bağlı bu kiçik qeydlərimizin yekunu olaraq görkəmli qorqudşünas – türkoloq akademik Kamal Abdullanın dünya folklor sənətinin möhtəşəm abidəsi, nadir incisi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” haqqındakı aşağıdakı fikirlərini diqqətə çatdırmağı məqsədəuyğun sayırıq: “Bütövlükdə, KDQ-nin quruluşu iki möhtəşəm dövrü özündə birləşdirir. Bu dövrlərdən biri, yəni mif dövrü ona xas olan ünsür və vasitələrlə zəngindir. O biri dövrün isə əsasını klassik yazı mədəniyyətinin əlamətləri təşkil edir”⁶⁶. Bu fi-

---

⁶⁴ KDQ:-də Yapağulu gökçə.

⁶⁵ Bax: M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 209

⁶⁶ Kamal Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud” poetikasına giriş. Bakı: Rs Poliqraf MMC, 2017, s. 20

kirləri “Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasına da müəyyən mə-nada aid etmək olar. Yeni əlyazmada da bir tərəfdən mifik dövrün göstəricisi olan yeddi başlı əjdaha ilə qarşılaşır, digər tərəfdən isə yuxarıda qeyd etdiyimiz Səfəvilər dövrü ilə səsleşən sözlərlə, hətta müəyyən mənada xanlıqlar dövrünün ab-havasını özündə əks etdirən yer adları ilə (Təbriz, Naxçıvan, İrəvan, Şərül, Şirvan və s.) rastlaşırıq ki, bunlar da yeni dövrü təmsil edir.

Yeni aşkarlanmış əlyazma ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasının mətnləri arasındakı fərqli cəhətlərə gəldikdə isə, bu məsələ ayrıca və geniş bir araşdırmanın mövzusu olduğu üçün biz onun üzərində dayanmır və yalnız aşağıdakı bir neçə məqamı qeyd etməklə kifayətlənirik:

1. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, eposun Drezden əlyazması həcm baxımından yeni əlyazmadan nəzərə çarpacaq dərəcədə böyükdür.

2. Yeni əlyazma, bütövlükdə götürdükdə, Dədə Qorqudun (məndə: Dədə, Dədəm Qorqud, Dədəm) dilindən verilmiş soylamalardan ibarətdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasındakı soylamalar isə daha çox eposun qəhrəmanlarının dilindən verilmişdir.

3. Eposun Drezden əlyazmasında süjet bitkinliyi ilə yadda qalan on iki boy vardır, yeni əlyazma isə kiçik süjetli yalnız bir boydan ibarətdir.

4. Yeni əlyazmada adı çəkilən Xan Əfşar, yeganə boydakı Lələ Qılbaş surətlərinə, eləcə də bəzi vəzifə, titul və tayfa adlarına (eşikəğası, divanbegi, Begdili, Zülqədirlə və s.) “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında rast gəlmirik. Eposun 12 boydan ibarət Drezden əlyazmasındakı zəngin surətlər qalereyasının çoxu da təbii ki, yeni əlyazmada yoxdur.

1.5. Əlyazmanın mətnindəki təkrarlar

“Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının mətnində az da olsa, təkrar səciyyəli məqamlara, yəni cüzi dəyişikliklərlə bəzi parçaların kitabın müxtəlif yerlərində verilməsi hallarına da rast gəlirik. Maraqlıdır ki, bu təkrarlar yaxın vərəqlərdə yer almışdır və əsasən vəhşi heyvanlar (aslan, qurd və s.) haqqında olan yerlərdə işlənmişdir. Əlyazmanın mətnində müşahidə etdiyimiz təkrarlar aşağıdakılardır:

I Acıqlı aslan yavrusı gur meşənün kolında
yer yerlənür, dünək [salur],

ilxıllara yetişəndə salla urar,
at ayırur, ayqır dutar,
alın başdan götürür, aşrı salur,
boynın – budın sökübəni su yerinə qan sümürür,
bazuları üstində üç högürür. (8a)

*I Acıqlı aslan yavuzı qarıları qabarmadın
aran sazı, gur meşəni kolında dünək salur, yer yerlə-
nür,*

*ilxılardan salla urar, at ayırur, ayqır dutar,
alın başı üstindən kürələr, aşrı salur.
Ət yeməyüb, sümügindən sındırmayub,
yal dibindən sökübəni su yerinə qan sümürür. (10a-b)*

II Qaranqısı gecə olanda qalxar – qopar könjülcügi,
öləndə qaruncügi ac olanda
altmış aqac yolu bir gecədə daban çalar,
qarılarını verübəni qarda yatar.
qapısı bərk daş ağılu qıyın sökər,
qartal ögəc səmizini qarpub dutar,
boynu yoqun türk oğlını dün hayırdur,
qara köpək it oğluna qovğa salur,
qara dərə quytusinə daldalanur, özin salur,
sinir çəkər, öpkə deşər,
qanlı quyruq, bağır-öpkə çalub utar. (8a-b)

*II Qurt ənigi yavuzı altı ayluqına yetişəndə ər kimi olur.
Qaruların döşəyübən qarda yatar,
aqca qoyın izini ələ alır,
altmış aqac yolları dündə yortar,
yarı gecə məhəllində yanı bərkə daş ağıluq qıyın sökər,
qartal ögəc səmizini qarpar dutar,
qaba boynı gücinə siyərlənür,
dört yanından azuların səv baturur.
boynı yoğun türk oğlını dün hayxırdur,
qara köpək it oğluna qovğa salur,
qara dəmə quytusına dolandurur,
siñir çəkər, öpkə deşər,
“Qoyma, qoyma”, – dəmində qara bağır, yağlı quyruq
xarp-xarp utar. (10b)*

8a vərəqində verilən birinci nümunə ilə 10a-b vərəqindəki birinci kiçik parça arasındakı yaxınlıq göz qabağındadır: hər iki parçada acıqlı aslan balasının ov ovlamasından danışılır. Bu parçaların hər ikisində *yer yerlənmək, salla urmaq, aşrı salmaq, qan sümürmək* kimi ifadələr işlənmişdir. Maraqlıdır ki, 8a vərəqindəki parça acıqlı aslan yavrusu, 10a-b-dəki eyni hissə isə acıqlı aslan yavuzı haqqındadır.

İkinci nümunədə *qurt ənigi yavuzı*, eləcə də əlyazmanın 9b-10a vərəqlərində *ala qalxan yavuzı, ac qarçıqay yavuzı, ala qaplan yavuzı, ala laçın yavuzı* bir-

ləşmələrindəki sonuncu söz *yavri* yox, *yavuz* leksik vahididir. Bu amilə əsaslanaraq düşünürük ki, 8a vərəqindəki *acıqlı aslan yavrisı* birləşməsindəki sonuncu söz də *yavrisı* yox, *yavuzı* olmalıdır.

Birinci nümunə ilə bağlı onu da qeyd edək ki, katib burada *dünək* (yuva) sözündən sonra *salur* kəlməsini buraxmışdır. Bu məsələdə acıqlı aslanla bağlı ikinci yerdə verdiyimiz nümunə buraxılmış sözü müəyyənləşdirməkdə yardımçı olur.

8a-b vərəqindəki nümunə ilə 10b vərəqindəki ikinci nümunədə isə *qurt ənigi yavuzından* danışılır. Sadəcə olaraq, burada ilk verdiyimiz nümunədə (8a-b) söhbətin hansı heyvan haqqında getməsi müəyyən qədər məlum deyil. İkinci olaraq verdiyimiz nümunə (10b) bu məsələyə aydınlıq gətirir: hər iki parçada *qurt ənigi yavuzından* bəhs olunur. Bu nümunələrdəki yaxınlıq, eynilik daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Xüsusilə də, nümunələrin türk oğlu (çoban) və köpək haqqında olan sonluq hissələri, demək olar ki, eynidir. Bu parçalar arasında əsas fərq, sonda səslənən və müəyyən soylamanın başlığı rolunda, rədif vəzifəsində çıxış edən sözlərin fərqli olmasındadır. 8a vərəqində sonda rədif funksiyasını daşıyan və müəyyən mənada olan söz “Güni doğar” ifadəsidir. 10a-b vərəqində isə bu qəbildən olan söz və ya ifadə yoxdur.

Əlyazmanın 20b, 21a və 21b vərəqlərindəki nəsihət məzmunlu və əsasən *ola* sözü ilə bitən hissələrdə də kiçik təkrarlar var. Məsələn, 20b vərəqində *Dədəm der* sözləri ilə başlayan parçada köhnə günlərin həsrəti kimi səslənən hissə bu sözlərlə bitir: *Ol günləri görməmişəm mən Dədəm, görmüş kimi söylərəm.*

Sonrakı vərəqin (21a) başında da bu cümlə təkrarlanır, sadəcə olaraq, burada *mən Dədəm* əvəzinə *mən Dədə Qorqud* getmişdir ki, fikrimizcə, bu variant düzgündür. Belə yerdə istər-istəməz görkəmli Azərbaycan maarifçisi Mirzə Fətəli Axundzadənin arxivində olan Dədə Qorqud haqqındakı aşağıdakı sözlər yada düşür:

*Gəlinə ayıran demədim mən Dədə Qorqud,
Ayrana doyuran demədim mən Dədə Qorqud.*

Maraqlıdır ki, 21b vərəqinin sonunda olan “*Ol günləri görməmişəm mən, görmüş kimi söylərəm*” cümləsində *Dədəm, Dədə Qorqud* sözləri yoxdur. Göründüyü kimi, burada daha bir fərq kibi qoşmasının *kimi* şəklində işlənməsindədir. Bu fakt da yeni aşkarlanmış əlyazmanın mətndən, yazıdan yox, dildən, ağızdan yazıya alınmasını sübut edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, eyni sözləri Türkiyə alimi Mustafa

S.Kaçalın KDQ-nin Drezden əlyazması haqqında demişdir: “Mətnin (*KDQ-nin mətninin – M.N.*) kendisine özgü yanı, yanlışlarıdır. Yazıdan ve gözden değil, kulaktan ve sesten kaleme geçirilmiştir”⁶⁷. Alimin KDQ-nin Drezden əlyazmasının mətninə dair dəyərlili qeydləri və düzəlişləri onun bu fikrində tamamilə haqlı olduğunu göstərir. Məsələn, KDQ-nin sözügedən mətnində azı 10 yerdə *qazağuc* sözü *qara qoç* kimi getmişdir ki, bu da mətni yazıya alan katibin *qazağuc* (at, at sürüsü) sözünü şifahi nitqdə – ozanın söyləməsindən *qara qoç* kimi qəbul etməsidir. Qeyd edək ki, eposun Drezden əlyazmasının mətninin məzmunu məhz birinci variantın doğru olduğunu təsdiqləyir. Onu da diqqətə çatdıraq ki, *qazağuc* sözü ilə *qara qoç* birləşməsinin ərəb əlifbasındakı yazılışları çox oxşardır. Bu fakta əsasən düşünürük ki, konkret bu nümunəyə görə katib, bəlkə də, köçürdüyü mətnə – “Kitabi-Dədə Qorqudun”un Drezden əlyazmasının arxetipində işlənmiş və XVI əsrdə – yəni əlyazma köçürüldüyü dövrdə artıq arxaik səciyyə daşıyan *qazağuc* sözünün mənasını anlamadığı üçün onu *qara qoç*

---

⁶⁷ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 12

kimi qəbul etmiş və elə bu şəkildə də yazıya almışdır. Deməli, M.S.Kaçalının yuxarıdakı fikrini həmişə bir hökm kimi qəbul etmək də düzgün sayıla bilməz.

Daha bir təkrar nümunəsi Qazanın epitetlərinin eyniliyi (IX soyda və yeganə boyda) özünü göstərir.

Beləliklə, “Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasının mətnində müşahidə etdiyimiz bu kiçik təkrar nümunələri tanınmış folklorçu alim Ramazan Qafarlının yuxarıda sitat kimi verdiyimiz fikrində tamamilə haqlı olduğunu sübut edir. Belə ki, “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasının mətnindəki təkrarlar şifahi poetik mətnin göstəricisidir, yəni bu dəyərli folklor nümunəsi öncə şifahi şəkildə yaranmış və zaman keçdikcə, təbii olaraq, müəyyən təkrarlar ortaya çıxmışdır ki, sonralar həmin təkrarlar əsərin günümüzə gəlib çatan yazılı variantında yer almışdır.

II FƏSİL

ƏLYAZMANIN FİLOLOJİ TƏDQIQI

2.1. Əlyazmanın səciyyəvi orfoqrafik-fonetik xüsusiyyətləri

Məlum* olduğu kimi, farslar və türklər islamı qəbul etdikdən sonra ərəb əlifbasından istifadə etmiş və çox keçmədən farslar bu əlifbaya ərəblərdə olmayan *p, ç, j* və *g/q* səslərini ifadə edən müvafiq hərflər artırmışlar: *pe, çe, je* və *qaf//gaf*. Orta əsrlərə aid türkcə mətnlərdə də farsların ərəb əlifbasına əlavə etdikləri bu hərflər tətbiq olunmuşdur. Qeyd edək ki, ک hərfinin farsca mətnlərdə yazılışına XIX əsrdən başlayaraq rast gəlirik. *Pe* və *çe* hərfləri isə XVI yüzillikdən etibarən tətbiq edilmişdir. Türklər isə ərəb əlifbasına onlara məxsus damaq samiti olan *n* səsini (*nq*) ifadə edən və sağır nun: nun+kaf diqrafı adlanan bir hərf əlavə etmişlər. Bu səsin türkcə mətnlərdə ifadəsində müəyyən fərqlər də olmuşdur. Bəzi mətnlərdə ərəb əlifbasındakı adı *kaf* hərfinin üstündə, bəzən də altında üç nöqtə qoyulmuş, bu yolla onu [*k*] səsini ifadə edən *kaf* hərfindən fərqləndirmişlər. Bununla belə, üzərində və ya altında üç nöqtə olan *kaf* hərfi

bir sıra hallarda *g* səsini də ifadə etmişdir. Məsələn, XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də katib-mütərcim Məhəmməd bin Hüseyin Nişati türkmənşəli *güz* (payız) və farsmənşəli *gərd* (toz) sözlərini ərəb əlifbasında bu leksemlərlə eyni cür yazılan *köz* və *kərd* (etdi) sözlərindən fərqləndirmək üçün *kaf* hərfinin altında üç nöqtə qoymuşdur⁶⁸. Katib bu əlyazmada *sağır nunu* bildirmək üçün da bəzən sözügedən işarədən istifadə etmişdir: *añar idi* (43a). Bəzi əlyazmalarda isə, məsələn, Vəli Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsinin Sankt-Peterburq əlyazmasında (907/1501-02-ci il) katib *sağır nunu* bildirmək üçün bəzi hallarda *kaf* hərfinin altında *yox*, üstündə üç nöqtə qoymuşdur⁶⁹. Qeyd edək ki, *sağır nun* türkcə mətnlərdə adi *kaf* ⤵ hərfi ilə də ifadə olunmuşdur. Bu hala daha çox orta yüzilliklərdə Osmanlı Türkiyəsi ərazisində hazırlanmış əlyazma kitablarında rast gəlirik. Azərbaycan ərazisində (şimalı-cənublu) köçürülmüş əlyazmalarda isə *sağır nun*, bir qayda olaraq, iki hərflə: *nun+kaf* diqrafı ilə ifadə olunmuşdur. Bu səciyyəvi xüsusiyyətə əsaslanaraq orta əsrlərə aid türkcə mətnlərin arealını təxmini də olsa, müəyyən etmək mümkündür. Adıçəkilən ərazi-

---

⁶⁸ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan, 2003, s. 67-68

⁶⁹ Möhsün Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi. Bakı, Nurlan, 2004, s. 38

lərdə köçürülən əlyazma kitablarının daha bir mühüm səciyyəvi xüsusiyyəti vardır. Bu, Osmanlı Türkiyəsi ərazisində hazırlanmış əlyazmaların daha çox nəsx və ya təliq xətti ilə, Azərbaycan ərazisində köçürülmüş əlyazmaların isə nəstəliq xətti ilə yazılmasıdır. Bu baxımdan yeni aşkarlanmış “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasının harada köçürüldüyünü elə təkcə bu iki əlamətlə müəyyən etmək olar: əlyazma nəstəliq xətti ilə köçürülmüş və *sağır nun* yuxarıda qeyd olunan iki hərflə ifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, katib *sağır nunun* yazılışında tam sərbəstliyə yol vermişdir. Belə ki, o, mətndə olan eyni sözləri gah *sağır nunla*, gah da adi *nun* hərfi ilə ifadə etmişdir. Məsələn: کوانک *güvən* (17b-4), گواننک *güvənən* (17b-5); گواننر *güvənənlər* (17a-13), گوانورسنک *güvənürsən* (17b-3), گوانمدموم *güvənmədüm* (26a-14). Göründüyü kimi, katib hətta eyni vərəqdə bu sözdəki (*güvən*) beşinci səsi həm *sağır nunla*, həm də adi *nunla* yazmışdır. Qeyd edək ki, orta əsr mətnlərində *güvən* sözünün *sağır nunla* yazılışına rast gəlmirik.

Əlyazmada bu halın əksi ilə də qarşılaşırıq. Klassik mətnlərdə *sağır nunla* yazılan *yalañac* (çılpaq, yoxsul) sözünü katib üç yerdə ənənəyə uyğun olaraq *sağır nunla* يالانکاجلر *yalañaclər* -13a-1, يالانکاجونک *yalañacur* – 24a-2, يالانکاجرونک *yalañaclərur* (28a-14), bir yerdə isə adi *nunla* yazmışdır: يالانکاجرونک *yalañaclərur*

(2a-10). Eyni sözləri *üstin almaq* birləşməsindəki birinci tərəfə də aid etmək olar: katib bir yerdə *üstin* sözünü adi *nun* ilə اوستين آلا *üstin ala* -10a-7, iki yerdə isə *sağır nun ilə yazmışdır*: اوستينك آلا *üstin ala* – 4b-2, 4b-3. Naməlum katibin müasir ədəbi dilimizdəki *onlar* sözünü bir yerdə sağır nunla: اونكلرونك *onlarruŋ* (2b haş.), bir yerdə isə اولار *olar* (20b-6) şəklində yazmasını da başa düşmək olmur. Qeyd edək ki, *onlar* əvəzliyi orta əsrlər türkdilli mətnlərində انلار *anlar* kimi, yəni *sağır nunsuz* yazılır. Elə naməlum katib də bu sözün təkini – انى *anı*, آنده *anda*, آنونك *anun* şəklində yazmışdır (3a-4, 26a-14, 25b-13). Daha iki sözü bu siyahıya aid edirik. Klassik mətnlərdə اولنك *ölən/öləng* (otlaq, çəmən) kimi yazılan sözü katib iki yerdə *sağır nunla*: اولنك *ölən yerün* (11b-7, 11b-8), bir yerdə isə اول-ده *öləndə* şəklində (8a-12) yazmışdır.

Türkiyənin tanınmış dilçi alimi Əhməd Bican Ərcilasunun doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, katibin *nun-kefle yazdığı üçün, çəkübən, sağdan, soldan, basan, kəsən, içərsən* və s. kimi sözlər adi *n* ilə oxunmalıdır⁷⁰. Sözügedən məsələyə diqqət yetirən Yusuf Azmun bu qəbildən olan sözlərin yazılışını yanlış sayaraq onları transkripsiyada adi *n* hərfi ilə vermişdir ki⁷¹,

⁷⁰ Ə.B.Ərcilasun. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsində çıxışı // Türkologiya, N4, 2019, s. 76

⁷¹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 16

bunu da doğru sayırıq. Katib həmçinin *ikən* hissəciyini 4 yerdə sağır nunla (23b-1, 23b-6, 23b-7, 30a-9), 4 yerdə isə sağır nunsuz (8b-6, 15a-11- iki yerdə, 20a-5) yazmışdır. Bu halı artıq imla sabitsizliyi faktı və ya klassik mətnlərə bələdsizlik kimi dəyərləndirmək olar.

Ərəbqrafikalı klassik türk mətnlərinin, o sıradan Azərbaycan əlyazmalarının çoxunda qabarıq şəkilə özünü göstərən imla sabitsizliyi, yəni türkmənşəli eyni sözlərin müxtəlif yazı şəkilləri “Dədə Qorqud” kitabının yeni aşkarlanmış kiçikhəcmli əlyazmasında da müşahidə olunur. Əlyazmada eyni sözün müxtəlif qrafik variantları, əsasən, ayrı-ayrı leksik vahidlərin fərqli tələffüzünü özündə əks etdirir. Mətnə imla sabitsizliyini özündə əks etdirən nümunələrdən biri isə bu qaydadan kənara çıxır. Belə ki, əlyazmada yalnız aşağıdakı iki sözün nümunəsində *s* samitinin ərəb əlifbasının iki müxtəlif hərfi: *sin* س və *sad* ص hərfləri ilə ifadə olunmasıdır. Bunlar *sol* sifətinin və *salmaq* feilinin ilk hərfinin ərəb əlifbasının sözügedən iki müxtəlif hərfi ilə yazılmasıdır: *sol*: سول – صول *salmaq*: سالان - سالان (*salan* formasında)

Qeyd edək ki, *sol* sifəti əlyazmada cəmi 10 dəfə işlənmiş və sözün ilk hərfi 6 nümunədə *sin* س hərfi ilə (19b-10 iki yerdə, 19b-11, 25b-7, 26a-2, 26a-4), 4 nümunədə isə *sad* ص hərfi ilə (3b, 6b, 11b, 30a) yazıl-

mişdir. *Salmaq* sözü isə əlyazmada feilin müxtəlif şəkillərində (əmr, arzu, xəbər) və indiki zaman feili sifət formasında (salan) 30 dəfə *sad* hərfi ilə, iki dəfə isə *salan* (2a-3) və *salur* (*salır*) (8a-9) formasında *sin* hərfi ilə yazılmışdır. Göründüyü kimi, bu iki sözün yazılışında *sad* hərfinə üstünlük verilmişdir. Qeyd edək ki, orta yüzilliklərə aid digər türk mətnlərində də *sol* və *salmaq* sözləri daha çox *sad* hərfi ilə yazılmışdır. Belə bir halın səbəbinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu məsələdə Azərbaycanın tanınmış dilçi alimlərindən Əbdülzəl Dəmirçizadə, Hadi Mirzəzadə və Samət Əlizadənin fikirlərində müəyyən qədər incə fərqli məqamlar özünü göstərir. Ə.Dəmirçizadə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun Drezden nüsxəsində naməlum katibin eyni sözləri gah *sin*, gah da *sad* hərfi ilə yazmasına diqqət yetirərək, bu hərflərin ifadə etdikləri səsini (s) məxrəcinə görə fərqli olmadığını vurğulayır⁷². Görkəmli dilçi alimin bu fikri tamamilə doğrudur. Belə ki, tərkibində *se*, *sin* və *sad* hərfləri olan ərəb sözləri (məsələn: ilk hərfi *se* olan *sabit*, *sin* olan *sakit*, *sad* olan *səbir*) dilimizdə yalnız *s* səsini ifadə edir və burada heç bir orfoepiya fərqi yoxdur. Tanınmış ədəbi dil tarixi mütəxəssisi Hadi Mirzəzadə isə qalın və sərt samit olan “*sad*”ın dilimizə ərəb-

---

⁷² Əbdülzəl Dəmirçizadə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı, API nəşriyyatı, 1959, s. 46

mənşəli sözlərlə daxil olduğunu qeyd edərək yazır: “Azərbaycan (*türk –M.N.*) sözlərini də bəzən *şüursuz bir münasibət nəticəsində (seçdirmə mənimdir – M.N.)* sözün tərkibindəki qalın səslidən (*saitdən –M.N.*) asılı olaraq ərəbcə *s* ilə vermişlər”⁷³. S.Əlizadə isə hesab edir ki, orta əsr katibləri türkmənşəli ayrı-ayrı sözləri şüurlu olaraq *sad* hərfi ilə yazmışlar. Alim bu faktı ərəb dilinə xas olan yazı qaydalarının təsiri kimi qiymətləndirərək yazır ki, bu dildə hər hansı bir sözün kökü *sad* hərfi ilə başlanırsa, ondan sonra mütləq qalın sait gəlməlidir⁷⁴. Orta əsrlərə aid türk mətnləri üzərindəki müşahidələr alimin bu fikrinə haqq qazandırır. Bununla belə, ən savadlı Azərbaycan katibləri, məsələn, XVI əsrə aid tərcümə nümunələrindən “Şühədanamə” və “Şeyx Səfi təzkirəsi”nin mütərcimi və katibi Məhəmməd bin Hüseyin Katib tərkibində qalın sait olan türkmənşəli bir sıra sözləri (məsələn, *sol, basmaq, sunmaq* və s.) gah *sad*, gah da *sin* hərfi ilə yazmışdır⁷⁵. “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının naməlum katibi də xəttindən görüldüyü kimi, savadlı bir şəxs olmuş, bununla belə, yuxa-

---

⁷³ Hadi Mirzəzadə. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962, s. 33

⁷⁴ Samət Əlizadə. Orta əsrlərdə Azərbaycan yazı dili. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1985, s. 16

⁷⁵ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan, 2003, s. 81

rıda qeyd olunan *sol* və *salmaq* sözlərini gah *sin*, gah da *sad* hərfi ilə yazmışdır. Əlyazmada [s] səsi ilə başlayan *son* (1a-5, 28b-1), *sona* (10a-1, 15b-11), *sonra* (5b-7, 11a-2, 26a-7) və *soludmaq* (4b-9, 4b-10) sözləri isə yalnız *sad* hərfi ilə yazılmışdır. Fikrimizcə, bu məsələni yalnız ərəb yazı dilinin təsirinin nəticəsi kimi dəyərləndirmək lazımdır. Ərəb yazı qaydalarını yaxşı bilən savadlı türk katibləri bir sıra hallarda fərqi nə varmadan öz dillərinə məxsus sözləri də adıçəkilən dilin imla qaydalarına uğunlaşdırmaq istəmiş, bəzən isə buna əməl etməmişlər. Məsələ ilə bağlı bir incə məqam xüsusilə diqqətçəkicidir. Həzini təxəllüslü XVI əsr Azərbaycan şairi-mütərciminin qələmindən çıxmış “Hədəsi-ərbəin” (“Qırx hədis”) adlı mənzum tərcümə əsərinin Bakı nüsxəsinin naməlum katibi qafiyə yerində işlənməmiş *sorıla* (soruşula) sözünü *sad* hərfi ilə, *sürilə* (qovula) sözünü isə *sin* hərfi ilə yazmışdır:

*Ol zəman ki, həqqü batil sorıla,
Duzaxə kim, asi qullar sürilə...⁷⁶*

Tərcümənin Bursa nüsxəsinin katibi isə *sorıla* və *sürilə* sözlərinin hər ikisini *sin* hərfi ilə yazmışdır.

---

⁷⁶ Möhsün Nağısoylu. “Həzininin “Hədəsi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2008, s. 41, 212

“Dədə Qorqud”un yeni aşkar edilmiş Günbəd əlyazmasında müşahidə olunan imla sabitsizliyinə aid nümunələrin çoxunda aşağıdakı hərf (və müvafiq olaraq səs) əvəzlənmələri özünü göstərir:

I. Sait əvəzlənmələri

1. *a-o*. Bu hərf-səs əvəzlənməsi yalnız müasir ədəbi dilimizdəki üçüncü şəxsin tək *o* əvəzliyinin yönlük haldakı qədim variantı olan *aηa* انکا sözü ilə yanaşı, *oηa*- اونکا variantının da cəmi bir nümunədə işlənməsində özünü göstərir: *aηa* (5a-9) – *oηa* (1b-2). Qeyd edək ki, *aηa* sözündə, adətən, *alef* hərfinin üstündə [a] səsinə bildirmək üçün qoyulan mədd işarəsi burada yoxdur: انکا. Buna görə də əslində həmin sözü *oηa* kimi də oxumaq olar. Bununla belə, *oηa* sözündə *alef* hərfindən sonra *vav* hərfi də yazıldığı üçün yuxarıdakı söz yalnız *aηa* kimi oxunmalıdır. Onu da qeyd edək ki, orta əsrlərə aid türk mətnlərində bu əvəzlik əsasən, انکا şəklində yazılmışdır. Burada isə həmin sözün انکا şəklində yazılması əlyazmanın nisbətən sonrakı dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə daşımasına bir sübut kimi dəyərləndirilə bilər.

Eyni sait əvəzlənməsi *o-ol* əvəzliyinin *anda* və *onda* şəkillərində də özünü göstərir: انده *anda* (4b-12h., 26a-14, 27a-8, 29a-2, 30b-11) – اونده *onda* (1b-1). Qeyd edək ki, bu əvəzlik əlyazmada *onda*, *orada*, *o zaman* anlamlarını daşıyır. Orta əsrlərə aid türkcə mətnlər-

də sözügedən əvəzliyin *anda* variantına daha çox rast gəlirik.

Bir incə məqamı da qeyd etməyi lazım bilirik. Əlyazmada *o, ol* əvəzliyi çıxışlıq halda *andan* şəklindədir (5a-14, 13a-8, 13b-2... cəmi 14 yerdə). Yalnız bir yerdə isə bu söz *andın* şəklində də işlənmişdir ki, bunu artıq çağatay dilinin, xüsusilə də böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin təsiri kimi qəbul edirik. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid digər Azərbaycan-türk əlyazmalarında da oxşar halla, yəni çağataycanın təsiri ilə rastlaşırıq.

2. *a-u*. Bu hərf-səs əvəzlənməsi də yalnız bir sözün nümunəsində: *tozatmaq (sovurmaq)* feilinin yazılışında özünü göstərir. Belə ki, bu sözdə [z] səsini ifadə edən *ze* hərfindən sonra iki yerdə [a] səsini ifadə edən *alef* hərfi, bir yerdə isə [u] səsini ifadə edən *vav* hərfi işlənmişdir: *توزاتسا tozatsa* (7b-11), *توزادور tozadur* (9b-13), *توزوتسه tozutsa* (4a-10). Bu halı katib səhvinin nəticəsi kimi də qəbul etmək olar. Qeyd edək ki, çağdaş türk dilində bu feil eyni mənada *tozutmaq* şəklində işlənir⁷⁷.

3. *e-ə*. Bu hərf əvəzlənməsi aşağıdakı bir neçə sözün nümunəsində özünü göstərir: *ایو ev* (2b-13, 3a-2, 7a-1... cəmi on səkkiz yerdə) – *أو əv* (2b-13, 2b-14 – cəmi iki yerdə). *بيک beg* (10b-14, 11b-3, 12a-2...cəmi

⁷⁷ Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Qurumu, 2014, s. 868

on beş yerdə) - بک *bəg* (14b-5, 20a-7 – cəmi iki yerdə). Daha bir sözün yazılışını bu hərf-səs əvəzlənməsinə aid etmək olar: گری *gəyri* (11a-2) - *gəri* (23a-3, 23a-12, 27b-2). Qeyd edək ki, گری şəklində yazılan sözün Y.Azmun, M.Əkici, Şahgölü və b. *geri* kimi oxumuşlar. Biz də bu şəkildə oxumuşuq, lakin katib ilk hərfdən sonra [ə] səsini bildirən *fəthə* hərəkəsini qoymuşdur ki, buna əsasən söz yazılışına görə *gəyri* kimi oxunmalıdır. Bununla belə, sözün bu cür oxunuşu inandırıcı görünmür. Buna görə də sözügedən hərəkəni katib xətası kimi qəbul etmək düzgündür. Onu da qeyd edək ki, katib گری *gəri* kimi yazdığı sözdə də (hər üç halda) *fəthə* işarəsini qoymuşdur. Buna əsasən düşünmək olar ki, o, گری *geri* sözündə də bilməyərəkdən bu hərəkəni qoymuşdur. گەئ *geη* (1b-9) – گەئ *gəη* (6b-4, 8b-6, 9a-1... cəmi doqquz yerdə) sözünün yazılışı da bu qəbildəndir. Bununla belə, fikrimizcə, orta əsrlərə aid türk mətnlərində *e* səsinin bir çox hallarda yazıda xüsusi hərflə ifadə olunmadığı nəzərə alındıqda *geη* sözünün *gəη* şəklində də tələffüz edildiyi inandırıcı görünmür. Burada daha bir oxşar məqamı qeyd etmək lazımdır. Katib müasir ədəbi dilimizdəki *çilətmək* sözünü iki şəkildə yazmışdır: چیلادور چیلتسه چیلاتسه - - (9b-12, 4a-10, 7b-10). Sözdəki hərfləri nəzərə alsaq, onda bu sözü iki cür oxumalıyıq: *çiladur* (9b-12) – *çilatsa* (7b-10) və *çilətsə* (4a-

10). Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk mətnlərinin bir çoxunda ə səsi söz ortasında bəzi hallarda *alef* hərfi ilə ifadə olunur. Məsələn, Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsinin Sankt-Peterburq nüsxəsində: گلانه *galəna*, پیش‌مامش *piş-məmiş*, بکزادی *bənzədi* və s.⁷⁸ Bu xüsusiyyət klassik tərcümə nümunəsi “Şühədanamə”də daha qabarıq şəkildə özünü göstərir: گوناش *günəş*, استاک *istək* və s. Tərcümənin dünyada yeganə olan əlyazmasında (1539-cu il) söz sonunda da bir sıra hallarda ə səsi əlef hərfi ilə ifadə olunmuşdur: اولکا *ölka*, گوغا *göga*, کيما *kimə* və s.⁷⁹ Bu məsələni, eləcə də “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasını ədəbi dil abidəsi sayaraq, biz *çilətsə* sözünü yazılışından asılı olmayaraq, elə bu şəkildə oxumağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Onu da əlavə edək ki, əlyazmada *ev* sözündən düzəlmiş *evli* sözü də əlyazmada cəmi bir yerdə işlənmiş və ابولی (11b-8) şəklində yazılmışdır. Məlum olduğu kimi *ev* sözünün *əv* şəklində tələffüzü daha çox dilimizin cənub şivəsi üçün səciyyəvidir⁸⁰.

---

⁷⁸ Möhsün Nağısoylu: Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2004, s. 42

⁷⁹ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan, 2003, s. 72-73

⁸⁰ Məmmədağa Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Şərq-Qərb, 2008, s. 416

4. *ı-u*. Bu hərf-səs əvəzlənməsinə aid nümunələr əlyazmada çoxdur. Onları işlənmə yerinə görə iki qrupa ayırmaq olar: a) söz kökündə və ya əsasında əvəzlənmə; b) *-lı, -li, -lu, -lü* şəkilçisinin yazılışında əvəzlənmə. Birinci qrupa aid nümunələrdə bu hərf əvəzlənməsi, əsasən, söz sonunda müşahidə olunur: *هامى hamı* (5a-12 haş.) – *هامو hamu* (5a-12, 11a-4, 11a-13... cəmi altı yerdə); *ياورى yavru* (7b-6, 7b-12, 8a-5... cəmi altı yerdə) – *ياورو yavru* (13b-8); *قاپى qapı* (22a-4) – *قاپو qapu* (1a-7, 8a-14, 18b-11, 22a-5); *قايخى qayxı* (13b-6) – *قايخو qayxu* (24b-4); *بالغیر balğır* şəklində (3a-7 mətndə və haş.), *بالغیرسه balğırsa* (18b-10) – *بالغور balğur* (5a-8 mətndə və haş.); *تانیمایوب tanımayub* (13a-12) – *تانور tanur* (30a-14, 30b-1); *اومرولنک omrulan* (2a-11) – *اومریلنک omrılan* (13a-2); *سیندیرمایوب sindirmayub* (4b-8, 10a-14), *سیندیورور sindirur* (10a-9) – *سیندورسه sindursa* (4b-1); *آیندیری ayındırı* (2b-8) – *آیندوری ayındurı* (14a-9, 15b-9, 27b-9), *سیزدیردی sızdırdı* (1a-11 mətndə və haş.) – *سیزدوردی sızdurdı* (1a-11 haş.). Qeyd edək ki, sonuncu sözlə eyni məna daşıyan *sızğurub* sözü isə cəmi bir yerdə bu şəkildə işlənmişdir: *سیزغوروب* (1a-11 haş). Nümunələrdən göründüyü kimi, [ı] səsi ilə müqayisədə eyni sözün [u] səsi ilə işlənməsinə aid nümunələr daha çoxdur.

b) *-lı, -lu* şəkilçisinin müxtəlif cür yazılışına aid nümunələr: *بيداقلى baydaqlı* (19a-9) – *بيداقلى baydaqlı* (6b-

13, 7a-1); چلیملى *çalımlı* (25a-13) – چالوملى *çalumlı* (2a-8, 12b-12); دادلى *dadlı* (20b-2, 21b-4) – دادلو *dadlu* (6a-4); دین-لى *dinli* (1a-1, 1a-6, 1b-14, 2a-5, 14b-9) – دینلو *dinlu* (1a-5); قانلى *qanlı* (9a-9, 16b-5) – قانلو *qanlu* (8b-4) və s. Nümunələrdən görüldüyü kimi, *dinli*, *dinlü* sözləri eyni vərəqdə (1a) yalnız bir sait fərqi ilə yazılmışdır. Oxşar hala orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazmalarında, o cümlədən “Şühədanamə” də tez-tez rast gəlirik.⁸¹

5. *i-ü*: اوركى *ürki* (13a-4) – اوركو *ürkü* (2a-13, 12b-2); بورى *böri* (3a-11, 3a-11 haş.) – بورو *börü* (24b-7); دلى *dali* (23b-10) – دلو *dälü* (12a-11, 20a-4, 24b-8, 26b-2); يورى *yöri* (3a-11 haş.) – يورو *yörü* (3a-11); گورى نور *göri-nür* (14b-13) – گوروننده *görünəndə* (11b-7); دینلى *din+li* (1a-1, 1a-6, 1b-14, 2a-5, 14b-9) – دینلو *din+lü* (1a-5). Sonuncu nümunədən görüldüyü kimi, *din* sözünə qoşulan sifət düzəldən *-li* şəkilçisi beş dəfə işləndiyi halda, cəmi bir yerdə bu şəkilçiyə *-lu* şəklində rast gəlirik.

II. Samit əvəzlənmələri

1. *b-m*. Söz əvvəlində müşahidə olunan bu hadisəyə aid yeganə nümunə بنکا *baŋa* (1a-14) – مانکا *maŋa* (27b-6, 27b-7, 28b-2, 30b-1, 30b-10) sözüdür. Görüldüyü kimi, birinci şəxs təkinin əvəzliyi yönlük halda

⁸¹ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı: Nurlan, 2003, s.78-80

beş yerdə *maŋa* şəklində, cəmi bir yerdə isə *baŋa* formasındadır. Qeyd edək ki, bu şəxs əvəzliyi mətndə 21 dəfə yalnız *mən* şəklində işlənmişdir. Onu da əlavə edək ki, XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şühədanamə”də (338 vərəqdır) birinci şəxs təkinin əvəzliyi yalnız *mən* şəklindədir⁸². Yeni aşkarlanmış əlyazmada sözügedən əvəzliyin yönlük halda *bana* şəklində işlənməsini, fikrimizcə, tarixi ənənənin təsiri kimi izah etmək olar. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan ərazisində köçürülmüş orta əsr əlyazma kitablarında *mən* əvəzliyi, eləcə də *miŋ* sayı, *minmək*, *minilmək* feilləri Osmanlı Türkiyəsi ərazisində hazırlanmış nüsxələrdən fərqli olaraq *be* hərfi ilə deyil, *mim* hərfi ilə yazılmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasında da bu sözlər *ç* *mim* hərfi ilə yazılmışdır ki, bu fakt da sözügedən əlyazmanın Azərbaycan ərazisində hazırlandığını sübut edir.

Əlyazmada *kimi* qoşmasının yazılışında da səs əvəzlənməsi hadisəsi özünü göstərir. Belə ki, katib bu sözü 28 yerdə *کیمی* *kimi* şəklində (1b-12, 2a-2, 2a-4 və s.), cəmi iki yerdə isə *کیبی* *kibi* şəklində (20b-8, 21a-4) yazmışdır. Fikrimizcə, bu qədim qoşmanın *kibi* formasında yazılmasını əski yazı ənənəsinin təsiri kimi izah etmək olar.

---

⁸² Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı: Nurlan, 2003, s. 78

2. *d-t*. Orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazma kitablarının çoxunda müşahidə olunan bu hərf-səs əvəzlənməsinə “Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış variantının əlyazmasında da çoxlu sayda nümunələrdə həm söz başında, həm də sonunda rast gəlik. Əvvəlcə aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək: دیش *diş* (2a-2, 2a-3, 18a-8) – تیش *tiş* (2a-4-haş.)

Qeyd edək ki, *diş* sözünün danışiq dilindəki *tiş* forması əlyazmanın yalnız 2a vərəqindəki haşiyədə üç yerdə işlənmişdir: *tişi* – iki yerdə və *tişin*. Maraqlıdır ki, bu vərəqdəki üç cümlədən ibarət olan eyni haşiyə qeydində katib bu sözü sonuncu cümlədə *dişlərin* şəklində də yazmışdır: دیشلرین Bu da maraqlıdır ki, katib *tişin* (*çəkdürdi*) sözünü *sağır nunla*, *dişlərin* (*çəkdürdi*) sözünü isə *sağır nunsuz* yazmışdır. Aydınır ki, bu halı yalnız imla sabitsizliyi kimi dəyərləndirmək olar. *D-t* əvəzlənməsinə aid digər nümunələr: دو قوز *doquz* (2a-13) – توقوز *toquz* (13a-3); دو مان *düman* (17a-10) – تومان *tümən* (2a-13); قورد *qurd* (3a-11-haş., 4b-11, 5a-3) – قورت *qurt* (8b-5, 10b-1, 12a-7, 30a-2). Bu hərf əvəzlənməsi müasir ədəbi dilimizdə *kənd* və *yurd* kimi yazılan sözlərdə də özünü göstərir: کند *kənd* (12a-3) – کندیندن *kəndindən* (25b-14) – کەنتدە *kəntdə* (20b-5). Nümunələrdən göründüyü kimi, bu sözdən sonra sait səsli şəkilçi gəldikdə söz kökündəki səs cingiltili [d] səsi, samit səsli şəkilçi gəldikdə isə kar

[t] səsinə ifadə edən hərflə yazılmışdır. Söz şəkilçisiz vəziyyətdə cəmi bir yerdə işlənmiş və sonda [d] səsinə ifadə edən *dal* hərfi yazılmışdır. Onu da qeyd edək ki, əlyazmada bu söz *-li* şəkilçisi ilə də işlənmiş və söz kökü [t] səsinə ifadə edən *te* hərfi ilə yazılmışdır: کنتلی *kəntli* (20b-5).

Yurd sözünün yazılışında da eyni halla qarşılaşırıq: یورد *yurd* (3a-1), یوردونک *yurduŋ* (14b-4), یوردی *yurdi* (18b-5), یورتدنک *yurtdan* (14b-3). Məlum olduğu kimi, müasir ədəbi dilimizdə də bu qəbildən olan sözlərdə vəziyyətdən asılı olaraq karlaşma və cingiltiləşmə hadisəsi baş verir.

Əlyazmada işlənmiş *qayıtmaq* sözünün yazılışında da *t-d* əvəzlənməsi özünü göstərir. Katib bu sözün kökündəki son səsi gah *te* ت, gah da *dal* hərfi ilə yazmışdır: قای دورمی - *qayıdurmı* (4b-5), قای دماق - *qayıdmaq* (4b-5), قای یتماق - *qayıtmaq* (16a-8), قای یتدی - *qayıtdı* (27b-2), قای یتم دوم - *qayıtmadum* (25a-7), قای یتمینک - *qayıtmayan* (12b-4). Nümunələrdən görüldüyü kimi, bu sözün fərqli şəkildə yazılışı heç bir qaydaya uyğun gəlmir. Deməli, bu faktı yalnız imla sabitsizliyinin nəticəsi kimi dəyərləndirmək olar. Maraqlıdır ki, *qayıtmaq* feilindən düzəlmiş *qayıdış* ismi isə əlyazmada üç yerdə işlənmiş və buradakı beşinci səs *dal* hərfi ilə ifadə olunmuşdur: قای دی شده *qayıdışda* (13b-12, 13b-14, 25b-4). Burada artıq dilimizə məxsus fonetik hadisə

özünü göstərir: feilin kökünə saitle başlayan şəkilçi qoşulduğu üçün cingiltiləşmə hadisəsi, yəni *t-d* əvəzlənməsi baş vermişdir.

3. *x-q*. Bu hərf-səs əvəzlənməsi halını aşağıdakı nümunələrdə söz sonunda və ortasında qeyd almışıq: اوخه - *oxa* (15a-7), اوق - *oq* (3b-5, 16b-5), اوقى - *oqı* (29a-8); اوخچی - *oxçı* (14a-2), اوخلى - *oxlı* (2a-7), اوقلى - *oqlı* (12b-12, 25b-1), يوخدور - *yoxdur* (1a-13), يوق - *yoq* (4a-2, 5a-3, 5a-6...cəmi 16 yerdə), اوخومز - *oxumaz*, اوخودوغين - *oxuduğın* (1b-8), اوقوماق - *oqumaq* (1a-1), اوقوى - *oquyanda* (14b-6), اوقوسه - *oqusa* (19a-1). Nümunələrdən görüldüyü kimi, *ox* ismi hansı şəkilçi qəbul etməsindən asılı olmayaraq, həm *xe*, həm də *qaf* hərfləri ilə yazılmışdır ki, bunu yalnız imla sabitsizliyi faktı kimi qəbul etmək lazım gəlir. Eyni sözləri *oxumaq* feilinə də aid edirik: bu nümunədə də vəziyyət eynilə *ox* ismində olduğu kimidir. Feilin kökündəki ikinci hərf gah *xe*, gah da *qaf* hərfi ilə ifadə olunmuşdur. Çıxmaq feilinə kökündəki son hərf də 19 dəfə [q] səsinə bildirən ق *qaf*, 2 dəfə isə [x] səsinə bildirən خ hərfidir: چىخار چىخار *çixar* (11a-12, 22a-5); چىقار چىقار *çiqar* (10b-10, 27a-4, 30a-9 və s.). Görüldüyü kimi, katib *çixar*, *çiqar* sözlərinin yazılışında sözügedən hərflərdən sonrakı *a* səsinin ifadəsi üçün gah *alif* hərfindən istifadə etmiş, gah da sözləri bu hərfsiz yazmışdır. Maraqlıdır ki, katib əlyazmada üç yerdə işlənmiş *çixarmaq* feilini isə *qaf* hərfi ilə yazmışdır: *çiqardı* (29a-4), *çiqarubdur* (29a-7), *çiqaran* (23b-6). Onu da qeyd edək ki, müasir ədəbi dilimizdə tərkibində [x] səsi olan sözlərin çoxu (*ox*, *çox*, *axşam* və s.) Osmanlı Tür-

kiyəsi ərazisində köçürülmüş əlyazma kitablarında yalnız *qaf* hərfi ilə yazılmışdır. *Oxumaq* sözü, eləcə də *axşam*, *qoxu*, *ancaq* sözləri XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şühədanamə”nin əlyazmasında da həm *خ* *xe*, həm də *ق* *qaf* hərfləri ilə yazılmışdır⁸³.

4. *q-ğ*. Bu hərf-səs əvəzlənməsini iki sözdə axıncı samitin yazılışında qeydə almışıq: ساق *saq alümdən* (19b-10), ساقدان *saqdan* (25b-2, 25b-7, 26a-3, 30a-8) – ساغه *sağa* (19b-10), ساقدانک *saqdan sola* (3b-2-haş.), *sağında-solunda* (11b-4), *qulaqlı* (11a-8), *qulağ eşidəndə* (23b-3), *qulaqları* (8b-8), *Qara Budaq* (2b-2) – *Qara Budağ* (13a-7, 13a-13, 25b-1 cəmi 7 yerdə). Aşağıdakı bir neçə sözdə isə *q-ğ* əvəzlənməsi söz ortasında özünü göstərir: آغیر - *ağır* (3b-11, 5b-11, 10a-2), آقیر - *aqır* (17a-12, 23b-7), آيقير - *ayqır* (4b-7, 8a-8, 10a-13), آيغیر - *ayğır* (25b-6, 27b-10), باقلادی - *baqladı* (30b-11), باغلينک - *bağlayan* (13a-9), باغليوبنک - *bağlayuban* (6b-11), باقلدوم - *baqladum* (25a-9).

– *dıqca* şəkilçisində də *q-ğ* əvəzlənməsi özünü göstərir: *qarıduğca* (2b-1) – *qarıduqca* (13a-6), *böyüldüğcə* (2a-14) – *böyüdüqca* (13a-5).

5. *g-ğ*. Yalnız bir nümunədə *-lıq*, *-lik*, *-luq*, *-lük* şəkilçisində özünü göstərir: *borçlularuη* خرجلوکی *xərclüğü* (13a-1) – *borçlularuη* خرجلوغی *xərclüği* (2a-10).

⁸³ Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan, 2003, s. 80

Eyni sözün müxtəlif şəkildə yazılışına orta əsr türk mətnlərində *sağır nun* hərfi ilə yazılan *ölən* (otlaq, çəmən) və *yalanac* (çılpaq, yalavac) sözlərinin əlyazmada üç yerdə bu hərflə (13a-1, 24a-2, 28a-14), bir yerdə isə adi *nun* hərfi ilə *يالاناج* şəklində yazılışını (2a-10) da aid etmək olar. Bu fakt göstərir ki, əlyazma köçürülən vaxt bu bölgədə (Təbriz, Ərdəbil) *sağır nun* hərfinin ifadə etdiyi *nq* səsi artıq işləkliyini itirmiş. Onu da qeyd edək ki, orta əsrlər türkcə mətnlərində *مينک* *miŋ* kimi yazılan *say* bu əlyazmada (11b-12, 12a-9, 24b-11... cəmi 19 yerdə) *min* *مين* şəklində, yəni *sağır nunsuz* yazılmışdır.

Üz (bəniz, sifət) isminin 24 yerdə *يوز* *yüz* şəklində (4a-7, 5b-7, 9b-9...), bir yerdə isə *اوز* *üz* (1a-9) biçimində yazılması, eləcə də 14 yerdə *آندن* *andan* (5a-14, 12a-12, 12b-10 və s.), bir yerdə isə çağataycanın təsiri ilə *آندين* *andın* (11b-14) şəklində yazılışı da bu qəbildəndir. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazmalarında, o cümlədən “Şühədanamə”də müasir ədəbi dilimizdəki *üz* isminə yalnız *yüz* şəklində rast gəlirik. Maraqlıdır ki, Aşıq Ələsgərin “Narın üz” təcnisində də *yüz* sözü əski formasında işlənmişdir.

Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış Günbəd əlyazmasının orfoqrafik-fonetik xüsusiyyətlərinə dair müşahidələrimizə yekun olaraq

qeyd edək ki, kiçikhəcmli bu əlyazma kitabı nümunələrdən göründüyü kimi, dövrün fonetik mənzərəsini özündə əks etdirən zəngin və dəyərli yazılı qaynaqdır. Bütövlükdə, düşünürük ki, orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazma kitabları, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış Günbəd əlyazması dilimizin tarixi fonetikasi və orfoqrafiyasının hərtərəfli araşdırılması və bu yöndə ayrıca bir tədqiqat işinin ortaya qoyulması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2.2. Əlyazmanın leksik xüsusiyyətləri

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazması həcmcə kiçik olsa da, zəngin lüğət tərkibi, rəngarəng söz varlığı, bütövlükdə özünəməxsus leksik özəllikləri ilə seçilir. Əsərin lüğət tərkibində dilimizin həm əski qatı, həm də XVIII yüzilliyin sonlarındakı durumu öz əksini tapmışdır. Bu dəyərli yazılı abidənin dilində Azərbaycan türklərinin qədim yaşayış tərzini, əski adət və ənənələrini özündə əks etdirən leksik vahidlər xüsusilə diqqətçəkicidir. Bu baxımdan heyvandarlıqla, ovçuluqla bağlı sözlər böyük maraq doğurur. Məsələn, əsərdə qoyun, at və dəvə sürüsünü ayrı-ayrılıqda ifadə edən sözlər vardır: *ağayıl* – qoyun sürüsü, *qaybatan* – dəvə sürüsü,

qazaquc –at sürüsü, ilxı. Bu məqamda böyük özbək şairi və mütəfəkkiri, bütün türk dünyasının fəxri və ıftixarı Əlişir Nəvainin “Mühakimətül-lüğətəyn” (“İki dilin müqayisəsi”) əsərində farslardan fərqli olaraq, türklərdə ovla bağlı ayrıca sözlərin (quşla ov, heyvanla ov), çeşidli ev heyvanları balalarının rəngarəng adlarının olmasını fərqləndirici bir xüsusiyyət kimi önə çəkməsi⁸⁴ yada düşür və qəlbimizin dərinliyində dilimizin zənginliyindən doğan qürur duyğuları baş qaldırır.

Yeni aşkarlanmış əlyazmadakı leksik vahidlərin çoxunu türkmənşəli sözlər təşkil edir ki, onların da böyük əksəriyyəti müasir ədəbi dilimizdə ya eynilə, ya da kiçik fonetik dəyişikliklə işlənir. Bütövlükdə, əsərin dili yazılı şəkildə günümüzə gəlib çatan Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, xüsusilə də qəhrəmanlıq dastanlarının, o cümlədən dünya folkloru xəzinəsinin nadir incilərindən olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun bənzərsiz dilini xatırladır, canlılığı və lirizmi, coşqunluğu və axıcılığı, ahəngdarlığı və oynaqlığı – bir sözlə, yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə seçilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazmasının dilində işlənmiş bəzi türkmənşəli qədim

---

⁸⁴ Bax: Möhsün Nağısoylu. Əlişir Nəvai – dilçi-türkoloq // Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. 2020/1, s. 47-53

sözlər, təbii ki, zaman keçdikcə müəyyən səbəblər üzündən unudulmuş və onların yerini ya ərəb və fars dillərindən alınmalar, ya da öz dilimizə məxsus başqa sözlər tutmuşdur. Müasir ədəbi dilimiz baxımından arxaik səciyyə daşıyan, buna görə də şərti olaraq arxaizm adlandırılan həmin sözlər sırasında aşağıdakılar xüsusilə diqqəti çəkir. Qeyd edək ki, onlardan bir çoxu “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden və Vatikan əlyazmalarında da işlənmişdir. İrəlidə yeri gəldikcə bu barədə məlumat veriləcəkdir.

Adamaq 1) anmaq, yada salmaq, xatırlamaq; 2) adlandırmaq, ad vermək, ad qoymaq: *Ağız açub bir Allahın adını kim adamaz?* (1b)

Öncə qeyd edək ki, bu qədim türk sözü əlyazmada cəmi bir yerdə yuxarıdakı şəkildə, yəni qeyri-qəti gələcək zamanda, bir yerdə isə *adaduğı* feili sifəti formasında anmaq mənasında işlənmiş və hər iki halda onun ilk səsi *a* əlyazmada [a] səsinə ifadə edən mədli ələflə deyil, adi ələf hərfi ilə yazılmışdır: ادامز. Görünür, buna görə də Yusuf Azmun bu sözü ondan sonra gələn ادادوغي -*adaduğı* feili sifəti ilə birgə (*Adaduğu ərənlər köhli içində mö'min-i müttəqi gərək*) şərti olaraq (*ademzadaduğı*) şəkildə oxumuşdur.⁸⁵ M.Əki-ci sözü düzgün oxumuş, lakin onun mənasını *oku-*

---

⁸⁵ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 26

mak, söylemek kimi göstərmişdir.⁸⁶ Qeyd edək ki, katib bu feilin kökündə dayanan *ad* isminin ilk hərfini mədlə yazmışdır:— آدىنى *adını*. *Ad* sözü əlyazmada, ümumiyyətlə, altı yerdə işlənmiş və hər dəfə də ələf hərfi *mədd* işarəsi ilə yazılmışdır. Bu fakta görə düşünürük ki, əlyazmanın katibi, ola bilsin ki, artıq həmin dövrdə undulmuş olan *adamaz, adaduğu* sözlərinin mənasını anlamamış və buna görə də onları əlyazmanın qaynağı olan nüsxədəki kimi köçürmüş, yəni ələfsiz yazmışdır. Bizim belə bir mülahizə yürütməyimiz səbəbsiz deyil. Birincisi, ona görə ki, sözün yazılış şəkli belə bir fikrə gəlməyə əsas verir. Qeyd edək ki, *adamaq* sözünün işləndiyi cümlədə katib *ağız, açub* kimi sözləri, eləcə də həmin vərəqdəki *apardı, alp, arı* (təmiz), *azmasa, aq* (ağ) kimi *a* səsi ilə başlayan sözləri mədli ələflə yazmışdır. İkincisi isə, katib əlyazmanın ilk vərəqindən başlayaraq öz dövrü üçün artıq arxaik səciyyə daşıyan bir sıra qədim türk sözlərinin (məsələn: *uçmaq, ağayıl, börü, qaybatan, imrəmək, ırğanmaq, yenmək, dün, quytu* və s.) açıqlamasını da vərəqlərin haşiyəsində vermişdir. Əlyazmanın haşiyəsində *adamaq* sözünün mənasının izahı isə yoxdur.

---

⁸⁶ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 33, 207

Adamaq sözünün *atamaq* şəklində qədim türk mətnlərində hər iki mənada işlənməsi “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə qeydə alınmışdır⁸⁷.

Adamaq sözünə XV əsr Azərbaycan şairi-mütərcimi Vəli Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsində isə adlandırmaq mənasında rast gəlirik:

*İkisinə dəxi Həq ərş dedi,
Bir ad ilə ol ikisin adadı*⁸⁸.

Onu da qeyd edək ki, bu dəyərli klassik tərcümə əsərində *adamaq* sözü ilə yanaşı, eyni mənalı *ad taqmaq* frazeoloji birləşməsi də işlənmişdir:

*Taqarlar hər hünərdən sana bir ad,
Səni ustad edinür bilişü yad*⁸⁹.

Ad taqmaq frazeoloji birləşməsi də müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik səciyyə daşıyır, çağdaş türk dilində isə eynilə işlənir⁹⁰.

---

⁸⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969, с. 66

⁸⁸ M.Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi. Bakı, Nurlan, 2004, s. 103

⁸⁹ M.Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi. Bakı, Nurlan, 2004, s.102

⁹⁰ Türkçe Sözlük. Haz. Şükrü Haluk Akalın (ve başk.) 11. Bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011, s. 22

Aydındır ki, *adamaq* feili *ad* isminə *-a* sözdüzəldici şəkilçisini artırmaq yolu ilə yaranmışdır. Müasir ədəbi dilimizdəki *boşamaq*, *qanamaq*, *oynamaq*, *diləmək*, *aləmək* sözləri də bu qayda ilə düzəlmişdir.

Ağayıl – qoyun, qoyun sürüsü: *Ağayillar yörü-sində böri sinsir* (3a). *Ağayillar mələşürsə, köñül imrər, dölün tökər, körpə quzı yetürür, kamil eylər* (3b). Qeyd edək ki, əlyazmada altı dəfə işlənmiş *ağayıl* sözünə eyni mənada “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da bir neçə yerdə rast gəlirik: *Ağayıl da ağca qoyunum sana şölən olsun*⁹¹. Təəssüflə qeyd edək ki, Bakıda nəşr olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti” kitabında *ağayıl* sözünün yuxarıdakı cümlədə *yaylaq* mənasında işlənməsi göstərilir⁹². M.Əkici *ağayıl* sözünün qoyun və qoyun ağılı mənalarını qeyd edir⁹³. Aydındır ki, alimin açıqlamasındakı sözün ikinci mənası yanlışdır. “Tarama sözlüyü”ndə də *ağayıl* sözünün mənalarından birinin *ağıl*, *qoyun ağılı* olması göstərilir. Onu da qeyd edək ki, yuxarıdakı nümunələrdən birincisində bütün sözlər, ikincisində isə *kamil* leksik vahidi istisna olmaqla, digər leksemlərin hamısı, türkmənşəlidir. Birinci nümunədəki *yörü*, *böri* (qurd, canavar), *sinsir* (*sinsimək* feilinin indiki zaman

⁹¹ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 96

⁹² Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. Bakı, Elm, 1999, s. 66

⁹³ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 207

şekli) sözləri də arxaizmlərdir. Fikrimizcə, cümlədəki bütün sözlər XVIII yüzilliyin sonlarında, yəni əlyazmanın köçürüldüyü dövrdə də arxaik səciyyə daşmışdır. Ona görə ki, naməlum katib əlyazmanın haşiyəsində cümlədəki bütün sözlərin mənasını göstərmişdir: *ağayıl* – qoyun; *yörisi*, yəni çəvrisi, *böri* – qurd mənasına, *sinsir*, yəni səs eylər. Yeri gəlmişkən, Y.Azmun *yörə* sözünü *yörü* kimi oxumuş və onun mənasını sürü kimi göstərmişdir ki,⁹⁴ bu fikir yanlıştır.

Yörü leksemi müasir Azərbaycan ədəbi dilində də *yan-yörə* mürəkkəb sözünün tərkibində öz varlığını saxlasa da, ayrılıqda işlənmişdir. Qeyd edək ki, birinci nümunədə işlənmiş *sinsimək* sözünün mənasını katib səs eyləmək kimi yazsa da, əslində bu ulmaq, zingildəmək deməkdir. Azərbaycan dialektlərində *sinsiməg* sözü zarımaq, zingildəmək mənasında işlənir⁹⁵. İkinci cümlədəki *imrəmək* sözü də arxaizmdir: kövrəlmək, bərk istəmək, həvəslənmək anlamlarını daşıyır. Katib haşiyədə onun da mənasını açıqlamışdır: *imrər – bir halət ki, köñüldə rıqqət yolından hasil ola* (3b). Əlyazmada *imrəmək* feili ilə yanaşı, onun qayıdış növü olan *imrənmək* də işlənmişdir: *İgirmi min yağlı gəldi deyəndə yerümdən imrənmədim* (24b).

---

⁹⁴ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 29, 103

⁹⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 439

Qeyd edək ki, kontekstdən çıxış etdikdə *imrən-mək* burada başqa mənadadır: *yerümdən imrən-mədüm* – yerimdən tərپән-mədim.

Ağıl – qoyun yatağı, arxac: *Qayış dilli qurd ənigi altmış aqac yolları dündə yortsa, yarı gecə yanı bərkə dəş ağılın qıyın söksə...*(4b-12). Qeyd edək ki, *ağıl* sözü əlyazmada üç yerdə qurd əniyinin gecə vaxtı arxacı sökməsi ilə bağlı işlənmişdir. Maraqlıdır ki, katib *ağıl* və *dün* sözlərinin ilk dəfə işləndiyi əlyazmanın 4b vərəqində haşiyədə onların izahını vermişdir: *dün* – gecə mənasına, *ağıl* – qoyun evi ki, gecələr anda salub saxlarlar.

Ağıl sözünə tarix baxımından ilk olaraq M.Qaşğarının əsərində rast gəlirik⁹⁶. Bundan əlavə *ağıl* sözü orta əsrlərə aid digər türk mətnlərində, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da işlənmişdir: ... *ağılın qapısını bərkitdi*⁹⁷. Azərbaycan dialektlərində də bu sözə rast gəlirik. *Ağıl* sözü tarixən ayın və günəşin çevrəsində görünən halqa, dairə mənasını da daşımışdır⁹⁸.

Ayındırı/ayındırı – duru, saf, tərtəmiz. Bu söz əlyazmada dörd yerdə yalnız *daşqun sular* və *daşqun çaylar* birləşmələrinin əvvəlində işlənmişdir və yal-

⁹⁶ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 18

⁹⁷ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 52

⁹⁸ XIII asırdan günümüzə kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I c. Ankara, 1941-1945, s. 33-34

nız bir yerdə *ayındırı* şəklindədir: *Ayındırı daşqun sular – yer damarı* (2b-8); *Ayındırı daşqın çaylara usal baxan...* (14a-9); *Ayındırı daşqun sular ərdəmidür...* (15b-7); *Ayındırı daşqun suyu tükəni...* (27b-9). Y.Azmun bu sözün duru olan⁹⁹, Şahgözü və b. isə *arı, duru, saf, tərtemiz* mənalarını qeyd etmişlər¹⁰⁰. Yalnız M.Ekici sözü *oyandırmaq* kimi mənalandırır ki¹⁰¹, bunu qəbul etmək çətindir. Kontekstdən çıxış edərək bu sözün quruluşca mürəkkəb olması və ikinci tərəfin *duru (duru)* olması qənaətindəyik. Sözün birinci tərəfini isə çıxışlıq halda olan *aydan* isminin fonetik dəyişikliyə uğramış şəkli kimi qəbul etmək olar: *aydan – ayın*. Dilimizdəki “*Aydan arı, sudan duru*” atalar sözü də bu fikrə haqq qazandırır. Şahgözü və başqaları isə leksemin birinci tərəfinin *aydın* mənasında olduğunu qeyd edərək buna sübut kimi dilimizdəki *ayın-şayın* sözünü göstərirlər ki¹⁰², bu fikir də müəyyən dərəcədə əqləbatandır. Gənc araşdırmaçıların fikrincə, “*Kitabi-Dədə Qorqud*”un Drezden və Vatikan nüsxələrində aşağıdakı cümlədə işlənmiş *aqıntılı* (axıntılı) sözü də bu mənaya uyğun gəlir: *Aqındılı görklü suyunu keçməgə gəlmişəm*¹⁰³.

---

⁹⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 89

¹⁰⁰ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 232

¹⁰¹ M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 207

¹⁰² Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 232

¹⁰³ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 75, 493

Ayqaq – casus; xəbərçi: *Ayqaqların ağzından, çuqulların dilindən, quru böhtan bəlasından Dədəm der: Həq-təala saxlasun canunızı* (15b). Əlyazmada yalnız bu cümlədə işlənmiş *ayqaq* sözünün mənasını M.Əkici *cahil* kimi göstərmişdir¹⁰⁴. Y.Azmun isə onu *boş konuşan, geveze* kimi mənalandırmışdır¹⁰⁵. N.Şahgöli və başqalarının nəşrində bu sözün *çok konuşan* mənası qeyd olunur¹⁰⁶. R.Əskərin nəşrində də *ayqaq* sözünün *gəvəzə, çox danışan* mənası göstərilir¹⁰⁷. Göründüyü kimi, M.Əkicidən başqa, digər tədqiqatçıların fikrincə *ayqaq* çox danışan deməkdir. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyan bu söz dilimizin Qax və Naxçıvan şivələrində *ayqax* şəklində öz varlığını qoruyub saxlamışdır. “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə bu sözün Qaxda *bələdçi*, Naxçıvanda isə *təlxək* mənaları qeydə alınmışdır¹⁰⁸. Çağdaş türk ədəbi dilində *ayqaq/ayğak* sözü işlənir.

Türk dillərinin əski qatlarına dair lüğətlərə gəldikdə isə, *ayqaq* sözünə “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə və “Tarama sözlüyü”ndə rast gəlmirik. Bizə məlum məşhur qaynaqlardan Lazar Budaqovun və Vasili Radlovun lüğətlərində isə *ayqaq* sözü qeydə

¹⁰⁴ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 207

¹⁰⁵ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 89

¹⁰⁶ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 232

¹⁰⁷ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 138

¹⁰⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 31

alınmışdır. L.Budaqov bu sözü *ayğak* kimi yazaraq onun çağataycada və qırğızcada *şahid*, *xəbərçi* anlamalarında işləndiyini göstərir¹⁰⁹. Müəllif bu sözün XV əsr müəllifi Bürhanəddin bin Nəsirəddinin “Qisəsül-ənbiya” (“Peyğəmbərlərin hekayətləri”) əsərində işləndiyini, eyni zamanda *ayqaqlamaq* (şahidlik etmək; sübut etmək) feilinin də həmin kitabda yer aldığını qeyd edir. Budaqovun fikrincə, *ayğaq* sözü *aytğaq* ləkseminin qısaltılmış formasıdır. Müəllif bu fikrini açıqlamasa da, burada onun məqsədi *ayğaq* sözünün *aytmaq* (danışmaq, söyləmək) feili ilə bağlılığını diqqətə çatdırmaqdır. Lüğətdə *aytmaq* feilinin çağatayca və tatarcada yuxarıdakı mənada işləndiyi də göstərilir¹¹⁰. L.Budaqov *aytmaq* feilinin çağatayca, qırğız və altay dillərində *aymaq* şəklində işləndiyini də diqqətə çatdırır¹¹¹.

Vasili Radlov da *ayğaq* sözünün qırğızcada, çağataycada *şahid* və *xəbərçi* mənalarını qeyd edir¹¹². Alim bu sözün kökündə uyğurcada *danışmaq*, *demək* mənasında işlənən *aymaq* feilinin dayandığını da vurğulayır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qədim türk

---

¹⁰⁹ Лазар Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. С.-Петербург, 1869, т. I, с. 198

¹¹⁰ Л.Будагов. Göstərilən əsər, с. 178

¹¹¹ Л.Будагов. Göstərilən əsər, с. 178

¹¹² Василий Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург т. I, с. 1893

sözü olan *aymaq* eyni mənada Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” əsərində işlənmişdir¹¹³. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə *ayıtmaq* feilinin *aymaq* feilindən düzəlməsi və bir sıra qədim türk mətnlərində *danışdırmaq* anlamında işlənməsi qeyd olunur. Həmin lüğətdə *aymaq* feilindən düzəlmiş *ayğucu* (məsləhətçi, müşavir) ismi də qeydə alınmışdır¹¹⁴. Qeyd edək ki, Əmir Nəcib də XIV əsrə aid Qütbün “Xosrov və Şirin” əsərində *ayğucu* sözünün *danışan* anlamında işləndiyini göstərir¹¹⁵. Maraqlıdır ki, bu qədim söz dilimizin Füzuli şivəsində *aymağ* (söyləmək, demək) anlamında öz varlığını qoruyub saxlamışdır¹¹⁶. Qeyd edək ki, “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında bircə yerdə işlənmiş *ayqaq* sözü üzərində bu qədər geniş dayanmağımızın bir məqsədi də onun kökündə *aymaq* feilinin dayandığını diqqətə çatdırmaqdır. *Demək, söyləmək* anlamını daşıyan *aymaq* feili ilə *ayqaq* (şahid; xəbərçi) düzəltmə ismi arasında müəyyən bir bağlılıq olması göz qabağındadır. Deməli, yuxarıda verdiyimiz nümunədə işlənmiş *ayqaq* sözü də burada *çox danışan, gəvəzə* anlamını *yox, xəbərçi* mənasını daşıyır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, XVI

¹¹³ Вах: Древнетюркский словарь. 1969, с.25

¹¹⁴ Вах: Древнетюркский словарь. 1969, с. 28

¹¹⁵ Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 432

¹¹⁶ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 31

əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şühədanamə”də bu söz *ayğağ* şəklindədir və *casus* anlamında işlənmişdir: *Əmma ravi der ki, neçə ayğağlar Ziyadoğlınə dedilər ki, Müslimün iki oğlu bu şəhərdə gizlüdürlər*¹¹⁷. Aydınlıq üçün qeyd edək ki, “Şühədanamə”nin farsca orijinalı olan “Rövzətüş-şühəda” əsərində *ayğağ* sözünün qarşılığı *casus* leksik vahididir.

Ayqaq sözü ilə bağlı onu da diqqətə çatdıraq ki, “Əski türk sözləri” lüğətində **-ğaq, -qaq, -gək** və **-rək** şəkilçiləri qeydə alınmışdır: *yapuş+ğaq* (filbahar çiçəyi), *iç+kək* (vampir, qaniçən, qansoran), *qaç+qaq* (qaçan, qaçağan), *tut+qaq* (tutma, tutan)¹¹⁸. Həmin lüğətdə bu şəkilçinin digər bir variantı olan *ğuuq* da qeydə alınmışdır: *qaz+ğuuq* – mıx, dirək, kaya; *tapuz+ğuuq* – tapmaca¹¹⁹. Bunu nəzərə alaraq hesab edirik ki, *ayqaq* sözü də quruluşca düzəltmədir və *aymaq* feilindən düzəlmişdir. Qeyd edək ki, yuxarıda qeyd olunan sözlərdən *tutqaq* müasir ədəbi dilimizdə *-qaç* şəkilçisi ilə düzəlmiş *tutqaç* şəklində işlənir. *Qazğuuq* sözünə isə XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də *qazuğ* şəklində rast gəlirik: *Çadırın degil qopar-*

---

¹¹⁷ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, 186b

¹¹⁸ Древнетюркский словарь, 1969, с. 653

¹¹⁹ Древнетюркский словарь, 1969, с. 654

sun, *qazuğ*ı bərkitməsün¹²⁰. Maraqlıdır ki, *qazıq* sözü dilimizin bir sıra şivələrində *qazıx* və *qazığ* şəklində öz varlığını qoruyub saxlamışdır¹²¹.

Onu da qeyd edək ki, *xəbərçi* və *casus* sözləri arasında müəyyən məna bağlılığı olsa da, fikrimizcə, “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında işlənmiş *ayqaq* sözü daha çox *casus* mənasına uyğun gəlir. Bunu həmin cümlədə işlənmiş *çuğul* sözü də təsdiq edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz Qax şivəsindəki *ayqax* sözünün *bələdçi* anlamı ilə *xəbərçi* və *casus* sözləri arasında məna baxımından müəyyən bir yaxınlıq olması, fikrimizcə, şübhə doğurmur.

Onu də əlavə edək ki, “Türk dillərinin etimoloji lüğəti”ndə *aymaq* feilinin yakut dilində “*xəbər çatdırmaq*”, “*xəbərçilik etmək*” mənasında işləndiyi də qeyd olunmuşdur¹²². *Casus* sözünün semantikasında da oxşar mənanın olmasının, fikrimizcə, geniş şərhə, açıqlamaya ehtiyacı yoxdur.

Alman türkoloqu Dorfer “Yeni farsçada türk ünsürləri” adlı məşhur kitabında *ayqaq* sözünün *xəbərçi* mənasını göstərərək bu leksemin özbək dilində

---

¹²⁰ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, 76a

¹²¹ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 289

¹²² Эдуард Севортян. Этимологический словарь тюркских языков. Москва, Наука, 1974: том I, с. 112.

kəşfiyyatçı, *casus* anlamlarında da işləndiyini qeyd edir. Dorfer həmçinin *ayqaq* sözünün fars və monqol dillərinə keçdiyini də diqqətə çatdırır¹²³. Qeyd edək ki, “Özbək dilinin izahlı lüğəti”ndə *aygok* sözü ilə yanaşı, *ayğokçı* lekseminin *gizli agent*, *casus* və *salnaməçi* anlamında işləndiyi göstərilir¹²⁴. Şeyx Süleyman Əfəndinin “Çağatay – Osmanlı lüğəti”ndə də *ayğaq* sözünün *xəbərçi* mənası qeyd olunur¹²⁵. Qırğız dilində də bu söz *ayqak* şəklində *xəbərçi* mənasında işlənir¹²⁶. *Ayqaq* // *ayğaq* sözü ilə bağlı onu da əlavə edək ki, İran leksikoqrafı Həsən Ənvərinin farsca izahlı lüğətində türkmənşəli bu leksemin orta əsrlərdə fars dilində *xəbərçi* anlamında işlənməsi qeyd olunur¹²⁷.

Badadmaq – badalaq vurdurmaq; məğlub olmaq, basılmaq: *Qara meşəni busub yatar fil qaqanı. Qaybatanun quba nərinə ol özini badadurmı? Badadmaq yoq* (4a-6). Əlyazmada cəmi bir yerdə işlənmiş bu sözün mənasını katib haşiyədə elə bu cür də açıqlamışdır: *Badadmaq* – məğlub olmaq və basınmaq mənası

---

¹²³ Gerhard Doerfer. *Türkische und mongolische Elemente im Neupeürsischen*. II v. Wiesbaden 1964, II, 1963-75, p. 187-188

¹²⁴ Толковый словарь узбекского языка. В двух томах. Под редакцией З.М.Магруфова. I том. Москва, Русский язык, 1981, с. 35

¹²⁵ Şeyx Sulejman Efendi's, *Caqataj – Osmanisches Wörterbuch*. Budapest 1902: 8

¹²⁶ Киргизско – русский словарь. Вдвух книгах. I. Составил К.К.Юдахин. Фрунзе, 1985, с. 29

¹²⁷ Həsən Ənvəri. *Fərhəng-e feşorde-ye Soxən*. I-II cildlər, Tehran, 1382, s. 248

na (4a-6 haş.) *Badadmaq* sözünə bu şəkildə digər məşhur qaynaqlarda rast gəlmirik. Bununla belə, fikrimizcə M.Qaşğaridə işlənmiş *bağdatmaq*¹²⁸ (badalaq vurdurmaq) sözü *badadmaq* leksemının əski formasıdır. Qeyd edək ki, M.Qaşğaridə *bağdatmaq* feilinin məlum növü – *bağdamaq* (badalaq vurmaq) da qeydə alınmışdır¹²⁹. *Bağdamaq* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da bu mənada işlənmişdir: *Beyrək qızın incə belinə girdi, bağdadı, arxası üzərinə yerə urdı*¹³⁰. Dilimizdəki *badalaq* sözünün kökü də fikrimizcə, *bağdamaq / badamaq* lekseminə gedib çıxır.

Balçaq – qılıncın tutacaq yeri, qılıncın dəstəsi (qını, qəbzəsi): *Qara polad sav qılıclar – ər azusu. Güni gəlsə, dəmi düşsə, kəmiklicə başları əndərməsə, balçaqında alca qanlar döndərməsə* (6b). Əlyazmada cəmi bir yerdə – yuxarıdakı cümlədə işlənmiş *balcaq* sözünə KDQ-də də rast gəlirik: *Qılıncın balçağı qan odaya gəldi*¹³¹. *Balcaq* sözünün orta yüzilliklərə aid digər türk mətnlərində də işlənməsi qeydə alınmışdır¹³².

Balğımaq – parıldamaq, işıq saçmaq: *Yaxınıb doğan bədrli ay dünin balğır* (3a-7). Sözün bu mənasını

¹²⁸ Вах: Древнетюркский словарь, с. 77

¹²⁹ Yənə orada, s. 77

¹³⁰ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 74

¹³¹ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 143

¹³² XIII asırdan günümüzdə kədər kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I c, Ankara, 1941-1945, s. 388

katib yenə də haşiyədə göstərmişdir. Katib həmçinin eyni mənalı *yaxınmaq* sözünün də mənasını haşiyədə yanmaq kimi qeyd etmişdir. Maraqlıdır ki, *balğımaq* sözü əlyazmanın aşağıdakı cümləsində də işlənmiş və katib bu dəfə haşiyədə onun işildamaq mənasını göstərmişdir: *Qara gecə olanda balğur, doğar bədrli ay* (5a-8). Nümunədən göründüyü kimi, katib bu dəfə *balğır* sözünü *balğur* şəklində yazmışdır. *Balğımaq* sözü əlyazmada aşağıdakı cümlədə isə (*dün – gecə*) leksimi ilə bağlı işlənmişdir: *Dolusunda ay səvinür dün balğırsa* (18b-10). *Balğımaq* sözü *balqımaq* şəklində “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında da işlənmişdir: *Qara dağın bir yanında, alını, başı balqır bir ər gördüm. Balğımaq sözünün bu mənası orta əsrlərə aid digər türk mətnlərində də qeydə alınmışdır*¹³³. Bu söz eyni mənada müasir türk dilində işlənir¹³⁴.

Bori/börü - qurd/canavar: *Dumanlı dağ börüsü...* *Qazan der* (24b). Yuxarıda *ağayıl* sözünə aid birinci nümunədə də bu sözün (börü şəklində) mənasının katib tərəfindən göstərildiyini qeyd etdik. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun baş qəhrəmanı Qazan xanın epiteti kimi işlənmiş bu ifadə qədim türklərin totemi olan qurdu bir daha yada salır. Qədim türk sö-

---

¹³³ XIII asırdan günümüzdə qədər kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I c. Ankara, 1941-1945, s. 388

¹³⁴ Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 246

zü olan *böri* M.Qaşğarının “Divanü lüğət-it-türk”ündə¹³⁵, XIV əsrə aid “Töhfətüz-zəkiyyə” əsərində¹³⁶, Sibicabinin “Gülüstan” tərcüməsində¹³⁷ eyni mənada işlənmişdir.

Buğur – erkək dəvə, iki hürgüclü dəvə: *Qaybatanun buğurisan, ölməgilən* (27b-11). *Buğur* sözü yalnız Qazan xan üçün bu cümlədə işlənmişdir. Məlum olduğu kimi, KDQ-də bu sözə *buğra* şəklində rast gəlik: *Genə toy edüb, atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdurmuş idi*¹³⁸. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə də *buğra* sözü qeydə alınmışdır¹³⁹. Bu dəyərli qaynaqda *buğralıq* (dəvə sürüsü) sözü də işlənmişdir. Çağdaş türk dilində söz *buğra* şəklində işlənir¹⁴⁰.

Busalıq – duman, çən, sis: *Qay busalıq ərdəmidür tükəlin töküüb, yerə sinüp yer, su doymaq* (15b-4-5). M.Qaşğarının əsərində bu söz *bus* şəklində qeydə alınmışdır¹⁴¹. Əlyazmada cəmi bir yerdə işlənmiş bu sözə KDQ-nin Drezden nüsxəsində *pusarıq* şəklində rast gəlik: “*Düm qara pusarıq ordumun üzərinə tökü-*

¹³⁵ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 118

¹³⁶ Изысканный дар тюркскому языку (1978) Ташкент, ФАН, с. 285

¹³⁷ Sadi. Gülüstan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 565

¹³⁸ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 35

¹³⁹ Вах: Древнетюркский словарь, с. 120

¹⁴⁰ Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu. 2011, s. 404

¹⁴¹ Вах: Древнетюркский словарь, с. 127

lür gördüm"¹⁴². Söz "Kitabi-Dədə Qorqud"un izahlı lüğətində qara duman kimi açıqlanıb¹⁴³. Çağdaş türk dilində *pusarik* dumanlı, bulutlu mənalarında işlənilir¹⁴⁴.

Büksəmək – yolu axıradək getmək, yolu başa vurmaq, mənzilə çatmaq: *Qaybatanlar ərdəmidür yol buksəmaq* (16a-4). Qeyd edək ki, əlyazmada eyni mənada *bükmək* sözü də işlənmişdir: *Qaybatanlar çəkilsə, yola girsə, yollar bükər* (3a-13). Katib bu cümlədəki *qaybatan* sözünün dəvə, *bükmək* sözünün isə "yolu təyy etmək" anlamını qeyd etmişdir. *Qaybatan* sözü ilə bağlı qeyd edək ki, bu leksem KDQ-də *qaytaban* şəklində işlənmişdir. Y.Azmunun fikrincə, əlyazmadakı *büksəmək* sözü əslində türkməncədəki *bögüsmək* leksemidir¹⁴⁵.

Bürgüt – qatal növü: *Qara bürgüt sifətli...* (2a-8). Qeyd edək ki, bu epitet Qazan xanın qardaşı Qaragünənin oğlu Qara Budaq üçün deyilmişdir. Eyni ifadə 12b-13 vərəqində də Qara Budaq üçün işlənmişdir. *Bürgüt* sözü V.Radlovun¹⁴⁶ və L.Budaqovun¹⁴⁷ lüğətlərində qeydə alınmışdır.

---

¹⁴² M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 54

¹⁴³ "Kitabi-Dədə Qorqud"un izahlı lüğəti. Bakı, 1999, s. 145

¹⁴⁴ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 953

¹⁴⁵ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 16

¹⁴⁶ В.Радлов. Göstərilən əsər, II, c. 1721

¹⁴⁷ Л.Будагов. Göstərilən əsər, c. 276

Bürkütmək – püskürmək, fısqırmaq: *Qənimə də-ğicəgiz yürək yarar, qan bürküdür* (9b-4). Qeyd edək ki, *bürkütmək* leksemi əlyazmada daha iki yerdə qan sözü ilə bağlı işlənmişdir (7a-4, 19a-13). M.Qaşğarının və Y.Balasaqulunun əsərlərində bu söz *bürkürmək* şəklində çiləmək, su səpmək anlamında qeydə alınmışdır¹⁴⁸. V.Radlovun lüğətində də *bürkütmək* sözünün eyni mənası göstərilir¹⁴⁹.

Cibir – süngü ucundakı dəmir; monqolca *cigür*. Əlyazmada üç yerdə işlənmişdir: *Sur cidalar süsüləndə cibir keçsə* (9a-7); *Sur cidanun cibiri* (12a-4, 26b-4). Bu sözə eyni mənada XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də də rast gəlirik: ... *cidənün cibiri anun köksindən çıqdı*¹⁵⁰. Bu fakt monqolcanın XIV-XVI əsrlərdə Azərbaycan türkcəsinə təsirini, bir sıra hərbi terminlərin həmin dildən alındığını sübut edir.

Çaqmur – gömgöy, tünd-göy. Söz cəmi bir yerdə Qazan xana aid aşağıdakı epitetdə işlənmişdir: *Qonur atlı, çaqmur gözli... Qazan kimi səadətli gərək* (12a-10). Söz eyni mənada Azərbaycan dilinin Meğri şivəsində *çaxmır* şəklində (göz üçün) qeydə alınmış-

---

¹⁴⁸ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 133

¹⁴⁹ В.Радлов. Göstərilən əsər, I, с. 1891

¹⁵⁰ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, 231a

dır¹⁵¹. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndəki kül rəngi mənasında qeydə alınmış *çaqır* sözü¹⁵² ilə *çaqmur* leksimi arasında müəyyən bağlılığın olması qənaətinə dəyik.

Çaluq – xam at, dəlisov at: *Çaluq atlar yavuzına çər uğrasun (10b-9)*. *Çaluq atlar yavaşdır...*(11b-11). Fikrimizcə, Azərbaycan dilinin Salyan şivəsində narahat anlamında işlənən *çalığ* sözü¹⁵³ *çaluq* leksik vahidinin fonetik variantıdır. Qeyd edək ki, Şahgözü və başqalarının tərtib etdikləri sözlükdə *çaluq* sözünün *rahat durmayan* anlamı da göstərilir¹⁵⁴. Aydın ki, çaluq atlar dəlisov olmaqla yanaşı, həm də rahat durmayan, narahat heyvanlardır.

Çav – məşhur, adlı-sanlı, tanınmış: *Bu yerləri kim açdı? Çav ərənlər. Çav ərənlər sərdarı kim idi?* (18b-7) Qədim türk sözlərindən olan *çav* sözü *çab* şəklində ad-san, şöhrət mənasında Orxon-Yenisey abidələrində işlənmişdir¹⁵⁵. Y.Balasıqunlunun “Qutadğu bilig” və M.Qaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərlərində isə bu söz *çav* şəklində qeydə alınmışdır¹⁵⁶. Türkçə

---

¹⁵¹ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 85

¹⁵² Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 149

¹⁵³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 129

¹⁵⁴ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 238

¹⁵⁵ Əbülfəz Rəcəbli, Yunis Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993, s. 382

¹⁵⁶ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 149

sözlükdə arxaizm kimi qeydə alınmış *çav* sözünün ün, səs, xəbər mənaları göstərilmişdir¹⁵⁷.

Çölmək – kiçik gil qazan: *Qazana güci yetməsə, çölmək ala* (21b-1). Fikrimizcə, M.Qaşğaridə işlənmiş *çöňək* (iri qab, vedrə) sözü də bu kökdəndir¹⁵⁸. “Ət-töhfə”də bu söz *çömlək* şəklində bardaq, fincan anlamında işlənmişdir¹⁵⁹. Dilimizin bir çox şivələrində bu sözün *çölmə* və *çölmək* şəklində işlənməsi qeydə alınmışdır¹⁶⁰. “Kitab əl-idrak”da da *çömlək* şəklindədir¹⁶¹. Müasir türk dilində də *çömlək* sözü bu mənada işlənir¹⁶².

Dalbumaq – çırpınmaq, qanad çalmaq: *Əsl Səlcik beg oğlının yumruqında laçın dalbur* (3b-12). *Dalbumaq* sözü “Töhfətüz-zəkiyyə”də *talpımaq* şəklində qeydə alınmışdır¹⁶³. “Kitab əl-idrak”da isə *talabımaq* şəklində işlənmişdir¹⁶⁴. Sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında *talpınmaq* şəklində

---

¹⁵⁷ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011, s. 506

¹⁵⁸ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 155

¹⁵⁹ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 404

¹⁶⁰ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 106

¹⁶¹ Əsirəddin Əbu Nəyyan əl-Əndəlisi. *Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak*. Ərəbcədən tərcümə edənİ akad. Ziya Bünyadov. Bakı, Azərənəşr, 1992, s. 32

¹⁶² Türkce Sözlük (2011). Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, s. 565

¹⁶³ Изысканный дар тюркскому языку Ташкент, ФАН. 1978, с. 386

¹⁶⁴ Əsirəddin Əbu Nəyyan əl-Əndəlisi. Göstərilən əsər, s. 41

rast gəlirik: *Yumruğumda talbınanda şahin quşuma yazux*¹⁶⁵. Qeyd edək ki, eposun Vatikan əlyazmasında bu söz *dalbınmaq* şəklindədir: *Yumruğumda dalbınanda şahinim yazıq*¹⁶⁶. “Divanü lüğat-it-türk”də işlənmiş *talpınmaq, talpırmaq* və *talpışmaq* sözləri eyni kökdəndir¹⁶⁷.

Dudaş – yan-yana, yanaşı, qoşa, uyğun; *Ay ilə gün səgirdürsə, dudaş gəlməz* (22b-11). Bu söz əlyazmanın sonrakı vərəqində də ay və gün sözlərlə bağlı işlənmişdir: *Ay ilə gün dudaş gəlsə, arasında firiştə var, manei andan* (23a-4). Göründüyü kimi, hər iki nümunədə *dudaş* sözü gəlmək leksemi ilə birgə işlənmişdir. Y.Azmun bu sözü *dövdaş* kimi oxumuş və onu quruluşca düzəltmə sayaraq tərkibindəki *döv* sözünü fars dilindəki *dəvidən* (qaçmaq) feilinin kökü, -daş morfemini isə, türkcəyə məxsus sözdüzəldici şəkilçi kimi qəbul etmişdir. Alimin fikrincə, bu söz eyni sürətlə hərəkət edən mənasını daşıyır¹⁶⁸. M.Əkici isə bu sözü *dudaş* kimi oxumuş və *dudaş gəlmək* ifadəsini qarşılaşmaq, yaxınlaşmaq kimi açıqlamışdır¹⁶⁹. Şahgözü və b. isə bu sözü doğru olaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz anlamda (yan-yana, yanaşı, qoşa) izah et-

---

¹⁶⁵ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 61

¹⁶⁶ Yenə orada, s. 518

¹⁶⁷ Вах: Древнетюркский словарь. с. 529

¹⁶⁸ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 56, 93

¹⁶⁹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 117, 208

mişlər ki,¹⁷⁰ biz də bu fikri qəbul edirik. R.Əskər sözü *dövdaş* kimi oxumuş¹⁷¹, lakin mənasını açıqlamamışdır. “Divanü lüğət-it-türk” də bu söz *tutşı* (qonşu, birgə) anlamlarında işlənmişdir¹⁷². Dilimizin Şuşa şivəsində bu söz *tutaşix* (yanaşı, qoşa) şəklində varlığını qoruyub saxlamışdır¹⁷³. Başqa mənbələrdə *dudaş* sözünə rast gəlmirik.

Dün – gecə: *Aydın aqşam deməyübəni dündə yortar* (4b). Əlyazmada on yerdə işlənmiş bu söz ilk dəfə işlənərkən katib haşiyədə onun izahını da vermişdir: *Dün – gecə mənasınadır* (4b). Qədim türk sözlərindən olan *dün* orta əsrlərə aid bir çox türk mətnlərində *tün* fonetik variantında işlənmişdir¹⁷⁴. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da sözə *dün* şəklində rast gəlirik¹⁷⁵. Yeni aşkarlanmış “Dədə Qorqud” əlyazmasında *dünlə* və *dünün* (gecə ilə, gecə vaxtı) sözləri də işlənmişdir. *Andan ötə varanda Xınalının gədigindən dünlə köçən..* (12a); *Yaxınub doğan bədrli ay dünün balğır* (3a). *Dünün* sözünə M.Əkicinin, Şahgölü və başqalarının sözlüyündə rast gəlmirik. *Dün* sözü ilə bağlı qeyd edək ki, kar (t) samitinin Azərbaycan türkcəsində

¹⁷⁰ Shahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 243

¹⁷¹ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 102

¹⁷² Вах: Древнетюркский словарь. с, 592

¹⁷³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 510

¹⁷⁴ Древнетюркский словарь. с, 597

¹⁷⁵ “Kitabi-Dədə Qorqud”. Nəşrə hazırlayanlar: F.Zeynalov, S.Əlizadə. Bakı, 1988, s. 57

cingiltileşməsi, yəni (d) kimi tələffüzü və yazıda bu cür ifadəsi səciyyəvi bir xüsusiyyətdir. Məlum olduğu kimi, müasir ədəbi dilimizdəki *dan*, *dərzi* və s. kimi sözlər türk dilində *tan*, *terzi* kimi işlənir. Marafıdır ki, *tün* sözü Türkcə sözlükdə arxaizm kimi qeydə alınmışdır¹⁷⁶.

Dünək – yuva, yuvacıq, qab: *Acıqlı aslan yavrusı gur meşəniñ kolında yer yerlənür, dünək [salur], ilxılara yetişəndə salla urar* (8a-7). *Gur meşəniñ kolında dünək salur* (10a-12); *Mühit dənizi sarı ala uşaq baluğun su dünəgi* (5a-13). Y.Azmun bu sözü *dönən* kimi oxumuş¹⁷⁷, elə bu cür də mənalandırmışdır, halbuki əlyazmada sonuncu hərf kafdır: دونک - *Dönən* sözü isə əlyazmada işlənmiş digər feili sifətlər kimi sağır nunla yazılmalı idi. Deməli, Y.Azmun bu sözü yanlış olaraq *dönən* kimi oxumuşdur. Sözü *dönən* kimi oxunuşuna cümlədəki mənası da uyğun gəlmir. M.Əkici sözü *dünek* və *dönek* kimi oxumuş, lakin sözlüyə daxil etməmiş və *kıvrak* kimi mənalandırmışdır¹⁷⁸. R.Əskər isə yuxarıda verilmiş birinci cümlədəki *dünək* sözünü *dünək ilxı* birləşməsinin tərəfi kimi qəbul etmişdir¹⁷⁹.

---

¹⁷⁶ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2399

¹⁷⁷ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 36, 72

¹⁷⁸ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 59, 169

¹⁷⁹ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 49

M.Əkicinin mətnində də bu şəkildədir¹⁸⁰. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə *tünəmək* feili *gecələmək* anlamında qeydə alınmış, *tünək* sözünün isə qaranlıq zindan mənası göstərilmişdir¹⁸¹. Fikrimizcə, *dünək* və *tünək* sözləri arasında semantik baxımından açıq-aşkar bir bağlılıq vardır. Qeyd edək ki, çağdaş türk ədəbi dilində işlənən *tünəmək* (quşların ağac budağına qonması) və *tünək* (quşların qonduğu ağac budağı) sözləri də¹⁸² eyni kökdəndir. *Dünək* sözü dilimizin Daşkəsən və Gədəbəy şivələrində günün isti vaxtında malın topladığı sərin yer anlamında azacıq fərqli anlamda öz varlığını qoruyub saxlamışdır¹⁸³.

Əglək – yer, duracaq: *Dəmir donlu oq əgləgi...* (16b-5). Yalnız bir yerdə bu cümlədə işlənmişdir. “Dərləmə sözlüğü”ndə eglək *şəklində* qeydə alınmışdır¹⁸⁴. Bu sözün kökündə əgləmək (əyləmək, dayandırmaq) feili dayanır.

Əkmək – çörək: *Aq əkməgi, bol xanı Həq yolında kimlər verməz?* (1b -11) *Əkmək* sözü “Divanü lüğət-it-türk” əsərində *epmək* və *etmək* şəklində işlənmişdir¹⁸⁵. Bu sözə əski türk mətnlərində və orta əsrlər Azər-

¹⁸⁰ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 59

¹⁸¹ Древнетюркский словарь. с. 597

¹⁸² Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2399

¹⁸³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 148

¹⁸⁴ Derleme Sözlüğü. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1993, c. VI, s. 1673b

¹⁸⁵ Вах: Древнетюркский словарь. с. 175, 188

baycan yazılı abidələrinin çoxunda rast gəlirik¹⁸⁶. “Şühədanamə” də bu söz *əkmək* şəklindədir (40a). *Əkmək* sözü Azərbaycan dilinin bir çox şivələrində *əp-pək*, *əppəy*, *əpbəx* şəklində işlənmişdir¹⁸⁷. *Əkmək* sözü XVI əsr tərcümə əsəri Həzininin “Hədisi-ərbəin” tərcüməsində isə *ətmək* şəklində işlənmişdir: “*Süfrədən bir ətməgi qapdı rəvan*”¹⁸⁸. Bu söz hazırda türkcədə və qumıqçada *ekmek*, tatarcada isə *ikmək* şəklində işlənir¹⁸⁹.

Ənrəmək – nərildəmək, kükrəmək, kişnəmək, bərk səs çıxarmaq (heyvan); *Aran sazıñ gur meşənün kollarında aslan ənrür* (3a -10). Katib əlyazmanın haşiyəsində bu sözün *gümürləmək* mənasını göstərmişdir (3a -10 haş.).

Qədim türk sözlərindən olan *ənrəmək* feilinə bir sıra qədim türk mətnlərdə¹⁹⁰, o cümlədən “Divanü lüğət-it-türk” də *ənrəmək/inrəmək* şəklində¹⁹¹, eləcə də “Ət- töhfətüz -zəkiyyə” də rast gəlirik¹⁹². Maraqlıdır

---

¹⁸⁶ Möhsün Nağısoylu. Həzininin “Hədisi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2008, s. 83

¹⁸⁷ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 163

¹⁸⁸ Möhsün Nağısoylu. Həzininin “Hədisi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2008, s. 83

¹⁸⁹ Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 395

¹⁹⁰ Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 459

¹⁹¹ Вах: Древнетюркский словарь. с. 175, 211

¹⁹² Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 273

ki, sonuncu qaynaqda bu sözün aslan üçün işləndiyi qeyd olunur. KDQ-də də bu söz işlənmişdir: *Dəvə kibi kükrədi, arslan kibi əjrədi*¹⁹³. Azərbaycan dilinin Qazax, Tovuz şivəsində *ənrəmək* sözü kişnəmək, səs çıxarmaq (heyvanlarda), Daşkəsəndə isə *ənrəşmək* şəklində, yalnız kişnəmək anlamında qeydə alınmışdır¹⁹⁴.

Ərdəm – hünər, ustalıq, bacarıq; ləyaqət; bilik: *Ol bədövün üstün alub əglənmaqa mərd igiddə hünər ilən ərdəm gərək* (16a-19). Əlyazmada on dörd yerdə işlənmiş *ərdəm* qədim türk sözlərindəndir: M.Qaşğarının məşhur əsərindən tutmuş XIX əsr aid türkcə mətnlərdə sıx işlənmişdir¹⁹⁵. *Ərdəm* sözü KDQ-də də *ərdəmlü* şəklində işlənmişdir: *çal qaraquş ərdəmlü bir gözəl yaxşı yigit oldı*¹⁹⁶. Çağdaş türk dilində eyni mənada işlənir¹⁹⁷. Ə.Nəcib bu sözün tuvaca elm, alim; *dil ertemi* – dilçilik; *ertem-biliq* – təhsil, bilik anlamlarını qeyd edir¹⁹⁸. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə *ərdəm* sözü ilə yanaşı, eyni kökdən düzəlmiş *ərdəmlig*, *ər-*

---

¹⁹³ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 115

¹⁹⁴ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 162, 163

¹⁹⁵ Вах: Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 179

¹⁹⁶ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 70

¹⁹⁷ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 806

¹⁹⁸ Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 179

dəmsiz leksemləri də qeydə alınıb¹⁹⁹. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə *ərdəm* sözünün danışıq dilində *hövsələ, səbir, həvəs, girdar (?)* mənaları göstərilir²⁰⁰, verilən nümunələr isə tamam başqa anlam daşıyır.

Əvrən – böyük ilan, əjdəha: *Qapqara əvrən qursa-qına ağu damızsa, dıncıxurmu?* Əlyazmada beş yerdə işlənmiş bu sözün mənasını katib haşiyədə *əjdəha* kimi açıqlamışdır (4a-3 haş.). *Əvrən* sözünün eyni mənada XIII-XVIII əsrlərə aid bir sıra türk mətnlərində işlənməsi qeydə alınmışdır²⁰¹. KDQ-nin Drezden əlyazmasında *əvrən* sözü böyük, nəhəng, əjdaha anlamında işlənilib: *Ala əvrən sür cidamı saxlar idüm bu gün için*²⁰².

Geynək – köynək, paltar. Əlyazmada bircə yerdə Qara Budağ üçün işlənmişdir: *Yalañaclar geynəgi, borçlıların xərclügi* (13a -1). *Geynək* sözü orta əsrlər türk mətnlərinin çoxunda *geysi, geyəsi* şəklində işlənmişdir. Fikrimizcə, *geynək* sözü nisbətən sonrakı dövrün – XVII-XVIII əsrlərin məhsuludur və hal-hazırda dilimizdə işlənən *köynək* sözü onun müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış formasıdır. XV əsr müəllifi Yazı-

---

¹⁹⁹ Древнетюркский словарь. с. 176

²⁰⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2011, c. II, s. 123

²⁰¹ XIII asırdan günümüzdə kədər kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I, VI c. Ankara, 1941-1945, s.1403

²⁰² M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 102

cıoğlu Mehmet Əfendinin “Mühəmmədiyyə” əsərində isə bu sözün başqa variantı – *geymə* işlənmişdir²⁰³.

Gədilmək – korlamaq, pozulmaq, kortalmaq, yox olmaq, əksilmək: *Bədrli ay Səttarından* (Allahından – M.N.) *anə buyruq olmayınca gədilürmi? Gədilmaq yoq* (5a-9-10). *Çalışanda gədilməsə, ər əlində polad yaxşı* (22b -4). *Gədilmək* sözü “Kitabi –Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsində də *gədilmiş* (korlanmış, deşilmiş –qılinc haqqında) və *gədilməsün* (*Çalışında qara polad uz qılıcın gədilməsün*²⁰⁴) şəkillərində işlənmişdir. *Gədilmək* sözünə Vəli Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsində də (1425) rast gəlirik. Maraqlıdır ki, burada da *gədilmək* sözü “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasından verdiyimiz birinci nümunədə olduğu kimi ay üçün işlədilmişdir: *Günəş vəsf eylər ikən tana qaldum, Gədildim ay kibi-vü tana qaldum*²⁰⁵. *Gədilmək* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti”ndə *güdəlmək* kimi verilmiş və mənası kütləşmək, gödəlmək kimi göstərilmişdir²⁰⁶.

Gədilmək sözü ilə bağlı bir incə məqama da toxunmağı məqsədəuyğun sayırıq. Bu feildən düzəl-

---

²⁰³ XIII asırdan günümüzdə kədər kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. Ankara, 1941-1945, c. III, s. 1681

²⁰⁴ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 120

²⁰⁵ Möhsün Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2004, s. 117

²⁰⁶ “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. Bakı, Elm, 1999, s. 128

miş *gədik* ismi “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında üç yerdə yalnız *gədik*, *aşırım*, *dağ keçidi* anlamında işlənmişdir: *Xınalının gədigindən dünlə küçən* (12a -12), *Qaplantunun gədigində qoşur alpun boynun uran...* (13b -14). Bununla belə, *gədik* sözü Hüsameddin Xoyinin “Töhfeyi-Hüsam”²⁰⁷ və Hinduşah Naxçıvaninin “Əs-sihah” lüğətlərində²⁰⁸, “Kitab əl-idrak”da²⁰⁹, “Orta Asiya təfsiri”ndə²¹⁰, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda dəlik, deşilmiş, nöqsanlı, zədəli, yarıq anlamlarında da işlənmişdir. Məsələn, KDQ-də: *Qara polad uz qılıcı gədik oğlan*²¹¹. “Gülşəniraz” tərcüməsində *gədik* sözü nöqsan, çatışmazlıq anlamında işlənmişdir:

*Kimün ki, içinün ola gədügi,
Ərənləriün budur naqis dedügi.*²¹²

Göründüyü kimi, şair-mütərcim Vəli Şirazi bu beytdə *gədüük* sözü ilə yanaşı, onun ərəbcə qarşılığı

---

²⁰⁷ Təyyibə Ələsgərova, Cəmilə Sadıqova. Hüsameddin Xoyi. Töhfeyi-Hüsam. Bakı. İrşad, 1996, s. 152

²⁰⁸ Hinduşah Naxçıvani. Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. Elmi-tənqidi mətn, sözlük: C.Sadıqova, T.Ələsgərova. Bakı. Şərq-Qərb, 1993, s. 111, 152

²⁰⁹ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi, Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak. Ərəbcədən tərcümə edənİ akad. Ziya Bünyadov, Bakı, Azərnaşr, 1992, s. 47

²¹⁰ Александр Боровков. Лексика среднеазиатского тefsiriра XII-XIII вв. Москва, 1963, с. 194

²¹¹ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 173

²¹² Möhsün Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəniraz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2004, s. 116

olan *naqis* sözünü də işlətmişdir. Bu xüsusiyyət böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsimi şeirləri üçün də səciyyəvi bir haldır²¹³. *Gedik* sözü “Şühədanamə”də isə zərər, ziyan mənasında işlənmişdir: “*Məniüm xanədanuma gədük saldun*”²¹⁴.

Xızan – çox, xeyli: *Başı Açıqdan xızan sürdüm...* (26a-10). Bu söz eynilə Azərbaycan dialektlərinin bir çoxunda, Naxçıvan dialektində isə həm *xeyli*, həm də *uşaq* mənasında işlənir²¹⁵. Şahgölü və b. *xızan*, *qızan* sözünün “Sənglax” lüğətində *çoluq-çocuq* anlamında işləndiyini qeyd edirlər²¹⁶.

İlğamaq – atı dördnala çapmaq: *Qazanun lələsi eşitdi ki, Qazan yalquz avda qalubdur, qatlanmadı, ilğadı Qazanun ardınca* (27a -7). Eyni mənada çağdaş türk dilində işlənir²¹⁷. *İlğamaq* sözü “Tarama sözlüğü”ndə də bir qaynaqda qeydə alınmışdır²¹⁸. Əlyazmada bu sözdən düzəlmiş *ilğar* –hücum, basqın, yağmalama leksemi də işlənmişdir: *Digricəgi yumrı bədöv atlar yeriş, ilğar günü ilğarda ölür* (17a-8). KDQ-də işlənmiş

²¹³ Cahangir Qəhrəmanov. Nəsimi “Divan”ın leksikası. Bakı, 1970, s. 16-18

²¹⁴ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, 135b

²¹⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 225

²¹⁶ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 252

²¹⁷ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1124

²¹⁸ XIII asırdan günümüzə kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. C III. Ankara, 1941-1945, s. 1940

“Altı yüz kafir atlandı qoyunun üzərinə ilğar vardı”²¹⁹ cümləsindəki *ilğar* bu mənada “Türkçe sözlük” də tarixi söz kimi qeydə alınmışdır²²⁰.

Irğanmaq; yırğalanmaq, salanmaq, yellənmək: *Al ələmlər açılırsa, gögdə ırğanur* (3b-7). Qeyd edək ki, katib *ırğanmaq* sözünün mənasını haşiyədə bu şəkildə açıqlamışdır: “*Irğanır, yəni mütəhərrik* (hərəkətli – M.N) *olur və yayxanır*. Katibin əlyazmadakı digər açıqlamaları kimi bu izahı da həmin sözlərin XVIII əsrdə Azərbaycan-türk dili üçün arxaik səciyyə daşdığını sübut edir. Aydın ki, *ırğanmaq* sözü *ırğamaq* feilinin qayıdış növdə olan formasıdır. *Irğamaq* M.Qaşğaridə tərpətmək, yelləmək mənasında işlənmişdir²²¹. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə, “Divanü lüğət-it-türk”də, eləcə də “Altun yaruq”da *ırğanmaq* anlamında *ırğalmaq* sözünün işlənməsi qeydə alınmışdır²²². Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlusi bu sözü *ırğamaq* və *iramaq* kimi qeyd edərək onun yelləmək mənasını qeyd etmişdir: “*Iramaq – beşik və ona bənzəyən bir şeyi yelləmək*”. *Irğa variantı da var, keçmiş zamanı ırğaladı (yırğaladı) olur*²²³. Müəllifin “Kitab əl-

---

²¹⁹ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 52

²²⁰ Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1124

²²¹ Вах: Древнетюркский словарь. 1969, с. 220

²²² Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 220

²²³ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Göstərilən əsər, s. 15

idrək” əsərində işlənmiş *ırğağ* (kəlbətin, çəngə) ismi də²²⁴, fikrimizcə, *ırğamaq* feilindən düzəlmişdir. Qütübün “Xosrov və Şirin” tərcüməsində isə həm *ırğamaq*, həm də *ırğanmaq* feilləri işlənmişdir²²⁵. “Töhfətüz-zəkiyyə” də isə yalnız *ırğanmaq* feili qeydə alınmışdır²²⁶. Sibicabinin “Gülüstan” tərcüməsində isə vəziyyətdə əksinədir: burada *ırğamaq* sözü işlənmiş, *ırğanmaq* isə yoxdur²²⁷. *Irğanmaq* sözü ilə bağlı onu da qeyd edərkən, bu leksik vahid müasir ədəbi dilimizdə *yırğanmaq* və daha çox *yırğalanmaq* şəklində işlənir. Bu isə o deməkdir ki, qədim *ırğanmaq* sözünə bir müddətdən sonra söz başına *y* samiti artırılmışdır. Halbuki dilimizdə bu fonetik hadisənin əksi ilə, yəni söz başında *y* düşümü ilə qarşılaşırıq: yılan-ılan, yıldırım-ıldırım, yulduz-ulduz və s.

İçik – içilən, içəcək, içki; su içilən yer: *Ayındırı daşqun sular – yer damarı, el içigi* (2b-8). Öncə qeyd edərkən, *el içigi* birləşməsi vərəqin haşiyəsində yazılmış və vərəqdəki sıra ilə səkkizinci sətirin sonunda gələn *damarı* sözünün üstündə və *çığı* sözündən sonra *mim* hərfinə oxşar mətnşünaslıq işarəsi qoyularaq bununla birləşmənin yeri göstərilmişdir. İstifadəmiz-

---

²²⁴ Yenə orada, s. 15

²²⁵ Э.Наджиб. Göstərilən əsər, c. 414, 415

²²⁶ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 301

²²⁷ Sadi. Gülüstan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 630

də olan əsərin nəsrələrindən yalnız Şahgözü və b. buna diqqət yetirərək *yer damarı* birləşməsindən sonra mətnə *el içigi* birləşməsini də daxil etmişlər²²⁸. Digər nasirlər (M.Əkici, Y.Azmun və R.Əskər) isə haşiyədəki yazıya diqqət yetirməmiş və yuxarıdakı cümləni elə *yer damarı* söz birləşməsi ilə bitirmişlər. Bu fakt hər hansı bir əlyazmanı nəşrə hazırlayarkən nə dərəcədə həssas və diqqətli olmağın zəruriliyinə əyani sübutdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasını düzüb-qoşan ozan bu cümlədəki aydan duru olan daşqın suların həm yerin damarı, həm də elin içigi (suyu) olduğunu obrazlı bir şəkildə ifadə etmişdir. *İçik* sözünün mənasına gəldikdə isə, aydındır ki, bu leksik vahidin kökündə *ıçmæk* feilinin kökü dayanır və ondan düzəlmiş isim qədim türk mətnlərində, məsələn M.Qaşğaridə və digər qaynaqlarda *ıçkü* şəklində işlənmişdir²²⁹. L.Budaqovun lüğətində isə *ıçkü* sözünün şərab anlamı da qeyd olunur. Bu qaynaqda *ıçrük* sözünün isə sərxoş, məst mənaları göstərilir²³⁰. Müasir xakas dilində isə *ıçki* sözü sərxoşluq, içki (şərab, araq içmə) anlamında işlənir²³¹. Görünür, yeni əlyazmanın mətnindəki *ıçik* sözü də *ıçkü* leksik vahi-

---

²²⁸ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 202

²²⁹ Вах: Древнетюркский словарь. 1969, с. 200

²³⁰ Л.Будагов. Göstərilən əsər, с. 400

²³¹ Э.Наджи. Göstərilən əsər, с. 400

dinin müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış formasıdır.

İpçin – zireh: *Bir müxənnəs kütisi tərəsindən dabannına geysə polad, olsa ipçin...*(5a-7). Əlyazmada bu mənada işlənmiş *ipçin* moğalcadakı *öbçin* sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış formasıdır²³². Qeyd edək ki, Y.Azmun²³³, M.Əkici²³⁴ və R.Əskər²³⁵ bu sözü *için* kimi oxumuşlar. Onu da əlavə edək ki, katib bu sözün yazılışında ənənəyə görə nöqtələrin sayı çox olmasın deyə yanaşı gələn üç nöqtəli *pe* və *çe* hərfləri üçün yalnız ortada üç nöqtə qoymuşdur. *İpçin* sözü KDQ-də aşağıdakı cümlədə *ebçin* şəklində işlənmişdir: *Yüz kafir ebçin geyinmiş idi*²³⁶. Qeyd edək ki, eposun Drezden əlyazmasında bu söz *eyçin* şəklində yazılmışdır²³⁷.

İs – qoxu, iy: *Bədöv atlar mehtərinün isin almış...*(24a-12) M.Əkici bu sözü *elin*²³⁸, R.Əskər isə *iyin* kimi oxumuşdur²³⁹. *İs* sözü KDQ-də *iss* şəklində işlənmişdir: *Bədəvi atlar issini görüb oxraduqda*²⁴⁰. Qeyd

²³² Gerhard Doerfer. *Türkische und mongolische Elemente im Neupeürsischen*. II v. Wiesbaden, 1963-75, p. 6

²³³ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 31

²³⁴ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 47

²³⁵ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 32

²³⁶ Kaçalın M.S.Göstərilən əsər, s. 134

²³⁷ Kaçalın M.S.Göstərilən əsər, s. 134, 151-ci qeyd

²³⁸ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 123

²³⁹ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 108

²⁴⁰ M.S.Kaçalın Göstərilən əsər, s. 35

edək ki, *is//iss* sözünə KDQ-nin izahlı lüğətində rast gəlmirik. *İs* sözü XIII-XVIII əsrlərə aid türk mətnlərində daha çox *sahib*, *yyıə* mənasında işlənmişdir²⁴¹.

Keyik – maral; ceyran; dağ keçisi; cüyür: *Qızıl keyik qır təkəni marıxda alur* (8a- 4). Əlyazmada *keyik* daha üç yerdə qızıl sözü ilə birgə işlənmişdir. Türk nəşirləri bu sözü geyik kimi transkripsiya etmiş²⁴², R.Əskər də onu geyik kimi oxumuşdur²⁴³. Qeyd edək ki, dilimizdəki *keçmək* sözü türkcədə *geçmək* şəklindədir, halbuki qədim türk mətnlərində *keçmək* kimi qeydə alınmışdır²⁴⁴. Deməli, *geyik* sözünün ilk səsinin g ilə oxunuşu məsələsində müasir yanaşma əsas götürülmüşdür. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə bu söz *keyik* kimi qeydə alınmış və onun qaynağı kimi M.Qaşğarının lüğəti göstərilmişdir²⁴⁵. KDQ-nin Azərbaycan nəşrlərində də bu söz *keyik* kimi transkripsiya edilmişdir ki, bu da, fikrimizcə, tamamilə doğrudur. Nümunədəki *marıx* sözü sırf Azərbaycan türkcəsinə məxsus leksik vahiddir. Bu söz ədəbi dilimizdə *marıq*, Azərbaycan dialektlərində isə *marıx* şəklində pusqu mənasında işlənir. İmişli rayonunda

---

²⁴¹ XIII asırdan günümüze... c. III, s. 2096-2011

²⁴² Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 32; M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 51

²⁴³ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 36

²⁴⁴ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 290

²⁴⁵ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 294

bu söz *marıq vermək* – ovu göstərmək frazeoloji birləşməsinin tərkib hissəsi kimi də qeydə alınmışdır²⁴⁶.

Kəvcütmək – yumşaltmaq, kövrəltmək, sevincirmək: *İgidününə köñlin alub kəvcüdəndə* (24b -2). Əlyazmada cəmi bir yerdə işlənən bu sözü Y.Azmun *gevcüdəndə* kimi oxumuş və mənasını *əzmək*, yumşaltmaq kimi açıqlamışdır²⁴⁷. M.Əkici də sözü eynilə bu şəkildə oxumuş²⁴⁸ və *rahatlatmaq*, *gevşətmək* kimi mənalandırmışdır. Yalnız Şahgözü və başqaları, eləcə də R.Əskər sözdəki ilk səsi k kimi oxuyaraq onu *oxşamaq*, *yumşaltmaq* kimi mənalandırmışlar. Biz də bu leksemi *kəvcütmək* kimi oxuyur və düşünürük ki, kontekstə görə söz yuxarıda qeyd etdiyimiz mənada işlənmişdir. Fikrimizcə, bu sözlər arasında yaxın bir mənə bağlılığı var və yuxarıdakı cümlədə “igidinin köñlin alan” şəxs, təbii ki, onu yumşaldır, kövrəldir və son nəticədə sevindirir. Sözü dilimizdəki *kövrəltmək* leksemi ilə bağlılığı da inandırıcı görünür.

Qeyd edək ki, M. Qaşğaridə bu söz *kevrək* şəklindədir və yumşaq mənasında işlənmişdir²⁴⁹. Əlyazmada eyni anlamda *kəvürmək* feili də işlənmişdir: *Qatı yayı... kəvürü(b)əni aq biləkdə, gen dalıda yumşadub*

---

²⁴⁶ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 345

²⁴⁷ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 58, 94

²⁴⁸ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 125, 208

²⁴⁹ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 304

çəkdüm (20a-8). M.Əkici bu sözü *kevrini*²⁵⁰, Y.Azmun isə *kevür* (i) *ni*²⁵¹ kimi oxumuş, lakin onu kitabın sözlük hissəsinə daxil etməmişlər. M.Əkici müasir türkcədəki variantında bu sözü “gerginliyi alıp” kimi vermiş²⁵², Y.Azmun isə sözün çağdaş türkcədəki qarşılığı kimi *yumşaldıb* leksik vahidinin işlətmişdir²⁵³. Göründüyü kimi, bu cümlədə də həmin söz yumşaltmaq mənasını daşıyır. M.Qaşğarının məşhur əsərində *kevmək* sözünün zəiflətmək, qüvvədən salmaq mənaları qeydə alınmışdır²⁵⁴. Onu da qeyd edək ki, bu sətirlərin müəllifinin doğulduğu Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiki Kəngərli rayonunun Xok kəndində kövrək, yumşaq daşa *kəvəkə* deyilir. Fikrimizcə, *kəvəkə* sözü ilə *kəvcütmək* eyni kökdəndir. Təəssüf ki, bu sözə “Azərbaycan dilinin dialektologiya lüğəti”ndə rast gəlmədik. Bu lüğətdə yalnız *kəvək* (kövrək daş) sözünün dilimizin Zamanlı şivəsində işlənməsi qeydə alınmışdır²⁵⁵.

Qarçıqay – şahin: *Ac qarçıqay ərdəmidür... sona qarتماq* (15b-9).

---

²⁵⁰ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 107

²⁵¹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 53

²⁵² M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 191

²⁵³ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 81

²⁵⁴ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 304

²⁵⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 253

Bu leksik vahid XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də *qarçağay* şəklində işlənmişdir: *Tilkülərin qələbəliğindən əslanun zəmirində hiç əndişə keçməz və kəklik çoxluğundan qarçağayun qayğusi yox*²⁵⁶. Nümunədən görüldüyü kimi, burada tülkü ilə aslan və kəkliklə şahin (qartal) qarşılaşdırılır ki, bu da sözügedən leksik vahidin mənasının açılmasına yardımçı olur. Qeyd edək ki, məşhur türkoloq Vasili Radlov *qarçığa* ilə *qarçıqay* sözlərini fərqləndirərək birincinin *şahin*, ikincinin isə *şahin* və *qaranquş* olduğunu göstərir²⁵⁷. Fikrimizcə, *qarçığa* ilə *qarçıqay* sözləri eyni leksik vahiddir və *şahin*, *qartal* anlamını daşıyır.

Qay – boran; *Qay* - *busaluq ərdəmidür tükəlin töküüb, yer isinüb, yer-su doymaq* (15b-4). “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə *qay* sözünün M.Qaşğarının əsərində boran, tufan, çovğun anlamlarında, eyni köklü *qaymaq* feilinin isə donmaq (su) mənasında işlənməsi qeydə alınmışdır²⁵⁸. *Qay* sözünün “Kitab əl-idrak”da yağışla yanaşı, dolu anlamı da qeydə alınmışdır²⁵⁹.

---

²⁵⁶ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, s. 276a

²⁵⁷ Василий Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург т. I-VI, 1893, с. 203

²⁵⁸ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 404

²⁵⁹ Əsirəddin Əbu Nəyyan əl-Əndəlisi. Göstərilən əsər, s. 46

V. Radlov isə sözün qarla yağış mənalarını göstərir²⁶⁰.

Qazaquc – döyüş atı; əhilləşdirilmiş at sürüsü: *Qazaquclar səgirdürsə, meydanında toz əglənür, duman çökər* (3a-11) V. Radlov bu sözün çağataycada at mənasını qeydə almışdır²⁶¹. “Kitabi-Dədə Qorqud” epusunda da eyni mənada işlənmişdir: *Qazağuca binməyincə yol alınmaz*²⁶². Qeyd edək ki, eposun Drezden nüsxəsində mətnədə bir neçə yerdə *qazağuc* sözü əvəzinə səhvən *qara qoç* yazılmış və M.S.Kaçalın tərəfindən bu yanlışlıq düzəldilmişdir. Fikrimizcə, əlyazmanın 76b vərəqindəki *qara göz* birləşməsi də əslində *qazağuc* olmalıdır²⁶³. “Kitabi-Dədə Qorqudun izahlı lüğəti”ndə *qazağuc* sözü qeydə alınmamışdır.

Qımzanmaq – qımıldanmaq, qalxmaq istəmək, tərپənmək: *Qırx min gəldi deyəndə qara gözümüñ ucından qıya baxdum, qımzanmadum* (25a-2). Sırf Azərbaycan türkcəsinə məxsus bu sözə M.Əkicinin kitabında əsərin sözlük hissəsində rast gəlmirik. Türk dilində bu söz *kıyrıdanmak* şəklində işlənir²⁶⁴.

Qırqıl – çal, açıq boz saqqal: *Qırx yaşına yetişmədin qırqıl səpə* (21b-10). Qeyd edək ki, *qırqıl* sözü bura-

---

²⁶⁰ Василий Радлов. Göstərilən əsər, t. II, c. 364

²⁶¹ Василий Радлов. Göstərilən əsər, t. I, c. 367

²⁶² M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 30

²⁶³ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s.30

²⁶⁴ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1412

da səpmək sözü ilə birlikdə saqqalın çallaşması, ağarması mənasını daşıyır. Orta əsrlər Azərbaycan-türk mətnlərinin çoxunda, o cümlədən Nişatinin “Şühədanamə” tərcüməsində isə bu sözə *qırğıl* şəklində orta yaşlı kişi anlamında rast gəlirik: *Əmir Həmzə qırğıl idi Şeybənün qənimi oldı ki, ol daxi qırğıl idi*²⁶⁵. Vəli Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsində də bu şəkildədir: *Olur tiftlü cavan ü qırğıl ü pir; Olur danavü eylər əql tədbir*²⁶⁶. *Qırğıl* sözünün M.Qaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərində orta yaşlı insan anlamında işlənməsi “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə qeydə alınmışdır²⁶⁷. Onu da qeyd edək ki, bu lüğətdə “Qutadğu bilig” əsərində *ürün qırğıl* birləşməsinin çal, boz anlamında²⁶⁸, eləcə də *qırğıladmaq* feilinin çallaşmaq mənasında işlənməsi göstərilir²⁶⁹. *Qırqıl* sözü çağdaş türk dilində *kırkıl* şəklində bozsaqqallı anlamında işlənir²⁷⁰. Maraqlıdır ki, Türkcə sözlükdə bu sözə rast gəlmirik.

Qırqıl sözü XIII əsr Azərbaycan dilçisi Hüsəməddin Xoyinin “Töhfeyi-Hüsam” adlı farsca-türkcə mənzum lüğətində *qırğıl* şəklində farsca *domuy* (orta

---

²⁶⁵ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, v.62b

²⁶⁶ Möhsün Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2004, s. 122

²⁶⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 446

²⁶⁸ Yənə orada, с. 627

²⁶⁹ Yənə orada, с. 446

²⁷⁰ Турецко-русский словарь. Авторы: А.Н.Баскаков и др. Москва «Русский язык», 1977, с. 542

yaşlı) leksik vahidinin qarşılığı olaraq işlənmişdir²⁷¹. Bu söz Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” lüğətində (XIV əsr) də *domuy* sözünün türkcəsi şəklində işlənmişdir²⁷².

Qızluq – qıtlıq, bahalıq, quraqlıq ili: *Aqır qızluq olanda aqır şəhrlər qıyısında nan-nan deyüb çaqırmazmı?* (14a-14). Qədim türk sözlərindən olan *qızlıq* leksik vahidini Y. Balasqunlu xəzinə və nadir anlamlarında işlətmişdir²⁷³. *Qızlıq* sözü orta əsrlər yazılı abidələrinin çoxunda işlənmişdir. “Kitab əl-idrak”da *qızluq* sözünün bahalıq və bəkarət mənaları qeydə alınmışdır²⁷⁴. Yuxarıda verilən cümlədə işlənmiş *qıyı* (kənar, ətraf) sözü də arxaik səciyyə daşıyır.

Qur – toy, qonaqlıq, ziyafət, şənlik: *Dədəm soyı alp ərənlər qurdan qalmaz* (23a-4). *Qur* sözünün bu mənası Mirzə Mehdi xanın 1759-cu ildə tamamladığı “Sənglax” lüğətində göstərilmişdir: ziyafət və şənliyə qatılanların dairəvi oturuşu²⁷⁵. Sibicabinin “Gülüstən” tərcüməsində bu söz kəmər, qurşaq anlamın-

---

²⁷¹ Təyyibə Ələsgərova, Cəmilə Sadıqova. Hüsəməddin Xoyi. Töhfeyi-Hüsəməddin. Bakı. İrşad, 1996, s. 97

²⁷² Hinduşah Naxçıvani. Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. Elmi-tənqidi mətn, sözlük: C.Sadıqova, T.Ələsgərova. Bakı. Şərq-Qərb, 1993, s. 174

²⁷³ Bax: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 450

²⁷⁴ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Göstərilən əsər, s. 44

²⁷⁵ Bax: Shahgoli və b. Göstərilən əsər, s. 262

da işlənmişdir²⁷⁶. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə də *qur* leksemının bu mənası qeydə alınmışdır²⁷⁷.

Qurçı/Qorçı – qoruyucu atlı əskər. Əlyazmada iki yerdə *qorçıbaşı* şəklində işlənmişdir: *Qalın oymaq böyügi, mərəkələr çiçəgi qorçıbaşı [Xan] Əfşar kimi...* (14a-1). *Qorçıbaşı Xan Əfşarı saqdan saldum* (25b-7). Göründüyü kimi, hər iki nümunədə bu söz Xan Əfşar üçün işlədilmişdir. *Qorçı* sözünün tarixən fars dilində də işlənməsi göstərilir: Səfəvi dövrünün silahlı əsgəri²⁷⁸. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, fars dilinə Azərbaycan-türk sözləri ən çox Səfəvilər dövründə keçmişdir. Bu amil həmin dövrdə Azərbaycan türkcəsinin saraya yol tapması və müəyyən mənada dövlət dili səviyyəsinə yüksəlməsi ilə bağlıdır.

Quymuncı – su tökülən yer: *Hamı sər p dənizlər rüñ quymuncısı Mühit dənişi* (5a-12). Orta çağ türk mətnlərində sıx işlənmiş *quyumcı* sözü ilə *quymuncı* arasında bağlılıq göz qabağındadır. “Kitab əl-idrak”da *quyumcı* sözünün zərgər anlamı qeyd olunmuşdur²⁷⁹. “Töhfətüz-zəkiyyə” də isə *quyummaq* sö-

---

²⁷⁶ Sadi. Gülistan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 681

²⁷⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 466

²⁷⁸ Həsən Ənvəri. Fərhəng-e feşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran, 1382, c. II, s. 1736

²⁷⁹ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 47

zünün tökmək mənası göstərilir²⁸⁰. Fikrimizcə, dilimizdəki *quyu* sözünün kökündə də *quymaq* leksemi dayanır. "Divanü lüğət-it-türk" əsərində bu sözlə bağlı *quymaq* leksemi tökmək anlamında qeydə alınmışdır²⁸¹. "Qədim türk sözləri lüğəti"ndə qeydə alınmış *qudmaq* (tökmək) sözü də *quymaq* leksemnin fonetik variantıdır²⁸².

Quytu – daldalıq, sığınacaq, təhlükəsiz yer: ... *Qara dərə quytusına dolandursa ...* (5a-1). Qeyd edək ki, katib bu sözün ilk dəfə işləndiyi 5a vərəqinin haşiyəsində onun *pənah və daldalıq* mənasını göstərmişdir. *Quytü* sözü əlyazmada bütövlükdə yeddi yerdə işlənmişdir. Maraqlıdır ki, əlyazmanın 7a vərəqində bu sözlə yanaşı, onun sinonimi – *daldalıq* leksemi də işlənmişdir: *İpək ala qalxanlar – ər quytusu. Güni gəlsə, dəmi düşsə, qara başı daldasında saxlamasa...* (7a -5). Bu vərəqdə də katib haşiyədə *əhər quytusu* birləşməsinin *daldalıq və pənahı* mənasını qeyd etmişdir. Əsərdə *quytu* ismindən düzəlmiş *quytulanmaq* (daldalanmaq) feili də işlənmişdir: *Ala qalxan yavuzu quytulanan quytusunda əri saxlar* (9b-6). V.Radlov bu sözün Osmanlı

---

²⁸⁰ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 346

²⁸¹ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 464

²⁸² Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 463

cada müdafiə, kölgə, mənalarında işlənməsini qeyd almışdır²⁸³.

Oxranmaq – alçaq səslə kişnəmək: *Bədöv atlar mehtərinün isin almış daban çalub oxur-oxur oxrananda* (24a-13). M.Qaşğarının lüğətində bu söz *oqramaq* şəklində işlənmişdir²⁸⁴. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun Drezden əlyazmasında da bu sözə *oqramaq* şəklində rast gəlirik: *Bədəvi atlar issini görüb oqraduqda...*²⁸⁵ Qeyd edək ki, bu nümunə “Kitabi-Dədə Qorqudun izahlı lüğəti”ndə də verilmiş, lakin *oqramaq* sözü burada *oğramaq* kimi transkripsiya edilmiş və mənası bu cür açıqlanmışdır: başqasına məxsus əşyanı gizlicə götürüb mənimsəmək²⁸⁶. *Oxranmaq* sözünü “Hədəsi-ərbəin” mütərcimi Həzini (XVI əsr) elə bu şəkildə onun sinonimi olan kişnəmək leksemi ilə birgə işlətmişdir: *Oxranur – kişnər, ün eylər biməhəl*²⁸⁷. Bu söz dilimizin qərb qrupu şivələrində *oxrammaq* şəklində işlənir²⁸⁸. Qeyd edək ki, yuxarıdakı nümunədə işlənmiş *is* sözü də arxaizmdir –*iy* (*qoxu*) sözünün daha əski formasıdır. Maraqlıdır ki, eposdan ve-

²⁸³ Василий Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург т. I-VI, 1893, т. II, с. 546

²⁸⁴ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 369

²⁸⁵ M.S.Kaçalın Göstərilən əsər, s. 35

²⁸⁶ “Kitabi-Dədə Qorqudun izahlı lüğəti”, Bakı, Elm, 1999, s. 139

²⁸⁷ Möhsün Nağısoylu. Həzininin “Hədəsi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2008, s. 88

²⁸⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 381

rılmış yuxarıdakı cümlədə də *is* sözü işlənmişdir. Ümumiyyətlə, eposdan və “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmsından verilmiş bu iki cümlə məzmunca bir-birinə çox yaxındır və burada eyni sözlərin işlənməsi göz qabağındadır.

Omrılmaq/omrulmaq – əzilmək, ovulmaq: *Heybətindən yer omrulan...* (2a-11). Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda *obrılmaq* şəklində işlənmişdir: *Sərp qayalar oynanmadın yer obrıldı*²⁸⁹. Qeyd edək ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğətində bu söz qeydə alınmamışdır. *Omrılmaq* sözünün yuxarıdakı mənası dilimizin Qazax şivəsində *yomrulmaq* şəklində qorunub saxlanılmışdır²⁹⁰. Qeyd edək ki, əlyazmada bu feillə eyni köklü *omrmaq // omurmaq* leksik vahidi də qırmaq, sındırmaq mənasında işlənmişdir: *Aqca tozlu qatı yaylar yavuzı çəkicək bilək omrar.* (9b-3)

Omrılmaq (“Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında) və *obrılmaq* (KDQ-nin Dzerden nüsxəsində) sözləri ilə bağlı qeyd edək ki, burada *m-b* hərf və səs əvəzlənməsi hadisəsi özünü göstərir. Bu fonetik hadisə “Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazmasında yalnız *baña-maņa* sözlərinin nümunəsində özünü göstərir. Məlum olduğu kimi, *b-m* hərf-səs əvəzlənməsi, ümumiyyətlə, orta əsrlərə aid türk mətnlərində geniş

---

²⁸⁹ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 46

²⁹⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 551

yayılmışdır ki, buna da ən yaxşı nümunə elə I şəxs təkinin şəxs əvəzliyi *bən-mən* ola bilər. Qeyd edək ki, Orxon-Yenisey abidələrində bu əvəzlik *ben* şəklindədir²⁹¹. “Divanü lüğət-it-türk”də və “Qutadğu bilig” əsərində isə I şəxs təkinin şəxs əvəzliyi *mən* şəklində işlənmişdir²⁹².

Omrılmaq sözü ilə bağlı onu da əlavə edək ki, bu sözlə müasir ədəbi dilimizdəki *ovulmaq* leksik vahidi sinonimdir. Bunu nəzərə alaraq *ovulmaq* sözü *omrılmaq* leksik vahidinin müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış variantı sayıla bilər.

Ornac – *varis, xələf, ölən şəxsin yurdunda qalan oğlan uşağı: Bir kişinin soyunda altı yaşar oğlı olsa, yurd ornacı, göz aydını, bel qüvvəti, yürək yağı.* (3a-1) Qeyd edək ki, katib öz dövrü üçün arxaik səciyyə daşıyan *ornac* sözünün mənasını haşiyədə belə açıqlamışdır: *Ornac* – zahirən görk (*gözəl-M.N*) və bərazeş (*layiq, yaraşan-M.N*) mənasına ola. Katib burada səhvə yol vermişdir, *ornac* sözünün mətndəki mənası katibin açıqlamasına uyğun gəlmir. Maraqlıdır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden və Vatikan əlyazmalarında bu söz katib xətası üzündən *ortac* şəklindədir – üçüncü hərfdə iki nöqtə qoyulduğundan bu cür oxunur (Belə yerdə istər istəməz böyük Füzulinin “Qə-

²⁹¹ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 94

²⁹² Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 94

ləm olsun əli ol katibi-bədtəhririn..." misrası ilə başlayan məşhur qitəsi yada düşür). Bu fakta diqqət yetirən Semih Tezcan "Kitabi-Dədə Qorqud" da ki: "Oğulda ortacum yoq, qartaşda qədərüm yoq"²⁹³ cümləsindəki *ortac* sözünün katib xətası olduğu qənaətinə gələrək onu *ornac* kimi oxumuşdur²⁹⁴. Qeyd edək ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində *ornac* əvəzinə bu mənada *yurdçı* sözü işlənir. Şahgözü və b. Təbrizdə də *yurdçı* sözünün bu anlamda işləndiyini qeyd edirlər²⁹⁵.

Onu da əlavə edək ki, *ornac* leksemnin kökündə qədim türk sözü *orun* (yer) dayanır. *Orun* sözü "Qutadğu bilig"də, "Divanü lüğət-it-türk" də və sonrakı dövrə aid bir sıra türk mətnlərində işlənmişdir²⁹⁶.

Ölə – otlaq, yaşıllıq, çəmənlik: *Ölə yerdən ölə yerə tikiləndə bargah evli...* (11b-7-8). Bu sözə "Şühədanamə"də də eyni mənada rast gəlirik: *Hanğı ölədə devəni ot otlayubdur?* (41 a) V. Radlovun lüğətində də *ölə* sözünün eyni mənaları qeydə alınmışdır²⁹⁷. H. Zərinəzadə *ölə* sözünün Səfəvilər dövründə farsca

---

²⁹³ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 70

²⁹⁴ Semih Tezcan. Dede Korkut Oğuznameleri üzerine notlar. İstanbul Yapı Kredi Yasımları, 2018, s. 52

²⁹⁵ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 153-154

²⁹⁶ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 314

²⁹⁷ Василий Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург т. I-VI, т. 1893, с. 246

yazılmış tarixi əsərlərdə işləndiyini qeyd edir²⁹⁸. Müasir fars lüğətlərində də bu sözün arxaizm kimi yer alması bunu təsdiq edir²⁹⁹. “Qədim türk lüğəti”ndə *öləŋ* sözünün yalnız “Altun yaruq” (X əsr) abidəsində işlənməsi qeydə alınmışdır³⁰⁰.

Önürtmək – irəli götürmək, qabağa salmaq: *Gazan... tazı-tula yeddürdi, bəhri quşlar götürtdi, ala parslar önürtdi...* (26b-7) Nümunədən də göründüyü kimi, bu arxaik söz *ön* leksik vahidindən düzəlmişdir. “Kitab əl-idrak”da *ön* sözündən düzəlmiş *önmək* (böyümək) sözü işlənmişdir³⁰¹. *Önürtmək* sözü XIV-XVI əsrlərə aid türk mətnlərində qeydə alınmışdır³⁰².

Sadaq – ox qabı: *Sadaq ara sayrayanda səksən oqlar nəyə yarar, nəyə yarar?* (6b-8). Qədim türk sözlərindən olan *sadaq* “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da işlənmişdir: *Sadağında səksən oqun vergil maŋa*³⁰³. Bu sözə Sibicabinin “Gülüstan” tərcüməsində də rast gəlirik³⁰⁴. Yuxarıdakı cümlədə işlənmiş *sayramaq* sö-

---

²⁹⁸ Həsən Zərinəzadə. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, Azərənəşr, 1963, s. 154

²⁹⁹ Həsən Ənvəri. Fərhang-e feşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran, 1382, c. I, s. 197

³⁰⁰ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 383

³⁰¹ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, Bakı, Azərənəşr, 1992, s. 21

³⁰² Tarama Sözlüğü, 1996, Ankara, 0-T, s. 3111-3113

³⁰³ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər. s. 57

³⁰⁴ Sadi. Gülüstan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 742

zü də arxaizmdir; ötmək, oxumaq, civildəmək (quş üçün) anlamını daşıyır³⁰⁵.

Sav – kəskin, iti, kəsici: *Qara polad sav qılıcı kimlər almaz?* (2a-5). Cümlədə qılınc üçün işlədilmiş *sav* sözü yerində “Kitabi-Dədə Qorqud”da *uz* leksik vahidi işlənmişdir: *Qara polad uz qılıcın vergil maña*³⁰⁶. Fikrimizcə, *sav* sözü *uz* (*münasib, yaxşı*) leksik vahidi ilə müqayisədə daha məntiqi səslənir: qara polad iti qılınc. Şahgözü və b. *sav* sözünü Azərbaycan dialektlərində işlənən dəryaz, oraq, dəhrə və s. itiləmək üçün polad alət ilə əlaqələndirirlər³⁰⁷.

Sayxan – daşlıq yer: *Qara bulut uc ildırım ensə gögdən, qara polad sayxan daşa yetişəndə əglənürmi?* (4a-1). Əlyazmada yalnız bu cümlədə işlənmiş *sayxan* sözünü Y.Azmun türkməncədəki *sıyxamaq* (bir şeyi digərinə sürtmək) sözü ilə bağlılığını güman edərək *sayxan* daş birləşməsinə bülöv daşı kimi mənalandırır³⁰⁸ və cümlənin çağdaş türkcəyə aktarımında onu elə bu şəkildə də təqdim edir: *bileği taş*³⁰⁹: M.Əkici isə *sayxan* sözünün sağlam mənasını göstərir³¹⁰ və yuxarıdakı cümlənin çağdaş türkcəsində *sayxan daş* birləş-

---

³⁰⁵ Sadi. *Gülistan* tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 746

³⁰⁶ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 57

³⁰⁷ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 273

³⁰⁸ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 100

³⁰⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 69

³¹⁰ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 211

məsini *sağlam tas* kimi verir³¹¹. Şahgölü və b. *sayxan* sözünü daş, daşlıq yer kimi mənalandıraraq onu “Divanü lüğət-it-türk”dəki *say* (daşlıq yer) ismi və *sayıqmaq* (daşlaşmaq, daş olmaq) feili ilə əlaqələndirirlər³¹². Onlar həmçinin *sayxan* sözünün Azərbaycan dialektlərindəki *hamar*, *düz* anlamını daşıyan *say*, *saya* leksik vahidi ilə³¹³ ilə bağlılığını qeyd edirlər. R.Əskər də *sayxan* (lüğətdə səhvən: *sayqan*) sözünün daş, daşlıq mənalarını göstərir³¹⁴. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə qeydə alınmış *say* sözünün M.Qaşğaridə “vulkan mənşəli daşlıq yer”, “Altun yaruq”da isə *səhrada düz yer* mənasında işlənməsi qeyd olunur³¹⁵. Bütün bunları nəzərə alaraq, biz də hesab edirik ki, *sayxan* sözü burada daşlıq yer anlamını daşıyır. Qeyd edək ki, mətndə *sayxan* sözündən sonra yenə də daş sözünün işlənməsi ilk baxışda onun mənasında müəyyən qədər uyğunsuzluq yaradır. Bununla belə, mətnin dil xüsusiyyətlərini nəzərə aldıqda və məsələyə bir qədər diqqətlə yanaşdıqda sözün mənası aydın olur: daşlıq daşı, vulkan daşı. Sadəcə olaraq, ozan bu birləşməni özünəməxsus şəkildə ifadə edir: *sayxan daş*. Təbii ki, bu daş adi daş deyil, möh-

³¹¹ M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 161

³¹² Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 274

³¹³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 422

³¹⁴ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 147

³¹⁵ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 481

kəmdir və çox güman ki, qara rəngdədir. Cümlədə ondan əvvəl də qara sözü işləndiyi üçün (qara polad) ozan burada *sayxan* sözündən uğurla istifadə etmişdir.

Saz – qamış, qamışlıq: *Aran sazının gur meşə kol-larında yer yerlənür* (4b-5). Katib əlyazmanın haşiyəsində iki yerdə (3a-10, 4b-5) bu sözün farsca *cəgən* olmasını göstərir. Qeyd edək ki *saz* sözü əlyazmada üç yerdə yalnız *aran* sözü ilə işlənmişdir. Katib yalnız bu cümlədə onu *aran sazının* şəklində işlətmişdir. Əlyazmada digər iki cümlədə isə birləşmə *aran sazın* şəklindədir. Qeyd edək ki, *saz* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” un Drezden əlyazmasında da *qamışlıq* anlamında işlənmişdir: *Beyrəgün qorqusından qaçdı, özini Tana sazına saldı*³¹⁶.

Səmiş – kök, yağlı (*heyvan üçün*): *Qurd əniği... qartal ogəc səmişini qapsa-dutsa...* (4b-13). “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə bu söz *semiz* şəklində qeydə alınmışdır³¹⁷. “Töhfətüz-zəkiyyə”də *səmiş* sözü eynilə bu şəkildə işlənmişdir. Bu əsərdə *səmişlik* (şişmə, yağlanma, piylənmə) leksemi, eləcə də eyni köklü *səmiş-mək* sözü də işlənmişdir³¹⁸. Sibicabinin “Gülüstan” tərcüməsində də bu sözlərin hər üçü qeydə alınmış-

---

³¹⁶ M.S.kaçalın. Göstərilən əsər, s. 97

³¹⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 495

³¹⁸ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 363

dır³¹⁹. Tərcümənin dilində *səmiz* sözünün *səmüz* fonetik variantı da işlənmişdir. *Səmiz* sözünə Azərbaycan dialektlərində də rast gəlirik³²⁰. Qeyd edək ki, *səmiz* sözü “Kitabi Dədə Qorqudun” Drezden əlyazmasında *semüz* şəklində yazılmışdır: *Semüz qoyun, ariq toqlı sənün qoyunuñdan kafirlərə vermədüm*³²¹. “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti”ndə bu cümlədəki qoyunuñdan sözü *qapunuñdan* kimi verilmişdir³²².

Səvəñ – iri mıx, dirək: *Ev yanında səvəñ kimi səvəkəndüği ala baydaqlı sur cidalar nəyə yarar, nəyə yarar?!* (7a – 1) Mətnə yalnız bu cümlədə işlənmiş söz *səvəñ* şəklində hərəkələnərək onun məhz bu şəkildə oxunuşunu tələb etsə də, M.Əkici onu *söveñ* kimi transkripsiya etmiş³²³ və mənasını *söve* (qapı çərçivəsi) kimi açıqlamışdır³²⁴. Y.Azmun isə sözü *səvən* kimi oxuyaraq³²⁵ onu *sevən* feili sifəti kimi qəbul etmişdir. Görünür, bu səbəbdən də alim həmin sözü lüğətə daxil etməmiş və mətnin müasir türkcədəki variantında *sev-mək* (seviyor gibi), *səvkəndüği* (söykəndiyi) leksik vahidini isə *söğindüği* oxuyaraq, mənasını *sövmezsə*

³¹⁹ Sadi. Gülistan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 748

³²⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 427

³²¹ M.S.kaçalın. Göstərilən əsər, s. 57

³²² “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. Bakı, 1999, s. 157

³²³ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 55

³²⁴ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 211

³²⁵ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 34

(söyməzsə) kimi vermişdir³²⁶. Şahgölü və b. sözü *se-
veng* kimi oxumuş və onun mənasının dirək oldu-
nu göstərərək bu leksik vahidin Azərbaycan dialekt-
lərində *taxta*, *mıx* mənasında işləndiyini qeyd etmiş-
lər³²⁷. Qeyd edək ki, “Azərbaycan dilinin dialektoloji
lüğəti”ndə *səvən* sözünün yalnız Şərur şivəsində *tax-
ta*, *mıx* mənasında işlənməsi qeydə alınmışdır³²⁸.

Maraqlıdır ki, *səvən* sözü türk xalq danışığı dilin-
də *söven* şəklində böyük sopa (əl ağacı, dəyənək) an-
lamında işlənir³²⁹. Şahgölü və b. nədənsə bu fakta
diqqət yetirməmiş, bununla belə, “Dərləmə sözlü-
yü”ndə *seven* sözünün çəpər dirəyi anlamında qeydə
alındığını göstərmişlər³³⁰. Cümlədəki *səvkənmək* isə
müasir ədəbi dilimizdəki *söykənmək* sözünün Təbriz
şivəsindəki fonetik variantıdır. M.Əkici onu *sögendu-
ğu*³³¹, R.Əskər isə *söginduği* kimi³³² oxumuşlar. Şahgö-
lü və b. sözü *sevkenduği* kimi oxumuş³³³ və mənasını
düzgün açıqlamışlar: dayanmaq, yaslanmaq³³⁴. Dö-
yüşkənliyi, alplığı tərənnüm edən ozan bu cümlədə

---

³²⁶ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 72

³²⁷ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 275

³²⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 430

³²⁹ Türkçe Sözlük. Haz. Şükrü Haluk Akalın (ve başk.) 11. Bsk. Ankara:
Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2151

³³⁰ Derleme Sözlüğü. Ankara Türk Dil Kurumu, 1993, c. X, s. 3593b

³³¹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 55

³³² R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 40

³³³ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 207

³³⁴ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 275

demək istəyir ki, əgər sur (parlaq, sarı) cidalar (nizə-
lər) işə düşmürsə və boş dayanaraq çəpər dirəyi kimi
söykənəcək olursa, onda onlar nəyə yarar?

Süsülmək – batırılmaq, saplanmaq: *Sur cidaya
süsülür, yara-para götürür...* (15a-8). Bu söz əlyazmada
digər bir yerdə yenə də *sur sida* birləşməsi ilə bağlı
işlənmişdir: *Sur cidalar süsüləndə cibir keçsə...* (9a-7).
Nümunədən görüldüyü kimi, *süsülmək* burada məc-
hul növdədir. Əlyazmada bu feilin məlum növü *süs-
mək* işlənmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drez-
den əlyazmasında isə *süsmək* sözü iki yerdə *buynuzla
vurmaq, vurmaq* mənasında işlənmişdir: *Ağayıldı ağca
qoyun quzucığın süsermi olur*³³⁵? *Altmış tutam sur cida-
sın qoltuq qısup. “Ol kafiri qarşusundan süsəm”, - dedi:
Süsəmədi*³³⁶.

Bizə məlum qaynaqlardan yalnız “Divanü lü-
ğət-it-türk”də *süsmək* sözünün buynuzla vurmaq
mənası qeydə alınmışdır³³⁷. Bu dəyərli qaynaqda *sü-
sünmək* feili də vurmaq mənasında işlənmişdir³³⁸.
M.Əkici *süsülmək* sözünün boynuzla vurulmaq, dür-
tölmək mənasını qeyd edir³³⁹. Y.Azmun da onu dür-

³³⁵ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 144

³³⁶ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 150

³³⁷ Древнетюркский словарь. с. 518

³³⁸ Древнетюркский словарь. с. 518

³³⁹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 211

tülmək kimi mənalandırır³⁴⁰. “Töhfətüz-zəkiyyə” də işlənmiş *süsmək* (buynuzla vurmaq, vurulmaq) sözü bu mənaya yaxın gəlir³⁴¹. “Kitabi-Dədə Qorqud” un Drezden nüsxəsində də *süsülmək* sözü *sur cida* birləşməsi ilə işlənmişdir: *Ala əvrən uzun sur cidalar süsildi*³⁴². Qeyd edək ki, bu söz eposun Bakı nəşrində *süsəlmək* kimi verilmişdir³⁴³. M.S.Kaçalın *süsülmək* sözünün dürtülmək, batırılmək, sokulmaq, saplanmaq mənalarını göstərir³⁴⁴. Yuxarıdakı nümunələrdəki *sur* sözü isə burada sarı mənasını daşıyır.

Şaqıdmaq – vurdurmaq, döydürmək, çaxdırmaq: *Şahi şonqar... qanadı ala saqsaqana ol özini şaqıdurtu? Şaqıdmaq yoq* (4a -11). Öncə qeyd edək ki, katib vərəqin haşiyəsində bu sözün açıqlamasını da vermişdir: *Şaqımaq* – bir kimsədən baş yemaq və məğlub olmaq mə’nasına ola. Katibin izahı birbaşa da olmasa, *saqıdmaq* sözünün kontekstdəki mənasına uyğun gəlir. Əslinə qaldıqda isə, *şaqıdmaq* əlyazmada da işlənən *şaqmaq* (vurmaq, qaxmaq, çaxmaq) sözünün icbar növüdür. Onu da əlavə edək ki, *şaqmaq*, *şaqıdmaq* sözləri müasir ədəbi dilimizdəki *çaxmaq* feili ilə yaxın

---

³⁴⁰ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 100

³⁴¹ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 369

³⁴² M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 104

³⁴³ “Kitabi-Dədə Qorqud” Tərtib edənlər: F.Zeynalov, S.Əlizadə, Bakı, 1978, s. 164

³⁴⁴ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 458

mənalıdır və çox güman ki, eyniköklüdür. Maraqlıdır ki, *şaqqmaq, şaqıdmaq* sözlərinin Sibicabının “Gülüstan” tərcüməsində oxumaq, mahnı söyləmək anlamında işlənməsi qeyd olunmuşdur³⁴⁵. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında şaqımaq sözü çaxmaq, guruldamaq mənasında işlənmişdir: *Ağ yıldırım olub şaqıyayım*³⁴⁶.

Şılalğa – ov ətindən və ya maldan verilən pay: *Avıñdan bir şılalğa maña vergil* (30b-10). Əlyazmada yalnız bu cümlədə işlənmiş monqol mənşəli *şılalğa* sözü³⁴⁷ “Sənglax” lüğətində eyni mənada, lakin *şuralğa* şəklində qeydə alınmışdır³⁴⁸. Y.Azmun bu sözü *gözaydınlık* kimi mənalandırmışdır³⁴⁹. M.Əkicinin sözlüyündə isə *şılalğa* sözü qeyd olunmamışdır.

Şılan – qonaqlıq, ziyafət: *Toxulusı çoq dümən qoyın toylan şılanda ölü*r (17a-10). Bu sözü Y.Azmun *şaylan* kimi³⁵⁰, Şahgölü və b. isə *şilen* kimi oxumuşlar³⁵¹. Monqol mənşəli *şılan* sözü³⁵² elə bu şəkildə fars dili-

³⁴⁵ Sadi. Gülüstan tərcümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 760

³⁴⁶ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 115

³⁴⁷ Gerhard Doerfer. Türkische und mongolische Elemente im Neupeürsischen. II v. Wiesbaden, 1963-75, p. 242

³⁴⁸ Bax: Şahgöli. Göstərilən əsər, s. 278

³⁴⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 100

³⁵⁰ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 49

³⁵¹ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 215

³⁵² Gerhard Doerfer. Türkische und mongolische Elemente im Neupeürsischen. II v. Wiesbaden, 1963-75, p. 246

nə də keçmişdir. Farsca izahlı lüğətlərdə bu sözün həm qonaqlıq, həm də Səfəvilər dövründə saray süf-rəxanası mənasında işləndiyi qeyd olunur³⁵³. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda bu söz *şölən* şəklində işlənməmişdir: *Ağam Beyrək gedəli şölənüm yoq*³⁵⁴. Müasir türk ədəbi dilində bu söz *şölen* şəklində işlənir³⁵⁵.

Tip – qoşunun mərkəzi: *Qazan der: Özüm tipdə durdum* (26a-3). Qədim türk sözlərindən olan *tip* eyni mənada “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda, “Koroğlu” dastanında, “Şühədanamə”də işlənmişdir: *Zəhir Ömər Nəhsün tipi qarşusunda durub, bir nə'rə urub dedi*³⁵⁶. Y.Azmun və M.Əkicinin lüğətində *tip* sözünə rast gəlmirik. *Tip* sözü eyni mənada hərbi termin kimi fars dilinə də keçmişdir³⁵⁷.

Tozatmaq/tozutmaq – sovurmaq, göyə qaldırmaq (tük, toz və s.); *Tumçuqınun ucında tük tozatsa...* (7b-11). Bu cümlə eynilə 4a vərəqində də vardır və orada *tozatsa* əvəzinə *tozutsa* işlənmişdir (4a-10). Mətnə *tozatmaq* feili daha bir yerdə indiki zamanda *tozadur* şəklində işlənmişdir (9b-13). Aydındır ki, bu-

---

³⁵³ Həsən Ənvəri. Fərhəng-e feşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran, 1382, c. II, s. 1452

³⁵⁴ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 88

³⁵⁵ Türkçe Sözlük, s. 2230-2231

³⁵⁶ Şühədanamə. Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm, 2019, 235a

³⁵⁷ Həsən Ənvəri. Fərhəng-e feşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran, c. I, 1382, s. 695

rada *tozatmaq* feilinin əsasında (*tozat*) sonra sait gəl-
diyi üçün t-d əvəzlənməsi baş vermişdir ki, bu hala
da orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazmalarının
çoxunda rast gəlirik.

“Divanü lüğət-it-türk”də göyə qalxmaq mənə-
sində *tozmaq* feili və onun təsirli forması *tozitmaq* iş-
lənmişdir³⁵⁸. Bu dəyərli qaynaqda həmçinin təzəcə
göyə qalxmaq anlamında *tozğırmaq* feili (eləcə də *toz*
ismi) də qeydə alınmışdır³⁵⁹. XIV əsr abidəsi “Töhfə-
tüz-zəkiyyə” əsərində isə *toz* ismi ilə yanaşı, *tozmaq*
feili də dağılmaq, parçalanmaq anlamında işlənmiş-
dir³⁶⁰. Burada həmçinin oxşar mənalı *tozulmaq* feili və
toz ismindən düzəlmiş *tozlamaq* (*toz* qoparmaq, *tozla*
örtmək) feili də verilmişdir³⁶¹. *Tozutmaq* sözü *toz* qal-
dırmaq mənasında müasir türk ədəbi dilində³⁶², eləcə
də Azərbaycan dilinin Çənbərək şivəsində işlənir³⁶³.
Burada *tozutmaq* feili ilə bağlı bir incə məqamı da
qeyd etmək lazımdır. *Tozutmaq* / *tozitmaq* sözü *toz* is-
mi ilə semantik baxımdan müəyyən qədər bağlı olsa
da, bu leksik vahiddən yox, yuxarıda adları çəkilən
əski mətnlərdə işlənmiş *tozmaq* feilinə -ut, -it şəkilçi-

³⁵⁸ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 579

³⁵⁹ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 579

³⁶⁰ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 391

³⁶¹ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 391

³⁶² Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2377

³⁶³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 505

sini artırmaq yolu ilə düzəlmişdir. Məlum olduğu kimi, bu şəkilçi hazırda müasir ədəbi dilimizdə eyni funksiyanı daşıyır: axmaq-axıtmaq, hürkmək-hürkütmək, qorxmaq-qorxutmaq və s. Qədim türk mənbələrində də vəziyyət eynilə belədir. Məsələn: qurmaq (qurumaq) – qurıtmaq (qurutmaq), oqşamaq (oxşamaq) – oqşatmaq (oxşatmaq) və s³⁶⁴. Bu yazılı qaynaqlarda -t, -it, -ut şəkilçisi bəzən icbar növ mənalı feillər də düzəldir. Məsələn: *bitimək* (yazmaq), *bititmək* (yazmağa məcbur etmək), *oqımaq* (oxumaq) – *oqıtmaq* (yazmağı təklif etmək) və s³⁶⁵. Müasir ədəbi dilimizdə də sonuncu feilə (oqımaq) qoşulan – t şəkilçisi icbar növün funksiyasını daşıyır: *oxumaq* – *oxutmaq* (başqası tərəfindən oxunmaq).

Əski mətnlərdə işlənmiş –it şəkilçisi bəzən feilə digər incə məna fərqi də qatır. Məsələn: *sevmək* (bugünkü dilimizdəki anlamında) – *sevütmək* – sevimli olmaq³⁶⁶. Onu da qeyd edək ki, *tozutmaq* feilinin daşdığı məna təkcə toz ismi ilə bağlı deyil. Yuxarıdakı cümlədən görüldüyü kimi, *tozatmaq* / *tozutmaq* burada tük sözü üçün işlədilmişdir. “Divanü lüğət-it-türk” də isə bu feil torpaq üçün işlənmişdir: “*Ol torpaq tozıttı*” – O, torpaq (toz) qaldırdı³⁶⁷. *Toz* isminə

---

³⁶⁴ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 663-664

³⁶⁵ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 663

³⁶⁶ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 663

³⁶⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 579

gəldikdə isə, “Ət-töhfətüz-zəkiyyə”də işlənmiş *tozlaşmaq* sözü³⁶⁸ artıq isimdən düzəlmişdir³⁶⁹ (müq. et: duzlaşmaq, sulamaq, yağlaşmaq və s.). Onu da qeyd edək ki, “Ət-töhfətüz-zəkiyyə” əsərində *tozlaşmaq* feilindən düzəlmiş *tozdurmaq* (toz qaldırmaq) leksik vahidi də işlənmişdir³⁷⁰.

Toz ismi və *tozlaşmaq* feili ilə bağlı onu da əlavə edək ki, “Qutadğu bilig”də işlənmiş *köç* ismi və *köçmək* feili də bu qəbildən olan leksik vahidlərdir³⁷¹. Məlum olduğu kimi, bugünkü dilimizdə də *köç* ismi və *köçmək* feili semantik baxımdan yaxın olan leksik vahidlərdir. “Tarama Sözlüğü”ndə *tozlaşmaq* sözünün yalnız XVII əsrə aid bir qaynaqda işlənməsi qeydə alınmışdır³⁷².

Tuq – qoşun bayrağı: *Ol altı beg oğluna ələm-tuq, naqqarə verüb özüm təkə beg qıldım* (26a -13). M.Əkici bu sözü *tevk* kimi oxumuş³⁷³ və mənasını *tevki, tuğra, pençə, imza* kimi göstərmişdir³⁷⁴. *Tuq* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında da onun sinonimi olan *sancaq* sözü ilə eyni cümlə daxilində iş-

³⁶⁸ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 391

³⁶⁹ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 311

³⁷⁰ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 391

³⁷¹ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 311

³⁷² XIII asırdan günümüzdə kədər kitaplardan toplanmış tanıqlarıyla Tarama Sözlüğü. Ankara, 1941-1945, c. IV, s. 3843

³⁷³ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 131

³⁷⁴ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 211

lənmişdir: *Qazan bəgün qartaşı kafirün tuğiyə sancağı[nı] qılıcladı, yerə saldı*³⁷⁵. Qədim türk sözlərindən olan *tuq*³⁷⁶ fars dilinə də türk dilindən alınma kimi *tuğ* şəklində daxil olmuş və Həsən Ənvərinin lüğətində leksemin “başında at tükü olan bayraq” mənası göstərilmişdir³⁷⁷. Orta əsrlərdə fars dilində *tuğaçi* (bayraqdar) sözü də işlənmişdir³⁷⁸. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, *tuq* sözünün sinonimi olan və dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”-sində işlənmiş *bayraq*³⁷⁹ leksemi də orta yüzilliklərdə fars dilinə keçmişdir³⁸⁰. Bu fakt türkcənin orta əsrlərdə təsir dairəsinin nə dərəcədə güclü olduğunu sübut edən amillərdən biri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Tumçuq – dimdik: *Qaynaqınun ucında qan çilətsə, tumçuqınun ucında tük tozutsa...* (4a-9).

Öncə qeyd edək ki, *tumçuq* sözü mətnə daha üç yerdə *ucında* leksik vahidi ilə birlikdə işlənmişdir (7b-10; 9b-13). *Tumçuq* sözü *tumşiq* və *tumşuq* şəklində “Divanü lüğət-it-türk”də və uyğurca əski mətn-

---

³⁷⁵ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s.67

³⁷⁶ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 584

³⁷⁷ Həsən Ənvəri. Fərhəng-e fəşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran, 1382, c. I, s. 688

³⁷⁸ Həsən Ənvəri. Göstərilən əsər, c. I, s. 687

³⁷⁹ Məmməd Əmin Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, Azərnəşr, 1991, s. 225

³⁸⁰ Həsən Ənvəri. Göstərilən əsər, c. I, s. 40

lərdə işlənmişdir³⁸¹. XIV əsrə aid “Ət-töhfətüz-zəkiyyə” əsərində də sözə *tumşuq* şəklində rast gəlirik³⁸². Çağdaş türk ədəbi dilində də bu söz *tumşuk* şəklində qartalın əyri dimdiyi anlamında işlənir³⁸³. Göründüyü kimi, *tumçuq* və *tumşuq* sözlərində türk dillərində geniş yayılmış *ş-ç* səs əvəzlənməsi fonetik hadisəsi baş vermişdir. Bu hala müasir Azərbaycan dilində də rast gəlirik: *sürüşmək-sürüçmək*. Qeyd edək ki, dilimizin Qazax şivəsində *sürüşkən* sözü *sürçək* şəklində işlənir³⁸⁴. Yuxarıdakı cümlədə *tumçuq* sözü ilə yanaşı, onun sinonimi olan *qaynaq/qıynaq* sözünün işlənməsi də diqqəti çəkir. *Tumçuq* sözü ilə bağlı onu da qeyd edək ki, bu leksik vahidlə onun müasir ədəbi dilimizdəki sinonimi olan *dimdik* leksik vahidi arasında səs tərkibi baxımından müəyyən yaxınlıq özünü göstərir. Buna əsasən düşünürük ki, dilimizdəki *dimdik* sözü *tumçuq/tumşuq* leksik vahidinin müəyyən dəyişikliyə uğramış formasıdır.

Tuş – *tay-tuş*; dost, yaxın adam; yaşlı: *Tayın-tuşın bilməz qavat bir gün olur tərpkdə ölür* (17a-5). Nümunədən göründüyü kimi, *tay* sözü burada *tuş* sözü ilə birgə işlənsə də, hallanmışdır, müstəqil funksiya

³⁸¹ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 585-86

³⁸² Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 393

³⁸³ Türkçe Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2385

³⁸⁴ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 451

daşıyır. “Kitabi-Dədə Qorqud” un Drezden əlyazmasında isə *tuş ten* sözü ilə qoşa işlənmişdir: *Gəlür, bundan keçər, uralım anı, anə varmasun, tənina, tuşına varsun, – dedilər*³⁸⁵. “Qutadğu bilig” də *tuş* sözü *ten* sözü ilə qoşa işlənmişdir³⁸⁶. Qeyd edək ki, *ten* sözü *tayı tuş* mənasında müasir ədəbi dilimizdə sağır nunsuz işlənir: *Dost dostə tən gərək, tən olmasa gen gərək*.

Tülüngi – hiyləgər, bic, fırlıdaqçı: *Ögrənmişcə, öz bəginə usal baxan özgə beqlər qulluqına gedəndə “tülüngisən”, deyübəni döğülməzmi, söğülməzmi?* (14b-5). Y.Azmun bu sözü *tölünki* kimi oxumuş³⁸⁷, lakin onu kitabın sözlüyünə daxil etməmişdir. M.Əkici sözü düzgün oxumuş³⁸⁸, lakin sözlükdə onun mənasını *kimsəsiz* kimi göstərmişdir³⁸⁹. Azərbaycanın qərb qrupu dialektlərində *tüləngi*, *tülüngü* sözü həyasız, hiyləgər, bic və oğru mənasında işlənir³⁹⁰.

Türkən – çayın iti axan yeri: *Ayındurı daşqun suyuy türkənisen, ölməgilən* (27b-9). Y.Azmun bu sözü “soylu qadınların ləqəbi”, məc. “gözəl” mənalarını göstərmişdir³⁹¹. M.Əkici isə onu *türkin kimi* oxu-

---

³⁸⁵ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 86

³⁸⁶ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 591

³⁸⁷ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 45

³⁸⁸ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 45

³⁸⁹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 85

³⁹⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 511-512

³⁹¹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 101

muş³⁹² və mənasını belə açıqlamışdır: suyun toplan-
dığı yer; oymakların, hısımların toplanacağı yer³⁹³.
Türkən sözü XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Şü-
hədanamə”də *tez, cəld* anlamında işlənmişdir: “*Ol*
həzrət bu mə’niyi mə’lum eyləyüb türkən qapup dıxarı
çıxdı”.³⁹⁴

Aydındır ki, *türkən* sözünün bu iki əsərdə daşı-
dığı mənalar arasında müəyyən yaxınlıq vardır.
Türkən sözünün dilimizin Qazax şivəsində *türyan*
şəklində çayın şiddətlə axan yeri mənasında işlən-
məsi qeydə alınmışdır³⁹⁵.

Uçmaq – cənnət: *Arı dinli dost Mühəmməd gəlür*
uçmaqun qapusını açmaq üçün (1a-6). Katib haşiyədə bu
sözün behişt və havada uçmaq mənalarını göstər-
mişdir. Deməli, həmin vaxt sözün birinci mənası ar-
tıq arxaik səciyyə daşmışdır. Soğdicədən alınma *uç-*
maq sözü əlyazmada *səkkiz uçmaq* şəklində də işlən-
mişdir (2b-9). Katib yenə də haşiyədə *səkkiz uçmaq*
birləşməsinin mənasını açıqlamışdır. Bu sözə M.Əki-
ci və Y.Azmunun sözlüklərində rast gəlmirik, R.Əs-
kər isə onu mətnə və sözlükdə uçmaq kimi vermiş-

---

³⁹² M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 137

³⁹³ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 212

³⁹⁴ “Şühədanamə”, v. 160b

³⁹⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 514

dir³⁹⁶. “Kitab əl-idrak”da³⁹⁷ və “Töhfətüz-zəkiyyə”də³⁹⁸ söz *uçmaq* şəklindədir.

Ulalmaq – böyümək: *Ulalduğca əmüsi Qazan, atası Qara Günəyə ümid olan, böyüldüçcə düşmənin ödin yaran... Qara Budaq... (2a-13-2b-1)*. Göründüyü kimi, cümlədə bu sözün sinonimi olan *böyülmək* də işlənmişdir. Qeyd edək ki, əlyazmanın başqa bir yerində bu sözə *ululanmaq* şəklində də rast gəlirik. Maraqlıdır ki, *ululanmaq* sözü burada da feili bağlama şəklindədir və məzmunca yuxarıdakı cümlənin eynidir: *Ululanduqca əmmi Qazan ilə atası Qara Günəyə... ümid olan, böyüdüqçə düşməninüñ ödin yaran... Qara Budağ kimi... (13a-5-7)*. Göründüyü kimi, katib birinci cümlədəki feili bağlama şəkilçisini *-duğca, -düğcə* kimi, ikinci cümlədə isə *-duqca, -dүүcə* şəklində yazmışdır ki, bu da imla sabitsizliyinin göstəricisidir. Bundan əlavə katib Qara Günənin oğlunun adını bir yerdə Qara Budaq, digər bir yerdə isə Qara Budağ kimi yazmışdır. Daha bir maraqlı fakt: birinci cümlədə katib *ulalmaq* feilinin sinonimini *böyüldüçcə* kimi, sonrakı cümlədə isə *böyüdüqçə* şəklində yazmışdır. Qeyd edək ki, *ulalmaq* feilinin kökündə qədim türk sözü *uluğ* və onun qısaltılmış forması *ulu* (böyük) daya-

---

³⁹⁶ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 150

³⁹⁷ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 14

³⁹⁸ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 398

nır. Manixey yazılarında³⁹⁹ *uluğ* sifətindən düzəlmiş *ulğamaq* feili işlənmişdir. M.Qaşqaridə də *ulğatmaq* və *ulğazmaq* sözlərinə rast gəlik⁴⁰⁰. “Kitab əl-idrak”da *uluğ* sifəti *ulu* şəklindədir və burada sözügedən leksik vahiddən düzəlmiş *ululamaq* (hörmət etmək) feili də işlənmişdir⁴⁰¹. “Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasında *ulu* kökünə dayanan *ulatmaq* (böyütmək) sözü də *ulu* sifəti ilə birgə işlənmişdir: *Ya urdu-günü ulatmayan ulu Tarı* (28a-10). “Qutadğu bilig” də bu feil yalnız *ulğazmaq* şəklində işlənmişdir⁴⁰². Tonyukuk abidəsində isə sözügedən feil *ulğartmaq* şəklində qeydə alınmışdır⁴⁰³.

Ulaşdırmaq – çatdırmaq, yetirmək: *Anı qılan Əliyə xoşdur, Mühəmmədə ulaşdurur* (24a-6). Bu söz, eləcə də onun kökündə dayanan *ulaşmaq* leksik vahidi əski mətnlərdə birləşmək, birləşdirmək anlamında işlənmişdir. “Töhfətüz-zəkiyyə”də isə *ulamaq* sözü yuxarıdakı mənanı (çatdırmaq) mənanı daşıyır⁴⁰⁴.

Urlamaq – uğuldamaq, guruldamaq, bərk səs salmaq: *Qara bulut ərdəmidür gögdə urlamaq* (15b-4).

³⁹⁹ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 609

⁴⁰⁰ Yənə orada, с. 609

⁴⁰¹ Əsirəddin Əbu Nəyyan əl-Əndəlisi (1992), *Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak*, Bakı, Azərnəşr, 1992, s. 20

⁴⁰² Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, с. 609

⁴⁰³ Yənə orada, с. 609

⁴⁰⁴ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 396

M.Əkici bu sözü *örülmək* kimi oxumuş⁴⁰⁵, lakin kitabdakı sözlüyə *orulmaq* kimi daxil edərək onun örülmək, ortaya çıxmaq, belirmək mənalarını göstərmişdir⁴⁰⁶. Maraqlıdır ki, folklorçu alim mətnin Türkiyə türkcəsinə aktarmasında bu sözü *ağmaq* (yuxarı qalxmaq) kimi vermişdir⁴⁰⁷. Y.Azmun bu sözü *urulmaq* kimi oxumuş⁴⁰⁸, lakin onu lüğətə daxil etməmiş və mətnin müasir variantında gümbürdmək (gurlamaq, səs) kimi vermişdir⁴⁰⁹. Şahgöli və b. bu sözün mənasını *ulumaq* (hürmək), *ürümək* (hürmək), *bağırıp çağırmaq* kimi vermişlər⁴¹⁰. R.Əskərdə də sözün mənası bu şəkildədir⁴¹¹. Fikrimizcə, *urlamaq* təqlidi sözdür və yuxarıda göstərdiyimiz mənada işlənmişdir. Onu da qeyd edək ki, əsərin bu bölümündə duman, dağ, su, kimi cansız varlıqların, eləcə də laçın, şahin, qırqı kimi quşların və ev heyvanlarının: at, dəvə, qoyun və quzuların özəl xüsusiyyətlərindən danışılır və bu sırada ilk yerdə qara bulud dayanır.

Uşatmaq – parçalamaq, xırdalamaq; bölmək: *Ala laçın yavuzı qaz uşadur* (10a-2). *Uşatmaq* sözünün eyni mənada M.Qaşğarının və Y.Balasaqunlunun

---

⁴⁰⁵ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 89

⁴⁰⁶ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 89-100

⁴⁰⁷ Yenə orada, s. 181

⁴⁰⁸ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 46

⁴⁰⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 78

⁴¹⁰ Şahgöli və b. Göstərilən əsər, s. 281

⁴¹¹ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 150

əsrində işlənməsi qeydə alınmışdır⁴¹². Görkəmli türköloq Əmir Nəcib bu sözün Qütbün “Xosrov və Şirin” əsərində, eləcə də Nəvai və Baburun dilində işləndiyini göstərir⁴¹³. Qeyd edək ki, dilmizdəki *uşaq* (xırda, kiçik mənasında) sözü də eyni kökdəndir⁴¹⁴. Mahmud Qaşğarının lüğətində *uşatmaq* sözü ilə eyni köklü *uşalmaq* (parçalanmaq, xırdalanmaq) leksemının də işlənməsi qeydə alınmışdır⁴¹⁵. XIV əsrə aid “Töhfətüz-zəkiyyə” əsərində də eyni köklü *uşanmaq* (parçalanmaq, xırdalanmaq) və *uşatmaq* (parçalamaq, xırdalamaq) sözləri işlənmişdir⁴¹⁶. *Uşatmaq*, *uşanmaq* və *uşalmaq* feillərinin kökündə *uşamaq* (kiçilmək, xırdalmaq) leksemi dayanır. İbn Mühənnə lüğətində *uşamaq* (kiçilmək) və *uşanmaq* (parçalanmaq, xırdalanmaq, kiçildilmək, ovulmaq) sözləri qeydə alınmışdır⁴¹⁷.

Uşatmaq sözü ilə bağlı onu da əlavə edək ki, “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə bu leksik vahidin *üşətmək* fonetik variantı da qeydə alınmışdır⁴¹⁸.

⁴¹² Древнетюркский словарь, с. 617

⁴¹³ Э.Наджиб. Göstərilən əsər, с. 330

⁴¹⁴ Вах: Э.Наджиб. Göstərilən əsər, с. 33

⁴¹⁵ Вах: Древнетюркский словарь, с. 617

⁴¹⁶ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 398

⁴¹⁷ Seyid Əhməd Cəmaləddin ibn Mühənnə. Hilyətül-insan və həlbətül-lisan. Bakı, Kitab evi, 2008, s.146.

⁴¹⁸ Древнетюркский словарь, с. 629

Uymaq – uyumaq, yatmaq: *Çal qaraquş qaynaqlı, qara bürgüt sıfatlı yatmaz-uymaz* (2a-8). Katib haşiyədə bu sözün mənasını belə açıqlamışdır: *Uymaz* – bu məqamda xəb eylmək mənasınadır. Göründüyü kimi, katib sözün izahında fars mənşəli *xab* (yuxu) sözünü işlətmişdir. *Uymaq* sözü Təbriz şivəsində indi də bu şəkildə işlənir⁴¹⁹.

Uz – qabiliyyətli, yaxşı, bacarıqlı: *Uz vəzirlər çıxduqı İsfahan şəhri* (18a-5). Qədim türk sözü *uz* eyni mənada türk runik mətnlərində, Mahmud Qaşğaridə işlənmişdir⁴²⁰. “Kitab-əl idrak”da⁴²¹, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da bu söz *qara polad uz qılıc* birləşməsi şəklində dəfələrlə işlənmişdir. XV əsr Azərbaycan şairi-mütərcimi Vəli Şirazi də bu sözü “Gülşəni-raz” tərcüməsində işlətmişdir:

*Bana bu pərdədən bir raz söylə,
Eyü söylə vü uz ü az söylə*⁴²².

Ürətmaq – artırmaq; çoxaltmaq: *Qarı düşməninü övladını urədümü? Ürətmaq yoq* (5a – 11). M.Əkici

---

⁴¹⁹ Вах: Shahgoli və b. Göstərilən əsər, s. 281

⁴²⁰ Эмир Наджип. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века Книга I. Москва, Наука, 1979, с. 315

⁴²¹ Əsirəddin Əbu Nəyyan əl-Əndəlisi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 16

⁴²² Möhsün Nağısoylu. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2003, s. 97

bu sözü *uratmak* oxumuş⁴²³ və mənasını *orak ile biçmek, kırmak* kimi göstərmişdir. Tədqiqatçı yuxarıdakı cümləni çağdaş türkcədə bu şəkildə vermişdir: *Eski düşmanın evladını biçer mi, biçmek yok*⁴²⁴. Y.Azmun sözü *üretmek* kimi oxusa da, onu lüğətə daxil etməmiş və mətnin çağdaş türkcədəki variantında *beşikte sallar mı?* şəklində vermişdir⁴²⁵. *Ürətmək* sözü Azərbaycan dilinin Salyan, Şamaxı, Göyçay şivələrində *ürəmək/ürəmæg* şəklində çoxalmaq, Quba şivəsində isə *ürətmeg* şəklində artırmaq, çoxaltmaq mənasında işlənir. Şamaxı şivəsində *ürəyən* feili sifəti də tez artan, çoxalan anlamında qeydə alınmışdır. Ağdaş şivəsində isə *ürəşməx* – artmaq, çoxalmaq və *ürəşdirməx* – artırmaq, çoxaltmaq anlamında işlənir⁴²⁶. *Ürətmək* sözünün çağdaş türk dilində də eynilə yuxarıdakı mənada işlənməsi qeydə alınmışdır⁴²⁷. Qeyd edək ki, istər Azərbaycan dialektlərində, istərsə də müasir türk dilində *ürətmək* sözü daha çox ev heyvanları üçün işlənən leksemdir. Türk dillərinin əski qatlarına aid qaynaqlarda *ürətmək* sözünə rast gəlmirik.

---

⁴²³ M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 47

⁴²⁴ M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 163

⁴²⁵ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 70

⁴²⁶ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 524-525

⁴²⁷ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2449

Üşənmaq – qorxmaq; titrəmək, əsmək: *Qara polad sav qılıcuñ yalmanından qorxmazdun?! Sühar oqlar peykanından üşənməzdün* (28b-14, 29a-1) Qazan xanın gözüne müraciətlə dediyi bu cümlələrdə *qorxmazdun* və *üşənməzdün* sözləri sinonim kimi işlənmiş və cümlələrin təsir gücünün artırılmasına xidmət etmişdir. Mətnin bir çox yerində sinonim sözlərin qoşa işlədilməsi hallarına rast gəlirik. Qeyd edək ki, bu sözü yalnız M.Əkici *uşanmazdun* kimi oxumuşdur⁴²⁸. Y.Azmun, Şahgözü və başqalarında, eləcə də R.Əskərdə isə bu söz *üşənməzmi* şəklindədir. M.Əkici sözün mənasını qırılmaq, parçalamaq⁴²⁹, Y.Azmun çəkinmək⁴³⁰, Şahgözü və başqaları⁴³¹, eləcə də R.Əskər⁴³² isə qorxmaq kimi vermişlər. Qeyd edək ki, bu söz əlyazmada əlef hərfi ilə yazılmışdır, bu faktı Azmun xüsusi olaraq diqqətə çatdırır. Yəni şin hərfindən sonra əlef də vardır; bu hərf isə söz ortasında ə yox, əsasən, *a* səsini bildirir. Məsələn, katib əglənmək, əksilmək, gəlmək, və s. kimi sözlərdəki məsdər şəkilçisini (mək) əleflə yazmışdır və əsəri transkripsiyaya edən tədqiqatçılar bu məsələyə diqqət yetirərək həmin sözləri *əglənmaq*, *gəlmaq*, *əksilmaq* kimi vermiş

---

⁴²⁸ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 143

⁴²⁹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 212

⁴³⁰ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 282

⁴³¹ Şahgözü və b. Göstərilən əsər, s. 14

⁴³² R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 150

və bunu göstərilən leksemlərin Təbriz ləhcəsində elə bu şəkildə tələffüz edilməsi ilə əsaslandırılmışlar. Belə olan halda *üşənmək* sözünü yazılışına uyğun olaraq *uşanmazdun* kimi oxumaq olardı. Bununla belə, orta əsrlərə aid Azərbaycan-türk əlyazmalarının bir çoxunda, məsələn, “Şühədanamə”də söz ortasında ə səsinin *alef* hərfi ilə ifadəsini nəzərə alaraq, bu sözü *uşanmazdun* yox, *üşənməzdün* kimi oxumaq məqsədəuyğundur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Dədə Qorqud”un yeni aşkar edilmiş əlyazmasının katibi çilətmək sözündəki [l] səmindən sonrakı səsi gah *alef* hərfi ilə, gah da bu hərfsiz yazsa da, sözü elə bu şəkildə oxumaq lazım gəlir. *Üşənmək* sözü İmadəddin Nəsiminin dilində də *qorxmaq* anlamında işlənmişdir: *Gülə əl sunmasun ol kim, dikəmindən üşənir ki, Bu həmrə gülünün xarına xəncər dedilər. Üşənmək* sözünün XIV-XVI əsrlərə aid digər türk mətnlərində də işlənməsi qeydə alınmışdır⁴³³. Qeyd edək ki, *üşənmək* sözü hazırda *qorxmaq* mənasında Azərbaycan dilinin bir sıra şivələrində *üşənməğ* və *üşəmməx* şəkillərində işlənir⁴³⁴. *Üşənməq* XI-XVI əsrlər türk mətnlərində sınımaq, qırılmaq, parçalanmaq anlamını daşıyır. M.Əkici də sözün bu mənasını qeyd edir⁴³⁵. Dilçinin

---

⁴³³ XIII asırdan günümüzdə kədər kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I, VI c. Ankara, 1941-1945, c. V, s. 4115

⁴³⁴ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 525

⁴³⁵ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 212

hazırladığı “Yeni Tarama Sözlüyü”ndə isə *üşənmək* sözünün qorxmaq mənası qeyd olunur⁴³⁶. Bununla belə, mətndəki *üşənmə*q sözü göz üçün işlənmişdir və kontekstdən çıxış edərək burada onu sındırmaq, parçalanmaq yox (göz üçün belə bir məna uyğun gəlmir), qorxmaq kimi mənalandırmıq düzgündür. Qazan xan açıqca yazır ki, namərd gözüm, sən qılncdan, oxdan qorxmadın, indi əjdahadan qorxursan?!

*Uşənmə*q sözü ilə bağlı onu da əlavə edək ki, fikrimizcə, bu leksik vahidlə əlyazmada yalnız bir cümlədə işlənmiş *uşatmaq* leksemi arasında semantik baxıdan müəyyən bir bağlılıq, kök eyniliyi vardır. Bununla belə, türk dillərinin əski qatlarına dair məşhur qaynaqlarda *uşatmaq* sözünün qorxutmaq anlamına rast gəlmirik. Maraqlıdır ki, “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə *üşənmək* sözünə rast gəlmirik.

Yaxınmaq – yanmaq, işildamaq: *Yaxınıb doğan bədrli ay dünin balğır* (3a-7). Mətdə cəmi bir yerdə bu cümlədə işlənmiş *yaxınmaq* sözünün mənasını da kətib haşiyədə qeyd etmişdir: *yaxınıb*, yəni yanıb. Bu söz dilimizdə yandırır-yaxmaq formasında işlənir.

Yalabımaq – parıldamaq, işıq saçmaq: *Yalabıyub gün doğarsa, cahan şölələr* (3a-6). Bu söz daha bir neçə yerdə (11a-3, 17b-9, 18b-9) yalnız gün (günəş) leksik

---

⁴³⁶ C.Dilçin. Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara, Türk Dili Kurumu. 2009, s. 237a

vahidi ilə bağlı işlənmişdir. Sözün ilk işləndiyi 3a və-rəqində katib haşiyədə onun mənasını da göstərmişdir: *yalabıyub, yəni parıldayub*. Sözün kökündə *yal*, *yalp*, *yıl* leksik vahidləri dayanır. Fikrimizcə, yıldırım (ıldırım) sözü də bu kökdəndir. Qeyd edək ki, “Divanü lüğət-it-türk”də və “Qutadğu bilig”də parıldamaq mənasında *yarumaq* feili qeydə alınmışdır⁴³⁷. “Altun yarıq”da isə eyni mənada *yalturmaq* sözü işlənmişdir⁴³⁸. *Yalabımaq* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında da işlənmişdir. *Yalap-yalap yalabıyan incə donlum*⁴³⁹. Söz XIV-XVI əsrlərə aid bir sıra türk mətnlərində də qeydə alınmışdır.

Yañıl – ala-bula; bir tərəfi qırmızı, digər tərəfi ağ (alma): *Yañıl almalar tökülməsə...* (6a-3); *Qaqquldaşsa- quqquldaşsa yañıl ördək...* (7b-5-6). Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında *yañal* şəklində rast gəlirik: *Yañal ala ev yanında dikilsə gərdək görkli*⁴⁴⁰. M.S.Kaçalın *yañal* sözünün mənasını alaca kimi göstərmişdir⁴⁴¹.

Yayaq – piyada, ayaqla yerimə: *Atlı getdi, yayaq gəldi* (18a-6); *Yayaq olsa bir igid...* (10b-11). *Yayaq* sözü

⁴³⁷ Древнетюркский словарь. с. 243

⁴³⁸ Древнетюркский словарь. с. 230

⁴³⁹ M.S.Kaçalın Göstərilən əsər, s. 193

⁴⁴⁰ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 33

⁴⁴¹ Yənə orada, s. 460

Hüşaməddin Xoyinin “Töhfeyi-Hüsam” lüğətində *yaya* şəklində farsca *piyade* sözünün qarşılığı kimi işlənmişdir⁴⁴². Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahül-əcmiyyə” lüğətinin bir əlyazma nüsxəsində *yayaq* sözü *yaya*, digərində isə *yayan* şəklindədir⁴⁴³. Sözə orta əsrlərə aid bir sıra türkcə mətnlərdə, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında da rast gəlirik: *Kəndülər atlu, babanı yayaq yürütdilər*⁴⁴⁴. Maraqlıdır ki, eposun Vatikan nüsxəsində söz *yayan* şəklindədir: *Anlar atlu, babanı yayan yürütdilər*⁴⁴⁵.

Sibicabinin “Gülüstan” tərcüməsində də bu söz eyni mənada iki fonetik variantda işlənmişdir: *yadaq, yayaq*⁴⁴⁶. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə bu söz *yadaq* şəklində qeydə alınmışdır⁴⁴⁷.

Yazı – çöl, düzənlik: *Cərgələyüb gedər ikən gen yazınının ortasından...* (8b-6). Qədim türk sözlərindən olan bu leksik vahid “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda və digər orta əsr türk mətnlərində geniş yayılmışdır. Söz dilimizdəki Qarayazı toponimində və bir sı-

---

⁴⁴² Təyyibə Ələsgərova, Cəmilə Sadıqova. Hüsaməddin Xoyi. Töhfeyi-Hüsam. Bakı. İrşad, 1996, s. 17

⁴⁴³ H.Naxçıvani. Göstərilən əsər, s. 142

⁴⁴⁴ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 46

⁴⁴⁵ Yenə orada, s. 485

⁴⁴⁶ Sadi. Gülüstan tərcümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Türk Dil Kurumu Ankara, 2017, s. 801, 806

⁴⁴⁷ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 222

ra dialektlərimizdə öz varlığını qoruyub saxlamışdır⁴⁴⁸.

Yeddürmək – yedəkdə götürmək, yanında götürmək: *Qazan... tazi-tula yeddürdi, bəhri quşlar götürtdi...* (26b-7). Kökündə yedək dayanan bu sözə XIV-XIX yüzilliklərə aid türkcə mətnlərdə yedmək şəklində rast gəlirik. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden əlyazmasında da yedmək işlənmişdir: *Dədə Qorqud birin bindi, birin yetdi*⁴⁴⁹. Həzininin “Hədəsi-ərbəin” tərcüməsində (1524-cü il) də *yedmək* işlənmişdir: *Bir kişi gördi ol dəmdə məgər / Kim, əlinə bir dəvə almış yedər*⁴⁵⁰. Qeyd edək ki, M.Əkici bu sözü ondan əvvəl gələn sözlə birlikdə *tolayıdurdı* (?) kimi oxumuşdur⁴⁵¹. Y.Azmunda isə bu söz *yedürdi* şəklindədir⁴⁵².

Yeg – yaxşı, daha yaxşı, üstün: *Yegdən enmiş, yegdən doğmuş, qılıc ilə adını yeg sölətmiş...* (13b). Əski türk mətnlərinin çoxu üçün səciyyəvi olan bu söz əlyazmada 22 yerdə işlənmişdir. Maraqlıdır ki, sözün sinonimi *yaxşı* isə əlyazmada 12 yerdə işlənmişdir. *Yeg* və *yaxşı* sözlərinin hər ikisi “Kitab əl-idrak”da iş-

⁴⁴⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 544

⁴⁴⁹ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 75

⁴⁵⁰ Möhsün Nağısoylu. Həzininin “Hədəsi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan, 2008, s. 96

⁴⁵¹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 133

⁴⁵² Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 61

lənmişdir⁴⁵³. “Ət-töhfə”də isə *yaqşı, yaqşıraq* (daha yaxşı) *yaqşıçərək* (lap yaxşı) işlənmişdir⁴⁵⁴, *yeg* sözü isə yoxdur. *Yeg* sözünün yaxşı mənası “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə də qeydə alınmışdır⁴⁵⁵.

Yegin – tez, sürətli: *Əjdəhanuñ üstinə yegin gəldi*. (28a-1). M.Əkici bu sözü *yekin* kimi oxumuş⁴⁵⁶ və onu sonrakı sözlə birlikdə (*yekin gəldi*) həmlə etmək kimi mənalandırmışdır⁴⁵⁷. *Yegin* sözünə orta çağ türk mətnlərində rast gəlmirik.

Yeltənmək – həvəs göstərmək, meyil etmək, girişmək: *Yetmiş min gəldi deyəndə yeltənmədüm* (25a-4). M.Əkici və Y.Azmun bu sözü düzgün oxumuş, lakin kitabın sözlük hissəsinə daxil etməmişlər. *Yeltənmək* sözü XIV-XVI yüzilliklərə aid bir sıra türk mətnlərində işlənmişdir⁴⁵⁸.

Yencmək – əzmək, parçalamaq: *Tavulğalar yencübəni qabaq yarub qan bürkütsə* (19a-13). Y.Azmun bu sözü *yencübəni* kimi oxumuş⁴⁵⁹, lakin onu lüğətə *yencmək* kimi daxil edərək, döymək, darbe indirmək

---

⁴⁵³ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. *Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak*, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 55

⁴⁵⁴ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 304

⁴⁵⁵ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 252

⁴⁵⁶ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 139

⁴⁵⁷ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 202

⁴⁵⁸ XIII asırdan günümüzə kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I, VI c. Ankara, 1941-1945, c. V, s. 4519-4520

⁴⁵⁹ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 52

kimi mənalandırmışdır⁴⁶⁰. M.Əkicidə də vəziyyət eynilə belədir, lakin o, sözün mənasını kirmək, ezmək kimi göstərmişdir⁴⁶¹. Maraqlıdır ki, müasir türk ədəbi dilində yencmək sözü qeydə alınmamışdır, lakin feilin məchul növü – *yencilmək* (əzilmək, parçalanmaq) leksik vahidinə türkcə-rusca sözlükdə rast gəlik. Bu lüğətdə verilmiş yencmək sözünün bir mənası⁴⁶² eposun Günbəd əlyazmasındakı anlama uyğun gəlir.

“Kitabi-Dədə-Qorqud”un Günbəd əlyazmasında *yencmək* feilinin icbar növü – *yencdürmək* də işlənmişdir: *Altı pərli gur şeşpərün altında yencdürməsə* (6a-13). *Yencmək* sözü qədim türk leksik vahidlərindən biridir. M. Qaşğari bu sözü eyni mənada qeydə almışdır: *ol qayunuuy* (qovunu – M.N.) *yencdi*⁴⁶³. *Yencmək* sözünün XVI əsrə aid türk mətnlərində də işlənməsi qeydə alınmışdır⁴⁶⁴. Bu feildən düzəlmiş *yancılmaq* leksik vahidi də əzilib yarışmaq, əzilib yastılanmaq anlamında XVI əsrə aid türk mətnlərində işlənmişdir⁴⁶⁵. Y.Azmun⁴⁶⁶ və M.Əkici⁴⁶⁷ bu sözü *yıhdurmasa*

⁴⁶⁰ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 203

⁴⁶¹ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 212

⁴⁶² Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 922

⁴⁶³ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 256

⁴⁶⁴ XIII asırdan günümüzə kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyla Tarama Sözlüğü. I, VI c. Ankara, 1941-1945, c. V, s. 4276

⁴⁶⁵ Yenə orada, s. 4270.

kimi oxumuşlar. R.Əskərdə də vəziyyət bu cürdür: yıxdurmasa⁴⁶⁸.

Yen/yin – paltarın qolunun ağzı: *Çalışanda-dolaşanda yen yaxadan sökdürmə* (6b-1). *Yen* sözü eyni mənada “Divanü lüğət-it-türk”də, “Qutadğu-bilig”də işlənmişdir⁴⁶⁹, Qədim türk sözü olan *yen* sonrakı dövrə aid türkcə mətnlərdə, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənmişdir: *Yenüm ilə alnum qanın bən siləyin*⁴⁷⁰. “Kitab əl-idrak”da bu söz *yin* şəklində qeydə alınmış və onun mənası paltarın qolunun qatlanmış hissəsi kimi göstərilmişdir⁴⁷¹. “Töhfətüz-zəkiyyə”də bu söz həm *yən*, həm də *yin* şəklində qeydə alınmışdır⁴⁷². Maraqlıdır ki, *yen* sözü dilimizin Tabasaran, Zaqatala şivələrində *yeng* şəklində “alt köynəyin qolunun ağzı” mənasında öz varlığını qoruyub saxlamışdır⁴⁷³. Çağdaş türk dilində də *yen* sözü paltarın qolu mənasında işlənir⁴⁷⁴.

---

⁴⁶⁶ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 33

⁴⁶⁷ M.Ekici. Göstərilən əsər, s. 51

⁴⁶⁸ R.Əskər. Göstərilən əsər, s. 36

⁴⁶⁹ Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 256

⁴⁷⁰ M.S.Kaçalin. Göstərilən əsər, s. 57

⁴⁷¹ Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 57

⁴⁷² Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 310, 312

⁴⁷³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 548

⁴⁷⁴ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2571

Yəngləyətmiş – yeniyetmə, gənc, dəqiqalı: *Yəngləyətmiş oğlan igid-əvün görki, əv güvənci* (2b-13-14). Hazırda dilimizdə mürəkkəb söz formasında olan bu söz əslində *yənglə* və *yetmiş* tərkib hissələrinədən ibarətdir. *Yənglə* sözünə klassik türk mətnlərində daha çox *yengi* şəklində rast gəlirik. “Divanü lüğət-it-türk”də bu söz *yanıla* şəklində *yenidən* mənasında qeydə alınmışdır⁴⁷⁵. Bu dəyərli qaynaqda *yanılamaq* sözünün isə yeniləmək, təzələmək anlamında işlənməsi göstərilir⁴⁷⁶. Müasir ədəbi dilimizdəki yeni sözü dialektlərimizdə də *yengi* şəklində qeydə alınmışdır⁴⁷⁷. Katib quruluşca mürəkkəb olan bu sözün yalnız birinci tərəfini haşiyədə açıqlamışdır: *Yənglə və yəngləb yengi deməkdir, tazə və nov mənasına və kaf – kaf-e Əcəmidür*. Maraqlıdır ki, katib türkcə sözlərin izahını verərkən, bir qayda olaraq, onların farsca sinonimlərini də verir. Bu fakt onun fars dilini mükəmməl bilməsinin göstəricisi olmaqla yanaşı, kitabdakı bəzi sözlərin izahını savadlı şəxslərə (təbii ki, onlar da farscaı yaxşı bilirmişlər) daha asan şəkildə açıqlamaq niyyəti ilə bağlıdır. *Yenqi* sözü “Töhfətüz-zəkiyyə”də *yənqi* şəklində qeydə alınmışdır⁴⁷⁸. Onu da əlavə edək ki, biz əlyazmadakı sağır nun hərfini n

⁴⁷⁵ Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 294

⁴⁷⁶ Yenə orada, s. 294

⁴⁷⁷ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 548

⁴⁷⁸ Изысканный дар тюркскому языку. Ташкент, ФАН, 1978, с. 310

ilə vermişik, yalnız bu nümunədə və haşiyədəki iza-
hın açıqlamasında onu ng şəklində verməyi məqsə-
dəuyğun saydıq. Bunun səbəbi isə *yeni* sözünün XIX
əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərindəki bir sıra mətn-
lərdə *yengi* kimi verilməsidir. Maraqlıdır ki, həmin
dövrədə bu birləşmə fars dilinə də *yengə donya*, *yengi
donya* şəklində keçərək Amerika anlamında işlənmiş-
dir⁴⁷⁹.

Yıla-yalpa – parıldağa-işıldaya: parıldayaraq:
Yıla-yalpa toxunanda dəniz günü (14b-13). Mürəkkəb
quruluşlu *yıla-yalpa* leksik vahidinin tərkibindəki *yıl*
və *yalp* müvafiq olaraq *yılmaq* (parıldamaq, işilda-
maq) və eyni mənalı *yalpmaq* feillərinin feili bağlama
şəkilçisi-a-a (-ə-ə) qəbul etmiş formasıdır (müq. et.)
asa-kəsə, deyə-gülə, yana-yaxıla və s. “Kitabi-Dədə
Qorqud”un Drezden əlyazmasında bu sözə *yalab-ya-
lab* (parıldayan, işıldayan) leksik vahidi ilə birgə iş-
lənmişdir: *Yalab-yalab yalabıyan incə tonlum*⁴⁸⁰. Qeyd
edək ki, folklor dilinin göstəricisi olan bu leksik vahi-
də digər yazılı qaynaqlarda rast gəlmirik. Bununla
belə, müasir türk dilində eyni sözün təkrarı ilə dü-
zəlmiş *yalap-yalap* sözü⁴⁸¹ (parıl parıl, parıldayaraq)
istər formaca, istərsə də məzmunca *yıla-yalpa* leksik

---

⁴⁷⁹ Həsən Ənvəri. Fərhang-e feşorde-ye Soxən. Tehran, 1382, c. II, s. 2675

⁴⁸⁰ M.S.Kaçalın. Göstərilən əsər, s. 93

⁴⁸¹ Türkce Sözlük. Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2512

vahidinə oxşardır. Maraqlıdır ki, “Divanü lüğət-it-türk”də və “Altun yaruq”da isə eyni mənada *yarup-yaltrup* (parıldayıb-işıldayıb) qoşa sözü qeydə alınmışdır⁴⁸².

Yoluq – dəri: *Yoluq alta saxladuqı altı pərli gur şeşpər[lər] nəyə yarar, nəyə yarar?! (7a- 4)*. Y.Azmun *yoluq* sözünü *yuzluk* kimi oxumuş və kitabdakı sözlüyə daxil etməmişdir. Maraqlıdır ki, müəllifin hazırladığı mətnin müasir türkcədəki qarşılığı variantında *yoluq alta birləşməsinə eski örtülər altında* kimi verilmişdir⁴⁸³. Deməli, müəllif *yoluq* sözünün qarşılığı olaraq *eski örtülər birləşməsinə* işlətmişdir. M.Əkici bu sözü *yuluk* kimi oxumuş⁴⁸⁴, lakin lüğətə daxil etməmiş və onun qarşılığını müasir türkcədə *qoltuq* kimi vermişdir: *Koltuk altında saklanan altı dilimli büyük gürz neye yarar, neye yarar*⁴⁸⁵. Əlimizdə olan qaynaqlardan “Dərləmə Sözlüğü”ndə *yoluq* sözünün dəri anlamında işlənməsi qeydə alınmışdır⁴⁸⁶.

Beləliklə, yuxarıdakı nümunələrdən göründüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkar edilmiş Günbəd əlyazması həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, dil faktlarının, xüsusilə də türk dillərinin əski

⁴⁸² Вах: Древнетюркский словарь. Ленинград, Наука, 1969, с. 243

⁴⁸³ Y.Azmun. Göstərilən əsər, s. 72

⁴⁸⁴ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 55

⁴⁸⁵ M.Əkici. Göstərilən əsər, s. 166

⁴⁸⁶ Derleme sözlüğü, XI cilt. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1993, s. 4292a

qatını özündə əks etdirən leksik vahidlərin bolluğu və rəngarəngliyi ilə seçilir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə sözügedən əlyazma kitabı təkcə ədəbiyyat və folklorumuz üçün deyil, eyni zamanda ədəbi dil tariximizin ətraflı araşdırılması baxımından dəyərli bir yazılı qaynaq kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Düşünürük ki, əsərin leksik xüsusiyyətləri ilə bağlı qeydlərimiz gələcəkdə bu yöndə aparılacaq müqayisəli dilçilik araşdırmaları üçün faydalı olacaqdır.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Dünya folklor sənətinin nadir incisi, oğuzların ana abidəsi, bütün türk dünyasının fəxri, iftixarı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun yeni bir boyunun (bəlkə də, boylarının) dünyanın hər hansı bir künc-bucağında, gizlin saxlancında, şəxsi kitabxanalarında olması gözlənilən hal idi. Belə ki, bu barədə dünyaca məşhur qorqudşünas alim Məhərrəm Ergin hələ 1958-ci ildə tamamladığı doktorluq işində yazmışdı. “Kitabi-Dədə Qorqud”un məlum Drezden və Vatikan əlyazmalarında buna olan işarələr, ipucları belə bir kitabın varlığından xəbər verirdi. İndi budur görkəmli dilçi-mətnşünas alimin bu öncəgörməsi doğru çıxdı, gerçəkləşdi. 2018-ci ilin dekabrında “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni bir əlyazması İran İslam Respublikasının paytaxtı Tehran şəhərində əski və nadir kitablar – əlyazmalar satılan bir mağazada aşkara çıxarıldı və hazırda ölkənin Türkmənsəhra bölgəsinin Günbəd şəhərində yaşayan kitabsevər Vəli Məhəmməd Xocanın şəxsi kitabxanasında saxlanılır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkarlanmış əlyazması cəmi 31 vərəqdən ibarətdir və onun böyük bir hissəsini hikmətli, nəsihətli məzmunu ilə yadda qalan soylamalar – alqışlar, öyüdlər təşkil edir. XVIII

əsrin sonlarında naməlum bir katib tərəfindən köçürülmüş bu əlyazmanın sonunda – 26b-31a vərəqlərində olduqca kiçik süjetli bir boy da vardır ki, burada eposun baş qəhrəmanı, əfsanəvi igidliyi ilə seçilən Qazan xanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsindən bəhs edilir.

Bütün türk dünyası üçün nadir bir tapıntı, əlamətdar hadisə sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni əlyazması tez bir zamanda Türkiyədə, Azərbaycanda və İranda nəşrə hazırlandı və “Türkologiya” jurnalında bu sahə üzrə mütəxəssislər tərəfindən geniş şəkildə müzakirə olundu. Müzakirələr zamanı məsələyə müxtəlif yönərdən bir qədər fərqli fikirlər, yanaşmalar ortaya çıxdı. Bundan əlavə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni aşkara çıxarılmış əlyazması nəşr olunduqdan sonra qısa bir zamanda əsər haqqında folklorçu və ədəbiyyatşünasların qələmindən çıxmış dəyərli araşdırmalar ortaya çıxdı.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması folklorçu, ədəbiyyatşünaslarla yanaşı, ədəbi dil tarixi mütəxəssisi kimi bizim də böyük marağımıza səbəb oldu. Yeni aşkarlanmış əlyazmanın mövcud nəşrlərində açıq-aşkar şəkildə nəzərə çarpan fərqli oxunuşlar, müxtəlif yozumlar olduğu üçün biz hər şeydən öncə əlimizdə olan əlyazmanın surəti və mövcud nəşrləri əsasında əsərin tənqidi mətnini hazırlamağı

qarşıya qoyaraq bu işi qısa bir müddət ərzində başa çatdırdıq. Ədəbi dil tarixi mütəxəssisləri üçün faydalı olacağını nəzərə alaraq, yeni əlyazmanın mətninin tam sözlüyünü də hazırladıq. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Günbəd əlyazması əvəzsiz folklor nümunəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda zəngin dil abidəsidir. Məhz buna görə də kiçikhəcmli əsər üzərində mətnşünaslıq və dilçilik yönündə araşdırma da apardıq. Beləliklə, bütün bu çalışmamızın nəticəsi olan kitabımızı tamamlayaraq onu mütəxəssislərin, geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına verir və onlar üçün gərəkli olacağını, müsbət qarşılanacağını ümid edirik.

TƏNQİDİ MƏTN*

I

...[1a]**

- (1) Həq-təala gögdən Qur'an¹ endürdi
arı dinli Mühəmmədə
oqumaq üçün.
- (2) Cəbrəil gəldi, gətürdi Büraqı,
həbibüm, dostum olan (3) ol Büraqı minsün
me'raca gəlmaq üçün.
- Çün dost (4) dosta yetişdi,
toqsan bir min kəlmə² ortaluqdan gəldi, keçdi.
- (5) Axir-son danışdı arı dinlü dost Mühəmməd
ümmət sözin
rəhmət ilə (6) şəfqət üçün.
- Uçmaqları³⁻⁴ düzəndi, huriləri bəzəndi,

---

*Əlyazmada [ğ] səsinə bildirən ğ (ğəyn) hərfinin söz başında işləndiyi sözlər mətnə *q* ilə verilmişdir: *Qazan, qazi, qənim* və s. Əlyazmada *için, ikən, ilən* köməkçi sözləri, eləcə də çıxışlıq hal şəkilçisi *-dan/-dən*, feili sifət şəkilçisi *-an/-ən* və s. sağır nunla yazılmışdır. Bu hala orta əsrlərə aid Oğuz türkçəsində olan mətnlərdə rast gəlinmədiyi üçün həmin sözlər adi *n* ilə verilmişdir.

**Böyük mötərizədəki qara rəqəmlər vərəqlərin, kiçik mötərizədəki rəqəmlər isə vərəqdəki sətirlərin nömrəsini bildirir.

¹ Ek.: Kur'anı.

² Ş.: sözcük.

³ Haşiyədə: *Uçmaq* – behişt mə'nasıdır və havada uçmaq mə'nasına dəxi gəlir. Nəzakim bu beytdə *iham* üslubi ilə hər ikisi vaqə olmuşdur:

arı dinli (7) dost Mühəmməd gəlür
uçmaqun qapusını açmaq için.
Əli mindi (8) Düldüli, qurşandı Zülfiqarı,
küffarə qılıc çaldı
həm din için.
(9) Süleyman nəbi idi, mərtəbəsi həm çox idi.
Gög üzindən (10) uçar quşu fərman etdi Həq-təala
Süleymana sayəban⁵ için.
(11) Davud-i⁶ nəbi cəbbadar⁷ idi, zireh⁸ yetürürdi.
Daşdan polad sızdırdı⁹ (12) Həq-təala qüdrətindən
Davuda fərman için.
Münacatda söyləşdi (13) İbrahim Xəlilullah xacəsiy-
lən: “Ya İlahə! Mənüm oğlum yoxdur,
sən oğlan (14) vergil başa,
öz oğlumı kəsim yolunda

---

*Oqların quş dek oldum canğa ol kuy-i arzu
Uçmaq istərimin, vəli gör kim pər ü balım budur.*

Məşuq kuyini behişt demişdür.

⁴ Beyt XV əsr çağatay şairi Lütfinindir. Nümunə Mirzə Mehdi xanın “Sənglax” lüğətindən götürülmüşdür. Bu lüğət özbək şairi və mütəfəkkiri Əlişir Nəvainin (1441-1501) və zamandaşlarının dili üzərində tərtib edilmişdir. Lütfi (1366-1465) Nəvainin böyük müasiri olmuşdur.

⁵ Az.; Ş.: sayban.

⁶ Ek.; Az.; Əs.: Davud.

⁷ Ek.; Ş.: cebedar; Az.: ceba-dar; Əs.: cəbbədar.

⁸ Ek.; Ş.: zirh; Az.: zirih.

⁹ Haşiyədə: *Sızdırdı* – sızdırdı deməkdir, yəni tərəşşüh və nəş[t] etdüirdi.

Beylə kim, Lütfi əş’arında gəlür:

Vəfadə Lütfini tapdı fəraq dinarı,

Necə ki sızğurub altun dek imtəhan qıldı.

qurban için”.

Allah İsmaili [1b] (1) İbrahimə onda verdi,
apardı Ərəfat dağına. İsmailə bıçaq¹⁰ çəkdi,
(2) bıçaq oña kar etmədi.

Buynuzı burma qoç endürdi Həq-təala qüdrətindən
(3) İsmailə qurban için.

Dədəm Qorqud qırx şagirdə ver nəsihət:

(4) Alpları, dua qılayun cəvanmərdləri görmaq
için.

II

(5) Bu soyda Dədənin müddəası budur ki, hər
kim, bəlkə hər nəstə öz həddində və kəmalində
(6) olsa, yaxşıdır. Əhl-i iste'dadı kəmal-i təhsilinə¹¹
tərgib edüb moizə eylər.

(7) Ağız açub bir Allahın adını kim adamaz?
Adadığı¹² ərənlər könlü içində mö'min-i müttəqi¹³
gərək.

(8) Allah elmi arı Qur'an açubanı kim oxuma-
z? Oxuduğun doğru (9) dutsa, bu dünyada alim-i zə-
ki¹⁴ gərək¹⁵⁻¹⁶.

---

¹⁰ Ek.; Əs.: pıçaq.

¹¹ Az.; Ş.: kəmal təhsiline; Əs.: kəmal-təhsilinə.

¹² Az.: adəmzadadığı.

¹³ Ek.: mümin hakir; Ş.: mü'min müttaki; Az.: mu'min ve muttaki; Əs.:
mö'min həqir.

Allah əvi geŋ¹⁷ Kə'bəyə kimlər varmaz?

(10) Varsa-gəlsə, azmasa-az[dur]masa¹⁸,
sidqi bitün, niyyəti düz, din yolında (11) hacı
gərək.

Aq əkməgi, bol xanı Həq yolında kimlər verməz?
Əkməginə (12) qıyan İbrahimül-Xəlil kimi səxi gərək.
Şah-i mərdan Əli kimi (13) cəvanmərd ər¹⁹ daxi gə-
rək.

Ol Əlinün oğlanları:

adı gögcək, (14) arı dinli, din sərvəri,
səfa yüzli Mühəmmədün nəvadələri,
Xədicə ilə [2a] (1) Fatimə ananın səvgüləri –
din eşqində şəhid olan qazilər:
İmam Həsən, (2) İmam Hüseyin kimi şəhid qa-
zi²⁰ gərək.

Peyğəmbərün bir dişini şəhid eşidüb
(3) öz otuz iki dişinə kəlbətin saldı
dərvişlərin düzgünü, sarbanların (4) sərmayəsi
sultan Veysül-Qərən²¹⁻ⁱ dərviş kimi gərək²²⁻²³.

---

¹⁴ Haşiyədə: *Zəki* - fəhmlü və şüurlü.

¹⁵ Az.: gerək zəki; Ş.: alim zeki gerek; Əs.: alim gərək zəki gərək.

¹⁶ Əlyazmada bu iki söz *gərək zəki* şəklində yazılsa da, katib xüsusi işarə ilə onların düzgün yerini göstərmişdir.

¹⁷ Az.; Ş.: keŋ.

¹⁸ Əlyazmada sözün bu hissəsi üzərinə ləkə düşmüşdür.

¹⁹ Əs.: civan mərdər.

²⁰ Bu söz haşiyədə yazılmışdır.

²¹ Haşiyədə: Məşhurdur ki, Veysül-Qərən eşitdi Rəsulullahın bir mübarək tişi savaşa küffar daşı zərbiylə şəhid olunmuşdur. Yekrənglük yolundan öz

Qara (5) polad sav qılıcı²⁴ kimlər almaz?

Din yolında tərza dinli kafirlərə kimlər çalmaz?

Qılıc çalan, (6) yerlər açan, başlar kəsən, Hələbi alan, Şamı alan,²⁵ altun təxt-i Misirdə (7) sultan olan, Şam atlı, Şam bədövli, ig²⁶ yaylı, xədəng oxlu, çapa girsə, (8) çalumlu, çal qaraquş qaynaqlı²⁷, qara bürgüt sifətli, yatmaz-uymaz dövlətli, (9) sərhədlərinə yamacı, qəl'ələrinə kilidi, düşmənlərinə qorqusu, (10) borclılarınə xərclüğü, yalanaclarınə gicgəsi²⁸, məscidlərinə çırağı, (11) qəriblərinə arxası, ada basa²⁹ yeriyəndə³⁰ heybətindən yer omrulan³¹, (12) qəniminə heybət ilə baxanda yürək yaran, ayağın üzəngüyə basanda (13) doquz tümən Gürcistana ürkü salan, ulaldığca³² əmüsi Qazan, (14) a[t]ası³³ Qara Günəyə

---

bir tişin çəkdürdi. Yəne bəlkə Həzrətün bu tişi dəgül deyüb bir özgə tişin daxi, ta hamu dişlərin çəkdürdi.

²² Ek.; Az.: kimi dərviş gərək.

²³ Əlyazmada son iki sözün yeri dəyişikdir, lakin onların üzərində qoyulan işarə düzgün variantın bu şəkildə olduğunu göstərir.

²⁴ “Kitabi-Dədə Qorqud”da: qara polad uz qılıcı.

²⁵ Az.: bu iki söz yoxdur.

²⁶ Az.: ik.

²⁷ Söz pozulmuşdur. Ş.-dəki variant gözlənilmişdir. Şahgözü və başqalarının yazdıqları kimi, bu söz Təbriz ləhcəsində *qıynaq* şəklindədir. Bununla belə, əlyazmanın başqa bir vərəqində (7b-11) bu söz *qaynaq* şəklində hərəkəllənmişdir. Buna görə biz də Şahgözü və b. kimi sözün bu variantını qəbul edirik. Ek.; Az.: kınak; Əs.:qıynaq.

²⁸ Söz pozulmuşdur. Ek.:geyəcəgi; Az.: (gökçesi); Ş.: gecikəsi; Əs.geyəcəgi

²⁹ Ek.; Az.; Əs.: adabasa.

³⁰ Ek.; Az.; Əs.: yerinde.

³¹ Az.: umrulan.

³² Ş.: ulaldığca; Ek.: ulaldığıca.

ümid olan, böyüldügcə³⁴ düşmənin ödin yaran, [2b]
(1) qarıduğca³⁵ qənimə qan qusduran, Qalın Oğuzun
yügrügi, Oğuz (2) içində yekqələm eşikaqası başı³⁶,
Qara Budaq kimi qılıcına³⁷ pəhlivan, süfrəsinə (3) ba-
hadır qazi gərək.

Say Oğuzun vəsfini kim söyləməz? Çaldı qo-
puz, (4) boy boyladı, soy yetürdi. Bayat əri, xeyir
yümnli, xub sağınışlı, Dədəm (5) kimi bilgi gərək.

Dədəm der: Həq-təala dövlət ilən bilgi versün.

III

(6) Dədənin bu soyda mətləbi budur ki, hər
mümkün möhtacdur öz zatında³⁸. Pəs, (7) insan ki,
əkməl-i mümkünatdur, möhtacraqdur. Pəs, hər kim
dünya və axirət rifahiçün hər nəyə möhtacdurur,
hikmət-i baliğə möhtacdən³⁹ iləri⁴⁰ möhtacün-iləy-
hi⁴¹ xəlq edübdür.

(8) Qarşı yatan qara dağlar – el yaylaqı.

---

³³ Əlyazmada ilk iki hərf – (l) əlef və (ت) te qismən pozulmuşdur.

³⁴ Ek.: büyüldüğe; Az.: büyüldüğe; Ş.: böyüldükca.

³⁵ Ek.: karıduğca.

³⁶ Ek.; Az.; Ş.: eşik akası; Əs.: eşik aqası. Əlyazmadakı yazılışına görə:
aqası.

³⁷ Ek.; Əs.: qılıcıya.

³⁸ Ek.; Əs.: ulu ayətində.

³⁹ Ek.: möhtacuğ.

⁴⁰ Ek.: Eyley mi?

⁴¹ Ek.: muhtac ilahi.

Ayındırı daşqun sular – yer damarı, el içigi⁴².
(9) Ayət-ayət arı Qur'an – din ərəkəçi.
Aydınlı səkkiz uçmaq⁴³ – (10) mö'min evi.
Qara donlu dərvişlər⁴⁴ – qeyb əri.
Səfa yüzli Mühəmməd – (11) din sərvəri.
Altı qardaş bir arada olduğu – arxa (12) guci.
Aq saqqallı qocalar – el başaruqı, oba dövləti.
Aq bürçəkli (13) kədbanular – aşuñ duzı, əv bə-
rəkəti.

Yənglə⁴⁵ yetmiş oğlan igid – əvün (14) görki, əv
güvənci.

Bir kişinün soyında altı yaşar oğlı olsa, [3a] (1)
yurd ornacı⁴⁶, göz aydını, bel qüvvəti, yürək yağı.

---

⁴² *El içigi* haşiyədə yazılmışdır. Ek.; Az.; Əs.: yoxdur.

⁴³ Haşiyədə: *Səkkiz uçmaq* səkkiz behişt deməkdir.

⁴⁴ Haşiyədə: *Qara donlu dərvişlər* – qeyb əri, ya qayıb əri (son iki söz qırmızı xətlə silinmişdir, amma oxunur) dedügdən murad ricalül-qeyb ola ki, nəzərlərdən qayıbdürlər və xələqün işi onların dua və istimdad himməti ilə bəhr və bərdə surət və feysəl tapa.

⁴⁵ Haşiyədə: *Yənglə və yəngləb* yəngi deməkdir; tazə və nov mənasına və kaf kaf-i əcəmidür.

⁴⁶ Haşiyədə: *Ornac* – zahirən görk və bəraziş (*yaraşıq* – M.N.) mənasına ola.

Farsmənşəli *bəraziş* sözünü M.Əkici və R.Əskər *yer ornaşı* kimi oxumuşlar. Katibin haşiyədəki açıqlaması yanlışdır. Şahgölü və b. bu sözü düzgün açıqlamışlar: *ornac* ölən şəxsin yurdunda (yerində) qalan, varis, xələf deməkdir. Onlar hətta Təbrizdə ölən şəxsin övladlarına baş sağlığı kimi “Allah yurtçı eyləsin” ifadəsinin işləndiyini vurğulayırlar. M.Əkicidə də sözün izahı düzgündür: *ornaç* – yerinə keçən, vəkil (Ek.210). “Kitabi-Dədə Qorqud”da bu söz *ortac* şəklindədir. Semih Tezcan KDQ-dəki bu sözün səhv yazıldığını və əslinin *ornac* olduğunu göstərmiş, onun kökündə

Yeddi (2) yaşar qızı olsa, yağıdan bətər ev çapqunu, ev pozqunu, (3) yad gəlini.

Yalquzluq yavuz işdür, ya adam, bilgil (4) anı.

Yalquzluqda Dədəm der: Qadir Allah saxlasun canunızı.

IV

(6) Yalabıyub⁴⁷ gün doğarsa, cahan şö'lələr.

Yaxınıb⁴⁸ (7) doğan bədrli ay dünin balğır⁴⁹.

Yapraqcuqı yaş aqacuñ (8) bürcinə doğan⁵⁰ qonar.

Yanı bərkəcə sərp uçurum qara dağlar (9) yerdən qalxar.

Al qayanuñ yalçınında qaplan sıçrar.

(10) Aran⁵¹ sazıñ⁵²⁻⁵³, gur⁵⁴ meşənüñ kollarınd[a]⁵⁵ aslan əñrür⁵⁶.

---

orun – yer və *ornamaq* – yerləşmək sözlərinin dayandığını qeyd etmişdir.

Bax: Şahgözü və b. səh.202, 34-cü qeyd.

⁴⁷ Haşiyədə: *Yalabıyub*, yə`ni parıldayub.

⁴⁸ Haşiyədə: *Yaxınıb*, yə`ni yanub. Ş.-də bu barədə qeyd yoxdur.

⁴⁹ Haşiyədə: *Balğır*, yə`ni işıqladır.

⁵⁰ Haşiyədə: *Doğan* ütəlgi quşdur.

⁵¹ Haşiyədə: *Aran*, yə`ni qışlaq.

⁵² Haşiyədə: *Saz* – cəgən.

⁵³ Haşiyədə *aran* və *saz* sözlərinin mənası eyni sətirdə yazıldığı üçün M.Əkici onu bir söz kimi qəbul etmişdir. Aran: kışlak, sazçeken. Ek.: 39.

⁵⁴ Haşiyədə: *Gur* – imalə ilə qalın mə`nasınadır.

⁵⁵ Ek.: göllerinde.

⁵⁶ Haşiyədə: *Eñrər*, yəni gümürlər. Mətnədə: *əñrür*.

(11) Ağayıllar⁵⁷⁻⁵⁸ yörüsində böri⁵⁹⁻⁶⁰ sinsir⁶¹.

Qazaquclar⁶² (12) səgirdürsə, meydanında toz əglənür, duman çökər.

(13) Qaybatanlar⁶³ çəkilsə, yola girsə, yollar bükər⁶⁴.

Ağayıllar mələşürsə, [3b] (1) könül imrər⁶⁵, dölün tökər,

körpə quzı yetürür, kamil eylər.

(2) Bura-sara⁶⁶ çapar olsa⁶⁷, düşmənə yügürük yetər.

At yetürsə, (3) düşməni polad kəsər.

Buynuz ilə burulanda (4) qatı yaylar bilək darta.

Burulmayub doğru çıxan (5) oq ötkünini barmaq atar.

Qara saçın dolaşmışını (6) darağ yazar.

---

⁵⁷ Haşiyədə: *Ağayıl* – qoyun yörisi, yə'ni çəvrisi.

⁵⁸ Ş.; Ek.; Əs.: Ağayıl – koyun; yörisi, ya'ni çəvrisi.

⁵⁹ Haşiyədə: *Böri* – qurd mənasına.

⁶⁰ Ş.; Əs.: böri.

⁶¹ Haşiyədə: *Sinsir*, yə'ni səs eylər.

⁶² Ş.: kazaquclar.

⁶³ Haşiyədə: *Qaybatan* – dəvə deməkdir, şütür mə'nasına.

KDQ-də bu söz *qaytaban* şəklindədir.

⁶⁴ Haşiyədə: *Bükər*, yəni yolu təyy eylər (*keçər* – M.N.).

⁶⁵ Haşiyədə: *İmrər* – bir halət ki, könlüdə rıqqət yolundan hasil ola.

⁶⁶ Haşiyədə: *Bura-sara* – sağa-sola demək mənasındadır.

Aydınır ki, açıqlamadakı *demək* sözü artıqdır.

⁶⁷ Əlyazmada: olsan; Ek.; Az.: olsan.

Busudakı sirr sözləri sərxoş söylər, (7) çaqır açar.

Al ələmlər açılursa, gögdə ırğanur⁶⁸.

(8) Nəqqarələr dögüləndə yürək köpər, könül qalxar.

İki yağı (9) duruşanda⁶⁹ dövlət basar.

Duruşmuşca yad yağını (10) varur gəlür, ortaluqda elçi düzər.

Altı arxadan⁷⁰ sorulursa⁷¹, (11) ağır ellər içində əsl yeñər⁷².

Əsl Səlcik beg oğlunuñ (12) yumruqında laçın dalbur.

Ulu xanlar ordusunda (13) carçı carlar.

Padşahlar nəzərində qədimidən Dədəm (14) der, ozan qopar.

V

[4a] (1) Qara bulut uc⁷³ ildırım ensə gögdən,
qara polad sayxan (2) daşa yetişəndə əglənür-
mi?

---

⁶⁸ Haşiyədə: *Irğanur*, yəni mütəhərrik olur və yayxanur. Müasir ədəbi dilimizdə bu qədim türk sözü *yırğalanmaq* şəklində işlənir.

⁶⁹ Əs.: dürüşündə.

⁷⁰ Ek.: arha deñ.

⁷¹ Ek.: sürülürse.

⁷² Haşiyədə: *Yeñər*, yə`ni qalib gəlür.

⁷³ Ek.; Əs.: üç.

Əglənmaq yoq.

Ağzı-burnı (3) dəsdəgirmi⁷⁴ dəgülmidür

qarqara əvrən⁷⁵? Qursaquina ağu (4) damızsa⁷⁶,
dıncıxurmi?⁷⁷

Dıncıxmaq yoq.

Qara meşəni (5) busub yatar fil qaqanı⁷⁸,

qaybatanı⁷⁹ quba nərə ol özini badadurmi?

Badadmaq⁸⁰ yoq.

Hər qanadı birər arşun dəgülmidür (7) şahı şonqar?

Gög yüzindən yer yüzinə kölgə salsa,

arı cahan (8) yüzinə göz gəzdürsə,

qalxub uçan quş əslini toxunub (9) alsa,

qaynaqınun ucında qan çilətsə⁸¹,

tumçuqınun ucında (10) tük tozutsa,

döşdən söksə, tom yürəgi yem yemlənsə⁸²,

qanadı (11) ala saqsaqana ol özini şaqıdurmi?⁸³

Şaqıdmaq yoq.

---

⁷⁴ Əlyazmada: dəst dəgirmi; Ek.; Ş.: dest degirmi.

⁷⁵ Haşiyədə: Əvrən, yə'ni əjdəha.

⁷⁶ Ek.: damızınca; Əs.: damırınsa.

⁷⁷ Haşiyədə: *Dıncıxmaq* – bir ət ki, fasid (*xarab* – *M.N.*) olmuş ola, derlər dıncıxubdur. Əslində isə, müasir dilimizdə *tıncıxmaq* şəklində olan bu söz “çətinliklə nəfəs almaq, nəfəsi təng olmaq” anlamını daşıyır.

⁷⁸ Haşiyədə: *Qaqan* – zahirən qa'an və xaqan deməkdir, padşah mə'nasına.

⁷⁹ Haşiyədə: *Qaybatan* – dəvə mə'nasındadır.

⁸⁰ Haşiyədə: *Badadmaq* – məğlub olmaq və basılmaq mə'nasına.

⁸¹ Ek.: çıltsa.

⁸² Ek.: Yım yımlansa.

⁸³ Haşiyədə: *Şaqıtmaq* – bir kimsədən baş yemaq və məğlub olmaq mə'nasına ola.

(12) Altmış arşun al qayada yer yerlənür⁸⁴ ala qaplan,
uca yerdə (13) qır təkə ilən qızıl keyigi marıx-
da⁸⁵ alsa,
inçə beldən dutubanı [4b] (1) sındursa,
gög pənçəsinün arasına ət doldursa,
(2) üstin əla bədrli ay gələndə sıçramaqa həmlə-
lənsə,
quyruqını (3) görəndə mavulcunsa,
al qayada gümür-gümür gümürdənsə,
üstin (4) ala-sarı yaylı avçı gəlsə,
avı üstə ol avçıdan (5) qayıdurmı?
Qayıdmaq yoq.

Aran⁸⁶ sazınun⁸⁷ gur meşə (6) kollarında yer yerlənür
acıqlı aslan
ilxılara yetişəndə at (7) ayırsa, ayqır alsa,
alın başı üstindən götürübən aşrı (8) salsa,
ət yeməyüb, sümügin sındırmayub,
yal dibindən (9) sökübəni su yerinə qan sümürsə,
acıqlı aslan soludurmı?
(10) Soludmaq⁸⁸ [yoq].

Aydın aqşam deməyübəni dündə⁸⁹ yortar,

---

⁸⁴ Az.: yır yırlanur.

⁸⁵ Haşiyədə: *Marıx* – busu və kəmin mənasına ola. Ek.: marif.

⁸⁶ Haşiyədə: *Aran* – qışlaq və gərmsir (*isti olan yer* – M.N.)

⁸⁷ Haşiyədə: *Saz* – cəgən, pizər mə'nasına məşhurdur.

⁸⁸ Haşiyədə: *Soludmaq* – yorulmaq mə'nasına ola.

⁸⁹ Haşiyədə: *Dün* – gecə mə'nasındır.

busudakı (11) gəzəndə qayıq dilli qurd ənigi
altmış aqac yolları dündə yortsa,
(12) yarı gecə yanı bərkə daş ağılu⁹⁰⁻⁹¹ qıyın
söksə,
qartal ögəc (13) səmizini qapsa-dutsa,
qaba boynı gucilən sürüb çəksə,
sav (14) azuların dörd yerdən⁹² batursa,
boynı yoqun türk oğlını [5a] (1) dün hayxırtsa⁹³,
qara dərə quytusına⁹⁴ dolandursa,
sinir çəksə, (2) öpkə deşsə,
yağlı quyruq xarp-xarp udsa⁹⁵,
qara köpək (3) it oğluna qurt ənigi özini daladur-
mı?

Daladmaq yoq.

(4) Əvvəlindən Həq-təala bir igidə versə dövlət, qıl-
sa (5) nəzər,
saq⁹⁶ olduqca⁹⁷, ulu dövlət ol igidün başından
(6) əksilürmi?
Əksilmaq yoq.

---

⁹⁰ Haşiyədə: *Ağıl* – qoyın evi ki, gecələr anda salub saxlarlar.

⁹¹ Ek.; Əs.: ağılınuq.

⁹² Ş.: yerindən.

⁹³ Ek.: hayhırlatsa.

⁹⁴ Haşiyədə: *Qyutu* – pənah və dalda.

⁹⁵ Az.: ödse.

⁹⁶ Ek.: nazarsak.

⁹⁷ Ek.: olduqca.

Bir müxənnəs kötisi tərəsindən (7) dabanına geysə
polad, olsa ipçin⁹⁸,

təpinübən gələndə mərd igidün (8) zərbinə qat-
lanurmu?

Qatlanmaq yoq.

Qara gecə olanda balğur (9) doğar⁹⁹⁻¹⁰⁰ bədrli ay. Sət-
tarından¹⁰¹ aña buyruq olmayınca gədilürmi?

(10) Gədilmaq yoq.

Əsl Səlcik beg oğlına fürsət düşsə,

(11) qarı düşməninün övladını ürədürmi¹⁰²?

Ürətmaq yoq.

(12) Hamı sər¹⁰³ dənizlərin quymuncısı Mühit də-
nizi¹⁰⁴ - sarı (13) ala uşaq baluğun su dünəgi¹⁰⁵,

səndəl aqac¹⁰⁶ sər¹⁰³ (14) gəmilər – su oynaqı
yayxanduğca növbət andan əksilürmi?

Əksilmaq [5b] (1) yoq.

Soy çəkübəni soyləşdi Dədəm Qorqud,

Qalın (2) Oğuzun vəsfini der olsa, tükənürmi?

Tükənmaq yoq¹⁰⁷.

---

⁹⁸ Ek.; Az.; Əs.: için.

⁹⁹ Haşiyədə: *Balğur doğar*, yə`ni işıldub doğar.

¹⁰⁰ Ek.: işıldub doğar; Az.: işıld[a]yub doğar; Ş.: balğur ve doğar; Əs.:
işıldayub.

¹⁰¹ Səttar – Allahın adlarından biridir. (M.N.)

¹⁰² Ek.: uradur-mı.

¹⁰³ Əs.: *sarp*.

¹⁰⁴ Nəsimidə: *Bəhr-i mühit*.

¹⁰⁵ Ek.: dönəgi; Az.: döngey.

¹⁰⁶ Ş.: ağac.

VI

(3) Yel çəkübən gətürəndə-gələndə
yelkən¹⁰⁸ bulut, yerə yetürüb (4) yağmasa-yağ-
durmasa,
ol bulutun guruldayub¹⁰⁹-şaqqıldayub
(5) əsibəni gəldüğü
nəyə yarar, nəyə yarar?
Yeddiyərdən (6) ayrılıbdur uc¹¹⁰ ildirım,
dəgübəni¹¹¹ yeddi qədün¹¹² yer altına
(7) işləməsə,
yeddi yıldan sonra yerün yüzində (8) tapılmasa,
qara polad qılıcuñ ağzına qoyulmasa,
yeddiyərdən (9) ayrıldıuqı uc ildirım
nəyə yarar, nəyə yarar?!
Yerdən gögə (10) ucalubdur
yanı qarlı, əlvən otlı, gög sünbüllü gözəl dağlar,
(11) çıqub-çıqub ağır ellər, al ordular ol dağları
yaylamasa,

---

¹⁰⁷ Burada boş yer buraxılmış və sonradan fars dilində karandaşla yazılmışdır: “Celd-e doyyom-e Kitab-e Torkman lesani, 1347” – Türkmən dilində kitabın ikinci cildi. 1347/1928-1929. Ek.: Ceddım Kitab-ı Türkmen - lisanı. Az.: Cild-i Düyyüm-i Kitab-ı Türkmen – (E)l-Sani1347.

¹⁰⁸ Az.: yelgin.

¹⁰⁹ Ek.: Az.; Ş.: gürüldəyüb.

¹¹⁰ Ek.; Əs.: üç.

¹¹¹ Ek.: dökübəni.

¹¹² Əlyazmada: qədün; Az.: kadduñ.

(12) səküsində¹¹³ bədöv atlar örük üstə otlama-
sa,
sırtlarında [6a] (1) qızıl keyik, qır təkə sıçraşma-
sa,
çəşməsinün üstində (2) ala sayəban çatılmasa,
çarhovuzlar¹¹⁴ çapılmasa,
qızılgüllər səpilməsə,
(3) yağıl almalar tökülməsə,
sürəhilər düzəlməsə,
lə’li çaqır¹¹⁵ süzəlməsə,
(4) körpə quzılar çəvrəlməsə,
av ətindən dadlu kabablar buyrulmasa,
(5) o çaqırdan¹¹⁶ begzadələr içüb-içüb yetürmə-
sə,
yerdən gögə (6) ucaldıqı yanı qarlı, əlvan otlı,
gög sünbüllü gözəl (7) dağlar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

Yer arxasın kərtüb axar (8) daşqun çaylar
əglim¹¹⁷ yerə yetişəndə əgilməsə,
düzəcə yerə yetişəndə (9) düzəlməsə,
ayağında ağın arpa, qızıl buğda - din¹¹⁸ (10) kili-
di əkilməsə,

¹¹³ Ek.: səküsində.

¹¹⁴ Az.: çar hozlar.

¹¹⁵ Ek.: la’l-i çakır; Əs.: lə’li-çaqır.

¹¹⁶ Əlyazmada.: چاقادەنک او çaqadən; Ek.; Az.: o çakadən.

¹¹⁷ Ek.: eklim.

yer arxasın kərtüb axar daşqun (11) çaylar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

Alın başa götürəndə tavlulğalar – (12) ərün görki.

Güni gəlsə, dəmi düşsə,
altı pərli gur (13) şeşpərin altında yencdürmə-
sə¹¹⁹,

alın başa götürəndə (14) tavlulğalar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

Yeni qısqa dəmür **[6b]** donlar – ər köynəgi.

(1) Güni gəlsə, dəmi düşsə,
çalışanda-dalaşanda yen (2) yaxadan sökdürmə-
sə,

yen qısqa dəmür donlar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

(2) Buynuz ilən burulanda sarı yaylar – ər qüvvəti,
bilək (4) güci.

Güni gəlsə, dəmi düşsə,
aq biləkdə, geñ dalıda¹²⁰ yumşanmasa¹²¹,

(5) qurban ara götürəndə sarı yaylar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

(6) Sadaq ara sayra[ya]nda¹²²⁻¹²³ səksən oqlar – yağ
elçisi.

---

¹¹⁸ Ek.; Əs.: buğdadın.

¹¹⁹ Ek.; Az.: yındurmasa; Əs.: yıxdurmasa.

¹²⁰ Az.: daldada.

¹²¹ Ek.: yaşanmasa.

Güni gəlsə, dəmi (7) düşsə,
bir mərd igid elçilüqə göndərməsə,
düşməninə bölük-(8) bölük göz ögindən dağıt-
masa,
sadaq ara sayrayanda (9) səksən oqlar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

Qara polad sav (10) qılıclar – ər azusu.

Güni gəlsə, dəmi düşsə,
kəmikliyə başları (11) əndərməsə¹²⁴,
balçaqında alca qanlar döndərməsə¹²⁵,
sol yanına bağlayuban (12) gəzdürdüqi qara
polad sav qılıclar
nəyə yarar, nəyə yarar?!

(13) Ala baydaqlı¹²⁶ sur cidalar¹²⁷ – ər buynuzı.

Güni gəlsə, dəmi (14) düşsə,
qənimi ilüb, büküb at belindən yer yüzinə [7a]
(1) düşürməyə,
ev yanında səvəñ¹²⁸ kimi səvkəndüği¹²⁹

---

¹²² Bu söz əlyazmada سايرنده *sayrəndə* şəklində yazılmışdır. Əlyazmanın 6b və 24a vərəqlərində sözün düzgün yazılışı əsas götürülərək bu şəkildə verilmişdir. Bizdən əvvəl Şahgözü və başqaları bu məsələyə diqqət yetirərək sözü bu şəkildə transkripsiya etmişlər.

¹²³ Ek.: ara sairində; Az.: sadak arasa yerində; Əs.: arasa yerində.

¹²⁴ Az.: endürməyə.

¹²⁵ Ek.; Az.; Əs.: dondurmasa.

¹²⁶ Ek.: bıdaklı; Az.: 6b vərəqindəki 13-cü sətrin transkripsiyası yoxdur.

¹²⁷ Ek.: sürcidalar.

¹²⁸ Ek.: sövəñ.

¹²⁹ Ek.: sögənuği; Az.; Əs.: sögindüği.

ala baydaqlu (2) sur cidalar
nəyə yarar, nəyə yarar?!
Altı pərli gur şeşpərlər¹³⁰ – (3) ər yumruqı.
Güni gəlsə, dəmi düşsə,
qabaq yarub qan (4) bürkütməsə,
yoluq alta saxladuqı altı (5) pərli gur şeşpər[lər]
nəyə yarar, nəyə yarar?!
İpək ala qalxanlar – ər quytusı¹³¹.
Güni (6) gəlsə, dəmi düşsə,
qara başı daldasında saxlamasa,
(7) ipək ala qalxanlar
nəyə yarar, nəyə yarar?!
Yemək-içmək arasında (8) ögünəndə,
mənəm-mənəm¹³² deyəndə davlı¹³³ igid,
iki qoşun bir-birinə (9) qarışanda,
cirasınlar əlləşəndə,
aqasınınuñ ögicə¹³⁴ axtarma atlar, (10) kəsik baş-
lar,
diri dustaqlar nəzərinə gətürməsə,
nəyə yarar, nəyə yarar?!
(11) Arpa verüb saxlayanda bədöv atlar – ər qanadı.
Güni gəlsə, (12) dəmi düşsə,

---

¹³⁰ Az.: şeş-pərler.

¹³¹ Haşiyədə: ər quytusı, yə`ni daldaluqı və pənahı.

¹³² Ek.: benim benim.

¹³³ Ek.: davalı.

¹³⁴ Ek.; Az.: öjice.

arxu¹³⁵ dağdan arxu dağa sıçratmasa,
acı köpük (13) qan tərlərə batırmasa,
arpa verüb saxlayanda bədöv atlar
nəyə yarar, (14) nəyə yarar?!

Dədəm soyı alp ozanlar – ər şadluqı.

[7b] (1) Mərd igidün tə’rifini qoç igidə söyləmə-
sə,
qola qopuz götürdügi,
(2) hammal kimi gəzdürdügi
nəyə yarar, nəyə yarar?

VII

(3) Qıjıldasa-qıjıldasa yel oynasa,
sürsə bulut, yağsa yağmur,
(4) daşsa çaylar, dolsa göllər,
göldə oturan quba¹³⁶ qazun
(5) günü doğar, günü doğar!

Qaqqılşaşa-quqqılşaşa yañıl¹³⁷ (6) ördək,
quba qaz göldən uçsa,
şahi şonqar yavrısının (7) tomaqəsi alınsa,
təbl-i bazi¹³⁸ döğülsə, əldən çıqsa,
qara bulut (8) altına özin çəksə,

---

¹³⁵ Az.: Arhu.

¹³⁶ Ek.: koba.

¹³⁷ Ek.: yeñgil.

¹³⁸ Ek.: tablbazi.

qara bulut altından qıjlayıb¹³⁹ ensə,
(9) həlqə göllər qıyısına talan salsa, qaz ilən
ördək quşun şaqıb¹⁴⁰ (10) alsa,
gög təpənün¹⁴¹ bərəsinə basub qonsa,
tumçuqunun ucında (11) tük tozatsa,
qaynaqının ucında qan çilətsə,
quba döşdən (12) sökübəni tom yürəgi yem
yemlənsə¹⁴²,
avı üstə şahı şonqar yavrısının
(13) günü doğar, günü doğar!

Sarı qaya¹⁴³ salxumında yer yerlənür¹⁴⁴,
[8a] (1) ala bulut ötəndə¹⁴⁵ gümür-gümür gü-
mürdənür,
özindən (2) uca ay görəndə sıçramaqa həmlələ-
nür,
sarı yaylı avçı¹⁴⁶ (3) görəndə qənim olub qarşıla-
şur,
quyruqunun ucın (4) görəndə səzirgənür,
qızıl keyik qır təkəni marıxda alır,
gög (5) pəncəsinün içi ara ət doldurur,

---

¹³⁹ Ş.: kılıdayub.

¹⁴⁰ Ek.: şakıyub.

¹⁴¹ Az.: Gök Təpənün.

¹⁴² Ek.: yım yımlansa.

¹⁴³ Az.: kıya[k].

¹⁴⁴ Az.: yır yırlanur.

¹⁴⁵ Ek.: üstünde.

¹⁴⁶ Az.: ovçı.

ala qaplan yavrisının (6) avı üstə
güni doğar, güni doğar.

Acıqlı aslan (7) yavrisı gur meşənün kolında
yer yerlənür¹⁴⁷, dünək¹⁴⁸ [salur],
ilxılara (8) yetişəndə salla urar¹⁴⁹,
at ayırur, ayqır dutar,
alın başdan (9) götürür, aşrı salur,
boynın-budın sökübəni su yerinə qan sümürür,
(10) bazuları üstində üç högürür¹⁵⁰
acıqlı aslan yavrisının (11) at atanda¹⁵¹
güni doğar, güni doğar.

Qaranqısı gecə (12) olanda qalxar-qopar könjülcügi,
öləndə¹⁵²⁻¹⁵³ qarıncügi ac olanda
(13) altmış aqac yolu bir gecədə daban çalar,
qarılarını verübəni (14) qarda yatar,
qapusı bərk daş ağıluñ qıyın sökər,
qartal [8b] (1) ögəc səmizini qarpub¹⁵⁴ dütar,
boynı yoqun türk oğlını dün (2) hayxırdur,
qara köpək it oğlına qovğa salur,

¹⁴⁷ Az.: yır yırlanır.

¹⁴⁸ Az.: dönen.

¹⁴⁹ Ek.: urur.

¹⁵⁰ Ek.: hökürür.

¹⁵¹ Ek.: etinde; Əs.: ətində.

¹⁵² Ek.; Az.; Əs.: olanda.

¹⁵³ Əlyazmada: *öləndə*; 11b-8- də: *öləñ*.

¹⁵⁴ Az.: karpup.

qara dərə¹⁵⁵ (3) quytusına daldalanur, özin salur,

siñir çəkər, öpkə deşər,

(4) qanlı quyruq, bağır-öpkə çalub utar¹⁵⁶,

busudakı canəvərlər pəhlivanı (5) qurt əniginün

qara gecə içində

güni doğar, güni (6) doğar.

Cərgələyüb¹⁵⁷ gedər ikən geñ yazının ortasından,

(7) bozca yovşan¹⁵⁸ dibindən sıçrasa-qalxsə dovşan, düşsə (8) düzə,

ayağları xınalı, qulağları pərçəmli,

qırpub yügürür (9) alvar tazı¹⁵⁹ it oğlunun mə-rəcügi¹⁶⁰ çəkiləndə.

“Qoyma! Qoyma!”, – (10) olanda,

dolamaca yerlərə gətirəndə,

dögüb-yıxub avın alsa,

(11) qırpub yügürür alvar tazı it oğlunun ol məhəldə

(12) güni doğar, güni doğar.

Köksi gözəl qara dağdan ılğar (13) olsa,

bargir atlar yoruluban yolda qalsa,

---

¹⁵⁵ Az.: Kara Dere.

¹⁵⁶ Az.: öter.

¹⁵⁷ Ek.: cerkeleyüb.

¹⁵⁸ Ek.: yavşan.

¹⁵⁹ Ş.: tazı.

¹⁶⁰ Ek.: mersecugi.

eylə dəmdə necə (14) atların:

qısqqa belli, dar arxalı,
dəgirmicə sağrılı, soyı bəlli,

[9a] (1) qız bürçəkli, alma gözli,

geñ köksli, geñ satanlı,

qolanına¹⁶¹ dobdolı¹⁶² (2) bədövlərin eylə gündə
güni doğar, güni doğar.

(3) Aşan yerdə iki qoşun bir-birinə qarşı gəlsə,

iki canıbdən (4) nəqqarələr döğülsə,

kərənaylar bozlansa,

qaynaşsa-qaynaşsa¹⁶³,

qara (5) yerün üzərində savaş düşsə,

ol savaşda (6) sarı yaylar çəkiləndə qəbzə ayrıl-
sa,

sühar oqlara ər qadansa,

(7) sur cidalar süsüləndə cibir keçsə,

qara polad sav qılıclar (8) çalınanda qan şorlaşa,

qoç alınlı igidlər qol-bud olsa, (9) yerə düşsə,

eylə dəmdə gözi qanlı, dəmür donlı,

ölümindən (10) qorxmaz mərd igidün

güni doğar, güni doğar.

Günün (11) doğsun, işün onsun!

Bir Allahdan keçən günün (12) keçübdür.

¹⁶¹ Ş.:kulanına; Əs.: qulanına

¹⁶² Ş.: dübeduli.

¹⁶³ Ek.: kıynaşsa kıynaşsa; Az.: kınaşsa kınaşsa; Əs.: qıynaşsa-qıynaşsa.

Gələn günün Dədəm der: Xeyirə dönsün.

VIII

[9b] (1) Sərpcə-sərpcə gedən yerdə mərd igidə bir gün olur yağı darar.

(2) Sərp sügülər¹⁶⁴⁻¹⁶⁵ yavuzı dalaşuqda köks dələr,

(3) Aqca tozlu qatı yaylar yavuzı çəkcək bilək omrar.

Üç yeləkli (4) sühar¹⁶⁶ oqlar yavuzı¹⁶⁷ qənimə dəgicə-giz

yürək yarar, qan bürküdür, ər moval[da]dur¹⁶⁸.

(5) Qara polad sav qılıcu yavuzı, çalınacaq¹⁶⁹

baş üktürür,¹⁷⁰ (6) sügsün¹⁷¹ bölər.

Ala qalxan yavuzı quytulanan¹⁷² quytusunda (7) əri saxlar.

Şahi şonqar yavuzı qanatının (8) uc¹⁷³ yeləgi yetişmədin ala bulut altına özin çəkər,

---

¹⁶⁴Ek.: sünjü, Az.: sünjü, Əs.: süngü.

¹⁶⁵ Haşiyədə: *sügü* – cida.

Bu söz əski türk mətnlərində *sünjü* şəklindədir. Əlyazmada isə söz *sağır nun* (سنگر) əvəzinə *nun* (ن) hərfi ilə yazılmışdır. Bu səbəbdən biz onu *sügü* variantında veririk.

¹⁶⁶ Ek.: sahar; Az.; Əs.: suhar.

¹⁶⁷ Ek.: yavuzı.

¹⁶⁸ Ek.; Əs.: movaldur; Az.: muvaldur.

¹⁶⁹ Ek.; Az.: çalıncaq.

¹⁷⁰ Ek.; Əs.: ögütürür; Az.; götürür.

¹⁷¹ Ek.; Az.: süksün.

¹⁷² Ek.: kuytulmuş; Əs.: quytulmuş.

¹⁷³ Əs: üç.

yağırnısı¹⁷⁴ (9) üstinə gün doğurdur,
arı cahan yüzinə göz gəzdürür, baxı (10) baxar,
uca gög yüzindən yer yüzinə qıjlayub gəlür,
bir bölücək (11) çay quşına tufan salur,
biricügin alubanı gög tərənün (12) üstinə basar-
qonar,
qaynaqınun¹⁷⁵ ucında qan çilədür,
(13) tumçuqınun ucında tük tozadır,
qaba döşdən sökübəni (14) tom yürəgi yem
yemlənür.

Ac qarçıqay yavuzı təbl-i bazi [10a] (1) çalınanda
yasdı kollar qıyısından sona qapar.

Alaca¹⁷⁶ (2) laçın yavuzı qaz uşadır¹⁷⁷.

Boz ütəlgi yavuzı ağır (3) çaylar qıyısından hoqqar¹⁷⁸
alur,

çölcə yerdə ceyran yıxar.

(4) Yügürük¹⁷⁹ qırqı yavuzı fərə bildirçin alur,
avın yüzə (5) yetürür.

Ala qaplan yavuzı sadaq beli qabarmadın

(6) altmış arşun sarı qaya yalçınında yer yerlə-
nür,

¹⁷⁴ Ek.; Ş.; Əs.: yağırnısı.

¹⁷⁵ Ek.; Az.: kıynakınun; Əs.: qıynaqınun.

¹⁷⁶ Ek.; Az.; Əs.: alca.

¹⁷⁷ Ş.: üşədür; Əs.: üşədür.

¹⁷⁸ Az.: hakkar.

¹⁷⁹ Ek.: yügrük.

qara bulut (7) ötəndə gümür-gümür gümürdə-
nür,
üstün¹⁸⁰ ala bədrli ay gələndə (8) sıçramaqa həmlə-
lənür,
quyruqını görəndə səzirgənür,
uca yerdə (9) qır təkə ilən qızıl keyigi marıxda
alur,
inçə beldən sındırur,
(10) gög pəncəsi arasına ət doldurur.

Acıqlı aslan (11) yavuzı qarıları qabarmadın
aran sazın, gur meşənün (12) kolında¹⁸¹ dü-
nək¹⁸² salur, yer yerlənür¹⁸³,
ilxılardan salla urur¹⁸⁴, (13) at ayırur, ayqır du-
tar,
alın-başı üstindən kürələr¹⁸⁵, aşrı (14) salur,
ət yeməyüb, sümügindən sındırmayub,
yal dibindən [10b] (1) sökübəni su yerinə qan
sümürür.

Qurt ənigi yavuzı altı (2) ayluqına yetişəndə ər kimi
olur.

Qarılarn döşəyübən qarda yatar,

---

¹⁸⁰ Az.: üstinə; Əs.: üstün.

¹⁸¹ Ek.: gölində.

¹⁸² Az.: dönen.

¹⁸³ Az.: yır yırlanur.

¹⁸⁴ Ek.; Az.: urur.

¹⁸⁵ Ek.: güreler.

(3) aqca qoyın izini ələ alur,
altmış aqac yolları dündə yortar,
yarı (4) gecə məhəllində yanı bərkə daş ağı-
lu¹⁸⁶ qıyın sökər,
qartal ögəc (5) səmizini qarpar dütar,
qaba boynı gücinə siyərlənür¹⁸⁷,
dört yanından (6) azuların sav baturur,
boynı yoğun türk oğlını dün hayxırdur,
(7) qara köpək it oğluna qovğa salur,
qara dərə¹⁸⁸ quytusına dolandurur,
(8) sinir çəkər, öpkə deşər.
“Qoyma, qoyma”, – dəmində qara bağır, yağlı
(9) quyruq xarp-xarp utar.

Çalmaq atlar yavuzına çər¹⁸⁹ (10) uğrasun!
Qovğa günü yoldan çıxar,
iyəsini çınqır təpər,
yerə urar¹⁹⁰, (11) salur gedər.
Yayaq olsa bir igid, çox səgirtsə,
əql (12) azar, bilik çaşar.
Yağlı-yüzli yeyəndə köñül bükər¹⁹¹.

¹⁸⁶ Ek.: ağılınuş.

¹⁸⁷ Ş.: sıyarlanur; Ek.: seyirlənür; Az.; Əs.: seyrlənür.

¹⁸⁸ Az.: Kara Dere.

¹⁸⁹ Ek.: hapar.

¹⁹⁰ Ek.: urur.

¹⁹¹ Ek.; Əs.: bujar.

(13) Yamaqlı don geyəndə Həq-təala göstərməsün,
çigin çökər.

(14) Saqınıb-saqınb söz söyləşən, ulu bəglər yama-
cında iş [11a] (1) bitirür.

Saqınmayub söz söyləşən, Dədəm der: (2) Sonra uta-
nur, gəri oturur¹⁹².

IX

(3) Yalabıyub gün doğarsa, bulut qoymaz.

Savaş günü (4) hamı igid ər olaydı, yeg olaydı!

İlərəcə (5) səgirtməgə çoq igiddə yürək olmaz.

Hamı atlar aq (6) alaca¹⁹³ meydanda səgirtsəydi¹⁹⁴!

Ol meydanda qısqa belli, dar (7) arxalı, alma gözli,

maral ənsəli, məxməl tükli¹⁹⁵, səmən kəküllü, təsmə

boyınlı, (8) təppəsindən dik qulaqlı, dəgirmi sağrılı,

geñ köksli, (9) geñ satanlı, aşuqı uzun, soy¹⁹⁶ dır-
nağ¹⁹⁷, dik¹⁹⁸ baxıncaq (10) bədöv vardır. Yanaşanda,

qıçqıranda ögcə¹⁹⁹ gəlür, ögcil²⁰⁰ alur. Ər əlindən (11)

---

¹⁹² Mətnin bu hissəsində başlıq üçün 1 sətirik yer boş buraxılmışdır.

¹⁹³ Az.: olca.

¹⁹⁴ Ek.: səgirtəydi.

¹⁹⁵ Ek.: tevkilli.

¹⁹⁶ Ek.: söy.

¹⁹⁷ Ek.: dırnağı.

¹⁹⁸ Az.: dek.

¹⁹⁹ Ek.; Az.: önce.

²⁰⁰ Az.; Ek.; Əs.: öjcil.

cilov darta²⁰¹, köpük saçar, daban qızar, göz çərə-
lür²⁰², dağ gözədür, (12) iyəsini²⁰³ sağındıqı yerlərinə
yətürür. Ol meydandan çıxar (13) qoymaz.

Arı atlas, samur kürki hamı igid çigin ala [11b]
(1) geysəydi! Çoq igidün güci yetməz, çoq igidün gü-
ci (2) yetər, əli varmaz.

Aqca bürclü qəl’ələrün üstinə varı (3) beqlər var-
saydı. Dögə-dögə qənimindən ol qəl’əni alsaydı. (4)
Ol qəl’ənün sağında-solında uçrumı var, varmaq (5)
olmaz.

Barusunda kəmandarı urar²⁰⁴, qoymaz.

İçindəki sərdarı (6) cəhdin eylər, qəniminə qəl’ə
verməz.

Ol qələn’ün üstinə varan (7) igid necə gərək?

Günlük yerdə görünəndə al ordulu, ölən²⁰⁵ (8)
yerdən ölən yerə tikiləndə bargah evli, atlas ilən ya-
pılanda (9) geñ sayəbanlı, aşrı-aşrı çəkiləndə bol tə-
nablı, “yeri, (10) gətür”, – deyəndə ötkün sözli, hay
demədin baş gətürür yüz (11) cəlladlı, çaluq atlar ya-
vaşıdur miraxurlı, çalxananda yağ tökülür (12) şila-
nında²⁰⁶ bol ne’mətli, qadir Tarı²⁰⁷ kölgəsi, səksən

²⁰¹ Ek.: çiludar ter; Az.: çilov-dar ter.

²⁰² Ek.; Əs.: çözelür; Az.: çıralur.

²⁰³ Ek.: ayəsini.

²⁰⁴ Ek.: urur; Az.; Əs.: urar.

²⁰⁵ Ek.: üleñ; Az.: olan; Əs.: öləng.

²⁰⁶ Az.: şaylananda; Ş.:şileninde.

²⁰⁷ *Tarı* sözünün danışıq dilindəki şəkli.

min (13) İç Oğuzun, toqsan min Daş Oğuzun padşahı (14) Bayındır padşah kimi dövlətli olsa.

Andın ötə varanda dayansa, [12a] (1) bərk qəl'ələlərə ögcə dəgən²⁰⁸, dəgdügi²⁰⁹ igidlərə hörmət edən, dəgməyən (2) qavatlara qan utdurub cəza verən, Salur, Eymür beglərinün (3) tom yürəgi, salxum-salxum sügüli²¹⁰, qonur atı pərçəmli, qaynar dəniz (4) qursaqlı, qara polad yalmanı, sur cidanun cibiri, qatı (5) yaylar qəbzəsi, sühar²¹¹ oqlar peykani, dəm²¹² şeşpərlər dögdüsi, al qayada (6) ala qaplan əniginün diskirgəni, gur meşənün kollarında (7) qaqaq aslan əniginün högürgəni, qayış dilli qurt (8) əniginün qarquncısı, Savalan dağı yaylaqlı, Sarıqamış (9) qışlaqlı²¹³, səksən min ər heybətli, Adərbaycan²¹⁴ ləngəri, islam (10) dini qüvvəti, qonur atlı, çaqmur gözli Salur yegi²¹⁵, Eymür görki, Zülqədir (11) dəlusi, padşahun vəkili, Ulaş oğlu Qazan kimi (12) səadətli gərək.

Andan ötə varanda Xınalınun gədigindən (13) dünlə köçən, qızılca kənd Təbrizdə at nalladan, Ərəs

---

²⁰⁸ Ek.: ögcedegenek; Əs.: öncədəgənək; Az.: öñce degnek.

²⁰⁹ Ek.: degedügi.

²¹⁰ Haşiyədə: *süğü* – cida, mizə mənasına.

²¹¹ Ek.: sahar.

²¹² Ek; Az: dom.

²¹³ Az.: kışlakı.

²¹⁴ Az.: Azərbaycan; Əs.: Azərbaycan.

²¹⁵ Ek.: igi.

ilən (14) Kür suyını tilib keçən, keçdügündə Müskir ilən Qubaya²¹⁶ talan salan, [12b] (1) Şirvan ilən Şamaxını ölkələnen, Minqışlaquş (2) içinə ürkü salan, Ləzgi ilən Dağıstana tufan (3) salan, Dəmürqapu Dərbəndi təpüb alan, təpdügündə qənimindən (4) qayıtmayan, yarma qabaq cidasının ucında ər bögürdən, (5) Qımuq²¹⁷ ilən Qaytaquş²¹⁸ ödin yaran, Şahdağının (6) üstündə sayəban gərən, Samur çayın üstündə (7) icki quran, Qarasudan, Qubadan²¹⁹ qış günləri yañıl alma (8) əl üstündə məzə gələn, Təbərsəran²²⁰ sultanı Qalın Bayat (9) aqası, divanbegi Qıyan²²¹ oğlu Dəlü Dundar kimi bahadır olsa.

(10) Andan ötə varanda²²² Hələbi alan, Şamı alan²²³, altun (11) təxt-i Misirdə²²⁴ sultan olan, Şam atlı, Şam bədövli, ig²²⁵ (12) yaylı, xədəng oqlı, çapa²²⁶⁻²²⁷ girsə, çalumlı, çal qaraquş qaynaqlı, (13) qara bürgüt sifətli, yatmaz-uymaz dövlətli, sərhədlərin (14)

²¹⁶ Ek.: müskirilen kabaya; Az.: Kabaya.

²¹⁷ Az.: kıymuk.

²¹⁸ Az.: kıytakuñ.

²¹⁹ Az.: Kabadan.

²²⁰ Ek.: Tabasaran.

²²¹ Az.: Ğayan.

²²² Az.: Darendə.

²²³ Az.: Şamı alan yoxdur.

²²⁴ Əs.: taxt Misirdə.

²²⁵ Az.: ik.

²²⁶ Əlyazmada: çaya. Məzmununa görə çapa (çaparaq) düzgündür.

²²⁷ Ek.; Az.: çaya.

yamacı, qəl'ələrün kilidi, elçilərün cavabı, çöl yerlə-
rün [13a] (1) hasarı, yalañaclar geynəgi²²⁸, borçlıların
xərclüğü, ada basa (2) yeriyəndə heybətindən yer om-
rulan, qəniminə heybət ilə (3) baxanda yürək yaran,
ayağını üzəngüyə basanda toquz (4) tümən Gürcista-
na ürki salan, ululandıqca əmmi Qazan ilə (5) atası
Qara Günəyə ümid olan, böyüdüqçə düşməninün
ödiñ (6) yaran, qarıduqca qəniminə qan qusduran,
Qalın Oğuz (7) yügürüğü, yekqələm eşikaqası başı
Qara Budağ kimi uğurlu (8) olsa.

Andan ötə varanda yeddi yolun²²⁹ üstində (9)
yatub uyan²³⁰, ala baydaq cidasına at bağlayan, sallar
(10) başı altına qalxan alan, qabırqası altına daş döşə-
yən, (11) on altı Cañğı²³¹ begi zərbinə qayim duran,
hərəsini bir zərb ilə (12) yekkə-yekkə atdan salan²³²,
tanımayıb dayısı²³³ Qazanı keşiş deyüb (13) ağzın sö-
gən, Qara Budağ ilə zərbi bərabər gələn, yegdən
(14) enmiş, yegdən doğmuş, qılıciylə adını yeg sölət-
miş²³⁴, [13b] (1) padşahun²³⁵ mirğəzəbi, Bəgdilinün

---

²²⁸ Az.: keynegi; Ek.: kiynegi; Əs.: köynəgi.

²²⁹ Az.: Yeddi Yolun.

²³⁰ Ek.: evin.

²³¹ Ş.: Cañı.

²³² Az.: salar.

²³³ Az.: dayısını.

²³⁴ Az.: söyletmiş.

²³⁵ Əlyazmada : padşahun.

böyügi, yeglər²³⁶ başı Yegnək ²³⁷ (2) kimi qılıcına pəhlivan qoçaq olsa.

Andan ötə varanda, (3) varubanı Məkkədə Peyğəmbərün yüzün görən, hacı olub²³⁸, Məkkə qüflinə (4) əli keçən, gələbənə Oğuzun içində səhabə olan, bığlarını (5) yeddi yerdə çalub dügən, qalduqını tavulğası arasından (6) qayxı sancan, hayxıranda bığlarının dibindən buğda danəli²³⁹ qan (7) daşlanan, qara yerün əvrəni, Kürdistanun böyügi, (8) Börə Dostun aqası, Ucan xanun yavrusı, ölümünü (9) saymayan Əmən kimi qəhrlü olsa.

Andan ötə varanda Bayındur (10) padşahdan Bicən padşaha elçi gedən, Alay xan ilə (11) Bulay xanun Bəlx ilə Buxarada başın kəsən, Qıl Barağın²⁴⁰ ellərini (12) yetgəc alan, qayıdışda Bicən padşahun qəzəbinə düşübənə (13) sitəm çəkən, yetmiş yerdə aq əndamı üstinə fitilə qoyan, (14) qayıdışda Qaplantunun gədigində dayısı²⁴¹ Qoñur Alpun boynun uran [14a] (1) qalın²⁴² oymaq böyügi, mə'rəkələr çiçəgi qorçibaşı [Xan] Əfşar kimi (2) yeg kəmandar oxçı ol-

---

²³⁶ Az.: begler.

²³⁷ Az.: yegi.

²³⁸ Az.:olup.

²³⁹ Ş.: denli.

²⁴⁰ Əlyazmada: Qır Barağın. (vərəq 25b-4-də: Qıl Barağın). Ek.; Az.: Kır Barağın; Əs.:Qır Barağın.

²⁴¹ Bu söz haşiyədə yazılmışdır.

²⁴² Az.: Qalın.

sa, ol qəl'əyə sibələri yeridür, (3) həvalələr qaldurur, xəndəqlərin doldurur, bu bürcindən (4) ol bürcinə yeriş edər, qənimindən ol qəl'əni bağırdu (5) alır, qoymaz.

Qarı Dədə uzun yıllar yaşayuban (6) soy yetürüb say Oğuzun vəsfin qılar olsa, (7) başa yetürə bilməz.

X

(8) Qarşı yatan qarlı dağa usal²⁴³ baxan aranda qalıbanı²⁴⁴ (9) miçəklərə²⁴⁵ dalanmazmı?

Ayındurı daşqun çaylara usal (10) baxan iy-lər²⁴⁶-içməz bulanduruq sası suyu sülənməzmi?²⁴⁷

(11) Altındaki minən atına usal baxan yeriş ilğar olanda (12) əyərcüqini arxasına götürməzmi?

Qatı çəkmə ol igidün (13) dabanını qabartmazmı?

Eşigində cüft gavına²⁴⁸ usal (14) baxan aqır qızluq olanda aqır şəhrlər qıyısında "Nan! Nan", – deyüb [14b] (1) çağırılmazmı?

---

²⁴³ Haşiyədə: *usal* - təhəvün və təkasül edüb oyalanmağa derlər. Usal baxar, yəni səhl sayar və əksük göz ilə baxar.

²⁴⁴ Ek.: kalbini.

²⁴⁵ Ek.: miçküllere.

²⁴⁶ Az.: iler; Ek.: eller.

²⁴⁷ Az.: sulanmazmı.

²⁴⁸ Az.; Ek.: kāvıne; Ş.: gavayına.

Eşigində sağınına usal baxan yaz (2) günləri qara çanaq götürübəni: “Aqca ayran”, - deyübəni qonşılara (3) gəzinməzmi?

Yükində kölüginə usal baxan ellər yurtdan (4) köçəndə partalcuqı qara yurduñ bucaqında qaralmazmı?

Ögrənmişcə (5) öz beginə usal baxan özgə beglər qulluqına gedəndə “Tülüngisən”²⁴⁹, – (6) deyübəni döğülməzmi-sögülməzmi?

Həq kitabını oquyanda mollalara (7) usal baxan, namazsızca həq yerinə qoyulmazmı?

Qara (8) donlı dərvişlərə usal baxan dar yerdə, dərin suda qalanda (9) “Xızır Nəbi, Xızır İlyas, mədəd-mədəd!” – deyübəni çaqırmazmı?

Arı dinli, (10) səfa yüzli dost Mühəmmədə usal baxan asi olub (11) bu dərgahdan sürülməzmi?

Yeri-gögi yaradan bir Allaha (12) usal baxan Də-dəm der: Əcəlsizcə güc ölümə tuş olmazmı?²⁵⁰

XI

(13) Yıla²⁵¹-yalpa toxunanda dəniz günü,

Yalçın-yalçın görünür iraq [15a] (1) yerdən baxanda dağ hündüri.

---

²⁴⁹ Az.: tölünkisin

²⁵⁰ Bundan sonra başlıq üçün 1 sətirlik boş yer buraxılmışdır.

²⁵¹ Ek., Az.:yele; Əs.: yelə.

Yanın basa minilür (2) savaş günü at güclüsi²⁵²,
Yanaşanda, qıçqıranda, (3) ön²⁵³ olanda ögcə gөлür,
ögcil alır, ər əlindən cilov darta²⁵⁴, (4) əl qənimə
yətürür, yügürük əsli, bədöv soyı.

Bir namərd igid (5) eylə dəmdə yad yağılar içində
qara qılıc altında yoldaşını (6) salur qaçar – yoldaş
hiçi, nöker pisi²⁵⁵, ər kötisi.

Bir mərd (7) igid yoldaşının üstinə havlar²⁵⁶ döner,
qayim oxa qadanur, (8) sur cidaya²⁵⁷ süsülür, yara-para
götürür, qızıl qana bəlləşür, ya baş (9) verür,
ya baş alır, yoldaşını qurtarur, ərün qoçı – (10) igid
xası.

Vara-gələ ıpranmadı Kə'bə yolu,
Verüb-alub (11) tükənmədi cəvanmərd malı.
Verməz ikən, yeməz ikən tez tükənür kürlük²⁵⁸
ilən qazanılmış kürün²⁵⁹ malı.
Abadanca bay evləri xarab eylər (13) böhtan sözi.
Yerli-yerli²⁶⁰ dənizlərə bənzər yeg ər köñli.

---

²⁵² Ek.: küclüsi.

²⁵³ Az.: ün.

²⁵⁴ Ek.: ciludar ter; Az.: cilov-dar tez.

²⁵⁵ Ek.: pesi.

²⁵⁶ Ek.: hövler.

²⁵⁷ Ek.: sürcidaya.

²⁵⁸ Ek.: kürlük; Az.: korluk; Əs.: korluq.

²⁵⁹ Az.; Əs.: korun.

²⁶⁰ Az.; Əs.: yırlı-yırlı.

(14) Qoç igidlər qurşanur polad xası.

Polada toxunsun [15b] (1) çuqul başı!

Ayqaqların ağzından, çuqulların (2) dilindən,
quru böhtan bəlasından Dədəm der: Həq-təala (3)
saxlasun canınızı²⁶¹.

XII

(4) Qara bulut ərdəmidür gögdə urlamaq²⁶².

Qay busaluq (5) ərdəmidür tükəlin töküb, yerə
sinüb²⁶³ yer su doymaq.

(6) Qarşı yatan qara²⁶⁴ dağlar ərdəmidür otı bi-
tub, (7) çiqub-çiqub el yaylamaq²⁶⁵.

Ayındırı daşqun sular ərdəmidür (8) yaza qarşı
qija²⁶⁶ daşmaq.

Alaca²⁶⁷ laçın ərdəmidür gög yüzindən (9) döğə-
döğə yer yüzinə durna endürmaq.

Ac qarçıqay ərdəmidür (10) sar[ı] qamışın²⁶⁸ or-
tasından, yasdı kolun²⁶⁹ qıyısından (11) oğurlanıb²⁷⁰
sona²⁷¹ qapmaq.

²⁶¹ Bu sözdən sonra başlıq üçün bir sətir buraxılmışdır.

²⁶² Ek.: örülmək, Az.: urulmaq.

²⁶³ Az.: yer esinüb; Ş.: yere sinüb.

²⁶⁴ Az.: söz yoxdur.

²⁶⁵ Az.: yayılmək.

²⁶⁶ Az.: kija.

²⁶⁷ Az.: olca.

²⁶⁸ Az.: Sar[ı] kamışın.

Boz ütəlgi²⁷² ərdəmidür çöl yerlərdə (12) ceyran almaq, axar sular üstində hoqqar basmaq.

Yügürük²⁷³ (13) qırqı ərdəmidür fərə bildirçin alub avın yüzə yetürmaq.

[16a] (1) Mərd igidlər ərdəmidür aqası ögində²⁷⁴ qənim alub²⁷⁵ yüz (2) aqartmaq.

Qazaqlar ərdəmidür meydanında²⁷⁶ çapubanı duman (3) çöküb toz əglənmaq.

Qaybatanlar ərdəmidür yola girüb (4) yol bük-səmaq²⁷⁷.

Ağayılar ərdəmidür yaza qarşı mələşübən (5) dölin tökmaq, körpə quzı bəsləyübən kamil etmaq.

(6) Alp ozanlar ərdəmidür mərd igidi mərd igidə tə'rif (7) etmaq²⁷⁸.

---

²⁶⁹ Ek.: gölün; Az.: Yasdı Gölün.

²⁷⁰ Ek.; Az.: uğurlanub.

²⁷¹ Ek.: suna.

²⁷² Az.: ötelgi.

²⁷³ Ek.: yügürek.

²⁷⁴ Az.: öjinde, Ş.:öğünde.

²⁷⁵ Əlyazmada: olub; Ek.; Ş.; Əs.: olub.

²⁷⁶ Az.: söz yoxdur.

²⁷⁷ Az.: böğ[ü]smak.

²⁷⁸ Bu sözdən sonra bir sətirik boş yer buraxılmışdır.

XIII

(8) Sünübəni²⁷⁹ səgirtməgə, dönübəni qayıtmaqa mərd igidün altında (9) savaş günü bədöv gərək.

Ol bədövün üstün alub (10) əglənmaqa mərd igiddə hünər ilən ərdəm gərək.

Ala cida (11) bulayub qənimini at belindən qara yerə düşürməgə mərd igidün (12) qollarında qüvvət gərək.

Qüvvət daxi neyləsün? Bir Allahın (13) vergisi igidlərdə dövlət gərək.

Yıxan əri durquzmaqa **[16b]** (1) ər ərə qıymasa, igid igidi öldürməsə, yıxılan ər aman desə, mürüvvət desə, (2) mürüvvət şahı-mərdan Əlidə olur. Əli (3) qullarında eylə dəmdə mürüvvət gərək.

Yekkə gələn qənimə səgirtməgə (4) yürək gərək.

Ol yağının içində əlləşməgə-dögüşməgə (5) iki²⁸⁰ saymaz, tom yürəkli, gözi qanlı, dəmür donlu, oq əgləgi, (6) ölümündən²⁸¹ qorxmaz mərd igidün giçgəsində²⁸² e'tibarlı (7) yoldaş gərək.

Sümürüb-sümürüb al şərəblər içməgə (8) mizac gərək.

²⁷⁹ Ek.: sunubəni.

²⁸⁰ Ek.; Əs.: igi.

²⁸¹ Ek.: ulumasından.

²⁸² Ek.: kiçkesinde; Az.: keçgesinde; Ş.:geçigesinde; Əs.: keçigəsində.

İçdügini sindürməgə mə'rəkələr içində, məclisdə (9) mərd igiddə qursağ gərək.

Ər namusu ərdə gərək,

(10) Ər qeyrəti ərdə gərək.

Əgər ərdür, əgər xatun, bu dünyada namuslu, (11) qeyrətli qoççaq gərək.

Namussız, qeyrətsiz adəm oğlu (12) arı cahanın yüzində gəzməyübən qara yerün altında (13) gorda gərək.

Namus üstə böyümüş, qeyrət üstə (14) dalaşmış mərd igidlər öləncə ölməsə, yeg!

Ölməz desək²⁸³, [17a] (1) Dədəm Qorqud sözi yalan olur, yaxşı igidlər ölür olsa, (2) üç otuz on yaşını doldursa, yeg!

Üç otuz on (3) yaşunız²⁸⁴ dövlət ilə dolı gəlsün!

Dədəm²⁸⁵ der: Keçən günlərünü²⁸⁶ (4) keçübdür, gələnlərünü²⁸⁷ xeyrə dönsün!

XIV

(5) Tayın-tuşın bilməz qavat bir gün olur təpikdə ölür.

---

²⁸³ Ek.; Az.; Əs.: desəñ.

²⁸⁴ Ek.: yaşunız; Ş.: yaşunuz.

²⁸⁵ Ş.: Dedem Korkud.

²⁸⁶ Ş.: günlərünü, E.: günlərünü.

²⁸⁷ Bir sətirlik boş yer buraxılmışdır.

(6) İçkisinə bədməst igid bir gün olur yumruqda ölür.

(7) Təpikdə ölməz, yumruqda ölməz mərd igid öz aqası ögində (8) savaşda ölür.

Digricəgi²⁸⁸ yumrı bədöv atlar yeriş²⁸⁹, ılğar (9) günü ılğarda ölür.

Dabanı yasdı Büxti²⁹⁰ dəvə karvanda (10) ölür.

Toxulısı²⁹¹ çəq dümən²⁹² qoyın toylan şilanda²⁹³ (11) ölür.

Oğurluqa dadananlar bir varub iki gəlür, şirincinür²⁹⁴, (12) mal gətürür, üçimcidə²⁹⁵ aqır beqlər qəzəbinə düşər, sitəm ilən (13) çəngəlda²⁹⁶ ölür.

Qövmini qoyubanı yad ucına²⁹⁷ güvənənlər [17b] (1) yağlı-yüzli aşuñ bişsə, ol yadlar qövm olur, gülə-gülə (2) yeyüb dağılır. Yaramazca iş düşəndə: “nə yedüm”, - der, (3) “nə gördüm”, - der, səni salur gedər, gördüm deməz.

²⁸⁸ Az.: digericigi; Ek.: digiricigi.

²⁸⁹ Ek.; Əs.: yeriş.

²⁹⁰ Ek.:buhti; Az.:buhti.

²⁹¹ Ş.: toxulısı; Əs.: toxulısı.

²⁹² Ek.; Az.; Əs.: duman.

²⁹³ Az.: şaylanda; Ş.: şilende.

²⁹⁴ Ek.: şirincanver; Əs.: şirincanər.

²⁹⁵ Ek.: üçemcide.

²⁹⁶ Ek.: çəngelde; Əs.: çəngəlda.

²⁹⁷ Ek.: avcına.

Güvənürsən, (4) yerdə, gögdə bir Allaha güvən, dayanursan, bir Allaha dayan. (5) Allahına güvənən yumruq ursa, qara dağlar yıxar.

Əvvəl Allah, (6) axir Allah dost oluban mədəd olsun!

Dünyasında (7) Qur'andan, axirətdə imandan, səfa yüzli Mühəmmədün (8) didarından binəsib eyləməsün!²⁹⁸

XV

(9) Yalabıyub gün doğduqı Qıyan şəhri.
Dan yulduzı (10) doğduqı²⁹⁹ İcan³⁰⁰ şəhri.
Qarıncası qara itcə dəgülmidür (11) Qarxun eli?
Balı, yağı tükənmədi Bayburd eli.
İşşək ilən³⁰¹ (12) məaş eylər Əbrül eli.
Sərpçə-sərpçə yerlərdə məskən (13) eylər Kürd eli.
Qılıc ilən müsəlmandur qədimidən Urumlu ilə
[18a] (1) Üşni³⁰² eli.
Hər evi bir qəl'ədür Mosul eli.

---

²⁹⁸ Bir sətir boş yer buraxılmışdır.

²⁹⁹ Əlyazmada: *doğuduqı*.

³⁰⁰ Ş.: İcen.

³⁰¹ Ek.: işkillən; Az.: işiñilen; Əs.: işikillən.

³⁰² Ek.: Uşani.

Qədimidən³⁰³ (2) övliyalar, ənbiyalar yataqdur
Bağdad eli.
İman, insaf (3) fərq³⁰⁴ olmaz Həmədan ilə Dər-
gəzin şəhri,
Kərbəla toprağına (4) nisbətdür Qum toprağı.
Cəmi-i şəhrlər gəlini dəgülmidür Kaşan
(5) şəhri?
Uz³⁰⁵ vəzirlər çıqduqı İsfahan şəhri.
Atlı (6) getdi, yayaq gəldi, məhbubi çox Şiraz
[şəhri].
Ala cida (7) parıldadır Çərkəs eli.
Atı yügürük, özi bilgə Ərəb (8) eli.
Yüzi qara, dişi aqca Hindi³⁰⁶ eli.
Ərkəkləri (9) kürk tikər, doğduqı³⁰⁷ kür³⁰⁸ olur,
kahil qopar Qəzvin eli.
(10) Mallı getdi, malsız gəldi Tarum eli.
Qədimidən³⁰⁹ (11) içindən çuqul³¹⁰ çıqmaz Gər-
məlilən³¹¹ Xalxal eli.
Aq dügilər (12) çıqduqı Gilan eli.

³⁰³ Ek.: Kadimden; Əs.: qədimdən.

³⁰⁴ Ek.: firak; Əs.: fıraç.

³⁰⁵ Ek.: öz.

³⁰⁶ Ek.; Əs.: Sindi.

³⁰⁷ Əlyazmada: *doğuduqı*.

³⁰⁸ Ek.: gür; Az.: kor.

³⁰⁹ Ek.: kadimden.

³¹⁰ Ek.: çukul.

³¹¹ Ek.; Əs.: germel ilen; Az.: keremli[y]len.

İstanbulda adı söylənür (13) pilavına Adərbaycan diyarında Ərdəbil şəhri.

Talışı³¹² (14) qoyın çıqduqı,

aqçası çoq, mürüvvəti yoq Şirvan [18b] (1) eli.

Gözi qara, beli inçə Xəta eli.

Qara saçı hörməli (2) Gürci eli.

Qədimidən içindən ölət çıqmaz Rum eli.

(3) Keçisi gərcə, adamı sərcə İrəvan, Naxçıvan, Şərül³¹³ eli.

(4) Qədimidən qan çanaqı, at oynaqı dəgülmi-dür Təbriz eli?

(5) Qədimidən uluların yıqnaqı, padşahların yurdu (6) Adərbaycan diyarında Ucan eli.

Bu yerləri kimlər açdı?

(7) Çav ərənlər.

Çav ərənlər sərdarı kim idi?

Aslan Əli.

Bu soyları (8) kim soyladı?

Bayat əri Dədəm Qorqud³¹⁴.

---

³¹² Ek.; Az.; Əs.: Talış.

³¹³ Ek.; Az.: Şerel.

³¹⁴ Bir sətirlik boş yer buraxılmışdır.

XVI

(9) Yalabıyub günəş səvinür, Dədəm der gündə doğsa.

Dolusunda (10) ay səvinür dün balğırsa.

Doğrı Məkkə səvinür yılda bir kəz (11) hacı varsa.

Varan hacı səvinür Həq qapusında³¹⁵ (12) həcci qəbul düşsə.

Altmış yaşar qocalar səvinür (13) qocaluq çağında oğlı olsa.

Olan oğlan [19a] (1) səvinür Qur’an oqusa.

Toqa boylı qız səvinür bəxti (2) açılsa.

Durlaq oğlan səvinür atasının (3) evində müradına, məqsudinə Həq yetürsə.

Ağayllar səvinür (4) yaza qarşı mələşübən dölin töksə.

Qazaquclar (5) səvinür meydanında toz əğlənüb duman çöksə.

(6) Qaybatanlar səvinür qaranqulu gecədə mənzil kəssə.

Aq (7) tozlı qatı yaylar səvinür qoç igidlər aq biləkdə, geñ (8) dalıda yumşatsa.

Üç yeləkli sühar³¹⁶ oqlar səvinür düşməninə (9) dəgəcək³¹⁷ geyim söküb, bağır dəlüb keçüb ötsə.

---

³¹⁵ Ş.: kapusunda.

Ala baydaqlı sur cidalar³¹⁸ (10) səvinür qənimi
at belindən ilib, büküb yer yüzünə xub (11) endürsə.

Qara polad sav qılıclar səvinür baş uçurub (12)
sügsün bölsə³¹⁹.

Altı pərli gur şeşpərlər səvinür tavulğalar (13)
yencübəni qabaq yarub qan bürkütsə.

Dədəm soyı alp ozanlar səvinür padşahlar nə-
zərində soy yetürsə³²⁰.

XVII

[19b] (1) Bürüldüm isə, saraldum isə,

gög yüzündə bulut (2) oldum,

alçaq ava yerlərə çiskin oldum.

Uca dağlar (3) başına duman olan Qazan
idüm³²¹.

Yeddi başlı (4) yer əvrəni olubanı quyruq çaldum,

dağ dolandum, ağu saçdum, (5) yer boyadum.

Nəfəs çəküb son sümürən Qazan idüm.

(6) Aqalarum götürmüşdüm,

Alaçaqun Çülpə dağınun (7) dibinə getmişdüm.

---

³¹⁶ Ek.; Az.: sahar.

³¹⁷ Az.: degicek.

³¹⁸ Bu iki söz haşiyədə yazılmış və onların düzgün yeri işarələnmişdir.

³¹⁹ Az.: bulsa.

³²⁰ Üç sətirlik boş yer buraxılmışdır.

³²¹ Ş.: idum.

Buyurmuşdum ala sayəban çatılmışdı,
(8) lə`li³²² çağır süzülmişdi,
körpə quzı çəvrülmişdi.
Aqalarumla (9) içir³²³ idüm.
Qayadan bir qara daş ayrıldı, gəldi.
Sağdakı³²⁴ (10) beqlər saqa qaçdı,
soldakı beqlər sola qaçdı.
Saq əlümdən (11) sol əlümə piyaləni təprətmə-
düm.
Qarılarımı qarşı verüb qara daşı (12) saxlayan
Qazan idüm.

Ala Dəmür³²⁵ (1) Kafir xandan gələn [20a] altı dəgül,
altmış batman qazan³²⁶ idi.
İç Oğuzun (2) Dış Oğuzun aqaları
boş yerindən götürə bilməzdi.
(3) İçinə lə`li çağır doldurdum,
aq dalımın üstinə xub (4) götürdüm.
Qara qazanı boşadubanı yerə qoydum.
Adum Dəlü (5) Dönməz ikən ad qazanan Qazan
idüm.
Ala Dəmür Kafir xandan (6) gəlmişdi³²⁷.

³²² Ek.: la`l-i; Əs.: lə`li.

³²³ Ek.: içer.

³²⁴ Ş.: sağdaki.

³²⁵ Ek.; Ş.: Dəmür; Əs.: Dəmir.

³²⁶ Ek.; Az.: ğazan; Ş.: ğazan; Əs.: qazan.

³²⁷ Ş.: gelmiş-idi.

Ol kafirün sarı yayı on altı təkə buynuzundan
(7) qurulmuş idi.

Qatı yayı İç Oğuzun beqləri,

Dış Oğuzun (8) aqaları təprədə bilməzdi,

kəvür[übə]ni(?)³²⁸ aq biləkdə, gen dalıda³²⁹

(9) yumşadub çəkdüm.

Padşahdan vəkillüqi³³⁰ (10) alan Qazan idüm.

Ala Dəmür Kafir xandan (11) gəlmişdi³³¹.

Altı dəgül, yeddi dutum polad şış ucı (12) al-
masdan

aq dabanum ilə qara yerə pərçin etdüm.

Padşah (13) qızı, boyı uzun Burla Xatunu cüldü

qapan Qazan idüm³³².

XVIII

[20b] (1) Dədəm der ay ötə, yıl dolana, zəmanə-
lər qopub gələ.

(2) Dağ otları tükənə, tikən qala.

Dadlı dirilük tükənə, (3) də'vaylan savaşı qala.

Əsl beqlər tükənə, əvam qala.

(4) Selintilər yıqıla bir yerdə, oba ola.

---

³²⁸ Əlyazmada: kəvürni; Ek.; Əs.: kəvürini; Az.: kəvür[i]ni.

³²⁹ Ek.: dalıda gen.

³³⁰ Əlyazmada bu iki sözün düzgün sıralanmasına dair şərti işarə var.

³³¹ Ş.: gelmiş-idi.

³³² Üç sətirik boş yer buraxılmışdır.

Dərıntilər yıqıla bir yerdə, (5) kəntli ola.
Bir kəntdə iki koxa olsa, beş dahicə (6) daruğa ola.
Olar dahi bir-birinün sözinə bitməyələr.
(7) Ortaluqda bədnəfs ilən yalançınınun günü doğa.
Ol günləri (8) görməmişəm mən Dədə³³³ [Qorqud],
görmüş kibi söylərəm.
Yazı, qış (9) bilinməz yıllar ola.
Qüvvəti, güci bilinməz ellər ola.
Yaylaqlar qışlaq (10) ola, qışlaqlar yaylaq ola.
Tat eviylən türk evi bir araya (11) qonşu ola.
Aqac³³⁴ çanaq, daş çanaq bir-birinə qarışuq
(12) ola.
Tat qızını türk ala, türk qızını həm tat ala.
Tat [21a] (1) qızından doğulan oğlan dayısına
dayı deyə.
(2) Türk qızından doğulan oğlan dayısına dayı
deyə bilməyə,
(3) dolandura-döndərə, xalu deyə.
Ol günləri görməmişəm (4) mən Dədə Qorqud,
görmüş kibi söylərəm.
Dərə-təpə (5) qalmaya³³⁵, əkin ilən şüxm³³⁶ ola.
Dana-buzov³³⁷ qalmaya, cüftə³³⁸ gedə.

³³³ Əlyazmada: Dədəm. Sonrakı vərəqdəki (21a-3-4) cümləyə görə bu cür olmalıdır.

³³⁴ Ş.: ağac.

³³⁵ Əlyazmada: qalmasa.

³³⁶ Ek.: şahm; Ş.: şöhum; Az.: şühm.

(6) Oğlan-uşaq qalmaya, əkinçi ola.
Əkinçisi çoq ola, (7) yerində bərəkəti yoq ola.
Çoq əkələr, az götürələr, bilməyələr (8) hikməti
nə, səbəbi nədən ola?
Sınlmamış³³⁹ yad eldən, (9) yad oymaqdan,
Oğuz, sənün içünə bir qız gələ, gəlin düşə.
(10) Ol gəlin ay başına yetişmədin yaşmaqınun
altından (11) donğuldana.
Yıl başına yetişmədin qayınata ilən (12) qayına-
naya dil yetürə.
“Başum bəxti alp igidüm, atan yaman, (13) anan
yaman, mənüm evcigəzimi³⁴⁰ ayır”, - deyə.
Evcigəzin ayıra, çadıra (14) güci yetməsə, çubuq
əkə, üstinə həsir sala, evüm deyə.
[21b] (1) Bir keçisi oqlaq doğsa, malum deyə.
Qazana güci yetməsə, çölmək (2) ala.
Dügiyə güci yetməsə, yarma sala.
Aqşamadən (3) ha bişürə, ha düşürə,
aqşam olanda: “Başum bəxti, alp igidüm,
(4) dadlı-tamlı zad bişürmişəm, gəl, ye”, - deyə.
Qayınatanun (5) minnətindən, qayınana cövrindən
qurtuldum, şükr”, - deyə.

---

³³⁷ Ek.: Az.: bozu.

³³⁸ Ek.: ciftə.

³³⁹ Az.: sinilməmiş.

³⁴⁰ Ek.: evcegizimi.

(6) Həq-təala ol gəлиндən əyal versə, dodaqları yalama (7) oğlı ola.

Beş yaşına yetişmədin yetmiş yaşar qocalara (8) dili dəgə.

İgirmi yaşına yetişmədin saqqal basa.

(9) Otuz yaşına yetişmədin ortalana.

Qırx yaşına yetişmədin (10) qırqıl³⁴¹ səpə.

Əllisində-altmışında əcəl alsa, yıqılalar, (11) götürələr.

“Dahay³⁴², dövlətli qoca”, - deyübəni söylə[yə]lər³⁴³.

Ol (12) zamanuñ qocası əlli-altmış yaşında adam ola³⁴⁴.

(13) Ol günləri görməmişəm mən, görmüş kimi söylərəm.

Dünyada (14) nə yaşadum mən Dədə Qorqud?

Üç yüz altmış altı yıl [22a] (1) yaş yaşadum.

Günorta ilən ikindinüñ arasınca (2) gün görmədüm.

Yeddi qoyın ölür³⁴⁵ idi gündə mənüm şılanumda³⁴⁶.

(3) Bağır-öpkə qədərincə ət yemədüm.

İki qapulu karvansaratək

(4) bu cahanı bir ev gördüm mən Dədə Qorqud.

---

³⁴¹ Az.: kır kıl.

³⁴² Ek.: daha-mı.

³⁴³ Ek.: söylələr.

³⁴⁴ Ek.: öle.

³⁴⁵ Ek.: olur.

³⁴⁶ Az.: şaylanumda; Əs.: şölənimdə; Ş.: şilenümde.

Bu qapıdan girəndə ol (5) qapudan çıxar gördüm.

XIX

(6) Sərp yügürür sallar atlar – ər qanadı.

Minə bilməz, çapa bilməz (7) bir müxənnəs ol atları.

Savaş günü minincə minməsə yeg.

(8) Çalar-kəsər, götürür qara polad sav qılıclar – ər azusu.

Anı çala (9) bilməz, yetürə bilməz müxənnəsün əlində qılıcdan isə,

mərd igidün (10) əlində bir aqac yeg.

Otu bitməz qara dağlar yıxılsa, (11) yeg.

At yeməyən acı otlar qara yerün üzərində (12) bitincə bitməsə, yeg.

Adam içməz bulanuq sası su damarından (13) çəkilsə, yeg.

Bəzə³⁴⁷ miskin xeyir görməz kür ilən nakəs baylar [22b] (1) Dədəm der talanıban pozulsa yeg³⁴⁸.

XX

(2) Kəsib-kəsib yeməgə-yedürməgə,

məhəllində-dəmində yəxni yaxşı.

---

³⁴⁷ Az.; Əs.: bizə.

³⁴⁸ Bir sətir boş yer buraxılmışdır.

(3) Çapar gündə, kəsər gündə sürçməsə³⁴⁹, büdrəməsə, igid altında (4) bədöv yaxşı.

Çalışanda gədilməsə, ər əlində polad yaxşı.

(5) Yanaqından aqarursa, baba yaxşı.

Yağlı sütin tox (6) əmitsə, ana yaxşı.

Ev yanınd[a]³⁵⁰ ev tikərsə, oğul yaxşı.

(7) Əminlük ilən, adillük ilən ölkə³⁵¹ versə,³⁵² xanlar yaxşı.

Yaxşılarda (8) nə yaxşıdır?

Yeri, gögi yaradanda Allah yaxşı.

Əvvəl Allah, axir Allah (9) dost oluban mədəd olsun!

İş düşəndə (10) namərdə

Qadir Allah yaxa dutub yalvartmasun!³⁵³

XXI

(11) Ay ilən gün³⁵⁴ səgirdürsə, dudaş³⁵⁵ gəlməz.

Altun ilən (12) gümiş səndə³⁵⁶ pas əglənməz.

Arı ətəkli nikzənlərdə [23a] (1) qav əglənməz.

---

³⁴⁹ Az.; Ek.; Əs.: sürçməsə.

³⁵⁰ Əlyazmada: يانند

³⁵¹ Ek.: elge; Az.: ülke.

³⁵² Əlyazmada: ييسه Ek.: yi [+]se; Az.: [y] ise. Əs.: yetsə; Ş.-da Drezden nüsxəsinə əsaslanaraq: versə.

³⁵³ Bir sətir boş yer buraxılmışdır.

³⁵⁴ Ş.: Ayılang.

³⁵⁵ Az.; Əs.: dövdaş.

³⁵⁶ Əlyazmada: səndə; Ek.: sinide; Az.: üstinde; Ş.: sende; Əs.: səñdə.

Arı atlas, ipək donda çirk əglənməz.
(2) Bədöv atlar yola girsə, yoldan qalmaz.
Ər igidün qənimi (3) qarşı gəlsə, yüz çəvirüb gəri
dönməz.
Dədəm soyu alp (4) ozanlar qurdan³⁵⁷ qalmaz.
Ay ilən gün dudaş³⁵⁸ (5) gəlsə,
arasında firiştə var, mane'i andan.
Altun ilən (6) gümişdə pas əglənsə,
əslində müfərriqi³⁵⁹ var, mane'i andan.
(7) Arı ətəkli nikzənlərdə qav əglənsə,
əslində səpintis³⁶⁰ (8) var, mane'i andan.
Arı atlas ipək donda çirk (9) əglənsə,
arğacında ipligi var, mane'i andan.
Bədöv atlar (10) yola girsə, yoldan qalsa,
əslində bargiri var, mane'i (11) andan.
Ər igidün qənimi qarşı gəlsə,
yüz çəvirüb (12) gəri dönsə,
yürəgində qorqusi³⁶¹ var,³⁶²
dayısında kötisi (13) var, mane'i andan.
Dədəm soyı alp ozanlar qurdan (14) qalsa,

---

³⁵⁷ Az.: kurdan; Ş.: kurdang.

³⁵⁸ Az.; Əs.: dövdaş-XXII.

³⁵⁹ Ek.: mefellerati; Ş.: mefrakı; Az.: müferrakı; Əs.: mifraqi.

³⁶⁰ Ek.; Əs.: pintisi.

³⁶¹ Az.: korkısı.

³⁶² Az.: yoxdur.

çalqısınd[a], bilgisində əksüklüğü var, mane’i
andan.³⁶³

XXII

[23b] (1) Tap-tap durar³⁶⁴ ikən, adam, səndən nə ya-
vaş (2) dil.

Təprətdüqcə sözə girsə, çox sözli dil.

(3) İki qulağ eşidəndə nəhibli dil.

İki ələ (4) “dut” deyəndə cavablı dil.

İki ayağa “səgir” deyəndə (5) peykli dil.

Gög yüzindən yer yüzünə endürən (6) dil.

Yerdə ikən gög yüzünə çıxaran dil.

(7) “Bir pulum, bir həbbəm³⁶⁵ yoq”, - der ikən

ulu beqlər, aqır xanlar (8) xəzinəsini sayduran
dil.

Könül buyurmasa, (9) dil dahicə söyləməz, bil.

Mülayim ipəgə bənzərmiş abi³⁶⁶ (10) könül.

Dügün düşincə dügüncüğü açılmazmış dəli

(11) könül.

Çini çanaqa bənzərmiş miskin könül.

(12) Sinəcək sınacaqı³⁶⁷ bitməzmiş zalım könül.

---

³⁶³ Bir sətir boş yer buraxılmışdır.

³⁶⁴ Ek.:durur;Əs.:urar.

³⁶⁵ Ş.:həbbim;Əs.:həbbim.

³⁶⁶ Ek.:ab+ı;Əs.:abi-

³⁶⁷ Ek.:sinecakı.

Könül istər (13) qalxa-dura, çöl yerlərdə çah qazdu-
ra, bostan əkə.

Könül [24a] (1) istər qalxa-dura kəpənəkpuş abdal
ola,

acun (2) qarnın doyura, yalañacun³⁶⁸ sətrin³⁶⁹ örtə,

gələn-gedənə (3) xeyir eyləyə, ehsan qıla.

Ökbəsinə səbr qılan başdan (4) qada savdurur³⁷⁰.

Qonaqına: “Gəl, düş”, - deyən gözin (5) aydın qıldu-
rur.

Gündə gələn beş vəqt namaz həm (6) pişdürür.

Anı qılan Əliyə xoşdur, Mühəmmədə ulaşdurur.

(7) Mühəmmədün didarından, kövsərün suyundan

Dədəm der, (8) qullarını binəsib etməsün³⁷¹.

XXIII

(9) Nə çaqlarda?

Səhər ertə dan bulutı saralanda,

sarı (10) qıyaq gög ot başı yayxananda,

səhər yeli əsib (11) - əsib köksi gözəl Qara dağa
toxunanda,

kəküllicə (12) torqaylar sayrayanda,

bədöv atlar mehtərinün isin³⁷² almış

---

³⁶⁸ Ek.: yalancacun.

³⁶⁹ Ek.; Az.: sırtın; Əs.: sıtrın.

³⁷⁰ Az.: sav durur.

³⁷¹ Bu üç söz sətrin ortasında yazılmışdır.

(13) daban çalub oxur-oxur oxrananda,
say (14) sancaqlı Oğuz qızı
halalınun qoynından [24b] (1) çıqubanı
ayağı altında bəzənəndə-düzənəndə,
igidünün (2) könlün alub kəvcüdəndə³⁷³,
ol çaqlarda bədöv atları (3) səgirdibən
dört ayağından nə’l fırlasa,
(4) qayxu polad çalınanda qan şorlasa,
sarı yaylar çəkiləndə qəbzə ayrılrsa,
ol çaqlarda Dədəm der: Qadir Allah qoç igidə
(6) mədəd olsun!³⁷⁴

XXIV³⁷⁵

(7) Qeysər³⁷⁶ Salur iyəsi, dumanlı dağ bürüsü, Sa-
lur (8) yegi, Eymür görki, Zülqədir dəlüsi, Bayındır
padşah vəkili (9) Qazan der:

Aqalarum ilən ala qarlı, gög sünbüllü dağlara
(10) ava getmişdüm, içir idüm. Sərhəd³⁷⁷ beqlərindən
çapar gəldi: (11) “Qazan, nə içərsən? On min yağı üs-
tünə gəldi”.

³⁷² Ek.: elin; Əs.: iym .

³⁷³ Ek.: Az.: gevcüdəndə.

³⁷⁴ Bu iki söz sətrin ortasında yazılmışdır.

³⁷⁵ Az.: [Salur Kazan`ın Araz suyu ilə Kars Kal`asını aldığı boy]; Əs.:
[Salur Qazanın Araz suyu ilə Qars qəl`əsini alması].

³⁷⁶ Ek.; Az.: Kayser ; Ş.:Kısar.

³⁷⁷ Ek.: serhad; Az.: ser-had.

(12) On min yağı gəldüğünü eşidəndə
qol götürüb (13) aq otaq içində oyuna girdüm.
“İgirmi min yağı gəldi”, – (14) deyəndə
yerümdən imrənəmədüm.
“Otuz min yağı gəldi”, – deyəndə [25a]
(1) hiçə saydum.
“Qırx min gəldi”, – deyəndə
qara gözümlü (2) ucından qıya baxdum, qım-
zanmadum.
“Əlli min gəldi”, – deyəndə
(3) əl verüb əlləşmədüm, “azdur”, - dedüm.
“Altmış min gəldi”, – (4) deyəndə
Allahı andum, atlanmadum.
“Yetmiş min gəldi”, – deyəndə
yeltənəmədüm.
(5) “Səksən min [gəldi]”, – deyəndə
səksənəmədüm,
“Doqsan min yağı gəldi”, – (6) deyəndə
arxaluqcaq idüm³⁷⁸, donum geydüm.
“Yüz min yağı gəldi”, – (7) deyəndə
yüz çəvirüb qayıtmadum.
Axar sudan abdəst (8) qıldım,
Alınımı yerə qoyub qıldım nəmaz.
Mühəmmədi yaradan (9) bir Cəbbara³⁷⁹ bel baqla-
dum. “Ya Mühəmməd, ya Əli, mədəd!” - dedüm.

---

³⁷⁸ Ek.;;Az.:arhalukca kaydum.

Ögümdə (10) kimləri çərxçi buyurdum?

Ada basa yeriyəndə heybətindən (11) yer omrılan, qəniminə qıya baxanda yürək yaran, ac aslanın (12) bağır-öpkəsin qara sac içində qavurub yeyən, (13) çapa³⁸⁰ girsə, çalımı, çal qaraquş ərdəmli, alıcı quşun (14) yügrügi, Türkiistanın dirəgi, Hələb xanı, ig yaylı, xədəng [25b] (1) oqlı, Qara Günə yavrisi Qara Budağı çərxçi etdüm.

(2) Saqdan kimi saldum? Bayındırdan Bicən padşaha (3) elçi varan, varduqında Alay xan ilən Bulaş xanı dövrə (4) basan, Qıl Baraquin başın kəsən, qayıdışda (5) Qaplantu gədigində dayısı Qonur Alpinin boynın uran, (6) al ayğırı padşah Bayındırdan cüldü qapan, mə'rəkələr çiçəgi (7) qorçubaşı Xan Əfşarı saqdan saldum.

Soldan (8) kimi saldum? Qızılca Təbrizdən tökülüb köçən, Ərəs ilən (9) Kür suyunu dilib keçən, Dəmrəqapu Dərbəndi tərüb alan, (10) tərübündə cidası ucında ər böğürdən, Qımuq ilən³⁸¹ Qaytaqun³⁸² (11) ödin yaran, Şahdağı üstində sayəban gərən, Samur (12) suyu üstində içki quran, Qəbal[ə]dən³⁸³ qış günündə (13) əl üstində anın için yanıl alma məzə

---

³⁷⁹ Allahın adlarından biridir.

³⁸⁰ Əlyazmada: çaya, Ek.;Az.: çaya.

³⁸¹ Söz haşiyədə yazılmışdır.

³⁸² Ek.: Kumıklınu; Az.: Kıymukilen.

³⁸³ Ek.: Kabaldın; Ş.: Kabaldung; Az.: Kabaldan.

gələn, Panbuqçının (14) on dörd kəndindən xərac alan, Minqışlaqa talan [26a] (1) salan, Təbərsəran³⁸⁴ sultanı, igirmi dörd min igidün (2) aqası Qıyan oğlu Dəlü Dondarı soldan saldum.

Qazan (3) der: Özüm tipdə³⁸⁵ durdum. İç Oğuzun beqlərini saqdan (4) saldum, Dış Oğuzun aqalarını soldan buyurdum. (5) Alagəzün ağzında, Şərabxanə³⁸⁶ düzində yüz min kafirə (6) qarşı gəldüm, qarma³⁸⁷ dutdum, savaşı saldum, yeddi (7) gün, yeddi gecə ol kafirə qıluc çaldım. Yeddi gündən sonra (8) qabaqumı³⁸⁸ qavzadım. Yeddi kafir qılıcum ögində onba durmuşdı³⁸⁹. (9) Yüz min kafirün qırıldığını andan bildüm. Ərəs ilən (10) Qars qəl'əsini ol yeridə aldım. Başı Açıqdan xızan (11) sürdüm. Aqça qəl'ə Sürməlidə Lələ Qılbaşı daruğa tıkdım. (12) Beqlər ilən Sürxab³⁹⁰ dağına seyrə çıxdım. Damağumun çaq (13) vəqtində ol altı beg oğluna ələm, tuq³⁹¹, nəq-

---

³⁸⁴ Ek.: Tabasaran.

³⁸⁵ Az.; Əs.: təpədə.

³⁸⁶ Ek.: Şerancana.

³⁸⁷ Ek.: karime.

³⁸⁸ Az.: kaba kovmı.

³⁸⁹ Ş.: durmuş idi.

³⁹⁰ Ek.: Serhab.

³⁹¹ Ek.: tevk.

qarə verüb (14) özüm təki beg qıldum. Anda “Alpam, ərəm”, - deyübəni Qazan der, güvənmədüm³⁹².

XXV

[Qazanun yeddi başlı əjdəhanı öldürdüğü boy]

[26b] (1) Bir gün *adamlar* əvrəni, islam dini qüvətə, qoşur atlı, Salur (2) yegi³⁹³, Eymür görki, Zülqədirli dəlusi, Savalan³⁹⁴ dağı (3) yaylaqlı, Sarıqamış qışlaqlı, səksən min ər heybətli, (4) qara polad yalmanı, sur cidanun cibiri, sühar oqlar peykanı, (5) qatı yaylar qəbzəsi, Adərbaycan³⁹⁵ ləngəri, pədsəhun vəkili (6) Ulaş oğlu Qazan qara yazun fəslində tazı-tula (7) yeddürdi³⁹⁶, bəhri quşlar götürtdi, ala parsılar öngürtdi³⁹⁷, (8) üç yüz igid götürtdi, Aq Manqanı³⁹⁸ gözlədi, ava getdi. Aq (9) Manqanda av avladı, quş quşladı. İkinci zamanı dedi ki: (10) “Aqalarum, kimsə mənümlən gəlməsün, hamı³⁹⁹ orduya varunız, mən yalquz (11) bir av avlaram, gəlürəm”.

³⁹² Bir sətirlik boş yer buraxılmışdır. Ş.-də başlıq yoxdur: XXV; Az.: [Salur Kazan’un yedi başlı əjdəhanı öldürdüğü boy]; Əs.: [Qazan xanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi boyu].

³⁹³ Ek.: igi.

³⁹⁴ Az.: Savlan.

³⁹⁵ Ek.; Az.; Əs.: Azərbaycan.

³⁹⁶ Ek.: tola yıdurdı; Az.: yeddürdi; Əs.: yəddürdi.

³⁹⁷ Ek.: üngeretdi; Az.: onartdı.

³⁹⁸ Ek.: Ak Minkanı.

³⁹⁹ Ek.: hemi.

Orduya aqaların yollayubanı Qazan yalquz Aq (12) Manqanun tƏpƏsinƏ qonur atı oynatdı⁴⁰⁰. Qaranquluq qarışdı, dahi bir av əlinə girmədi. Dedi: “PƏrvərdigara, mən aqalarumdan [27a] (1) ayrıldum bir av avlayım, əli avsız getməyim orduya. Sən mənə əli (2) avsız qoyma.” Alçaq ava yerlərə göz gəzdürdi, Qara dağın damanında⁴⁰¹ (3) yeddi yerdə məş’əl kimi yanar gördi, yeddi yerdə qoyı-qoyı tütün (4) çıxar gördü. Qazan sandı öz ordusunun⁴⁰² çırağ (5) işığıdır. At oynatdı, ol işığa sarı yola düşdi.

(6) Qazanın ordusunda Lələ Qılbaş – Qazanın lələsi (7) eşitdi ki, Qazan yalquz avda qalubdur. Qatlanmadı, ılığadı (8) Qazanın ardınca. Qazan anda yetişəndə tƏpƏ kimi bir nəstəni (9) yatar gördi, meşə kimi bir nəstəni əsər gördi. Yeddi başlı⁴⁰³ yer əvrəni (10) bir əjdəhaya rast gəldi. Yeddi yerdə məş’əl kimi yanan ol (11) əjdəhanın gözləriymiş. Yeddi yerdə qoyı-qoyı tütün çıxan (12) ol əjdəhanın ağzının buqıymış. Meşə kimi əsən (13) ol əjdəhanın yalıymış. Əjdəhanı görəndə Qazanın (14) içindəki tom yürəgi doldı-daşdı. Dünya aləm [27b] (1) Qazanın başına aydın oldu. Əjdəha ilən döğüşməyə (2) qəsd eylədi. Qayıtdı gəri baxdı. Lələ Qılbaş qulluğında (3) hazır

---

⁴⁰⁰ Ek.: üstündi.

⁴⁰¹ Ek.: dameninde.

⁴⁰² Az.: iradesinün.

⁴⁰³ Haşiyədə yazılmışdır.

gördi. Lələ ilə məsləhət gördi: “Canum lələ, bu təpə kimi yatan (4) əjdəhanı görürmisen? Bu əjdəhanın üstinə varalımı? (5) Yoqsa yan verüb savışuban ötəlirmi? Səlahın nədür, (6) canum Lələ, mana degil”, -dedi.

Lələ fikr əylədi ki, Qazan dedükləri (7) ər igiddür, mərd igiddür. Getmə desəm, bəlkə⁴⁰⁴ maña qəzəbi ola. Lələ (8) dedi: “Aqam, qarşı yatan Qara dağın hündürisen, (9) ölməgilən⁴⁰⁵.

Ayındurı daşqun suyun türkənisən⁴⁰⁶,
(10) ölməgilən.

Qazaqucun ayğırısən, ölməgilən.

Qaybatanın (11) buğırısən, ölməgilən.

Ağayılın qoçqarısən, ölmə - (12) gilən.

Ərənlərin sərdarısən, ölməgilən.

İgidlərin (13) qoçaqısən, ölməgilən.

Əjdəha dedükləri əsl bir yilandur. (14) Ol yılanın üstinə getgil!” – dedi.

Qazan qonur atı [28a] (1) oynatdı, əjdəhanın üstinə yegin⁴⁰⁷ gəldi, əjdəhanı (2) yatubanı uymış gördi. Qazan fikr əylədi ki, yatur yerdə (3) ər öldürmək mərdlik olmaz, hilə ilə dirilmək ər oğlın (4) dirilik olmaz. Sadaqından sühar qapdı, bir oq ilə

---

⁴⁰⁴ Ş.; Az.: belki.

⁴⁰⁵ Ek.: olmag-ilen.

⁴⁰⁶ Ek.: türkinisen.

⁴⁰⁷ Ek.: yekin.

(5) əjdəhanı atdı, urdı. Əjdəha oyananda quyruq çaldı, (6) dağ dolandı, ağu saçdı, yer boyadı, nəfəs çəkdi, don (7) sümürdi. Gəngərçək⁴⁰⁸ butəsi yel ögicə gədən kimi atıylən, donıylən (8) Qazan əjdəhanın boğazına getməli oldı. Qazan nə'rə çəkdi, (9) Allahına yalvardı:

– Ya götürdüyün gögə yetürən görkli Tarı!

Ya urdüyüni ulatmayan ulu Tarı!

(10) Çoq kimsələr səni gögdə (11) istər.

Mö'minlərin könlindəsen,

Sadiqlərin dilində - (12) sən.

Allah-Tarı, sənə bir dəyənin ağzın öpim,

İki (13) dəyənin ağzın çarpım,

Axar çaylar üstinə körpi salım.

(14) Qalmışların əlin dutum,

Yalaqların sətrin⁴⁰⁹ örtim.

Deməsünlər [28b] (1) son çağında Qazanı bir yılın utdı.

Ya Pərvərdigar, (2) sən mənə bir nicat vergil!"

(3) Yaman günün düşməsin. Yaman günün düşsə, Allahınə yalvargilən. Allahınə yalvaranlar (4) məhrum qalmazlar. Qazan ki Allahınə yalvardı, anılən əjdəhanın (5) arasında bir otaq kimi qaya peyda oldı. Qazan ol qayanın (6) daldasına yetişəndə atdan

---

⁴⁰⁸ Ek.; Az.: kengerçik.

⁴⁰⁹ Ek.; Az.: sırtın.

düşdi, cidasını yerə tikdi, (7) qalxanını yapandı. Bir igid saq olduqca bir yaraqa can verir. (8) Ol yaraq bir dəm, bir saətcüq ol igidə gərəklü olur. Əjdəha (9) nə qədər cəhd eylədi Qazanı sümürübən utmaqa, cida ilən (10) qalxan qoymadı qayanuñ daldasından çıqmaqa. Qazan (11) ol qayanuñ daldasında özin toqdaşdırdı. Əjdəhanuñ (12) heybətindən Qazanuñ bir gözi bulaşdı, qana döndi. (13) Qazan öz gözinə acıqlandı:

– Mərə, sən mənüm namərd gözüm.

Qara (14) polad sav qılıcuñ yalmanundan qorxmazdun,

Sühar oqlar [29a] (1) peykanından üşənməzdün, On altı batman kafir gürzi (2) təpəmdən dəgdi, pörtləmədün.

Əjdəha dedükləri bir yılandur,

anda (3) nə var ki, bulaşursan, öləzürsən?

Sənüñ kimi namərd (4) göz mənüm kimi mərd igiddə neylər?

Xəncərini çıxardı, gözlərini oymaqa (5) qəsd eylədi. Gənə fikr eylədi ki, əgər mən gözüm oysam, derlər: (6) “Qazan əjdəha görübdür, qorqusundan hiç bəhanə tapmayub, (7) gözlərini çıxarubdur”. Sadaqını öginə tökdü. Səksən (8) oqı sadaqından tükənin-cə⁴¹⁰ əjdəhaya buqun-buqun⁴¹¹ şişlədi⁴¹². (9) Əjdəha-

---

⁴¹⁰ Ek.: tökinə.

da dahi sümürmək hövri qalmadı, dahi can hövri⁴¹³ (10) qaldı. Qara polad sav qılıcın əlinə aldı, sıyra⁴¹⁴ (11) qılıc səgirdi əjdəhanuñ üstinə. Yeddi başı bir (12) buqundan⁴¹⁵ qılıcladı yerə saldı. Əjdəhanuñ ağısı (13) yer yüzünə töküləndə ağısından yer yüzünə yanar-yanar odlar (14) düşdi. Qazan xəncərin sancdı, qılıcın sancdı, [29b] (1) bıçaqın sancdı, əjdəhanuñ üstində bağdaş (2) qurdu.

Lələ Qılbaş eylə ki odı gördi, sandı əjdəha (3) Qazanı utdı. “Aq əkməgin yedigüm aqa, aqa!”, - deyübəni sıyra qılıc (4) əjdəhanuñ üstünə yegin gəldi. Gəldügendə necə gördi? (5) Əjdəhanuñ yeddi başı qara yerüñ üzərində yatur gördi. (6) Qazan özi əjdəhanuñ arxasında bağdaş qurmuş (7) gördi. Lələ dedi:

–Barəkallah, aqam Qazan! Ərlügünə, yeglügünə⁴¹⁶ (8) təhsin!

Qazan dedi:

– Canum Lələ! Əjdəhanı mən ödürmədüm, sənün (9) durumun ilən himmətün öldürdi. Yeg ustalar gətür, (10) bu əjdəhanuñ dərisin soygil⁴¹⁷, - dedi.

---

⁴¹¹ Ş.; Az.: bokun-bokun; Əs.: boqun-boqun.

⁴¹² Ek.; Əs.: şişletdi.

⁴¹³ Ş.: huri; Az.: hovuri; Ex.: hovri.

⁴¹⁴ Ek.: sıyıra; Az.: sıra.

⁴¹⁵ Ek.: bökundan; Ş.: bokundan; Az.: bokundan; Əs.: boqundan.

⁴¹⁶ Əlyazmada: يكلونكا şəklində yazılmış, yəni ikinci kaf hərfinin xətti unudulmuşdur. Buna görə də Ek. onu *yeglülüne* kimi oxumuşdur.

⁴¹⁷ Bu sözdən sonra səhvən *dedi* sözü təkrar yazılmışdır.

Lələ yeg ustalar (11) gətürüb əjdəhanuñ dərissin soydurdı. Əjdəhanuñ (12) dərissindən Qazan qorqu-bilməz canına don tikdürdi. Aqca (13) tozlu qatı yayı-na qurban⁴¹⁸ eylədi. Üç yeləkli sühar oqlarına (14) sadaq tikdürdi. Qara polad qılıcına qın düzətədi. Altı [30a] (1) pərli dəm⁴¹⁹ şeşpərinə qab eylədi, ala baydaq sur cidasına (2) qab eylədi. Qurt tükli qonur atı əyərinə örtük (3) eylədi. Sayəbanınuñ yelkənlərin əjdəhanun dərissindən (4) eylədi. Yeddi başını bir təsərrüf ilən⁴²⁰ soyubanı yeg başı (5) üstinə Qazan geydi. Atıylən, donıylən əjdəhanuñ (6) donına girübəni padşah Bayındırı gözlədi, yola düşdi.

(7) Padşah Bayındıra xəbər gələdi ki, Qazan əjdəha olub gəlür. Oğuz (8) beylə türk-i sadıqdür ki, deməz adam əjdəha necə olur?

Saqdan-soldan (9) sözə gəldilər ki: “Qazan adam ikən biz öhdəsindən çıqmazduq, (10) imdi ki əjdəha olubdur, bizi hamı utar. Bir təpəyə çıqalum, anı (11) tirbaran edəlim”.

Bayındır padşah sözə gələdi, dedi:

– Mənüm (12) vəkilüm Qazan ər igiddür, yeg igiddür, bəlkə bir əjdəhaya (13) rast gələdi ola, öldirdi ola, əjdəhanuñ donına (14) girdi ola? Əgər Qazan əj-

---

⁴¹⁸ Ek.: kərbən.

⁴¹⁹ Ek.; Az.; Əs.: dom.

⁴²⁰ Ek.: təşrif ilen.

dəha olubdur, nə qövm tanur, nə qardaş [30b] (1) tanur.

Qara Budağ dedi:

– Padşahum, maña rüxsət vergilən, (2) gedim Qazanın qarşısına. Əgər əjdəha olubdur, ol (3) məni utsun.

Qara Budağ at oynatdı, Qazanın qarşısına (4) getdi. Səsyetər yerdə durdı, sadaqından sühar (5) qapdı.

– Əmü, səni əjdəha oldı derlər. Əgər əjdər olmayubsan, (6) mənim ilən gümür-gümür danış, - dedi.

– Danışmasan, (7) sühar oqun peykaniylən öldürürəm, Qazan, səni.

Qara polad qılıcın yalmaniylən doğraram, Qazan, səni.

(8) Əgər əjdəha (9) öldürübsən, qəzəvatın mübarək!

Avından bir (10) şılalğa⁴²¹ maña vergil.

Qazan atdan düşdi, qılıcın (11) Qara Budağın belinə baqladı. Qara Budağ qılıcına pəhlivan anda (12) oldı, olmadımı?

Padşah Bayındur eşitdi Qazan əjdəha (13) öldürübür. İç Oğuzı, Dış Oğuzı götürüb (14) qarşıladi. Qazan atdan düşdi, yetmiş qədəm səgirdi, [31a] (1)

---

⁴²¹ Ek.: şila[n]lığa.

Bayındır padşahın ayağına düşdi. Əjdəha dərisindən (2) düzəlmiş sayəbanı tikdi. Bayındır padşah sayəbanın (3) altında bağdaş qurdu. Yeddi gün, yeddi gecə padşahı (4) qonaqladı.

Dədəm Qorqud der: Qazan kimi qoçaq igid
(5) dünyadan gəldi-keçdi.⁴²²

---

⁴²² Son üç söz sətirin ortasında yazılmışdır.

MƏTNİN SÖZLÜYÜ⁴²³

-A-

abadan (f) -1-⁴²⁴ abad, abadlıq, abad olan yer, tikili, yaşayış yeri; **abadanca** – daha abad 15a-12

abdal (ə) -1- dərviş, qələndər; ~ **olmaq** 24a-1

abdəst (f) -1- dəstəmaz 25a-7

abi (ə) -1- boyun əyməyən, itaət etməyən; dəlisov; məğrur 23b-9

ac⁴²⁵ -5- 25a-11, 9b-14, 15b-9; ~ **olmaq** 8a-12, 24a-1

acı -2- 7a-12, 22a-11

acıqlanmaq -1- hirslənmək 28b-13

acıqlı -5- hirslili 4b-6, 4b-9, 8a-6, 8a-10, 10a-10

açılmaq -3- 3b-7, 19a-2, 23b-10

açmaq -6- 1a-7, 1b-8 (2 yerdə), 3b-7, 2a-6, 18b-6

ad -6- ad-san, şan, şöhrət 1b-7, 1b-13, 13a-14, 18a-12, 20a-4; ~ **qazanmaq** 20a-5

ada basa yerimək -3- ayaq basıb yerimək; addamaq 2a-11, 13a-1, 25a-10

adamaq -2- anmaq, yada salmaq, xatırlamaq; **adadu-ğı**; **adamaz** 1b-7 (2 yerdə)

---

⁴²³Sözlüyün hazırlanmasında Şahgözü başda olmaqla 4 nəfər gənc elmi heyətin hazırladığı dizindən istifadə olunmuşdur.

⁴²⁴Rəqəmlər sözün mətndə neçə dəfə işləndiyini göstərir.

⁴²⁵Sözlükdə müasir ədəbi dillə müqayisədə fonetik tərkibcə və semantik baxımdan fərqlənməyən sözlərin yalnız bir qisminin mənalari verilmişdir.

- adam** (ə) -8- bəşər, insan 3a-3,18b-3, 21b-12, 22a-12, 23b-1, 26b-1; 30a-8, 30a-9;
- adəm oğlu** – insan oğlu, bəşər 16b-11
- adillük** (ə+t) -1- adillik, ədalətli olmaq 22b-7
- ağayıl** -6- qoyun, qoyun sürüsü 3a-11 (iki yerdə), 3a-13, 16a-4, 19a-3, 27b-11
- ağıl** -4- ağıl, arxac 4b-12 (iki yerdə), 8a-14, 10b-4
- ağın** -1- ağ, ağ rəngli 6a-9
- ağır** -3- çəkisi çox; böyük 3b-11, 5b-11 10a-2
- ağız** -8- 4a-2, 5b-8, 13a-13, 15b-1, 26a-5, 27a-12, 28a-13; ~ **açmaq** – danışmağa başlamaq 1b-7
- ağu** -5- zəhər 4a-3, 19b-4, 28a-b, 29a-12, 29a-13; ~ **saçmaq** – zəhər buraxmaq 19b-4, 28a-6
- axar** -5- axan 6a-7, 6a-10, 15b-12, 25a-7, 28a-13
- axir** (ə) -3- son; sonra 1a-5, 17b-6, 22b-8
- axirət** (ə) -2- o biri dünya, əbədi dünya 2b-7, 17b-7
- axtarma** -1- qənimət, döyüşdə ələ keçirilən at, mal, silah və s. 7a-9
- aq** -22- ağ, bəyaz 2b-b, 2b-12, 6b-4 və s.
- aqa** -21- ağa, bəy; böyük 7a-9, 12b-9, 13b-8 və s.
- aqac I** -3- ağac 3a-7, 5a-13, 20b-11
- aqac II** -2- təxminən 6-7 kilometrlik uzunluq ölçüsü 4b-11, 8a-13
- aqarmaq** -1- ağarmaq, ağ olmaq, ağ rəngə boyanmaq 22b-5
- aqartmaq** -1- ağartmaq, ağ rəngə boyatmaq 16a-2

aqca -6- ağca, lap ağ, ağappağ 9b-3, 10b-3, 11b-2, 14b-2, 18a-2, 29b-12

aqca -1- gümüş pul, axca 18a-14

aqır -4- *bax ağır* 14a-4, 14a-14, 17a-12, 23b-7

aqşam -3- axşam 4b-10, 21b-2, 21b-3

al -10- qırmızı 3b-7, 4a-12, 4b-13 və s.

ala -25- qarışıq rəngli, ala-bula 6b-13, 7a-1, 8a-1 və s.

alaca 3- ala+ca ədatı 10a-1, 11a-6, 15b-8

alçaq -2- hündür olmayan 19b-2, 27a-2

aləm (ə) -1- dünya 27a-4

alıcı (*quş*) -1- ov quşu 25a-13

alın -6- bədən üzvü 4b-7, 6a-11, 6a-13, 8a-8, 10a-13, 25a-8

alınlı -1- alını geniş olan 9a-8

alınmaq -1- əldə edilmək 7b-7

alim (ə) -1- 1b-9

alma -5- 6a-3, 9a-1, 11a-7, 12b-7, 25b-13

almaq -41-4a-9, 4b-2, 4a-13 və s.

almas (y) -1- almaz, qiymətli şəffaf daş 20a-12

alp -9- igid, qoçaq, qəhrəman 7a-14, 21a-12, 21b-3 və s.

alt -16- aşağı 5b-6, 6a-13, 7a-4 və s.

altı -16- 2b-11, 3b-10, 6a-12 və s.

altmış -11- 4a-12, 4b-11, 8a-13 və s.

altmış min -1- 25a-3

altun -5- qızıl; 1a-11, 2a-6, 12b-10, 22b-11, 23a-5

alvar -2- ovlayan, ov heyvanı (ovlar//ovlayar sözü-
nün dəyişikliyə uğramış forması) 8b-9, 8b-11
aman (ə) -1- yardım, kömək; bağışlanma; ~ **diləmək**
16b-1
ana -3- 2a-1, 21a-13, 22b-6
aña -1- ona 5a-9
anda -5- orada; o vaxt: 4b-12, 26a-14, 27a-8, 28a-2,
30b-11
andan 14 – ondan 5a-14, 23a-5, 23a-6 və s.
andın bax andan -1- 11b-14
anı -4- onu; 3a-4, 22a-8, 24a-6, 30a-10
anılan -1- onunla 28b-4
anmaq -1- xatırlamaq, yada salmaq 25a-4
anı -1- onun 25b-13
aparmaq -1- 1b-1
ara -13- 6b-5, 6b-6, 6b-8 və s.
aran -6- 3a-10, 3a-10 (*haş.*), 4b-5 (*haş.*), 4b-5, 10a-11,
13b-5
ardınca -1- 27a-8
arğac -1- 23a-9
arxa -7- 2a-11, 2b-11, 3b-10, 6a-7, 6a-10, 14-12, 29b-6
arxalıq -1- üst paltar; jilet; 25a-6
arxu-2- dərə; vadi 7a-12
arı -15- təmiz, saf, xalis; duru 4a-7, 9b-9, 11a-13 və s.
arpa -3- 6a-9, 7a-11, 7a-13

- arşun** -3- arşın, 70 sm.-lik uzunluq ölçüsü 4a-6, 4a-12, 10a-6
- arzu** (f) -1- istək, dilək 1a (*haş.*)
- asi** (ə) -1- itaət etməyən, boyun əyməyən; günahkar 1b-10
- aslan** -8- şir 4b-6, 8a-6, 25a-11 və s.
- aş** -2- yemək; 2b-13, 17b-1
- aşan** -1- dağ keçidi; yüksək (yer) 9a-3
- aşrı** -5- çox, həddindən artıq 4b-7, 8a-9, 10a-13; ~ **salmaq** – aşırıb atmaq 4b-7, 8a-9, 10a-13
- aşrı-aşrı** – lap çox 11b-9
- aşuq** -1- oynaq sümüyü, ayaqdakı aşıq sümüyü 11a-9
- at** -43- minik heyvanı 3b-2, 6b-14, 16a-11 və s. ~ **oy-natmaq** – atla hünər göstərmək 27a-5, 30b-3, 26b-12, 28a-1
- ata**-4- 2a-14, 13a-5, 19a-2, 21a-12
- atlanmaq** -1- ata minmək 25a-4
- atlas** (ə) -4- parça növü 11a-13, 23a-1, 23a-8, 11b-8
- atlı** -5- süvari 2a-7, 12a-10, 12b-11, 26b-1
- atmaq** -3- 3b-5, 8a-11, 28a-5
- av** -17-ov,ovlanan heyvan 4b-4, 6a-4, 27a-7 və s.
- ava** -2- ovalıq, isti yer, düzən yer 19b-2, 27a-2
- avçı** -3- ovçu 4b-4 (iki yerdə), 8a-2
- avlamaq** -3- ovlamaq, ov etmək 26b-9, 26b-11, 27a-1
- avsız** -2- ovsuz 27a-1, 27a-2

ay I -6- göydəki ay, göy cismi 3a-7, 4b-2, 5a-9; 8a-2, 10a-7, 18b-10

ay II -4- 30 gün 20b-1, 21a-10, 22b-11, 23a-4

ayağ -8- ayaq, bədən üzvü 2a-12, 5a-9, 31a-1 və s.

aydın -4- işıqlı; məlum, aşkar 3a-1, 4b-10, 24a-5, 27b-1

aydınlı -1- aydın 2b-9

ayət (ə) -1- Quran ayəsi 2b-9

ayğır -2- döllük erkək at 25b-6, 27b-10

ayındırı -1- saf, təmiz, tərtəmiz 2b-8

ayındırı -3- *bax ayındırı* 14a-9, 15b-7, 27b-9

ayıрмаq -5- 4b-7, 8a-8, 10a-13, 21a-13 (iki yerdə)

ayluq -1- aylıq 10b-2

ayran -1- 14b-2

ayrılmaq -6- 5b-6, 5b-9, 9a-6, 19b-9, 24b-5, 27a-1

ayqaq -1- xəbərçi; casus 15b-1

ayqır -3- *bax ayğır* 4b-7; 10a-13

az -2- 21a-7, 25a-3

azdurmaq -1- azdırmaq; uzaqlaşdırmaq 1b-10

azmaq -2- 1b-10, 10b-12

azu -4- azı dişi 4b-14, 6b-10, 10b-6, 22a-8

-B-

baba -1- ata 22b-5

badadmaq -3- məğlub olmaq, basılmaq 4a-6 (üç yerdə)

- bağdaş** -3- bardaş, yerdə oturmaq növü; ~ **qurmaq** – bağdaş qurub oturmaq 29b-1, 29b-6, 31a-3
- bağır** -5- qara ciyər, öpkə 8b-4, 10b-8, 19a-9, 22a-3, 25a-12
- bağırtmaq** -1- qışqırtmaq 14a-4
- bağlamaq** -2- 6b-11, 13a-9
- bahadır** -2- igid, qocaq, cəsür 2b-3, 12b-9
- baxı baxmaq** -1- göz gəzdirmək 9b-9
- baxmaq** -20- 2a-12, 9b-10, 14a-8 və s.
- baqlamaq** -2- bağlamaq, qapamaq 25a-9, 30b-11
- bal I** -1- arı balı 17b-11
- bal II** (f) -1- qanad 1a-6 (*haş.*)
- balçaq** -1- qılıncın qəbzəsi, qılıncın qını 6b-11
- balğımaq** -3- parlamaq, parıldamaq, işıldamaq 3a-7, 3a-7 (*haş.*), 18b-10
- balğumaq** – *bax balğımaq* 5a-8, 5a-8 (*haş.*)
- balığə** (ə) -1- yetkin, həddi-bülüğa çatmış; kamil 2b-7
- baluğ** -1- balıq 5a-13
- baña** -1- mənə 1a-14
- barəkallah** (ə) -1- Allah mübarək etsin, əhsən, mər-həba 29b-7
- bargah** (f) -1- yük yeri, şah sarayı; dərgah 11b-8
- bargir** (f) -2- yükdaşıyan (at) 8b-13, 23a-10
- barmaq** -1- 3b-a
- baru** (f) -1- barı, qala divarı 11b-5
- basınmaq** -1 məğlub olmaq, yenilmək 4a-b (*haş.*)

- basmaq** -12- qalib olmaq, qalib gəlmək, yenmək 3b-9, 9b-12, 15b-12 və s.
- baş** -38- 2a-b, 6b-10, 21a-12 və s. ~ **yemaq** – məhv (yox) etmək 4a-11 (*haş.*); ~ a **yetürmaq** – bitirmək, başa vurmaq, sona çatdırmaq 14a-7
- başaruq** -1- bacarıq, təcrübə 2b-12
- batman** -2- batman, çəki vahidi (3kq) 20a-1, 29a-1
- baturmaq** -3- batırmaq; ilişdirmək; **azu (dişini)** ~ 4b-14; qan-tərə ~ 7a-13; **azuların** ~ 10b-6
- bay** -2- varlı, dövlətli, zəngin 15a-12, 22a-13
- baydaq** -2- bayraq 13a-9, 30a-1
- baydaqlı** -1- bayraqlı, bayrağı olan 19a-9
- baydaqlı** -2- *bax baydaqlı* 6b-13, 7a-1
- bazi** (f) -2- şahin quşuna aid 7b-7, 9b-14
- bazu** (f) -1- qolun çiyindən dirsəyə qədər olan hissəsi 8a-10
- beg**-15- bəy 14b-5, 20a-7, 26a-13 və s.
- begzadə** -1- bəyzadə, bəy oğlu, əsilzadə 6a-5
- behişt** (f) - cənnət 1a-6 (*haş.*)
- bel** -10- bədənin arxa tərəfi 3a-1, 4a-13, 10a-5 və s. ~ **bağlamaq** – inanmaq 25a-9
- beş** -3- 20b-a, 21b-7, 24a-5
- betər** (f) -1- çox pis, daha pis 3a-2
- beylə** -2- belə 30a-8, 1a-11 (*haş.*)
- bədməst** (f) -1- bərk kefli, sərxoş 17a-6
- bədnəfs** (f) -1- nəfsi pis, bədniyyət 20b-7

bədöv (f) -14- cins (bərkqaçan) at 5b-12, 7a-11, 24b-2
və s.

bədövli (f+t) -2- cins (bərkqaçan) atlı 2a-7; 12b-11

bədrli (ə+t) -4- bədrli ay, dolu ay 3a-7, 4b-2, 5a-9,
10a-7

bəhanə (f) -1- 29a-6

bəhr (ə) -1- dəniz 2b-10 (*haş.*)

bəhri quş -1- su (dəniz) quşu 26b-7

bəxt (f) -3- 19a-1, 21a-12, 21b-3

bəraziş – yaraşlıq; gözəllik 3a-1 (*haş.*)

bərr (ə) -1- quru yer, torpaq 2b-10 (*haş.*)

bəzə -1- yazıq, çarəsiz, zavallı; ~ **miskin** 22a-13

bəzənmək -2- 1a-6, 24b-1

bıçaq -2- 1b-2, 29b-1; ~ **vurmaq** – bıçaqla kəsmək 1b-1

bığ -2- 13b-4, 13b-6

bilək -6- 3b-4, 6b-3, 6b-4, 9b-3, 19a-7, 20a-8

bilgə -1- bilikli 18a-7

bilgi -3- bilik 2b-5 (iki yerdə), 23a-14

bilik -1- ağıl, huş 10b-12; ~ **çaşmaq** – ağılı azmaq 10b-
12

bilinmək -2- 20b-9

bilmək -14- 21a-7, 23b-9, 26a-9 və s.

binəsib (f+ə) -2- məhrum, istəyinə çatmayan 17b-8,
24a-8

bir -69- bir rəqəmi 2a-2, 17b-4; 26b və s.

bir arada -1- birlikdə, bir yerdə 20b-10

- bir-biri** -4- 7a-8, 9a-3, 20b-11, 20b-6
birər -1- bir-bir 4a-6
biricük -1- tək, yeganə, bənzəri olmayan 9b-11
bişmək -1- 17b-1
bişürmək -2- bişirmək 21b-3, 21b-4
bitirmək -1- sona çatdırmaq 11a-1
bitmək -6- cücərmək 15b-6, 20b-6, 22a-10, 22a-12 (iki yerdə), 23b-12
bitün -1- bütün, tam 1b-10
biz -2- I şəxs əvəzliyi 30a-9, 30a-10
boğaz -1- bədən üzvü 28a-8
boqun -2- buğum, büküm, gövdə (bitkilərdə), hissə 29a-8, 29a-2
boqun-boqun -1- buğum - buğum, tikə-tikə, parça-parça 29a-8
bol-3- 1b-11, 11b-9, 11b-12
borclu -2- borclu, borcu olan, verəcəkli 2a-10, 13a-1
bostan (f) -1- ~ **əkmək** 23b-13
boş -1- 20a-2
boşatmaq -1- boşaltmaq 20a-4
boy I -1- boy; gövdə 20a-13
boy II -1- dastan, hekayə; ~ **boylamaq** – dastan söyləmək, hekayə danışmaq 2b-4
boyınlı -1- boyunlu, boynu olan 11a-7
boylı -1- boylu, boyu olan 19a-1
boynuyoqun -3- güclü, yekəpər 4b-14, 8b-1, 10b-6

- boyun** -8- 4b-13, 10b-5, 13b-14 və s.
boz -2- 10a-2, 15b-11
bozca -1- bomboz 8b-7
bozlanmaq -1- çalınmaq (nəfəsli musiqi alətində) 9a-4
bögürtmək -2- böyürtmək, bağirtmaq; 12b-4; 25b-10
böhtan (ə) -2- şər 15b-2, 15a-13
bölmək -3- 9b-6, 9b-10, 19a-12
bölücək -1- parça, bir parça, kiçik bir hissə 9b-10
bölük-bölük -1 hissə-hissə, parça-parça 6b-7
böri -2- qurd, canavar 3a-11, 3a-11 (*haş.*)
börü -1- *bax* **böri** 24b-7
böyük -3- 13b-1, 13b-17, 14a-1
böyülmək -1- *bax* **böyümək**; 2a-14
böyümək -2- böyük olmaq, yaşa dolmaq 13a-5, 16b-13
bu -19- 1a-6 (*haş.*), 2b-6, 14a-3 və s.
bucaq -1- künc, kənar 14b-4
bud -2- 8a-9, 9a-8
buğda -2- 6a-9, 13b-6
buğur -1- erkək dəvə, iki hörgüclü dəvə 27b-11
Buxti dəvə -1- Xorasan dəvəsi 17a-9
buq -1- buğ, buxar 27a-12
bulamaq -1- sarımaq; sallamaq 16a-11
bulanduruq -1- bulanıq, çirkli, lilli 14a-10
bulanuq -1- *bax* **bulanduruq** 22a-12

- bulaşmaq** -2- 28b-12, 29a-3
bulut -13- bulud; 4a-1, 5b-3, 7b-3 və s.
bura - sara çapmaq – sağa-sola at çapmaq - 3b-2
burma -1- burulmuş 1b-2
burulmaq -3- 3b-3, 3b-4, 6b-3
burun -1- 4a-2
busuluq -1- duman, sis, çən 15b-4
busmaq -1- pusmaq, pusquda gözləmək 4a-5
busu -4- pusu, pusqu 3b-6, 4a-13 (*haş.*) 4b-10, 8b-4
buta -1- çalı, kol 28a-7
buynuz -5- 1b-2, 3b-3, 6b-3, 6b-13, 20a-6
buyruq -1- əmr 5a-9
buyrulmaq -1- əmr edilmək 6a-4
buyurmaq -4- əmr etmək 19b-7, 23b-8, 25a-10, 26a-4
buzov -1- 21a-5
büdrmək -1- 22b-3
bükmək -5- qatlamaq; keçmək; aşmaq; yollar ~ yollar aşmaq, yolları başa vurmaq 3a-13, 6b-14, 10b-12, 19a-10
büksəmək -1- *bax* **bükmək** 16a-4
bürc -3- qüllə 3a-8, 14a-3, 14a-4
bürclü -1- bürclü, bürcü olan 11b-2
bürçəkli -2- birçəkli, saçlı, birçəyi olan 2b-12, 9a-1
bürgüt -2- qartal növü 2a-8, 12b-13
bürkütmək -3- püskürmək 7a-4, 9b-4, 19a-13
bürülmək -1- bürünmək 19b-1

-C-

Cabbar -1- qüdrət sahibi, Allah 25a-9

cahan (f) -5- dünya, aləm, kainat 3a-6, 4a-7, 9b-9, 16b-12, 22a-4

can (f) -9- 3a-5, 15b-3, 29b-8 və s.~ **vermək** – həyat bəxş etmək 28b-7

canavar -1- qurd; canlı 8b-4

canib (3) -1- yan, tərəf; 9a-3

carçı -1- 3b-13

carlamaq -1- 3b-13

cavab (ə) -1- cavab 12b-14

cavablı (ə+t) -1- cavabı olan 23b-4

ceyran -2- 10a-3, 15b-12

cəbbədar (t+f) -1- cəbbəxanaçı 1a-11

cəgən (f) -2- bitki 3a-10 (*haş.*); 4b-5 (*haş.*)

cəhd (ə) -1- səy, çalışma ~ **eyləmək** 28b-9

cəlladlı (ə+t) -1- 11b-11

cəmi (ə) -1- bütün, hamı 18a-4

cərgələmək (m+t) -1- 8b-6

cəvanmərd (f) -3- cəmər, əliaçıq; igid; gözəl xasiyyətli; 1b-13, 1b-14, 15a-11

cəza (ə) -1- ~ **vermək** – cəzalandırmaq 12a-2

cibir (m) -3- süngü ucundakı dəmir 9a-7, 12a-4, 26b-4

cövr (ə) -1- cəfa, əziyyət 21b-5

cüft (f) -2- cüt 14a-13; ~ **ə getmək** – cüt sürmək 21a-5

çüldü (f) -2- mükafat; bəxşiş, hədiyyə; ~ **qapmaq**
20a-13, 25b-6

-Ç-

çadır (sanskrit) -1- 21a-13

çah (f) -1- quyu 23b-13

çaq I -6- çağ, vaxt, zaman 6a-5, 18b-13, 28b-1, 24a-9,
24b-2, 24b-5

çaq II -1- sağlam: qayğısız, şən 26a-12

çaqır -5- çaxır, şərab 3b-7, 6a-3, 6a-5, 19b-8, 20a-3

çaqırmaq -2- çağırmaq, səsləmək 14b-1, 14b-9

çaqmur -1- gömgöy 12a-10

çal -3- boz, kül rəngi 2a-8, 12b-12, 25a-13

çalxanmaq -1- 11b-11

çalımlı -1- vüqarlı 25a-13

çalınmaq -4- 9b-5, 9a-8, 10a-1, 24b-4

çalışmaq -2- vuruşmaq, döyüşmək, çarpışmaq 6b-1,
22b-4

çalqı -1- çalğı 23a-14

çalmaq -13- vurmaq, döymək 1a-8, 2b-3, 19b-4 və s.

çaluq -2- ürkək (*at*) 10b-9, 11b-11

çalumlu -1- *bax çalımlı* 2a-8, 12b-12

çanaq -5- boşqab 14b-2, 20b-11 (iki yerdə), 23b-11;

qan ~ ı 18b-4

çapar -1- atlı 24b-10

çapılmaq -1- 6a-2

- çarpqın** -1- çarpqın, souğunçu; yaramaz 3a-2
çarmaq -7- basqın (hücum) etmək 2a-7, 3b-2, 16a-2
və s.
çarhovuz – (f+ə) -1- böyük hovuz 6a-2
çarxçı -2- öncü, öndə gedən (*hərbdə*); topçu 25a-10;
25b-1
çarpmaq -1- vurmaq 28a-13
çaşmaq -1- heyrtlənmək, şaşırmaq 10b-12
çatılmaq -2- qurulmaq 6a-2, 19b-7
çav -2- məşhur, adlı-sanlı; ~ **ərənlər** (iki yerdə) 18b-7
çay -7- axar su, təbii su axını 6a-8, 6a-11, 14a-9 və s.
çeşmə (f) -1- bulaq 6a-1
çəkdürmək -2- çəkdirmək 2a-4 (*haş.*)
çəkilmək -6- 3a-13, 8b-9, 9a-6, 11b-9, 22a-13, 24b-4
çəkmə -1- uzunboğaz ayaqqabı 14a-12
çəkmək -15- dartmaq 1b-1, 8b-3, 28a-6 və s.
çəngal (f) -1- qədim cəza aləti 17a-3
çər -1- at xəstəliyi (*revmatizm iltihabı*) 10b-9
çərəlmək -1- bərəlmək (*göz*) 11a-11
çəvri -1- çevrə, ətraf, yan-yörə 3a-11 (*haş.*)
çəvrülmək -2- çevrilmək 6a-4, 19b-8
çəvürmək -3- çevirmək; yüz çevirüb 23a-3, 23a-11,
25a-7
çıxmaq -2- **getmək**, yollanmaq 11a-12, 22a-5
çıqmaq -19- *bax çıxmaq* 5b-11, 10b-10, 28b-10 və s.
çıqarmaq -3- çıxarmaq 23b-6, 29a-4, 29a-7

çinqımaq -1- bərk kişnəmək 10b-10

çiçək -3- gül 14a-1, 25b-6

çigin -2- çiyin 10b-13, 11a-13

çilətmək -3- səpmək 4a-9, 7b-11, 9b-12

çini -1- bişmiş palçıqdan düzəldilmiş əşya, qab 23a-8

çiskin -1- narın yağış 19b-2

çoq -12- çox, xeyli 11a-5, 11b-1, 28a-10 və s.

çökmək -4- çömbəlib oturmaq 3a-12, 10b-13, 16a-3, 19a-5

çöl -4- səhra, bozqır 10a-3, 12b-14, 15b-11, 23b-13

çölmək -1- gil qazan 21b-1

çubuq -1- ağac, şüy 21a-14

çuqul -3- çuğul, xəbərçi, söz gəzdirən 15b-1 (iki yer-də), 18a-11

çün I (f) -1- çünki 1a-3

çün II -2- üçün 2b-7

-D-

daban -7- ~ **çalmaq** – çox yürümək, çox gəzmək 8a-13, 24a-13, 5a-7, 14a-13, 20a-12; ~ **qızmaq** – coşmaq 7-11a-11

dadlı -1- ləzzətli; 20b-2, 21b-4

dadlu *bax* **dadlı** 6a-11

dağ -24- yerin hündür hissəsi, zirvə 1b-1, 2b-8, 27a-2 və s.

- dağılmaq** -1- sökülmək, uçulmaq, parçalanmaq 17b-2
- dağıtmaq** -1- sökmək, uçurmaq, parçalamaq 6b-8
- dahay** -1- haydı, di 21b-11
- dahi** – da/də, həmçinin, habelə 20b-6, 26b-13, 29a-9
- dahicə** -2- *bax* dahi 20b-5, 23b-9
- daxi** -4- *bax* **dahi** 1a-6 (*haş.*) 1b-13, 2a-4 (*haş.*), 16a-12
- dalanmaq** -1- dişlənilmək 14a-9
- dalaşmaq** -2- savaşımaq, vuruşmaq, döyüşmək 6b-1, 16b-14
- dalaşuq** -1- savaş, vuruş, döyüş 9b-2
- dalatmaq** -2- dişlətmək 5a-3 (iki yerdə)
- dalbumaq** -1- çırpınmaq, qanad çalmaq 3b-12
- dalda** -5- təhlükəsiz yer; 5a-1 (*haş.*) 7a-6, 28b-6, 28b-10, 28b-11
- daldalanmaq** -1- dalda (təhlükəsiz) yerdə dayanmaq, sığınmaq 8b-3
- daldaluq** -1- *bax* **dalda** 7a-5 (*haş.*)
- dalı** -4- arxa; çiyin 6b-4, 19a-8, 20a-3, 20a-8
- damağ** -1- kef, əhval, hal 26a-12
- daman** (f) -1- ətək 27a-2
- damar** -2- 2b-8, 22a-12
- damızmaq** -1- damızdırmaq, damcılmaq 4a-4
- dan** – günəş doğmazdan öncəki zaman; ~ **bulutu** -2- səhər çağı qızarmış bulut 24a-9; ~ **yulduzu** – dan ulduzu 17b-9

- dana** -1- inək balası 21a-5
danəli -1- dənli 13b-6
danışmaq -3- söyləmək 1a-5, 30b-6
dar -3- ensiz 8b-14, 11a-6, 14b-8
darağ -1- daraq (*saç üçün*) 3b-6
daraşmaq -1- doluşmaq, toplaşmaq 9b-1
dartmaq -3- çəkmək 3b-4, 11a-11, 15a-13
daruğa (m) -2- şəhər, qəsəbə və kəndlərdə əmniyyət və vergi məmuru 20b-6, 26a-11
daş -10- bərk cism 4a-2, 4b-12, 13a-10
daşqun -6- daşqın, daşan 2b-8, 6a-8, 6a-10, 14a-9, 15b-7, 27b-9
daşlanmaq -1- axmaq, tökülmək 13b-7
davlı -1- könüllü 7a-8
dayanmaq -2- durmaq, söykənmək 11b-14; 17b-4
dayı -8- ananın qardaşı 13a-12, 21a-1, 23a-12 və s.
demək -91- söyləmək 2b-5, 25a-3, 26b-9 vəs.
deşmək -3 - dəlmək, yarmaq 5a-2, 8b-3, 10b-8
dəgəcək -1- dəyərlı 19a-9
dəgirmi -1- dəyirmi, yuvarlaq, girdə 11a-8
dəgirmicə -1- lap dəyirmi 8b-14
dəgmək -8- dəymək 5b-5, 9b-4, 29a-2 və s.
dəgül -8- deyil 4a-3, 4a-6, 20a-11 və s.
dək -2- tək, kimi, qədər (*bənzərlik qoşması*) 1a-6, 1a-11 (hər ikisi *haş.*)
dəli -1- ağılsız, divanə 23b-10

- dəlmək** -2- deşmək, sökmək 9b-2, 19-9
dəlü -4- *bax dəli* 12a-11, 20a-4, 24b-8, 26b-2
dəm (f) I -16- zaman, çağ, vaxt, an 8b-13, 9a-9, 15a-5
və s.
dəm II -2- iti, kəskin 12a-5, 30a-1
dəmür -4- dəmir 6a-14, 6b-2, 9a-9, 16b-5
dən -2- dək, qədər 6a-5 21b-2
dəniz -5- dəniz; 5a-12 (iki yerdə), 12a-3, 14b-13, 15a-13
dərə -4- 5a-1, 8b-2, 10b-7, 21a-4
dərgah (f) -1- hüzur, qapı, astana 14b-11
dəri -5- 29b-10, 29b-11, 29b-12, 30a-3, 31a-1
dərin -1- 14b-8
dərinti -1- izdiham, insan qələbəliyi 20b-4
dərviş (f) -5- 2a-3, 2a-4, 2b-10, 2b-10 (*haş.*) 14b-8
dəsdəgirmi -1- çox yuvarlaq 4a-3
də'va -1- dava, savaşı, vuruşma 20b-3
dəvə -3- 3a-13 (*haş.*), 4a-5 (*haş.*), 17a-9
dəvr -1- ~ ə **basmaq** – devirmək 25b-3
dıncıxmaq -4- tıncıxmaq, narahat olmaq, darıxmaq
4a-4 (4 dəfə)
dırnağ -1- dırnaq 11a-9
dib -5- alt, kök 4b-8, 8b-7, 10a-14, 13b-6, 19b-7
didar (f) -2- görüş, ziyarət 17b-8, 24a-7
digricək – arxa, dal; quyruq 17a-8
dik -2- sərt 11a-8, 11a-9

- dil** -13- dil (ağızdakı) 23b-4, 23b-6, 23b-9 və s. ~ **yetür-
mək** – söz qaytarmaq 21a-12
dilmək – dəlmək, yarmaq, deşmək 25b-9
din -10- 1b-14, 2a-1, 2b-9 və s.
dinar (y) -1- pul vahidi 1a-11 (haş.)
dinli -5- dini olan, dindar 1a-1, 1a-6, 1b-14, 2a-5, 14b-9
dinlü -1-*bax* **dinli** 1a-5
dirək -1- sütun 25a-14
diri -1- sağ 7a-10
dirilik -2- həyat, yaşayış, dolanışiq 20b-2, 28a-4
diskirgən -1- çox qorxudan, ürküdən, sıçradan 12a-6
diş -4- 2a-2, 2a-3, 2a-4 (haş.), 18a-8
divan -1- böyük məclis 12b-9
divanbegi -1- divanbəyi 12b-9
diyar (ə) - ölkə 18a-13, 18b-6
dobdolu -1- dopdolu 9a-2
dodaq -1- 21b-6
doğan -2- şahin 3a-8, 3a-8 (haş.)
doğmaq -30- 5a-9, 7b-5, 20b-7 və s.
doğramaq -1- bölmək, parçalamaq 30b-8
doğrı -3- düz, düzgün 3b-4, 18b-10; ~ **dutmaq** – düz
əməl etmək 1b-8
doğulmaq -2- 21a-1, 21a-2
doğurtmaq -1- doğdurmaq 9b-9
doqsan -1- doxsan 25a-5
doqsan min -1- doxsan min 25a-5

- doquz** -1- doqquz 2a-13
dolmaq -2- 7b-4, 27a-14
dolamaca -1- dolanbac, əyri-üyrü 8b-10
dolandurmaq -3- dolaşdırmaq 5a-1, 10b-7, 21a-3
dolanmaq -3- 19b-4, 20b-1, 28a-6
dolaşmış -1- dolaşığıq 3b-5
doldurmaq -6- 4b-1, 8a-5, 10a-10, 14a-3, 17a-2, 20a-3
dolu -2- dolu, dolu ay 17a-3, 18b-9
don -12- geyim, paltar 6a-14, 6b-2, 10b-13 və s.
donğuldanmaq -1- donquldanmaq, dodaq altında deyinmək 2a-11
donlu -5- donlu, paltarlı 2b-10 (iki yerdə), 9a-9, 14b-8, 16b-5
dost (f) -8- 1a-3, 1a-5, 17b-6 və s.
dovşan -1- 8b-7
doymaq-1- 15b-5
doyurmaq -1- 24a-2
dögdü -1- kəsici alətlərin (*çəkic* və s.) döyən hissəsi 12a-5
dögmək -5- döymək, vurmaq 8b-10, 11b-3 (iki yerdə), 15b-9 (iki yerdə)
dögülmək -4- döyülmək, vurulmaq 3b-8, 7b-7, 9a-4, 14b-6
dögüşmək -2- döyüşmək, vuruşmaq 16b-4, 27b-1
döl -3- 3b-1, 16a-5, 19a-4
döndərmək -2- 6b-11, 21a-3

- dönmək** -7- 9a-12, 15a-7, 28b və s.
dört -5- dörd 4b-14, 10b-5, 24b-13, 25b-14, 26a-1
döş -3- sinə 4a-10, 7b-11, 9b-13
döşmək -2- 10b-2, 13a-10
dövlət -7- xoşbəxtlik 2b-5, 5a-4, 5a-5 və s.
dövlətli -4- 2a-8, 11b-14, 12b-13, 21b-11
dua (ə) -2- 1b-4, 2b-10 ~ qılmaq – dua etmək 1b-4
dudaş -2- uyğun, əlaqəli, münasib 22b-11, 23a-4
duman -4- çən, sis 3a-12, 16a-2, 19a-5, 19b-3
dumanlı -1- 24b-7
durlaq -1- dəliqanlı, yeniyetmə 19a-2
durmaq -7- 13a-11, 23b-1, 30b-4 və s.
durna -1- 15b-9
durum -1- səbir, dözümlü 29b-9
durquzmaq -1- durğuzmaq, ayağa qaldırmaq 16a-13
duruşmaq -2- çarpışmaq, vuruşmaq, savaşımaq 3b-9
(iki yerdə)
dustaq -1- 7a-10
dutmaq -11- tutmaq 8a-8, 8b-1, 23b-4 və s.
dutum -1- tutum, ovuc 20a-11
duz -1- 2b-13
dügi -2- düyü 18a-11, 21b-2
dügmək -1- dügünləmək, bağlamaq; 13b-5
dügün -1- 23b-10
dügüncüg -1- kiçik düyün 23b-10; ~ **düşmək** – dü-
yünlənmək 23b-10

dümən -1- sürü, yığın; on min 17a-10

dün -10- gecə 4b-10, 5a-1, 8b-1 və s.

dünək -1- yer, yuva; qab 5a-13; ~ **salmaq** – yuva qurmaq 8a-7, 10a-12

dünün -1- gecə ilə, gecə vaxtı 3a-7

dünlə -1- *bax* **dünün**

dünya (ə) -7- 1b-9, 2b-7, 16b-10 və s.

düşmək -30- 24a-4, 27a-5, 28b-6 və s.

düşmən (f) -8- 3b-2, 3b-3, 6b-7 və s.

düşürmək -3- 7a-1, 16a-11, 21b-3

düz -4- 1b-10, 6a-8, 8b-8, 26a-5

düzəlmək -2- 6a-9, 31a-2

düzənmək -2- bəzənmək 1a-6, 24b-4,

düzətmək -1- düzəltmək 29b-14

düzgün -1- doğru, dürüst 2a-3

düzmək -1- düzəltmək 3b-10

düzülmək -1- 6a-3

-E-

ehsan (ə) -1- yaxşılıq, lütf; ~ **qılmaq** – yaxşılıq etmək 24a-3

el -34- ölkə, yurd, oba 3b-11, 5b-11, 13b-11 və s.

elçi -5- 3b-10, 6b-6, 12b-14, 13b-10, 25b-3

elçilik -1- 6b-7

elm (ə) -1- 1b-8

endürmək -5-endirmək 1a-1, 1b-2, 15-9, 19a-11, 23b-5

erkəc -1- erkək keçi 2b-9
ertə -1- səhər, səhər çağı 24a-9
eşik -2- evin girişi 14a-13, 14b-1
eşikəqası -2- Qacarlar dövründə saray təşrifatı başçısı 2b-2, 13a-7
eşq -1- 2a-1
eşitmək -6- 2a-2, 2a-4 (*haş.*), 23b-3, 24b-12, 27a-7, 30b-12
etdürmək -1- 1a-11 (*haş.*)
etibarlı (ə+t) -1- inamlı, güvənli; vəfalı, sədaqətli 16b-6
etmək -13- eləmək 1a-10, 16a-5, 20a-12 və s.
ev -18- 3a-2, 7a-1, 15a-12 və s.
evli -1- evi olan 11b-8
eylə -6- elə, o cür; 8b-13, 9a-2, 9a-9, 15a-5, 16b-3, 29b-2
eyləmək -22- etmək; düzəltmək 1b-6, 11b-6, 27b-2 və s.

-Ə-

əcəl – ölüm anı; ~ almaq (ə.+türk) -1- ölmək 21b-10
əcəlsizcə (ə+türk) -1- vaxtsız, vaxtından əvvəl 14b-12
əgər (f) -7- 16b-10, 29a-5, 30a-14 və s.
əglək -1- əyləmə (durma) yeri 16b-5
əglənmək -12- əylənmək, durmaq, dayanmaq 4a-2, 16a-3, 16a-10 və s.
əglim -1- əyri 6a-8
əhl (ə) 1- sahib 1b-6
əjdəha (f) -46- böyük ilan 27b-13, 28b-8, 29a-2 və s.

- əjdər** (f) -1- *bax əjdəha* 30b-5
əkilmək -1- 6a-10
əkin -1- 21a-5
əkinçi -2- 21a-6 (iki yerdə)
əkmək I -3- toxum səpmək; əkin əkmək; ağac basdırmaq 21a-7, 21a-14, 23b-13
əkmək II -3- çörək 1b-11 (iki yerdə), 29b-3
əkməl (ə) -1- ən kamil, ən mükəmməl, ən yetkin 2b-7
əksilmək -4- 5a-6, 5a-14
əksük gözilən baxmaq -1- aşağılamaq, əhəmiyyət verməmək 14a-8 (*haş.*)
əksüklük -1- əksiklik 23a-14
əql (ə) -1- ağıl, huş; ~ **azmaq** – ağılı çaşmaq 10b-11
əl -21- 7b-7, 13b-9, 22a-9 və s. ~ **i varmaq** – bir işi görməyə meyl olmaq 11b-2; ~ **vermək** – girişmək; işə başlamaq 25a-3
ələm (ə) -2- bayraq 3b-7, 26a-13
əlləşmək -3- 7a-9, 16b-4, 25a-3
əlli -1- 21b-10
əlli-altmış -1- 21b-12
əlli min -1- 25a-2
əminlik (ə+t) -1- 22b-7
əmitmək -1- əmizdirmək 22b-6
ənbiya (ə) -1- peyğəmbərlər, Allahın elçiləri 18a-2
əndam (f) -1- bədən, vücud 13b-13

əndərmək -1- aşağı atmaq, tullamaq; endirmək, düşürmək 6b-11

ənik -7- ət yeyən yırtıcı heyvan balası 4b-11, 5a-3, 8b-5 və s.

ənrəmək -2- kişnəmək, kükrəmək, bağıрмаq 3a-10 (iki yerdə)

ənsəli -1- peysərli 11a-7

ər -49- igid, bahadır, qəhrəman 1b-13, 6b-10, 16b-1 və s.

ərdəm -14- hünər, ustalıq, bacarıq 15b-4, 16a-1, 16a-10 və s.

ərdəmli -1- hünərli, usta, bacarıqlı 25a-13

ərən -3- *bax ər* 1b-7, 18b-7, 27b-12

ərkək -1- erkək 18a-8

ərlük -1- igidlik, bahadırılıq, qəhrəmanlıq 29b-7

əsmək -5- titrəmək; tərpənmək 5b-5, 24a-10, 24a-11, 27a-9, 27a-12

əş’ar (ə) -1- şeirlər 1a-11 (*haş.*)

ət -8- heyvan əti 4a-4, (*haş.*) 4b-1, 4b-8 və s.

ətəkli -2- ətəyi olan 22b-12, 23a-7

əv -2- *bax ev* 2b-13, 2b-14

əvam (ə) -1- avam, aşağı təbəqə 20b-3

əvvəl (ə) -3- birinci; öncə 5a-4, 17b-5, 22b-8

əyal (ə) -1- ailə; övlad 21b-6

əyər -2- yəhər 14a-12, 30a-2

-F-

- fəsid** (ə) -1- korlanmış, pis 4a-4 (*haş.*)
feysəl (ə) -1- qərar, hökm 2b-10 (*haş.*)
fərə -2- toyuq, kəklik və ya bildirçin balası 10a-4, 15b-13
fərq (ə) -1- seçim, seçilmə, başqalıq 18a-3
fərman (ə) -2- əmr, buyruq 1a-10, 1a-12
fəsl (ə) -1- mövsüm, fəsil 26b-6
fikr (ə) -3- fikir, düşüncə 27b-6, 28a-2, 29a-5
fil (f) -1- 4a-5
fıraq (ə) -1- ayrılıq, hicran 1a-11 (*haş.*)
firiştə (f) - mələk 23a-5
fitilə (ə) -1- tampon, qanı silmək üçün pambıq parça 13b-13
fürsət (ə) -1- zaman; ~ **düşmək** – uyğun zaman olmaq 5a-10

-G-

- gav** (f) -1- öküz 14a-13
gəcə -11- 8a-13, 26a-7, 31a-3 və s.
geñ -9- enli, geniş 6b-4, 8b-6, 9a-1 və s.
getmək -20- yerimək, addımlamaq 18a-6, 18a-10, 19b-7 və s.
geymək -5- 30a-5, 25a-6, 10b-13, 5a-7, 11b-1
geyim -1- hərbi geyim 19a-9
geynək -1- köynək 13a-1

- gədik** -3- dağ keçidi, aşırım 12a-12, 13b-14, 25b-5
gədilmək -3- kortalmaq, kütləşməq (qılınc və digər kəsici alətlər) 5a-9, 5a-10, 22b-4
gələn -2- sonrakı, irəlindəki, bir gün sonrakı 9a-12, 17a-4
gələn-gedən -1- gəlib-keçən 24a-2
gəlin -5- ərdəki qız 3a-3, 18a-4, 21a-9, 21a-10, 21b-6
gəlmək -79- yaxınlaşmaq; çatmaq 1a-2, 21b-4, 24a-4 və s.
gəmi -1- 5a-14
gənə -1- yenə 29a-5
gəngərçək -1- gənəgərçək (yağlı bitki növü) 28a-7
gər (f) -1- qotur; ~ **keçi** – qotur keçi 18b-3
gərək -21- 1b-8, 1b-9, 1b-11 və s.
gərəkli -1- faydalı, lazımlı 28b-8
gəri -4- geri, arxa, dal 11a-2, 23a-3, 23a-12, 27b-2
gərmək -2- dartmaq 12b-6, 25b-11
gərmsir (f) -1- qışlaq; isti yer 4b-5 (*haş.*)
gətürmək -3- gətirmək 1a-2, 5b-3, 7a-10 və s.
gəzdürmək -5- gəzdirmək, dolaşdırmaq 4a-8, 6b-12, 7b-2, 9b-9, 27a-2
gəzəndə -1- gəzəyən, çox gəzən (it) 4b-11
gəzinmək -1- gəzmək, dolaşmaq 14b-3
gicgə (m)⁴²⁶ -2- arxa, dayaq; arxa bölük 2a-10, 16b-6
girmək -13- daxil olmaq 24b-13, 26b-13, 30a-4 və s.

⁴²⁶ Həsən Ənvəri. Göstərilən əsər, II c., s. 1880, 1965

gor (f) -1- qəbir, məzar 16b-13

gög I -7- göy üzü 4a-7, 19b-1, 23b-6 və s. ~ **üzi** -1- göy üzü 1a-9

gög II -7- göy rəngi, mavi 1a-1, 4a-1, 24a-10 və s;

gög yüzi-6- *bax gög üzi* 4a-7, 9b-10, 15b-8, 19b-1, 23b-5, 23b-6

gögçək -1- göyçək, gözəl, qəşəng 1b-13

göl -4- 7b-4 (iki yerdə), 7b-6, 7b-9

göndərmək -1- yollamaq 6b-7

görinmək -1- görünmək 14b-13

görk -6- gözəllik; yaraşlıq; görkəm, görünüş 2b-14, 3a-1 (*haş.*) 6a-12, 12a-10, 24b-8, 26b-2

görekli -1- gözəl, üzdən gözəl 28a-9

görmək -34- 22a-2, 20b-8, 27a-3 və s.

görünmək -1- *bax görünmək* 11b-7

göstərmək -1- 10b-13

götürmək -1- qaldırmaq, yerdən qaldırmaq 26b-7

götürtmək -19- 14a-12, 19b-6, 26b-8 və s.

göz -20- 6b-8, 28b-13, 29a-5 və s.; ~ **çərəlmək** – göz bərəlmək, təəccüblənmək 11a-11; ~ **gəzdürmək** – hər tərəfə baxmaq 4a-8, 9b-9, 27a-2; ~ **i qanlı** 9a-9, 16b-5 ~ **in aydın qıldurmaq** – sevindirmək 24a-5

gözəl -4- qəşəng, göyçək, yaraşlıq 5b-10, 6a-b, 8b-12, 24a-11

gözətmək -1- gözləmək 11a-11

gözləmək -2- 26b-8, 30a-6

- gözli** -3- gözlü, gözü olan 9a-1, 11a-7, 12a-1
gur -10- güclü, sağlam 4b-5, 3a-10, 8a-7 və s.
guruldamaq – gur səs çıxarmaq 5b-4
güc-11- qüvvət 2b-12, 6b-4, 20b-9 və s. ~ **yetmək** –
gücü çatmaq, öhdəsindən gələ bilmək 11b-1, 21a-14,
21b-1, 21b-2
güclü -1- qüvvətli 15a-2
gül (f) -1- çiçək 6a-2
gülmək -2- 17b-1 (iki yerdə)
gümiş -2- gümüş 22b-12, 23a-b
gümürdənmək -3- gumbur-gumbur səs çıxarmaq 4b-
3, 8a-1, 10a-7
gümür-gümür -4- gumbur-gumbur, bərk səs 4b-3,
8a-1, 10a-7
gümürləmək -1- *bax* **gümürdənmək** 3a-10 (*haş.*)
gün -67- günəş; vaxt, zaman 22b-11, 23a-4, 26a-7 və
s.; ~ **doğmaq** -3- gün çıxmaq 3a-6, 11a-3, 17b-9; ~ i
doğmaq -17- işi düzəlmək, uğur qazanmaq 7b-5, 7b-
13, 8a-6 və s.
gündə -2- hər gün 22a-2, 24a-5
günəş -1- 18b-9
günlük -1- gün düşən yer, günəşli yer, günəşli yer
11b-7
günorta -1- 22a-1
gürz -1- ağır toppuz 29a-1
güvənj -1- *bax* **güvənc** 17b-4

güvənc -1- güvənmə, inam, etimad 2b-14

güvənmək -4- bel bağlamaq, etibar etmək 17b-5, 17a-13, 17b-13, 26a-14

-H-

ha -2- bağlayıcı, qoşa işlənir: **ha bişürə, ha düşürə** 21b-3 (iki yerdə)

hacı (ə) -4- hacı, Kəbəni ziyarət edən 1b-11, 13b-3, 18b-11 (iki yerdə)

halal (ə) -1- nikahlı qadın 24a-14

halət (ə) -1- hal, vəziyyət, durum 3b-1 (*haş.*)

hamı -6- bütün, hər kəs 5a-12, 11a-4, 11a-13 və s.

həmmal (ə) -1- həmmal, yük daşıyan 7b-2

hamu -1- *bax hamı* 2a-4 (*haş.*)

hasar (ə) -1- hasar, sığınacaq 13a-1

hasil (ə) -1- olan, görünən 3b-1 (*haş.*)

hava (ə) -1- hava, göy üzü 1a-6 (*haş.*)

həvləməq -1- geri dönmək 15a-7

hay -1- çağırış nidası 11b-10

hayxırmaq -1- hayqırmaq, qışqırmaq, səsləmək 13b-6

hayxırtmaq -3- hayqırtmaq, qışqırtmaq 5a-1, 8b-2, 10b-2

həzır (ə) -1- 27b-3

həybət (ə) -6- qorxu 2a-12, 2a-11, 13a-2 (iki yerdə), 25a-10, 28b-12

həybətli (ə+t) -2- qorxunc 12a-9, 26b-3

- həbb** (ə) -1- pul 23b-7
həbib (ə) -1- sevimli, dost 1a-2
həcc (ə) -1- Kəbə ziyarəti 18b-12
hədd (ə) -1- ölçü, dərəcə 1b-5
həqq (ə) -1- ədalət, insaf 14b-7
həm (f) -4- da/də (iştirak bağlayıcısı) 1a-8, 1a-9, 20b-12, 24a-5
həmlələnmək (ə+t) -3- həmlə etmək, hücum etmək 4b-2, 8a-2, 10a-8
həvalə (ə) -1- pərdə 14a-3
hiç (f) -2- heç, əsla 15a-6, 29a-6; ~ **ə saymaq** – əhəmiyyət verməmək 25a-1
hikmət (ə) -2- 25-7, 21a-8
hilə (ə) -1- hiylə; kələk, fırıldaq 28a-3
himmət (ə) -2- yardım, kömək; qeyrət 2b-10 (*haş.*), 29b-9
hoqqar -2- balıq ovlayan quş 10a-3, 15b-12
hörgügan -1- çox bağırən, çox kükrəyən 12a-7
högürmək -1- bağırmaq, kükrəmək 8a-10
hörmət (ə) -1- ehtiram, sayğı 12a-1
hövr (ə) -3- güc, qüvvə 29a-9, 29a-10
huri (ə) -1- cənnət qızı 1a-6
hündür -2- uca, yüksək, 15a-1, 27b-8
hünər (ə) -2- bacarıq, ustalıq 16a-10

-X-

- xab** (f) -1- yuxu; ~ **eyləmək** – yatmaq 2a-8 (*haş.*)
xacə (f) -1- əfəndi, ağa 18b-12
xaqan -1- padşah, sultan, hökmdar 4a-5 (*haş.*)
xan I -4- hakim, hökmdar 3b-12, 25a-14, 22b-7, 23b-7
xan II (f) -1- süfrə, yemək süfrəsi 1b-11
xarab (ə) -1- xarab, korlanmış 15a-12
xarp-xarp -2- təqlidi səs (yemək zamanı) 5a-2, 10b-9
xatun -1- qadın, həyat yoldaşı 16b-10
xas (s) (ə) -3- xüsusi, seçkin; saf 15a-10, 15a-14
xeyr (ə) -2- yaxşılıq 2b-4; 22a-13, 24a-3 ~ **görmək** – yaxşılıq görmək 22a-13
xəncər (f) -2- 29a-4, 29a-14
xəndək (ə) -1- çuxur 14a-3
xərac (ə) -1- bac 25a-14
xərclüq (ə+t) -1- xərclik 13a-1
xızan -1- çox, çoxlu, çoxluca 26a-10
xub (f) -3- yaxşı; gözəl 2b-4, 19a-10, 20a-3

-I-

- ılğamaq** -1- atı dördnala çapdırmaq 27a-7
ılğar-4- hücum, həmlə; atın sürətli qaçışı 8b-12, 14a-11, 17a-8, 17a-9
ıpranmaq -1- yıpranmaq 15a-10
ırğanmaq -2- yırgalanmaq, sallanmaq; yellənmək 3b-7, 3b-7 (*haş.*)

-İ-

iç -18- daxil, içəri 1b-7, 2b-2, 8a-5 və s.

içik -1- içəcək 2b-8

içki -3- içilən maye, spirtli maye 12b-7, 17a-6, 25b-12

içmək -10- mayeni udmaq 6a-5, 7a-7, 14a-10 və s.

içün -11- üçün 1a-1, 1b-4, 25b-13 və s.

ig yaylı -3- ig ağacından düzəlmiş yaylı 2a-7, 12b-11, 25a-14

igid -59- qoçaq, qəhrəman 2b-13, 6b-7, 7a-8 və s.

igirmi -1- iyirmi 21b-8

igirmi dörd min -1- iyirmi dörd min 26a-1

igirmi min – iyirmi min 24b-13

iham (ə) -1- eyham, iki mənası olan bir sözün bəzən hər iki mənada və ağıla ən az gələn anlamda işlənməsi la (*haş.*)

ikən -8- 15a-11, 20a-5, 23b-1 və s.

iki -14- birdən sonrakı rəqəm 3b-8, 7a-8, 9a-3 və s. ~

saymaq – tərəddüd etmək, şübhə ilə yanaşmaq 16b-5

ikindi -2- günortadan sonrakı zaman; günbatana yaxın 22a-1, 26b-9

ıldırım -3- ildırım 4a-1, 5b-6, 5b-9

ilə -4- bağlayıcı; qoşma 13a-2, 22a-1

ilən -6- *bax ilə* 1b-14, 2a-12, 4a-13, 10a-9

iləri -2- irəli 2b-7, 11a-4

ilxı -3- at sürüsü 4b-6, 8a-7, 10a-12

- ilmək** -2- ilişmək; toxunmaq 6b-14, 19a-10
imalə (ə) -1- əruz vəznində hecanın qısaltılması və ya uzadılması 3a-10 (*haş.*)
iman (ə) -2-inanc 17b-7, 18a-2
imdi ki -1- indi ki 30a-10
imrəmək -2- həvəslənmək, çox istəmək 3b-1, 3b-1 (*haş.*)
imrənmək -1- həvəs göstərmək, meyil salmaq 24b-14
imtahan (ə) -1- sınaq, sınaq 1a-11 (*haş.*)
inçə – incə, nazik
insaf (ə) -1- ədalət; mərhəmət 18a-2
insan (ə) -1- adam; bəşər 2b-7
ipçin-1- zireh 5a-7
ipək -5- incə və qiymətli parça 7a-5, 7a-7, 23a-1, 23a-8, 23b-9
iplik -1- sap 23a-9
is -1- iy, qoxu 24a-12
iste'dad (ə) -1- qabiliyyət, zəka 1b-6
istimdad (ə) -1- kömək (*yardım*) istəmə 2b-10 (*haş.*)
iş -6- 2b-10 (*haş.*) 3a-3, 9a-11; ~ **bitirmək** – işi sona çatdırmaq; 10b-14; ~ **düşmək** – baş vermək, olmaq 17b-2, 22b-9
işıq -2- nur, parıltı 27a-5 (iki yerdə)
işıqlatmaq -1- parıldatmaq 3a-7 (*haş.*)
işıldamaq -1- parlammaq 5a-8 (*haş.*)
işləmək -1-iş görmək, çalışmaq 5b-7

işşək -1- şişək – 17b-11

it -6- köpək 17b-10; ~ **oğlu** 5a-3, 8b-2, 8b-3, 10b-7

iyə -3- yiyə, sahib 10b-10, 11a-12, 24b-7

iyləmək -1- qoxulamaq 14a-10

iyələr-içməz -1- xoşa gəlməyən iy, qoxumuş, pis 14a-10

iz -1- ləpir; ~ **ini ələ almaq** – izləmək 10b-3

-K-

kabab (f) -1- şişlik 6a-4

kaf-i əcəmi -1- Fars kafı: burada g səsinə bildirir 2b-13 (*haş.*)

kafir (ə) -7- dinsiz; qeyri-müsəlman 2a-5, 20a-6, 26a-5 və s.

kahil (ə) -1- tənbel 18a-9

kamil (ə) -2- yetkin, mükəmməl 3b-1, 16a-5

kar (f) -1- iş; ~ **etmək** – yaramaq 1b-2

karvan (f) -1- yük heyvanı (əsasən, dəvə) qatarı 22a-3

keşiş (f) -1- xristian din xadimi 13a-12

keyik -4- ceyran 4a-13, 6a-1, 8a-4, 10a-9

kədbanu (f) -1- ev xanımı 2b-13

kəküllü (f+t) -2- kəkilli 11a-7, 24a-11

kəlbətin (ə) -1- 2a-3

kəlmə (ə) -1- söz 1a-4

kəmal (ə) -2- kamal, yetkinlik 1b-5, 1b-6

kəmandar (f) -2- oxçu, nişançı 11b-5, 14a-2

- kəmikli** -1- sümüklü; bədənli 6b-10
kəmin (f) -1- pusqu 4a-13 (*haş.*)
kənd -2- yaşayış yeri 12a-13, 25b-14
kənt -1- *bax* **kənd** 20b-5
kəntli -1- kəndli, kənddə yaşayan 20b-5
kəpənəkpuş (t+f) -1- yapıncılı 24a-1
kəranay (f) -1- nəfəsli çalğı aləti 9a-4
kərtmək -2- çərtmək, kərtik açmaq 6a-7, 6a-10
kəsik -1- kəsilmiş, bölünmüş, parçalanmış 7a-10
kəsmək -10- 1a-14, 2a-6, 3b-3 və s.
kəvcütmək -1- yumşaltmaq; kövrəltmək 24b-2
kəvürmək -1- yumşaltmaq; zəiflətmək 20a-2
kəz -1- dəfə, kərə 18b-10
ki -21- (bağlayıcı) 1b-5, 2b-6, 2b-7 və s.
kibi -2- kimi 20b-8, 21a-4
kiçkə -2- arxa, dayaq 2a-10, 16b-6
kilid (y) -3- açar 2a-9, 6a-10, 12b-14
kim -17- *bax* **kimsə** 1b-7, 1b-9, 1b-11 və s.
kimi -28- 1b-12, 2a-2, 2a-4 və s.
kimsə -3- biri, birisi 4a-11 (*haş.*), 26b-10, 28a-10
kişi -1- adam, insan 2b-14
koxa -1- kəndxuda 20b-5
kol -7- qol-budaqlı bitki 3a-10, 4b-6, 8a-7 və s.
köçmək -3- yurd dəyişdirmək; daşınmaq 12a-13, 14b-4, 25b-8

köks -3- sinə 8b-12, 24a-11; ~ **dəlmək** – sinə (bağır)
deşmək 9b-2

köksli -2- gen sinəli 9a-1, 11a-8

kölgə -2- 4a-7, 11b-12

kölük -1- minik (*yük*) heyvanı 14b-3

könül -16- ürək, qəlb 1b-7, 3b-1 (*haş.*) 3b-1 və s.; ~

bükmək – doymurmaq; ~ **qalxmaq** – duyğulanmaq,
təsirlənmək

könülcük – 8a-12 (*haş.*)

köpək -3- it 5a-2, 8b-2, 10b-7

köpmək -1- şişmək, qabarmaq, qalxmaq 3b-8

köpük -2- qabarcıq yığını (suda) 7a-12, 11a-11

körpə -4- 3b-1, 6a-4, 16a-5, 19b-8

körpi -1- körpü; ~ **salmaq** – körpü tikmək 28a-13

köti -3- pis, yaramaz 5a-6, 15a-6, 23a-12

köynək -1- 6a-14

kuy (f) -2- məhəllə, yer 1a-6 (*haş.*)

küffar (ə) -2- kafirlər 1a-8, 2a-4 (*haş.*)

kür -3- tənbel; inadçıl, xəsis 15a-12, 18a-9, 22a-13

kürələmək-1- başdan eləmək 10a-13

kürk -2- üst qış geyimi 11a-13, 18a-9

kürlük-1- xəsislik 15a-11

-Q-

qa'an -1- xaqan, padşah, hökmdar 4a-5 (*haş.*)

qab -2- müxtəlif əşyaların saxlandığı yer 30a-1, 30a-2

- qaba** -3- böyük, iri, yekə 4b-13, 9b-13, 10b-5
qabaq I -5- ön, ön tərəf, qarşı 7a-3 (iki yerdə), 12b-4, 19a-13, 26a-8
qabaq II -1- göz qapağı; ~ **qavzamaq** -1- gözünü açmaq, göz qapaqlarını qaldırmaq 26a-8
qabarmaq -2- böyümək 10a-5, 10a-11
qabartmaq -1- böyütmək 14a-13
qabırqa -1- qabırğa 13a-10
qaçmaq -2- yürümək, yüyürmək 15a-6, 19b-10
qada -1- qada-bəla, bəla, qəza, dərd; ~ **savdurmaq** – bəlanı uzaqlaşdırmaq 24a-4
qadanmaq -2- saplanmaq, soxulmaq 9a-6, 15a-7
qadir (ə) -4- (Allah üçün işlədilir) müqtədir, hər şeyə gücü yetən (Allah) 3a-4, 11b-12, 22b-10, 24b-5
qaqan -3- igid; güclü, qüvvətli 4a-5, 4a-5 (*haş.*), 12a-7
qaqqıldasmaq – quqquldaşmaq -1- səs salmaq (quşlar) 7b-5
qalmaq -19- 14b-8, 20b-2, 20b-3 və s.
qaldurmaq -1- qaldırmaq, yerdən götürmək 14a-3
qalxmaq -7- 3a-9, 3b-8, 4a-8, 8a-12, 8b-7, 23b-13, 24a-1
qalib (3) -1- qalib, müzəffər; uğur qazanan; ~ **gəlmək** 3b-11 (*haş.*)
qamış -1- 15b-10
qan -20- 6b-11, 9a-8, 24b və s. ~ **çanağı** – savaşı meydanı 18b-4; ~ **quşdurmaq** – birinə çox əziyyət çəkdir-

mək 2b-1, 13a-6; ~ **utdurmaq** – zülm etmək, əzab vermək 12a-2

qanat -5- qanad 4a-6, 4a-10, 7a-11, 9b-7, 22a-6

qanlı -2- qana bulaşmış 9a-9, 16b-5

qanlı -1- *bax qanlı* 8b-4

qan-tər -1- çox tərli; ~ **tərlərə baturmaq** – çox işlətmək 7a-13

qapmaq -7- qamarlamaq 4b-13, 10a-1, 15b-11

qapı -1- 22a-4

qapqara -1- lap qara 4a-3

qapquncı -1- qapıcı, qapan 12a-8

qaplan -5- bəbir 3a-9, 4a-12, 8a-5, 10a-5, 12a-6

qapu -4- *bax qapı* 1a-7, 8a-14, 18b-11, 22a-5

qapulu-1- qapılı, qapısı olan 22a-3

qar -2- 8a-14, 10b-2

qara -67- qara; böyük 2b-10, 4a-1, 7b-7 və s.; ~ **bağır** -1- qara ciyər 10b-8

qaraquş -3- qartal 2a-8, 12b-12, 25a-13

qaralmaq -1- qara rəngdə olmaq 14b-4

qaranqu -1- qaranlıq 8a-11

qaranqulu -1- *bax qaranqu* 8a-11

qaranquluq -1- *bax qaranqu*; ~ **qarışmaq** – qaranlıq çökmək 26b-12

qarçıqay -2- şahin növü 9b-14, 15b-9

qardaş -2- 2b-11, 30a-14

qarı I -2- qoca, yaşlı, ixtiyar 5a-11, 14a-5

qarı II -4- qolun dirsəklə barmaq ucu arasındakı bölümü 8a-13, 10a-11, 10b-2, 19b-11
qarımaq -2- qocalmaq 2b-1, 13a-b
qarın -1- 24a-2
qarınca -1- qarışqa 17b-10
qarincük -1- kiçik qarın 8a-12
qarışmaq -2- 7a-9, 26b-12
qarışuq -1- qarışıq 20b-11
qarlı -4- 5b-10, 6a-6, 14a-8, 24b-9
qarma dutmaq -1- qarmalamaq, qapmaq; yaxasından yapışmaq 2a-6
qarpmaq -2- *bax* **qarma dutmaq** 8b-1, 10b-5
qarşı -14- 15b-8, 16a-4, 19a-4 və s. ~ **gəlmək** – qarşılaşmaq, rastlaşmaq 9a-3, 23a-3, 23a-11, 26a-6
qarşılamaq -1- 30b-14
qarşılaşmaq -1- 8a-3
qartal -3- qart, yaşlı, ixtiyar 4b-12, 8a-4, 10b-4
qatı -8- sərt; sağlam, qüvvətli 3b-4, 9b-3, 12a-4 və s.
qatlanmaq -3- durmaq, dayanmaq 5a-8 (iki yerdə), 27a-7
qav -2- dedi-qodu, qeybət 23a-1, 23a-7
qavat -2- qurumsaq; yaramaz, pis 12a-2, 17b-1
qavurmaq -1- qovurmaq, qızartmaq 25a-12
qavzamaq -1- qaldırmaq 26a-8
qay -1- boran, şaxtalı hava; yağmur; ~ **busaluq** – boran və duman 15b-4

- qaya** -11- 4a-12, 4b-3, 12a-5 və s.
qaybatan-7- dəvə; dəvə sürüsü 3a-13 (*haş.*) 3a-13, 4a-5 (*haş.*), 16a-3, 19a-6, 27b-10
qayxı -1- əyri 13b-6
qayxu-1-*bax* **qayxı** 24b-4
qayıdış -3- qayıtma, geri dönmə, dönüş 13b-12, 13b-14, 25b-4
qayıdmaq -2- *bax* **qayıtmaq** 4b-5 (iki yerdə)
qayım (ə) -2- bərk; möhkəm, sağlam 15a-7; ~ **durmaq** – bərk dayanmaq 13a-11
qayınana -2- 21a-12, 21b-5
qayınata -2- 21a-11, 21b-4
qayışdilli -2- qabadilli, sətdilli 4a-11, 12a-7
qayıtmaq -4- gəlmək, dönmək, geri dönmək 12b-4; 16a-8, 25a-7, 27b-2
qayib (ə) -1- gizli, gözə görünməz 2b-10 (*haş.*)
qaynaq -3- caynaq; pəncə 4a-9, 7b-11, 9b-12
qaynaqlı -2- caynaqlı, pəncəli 2a-8, 12b-12
qaynamaq -1-coşmaq, qabarmaq, çalxalanmaq (*dəniz*) 12a-3
qaynaşmaq -2- nizamsız hərəkət etmək 9a-4 (iki yerdə)
qaz (*heyvan*) -4- 7b-4, 7b-6, 7b-9, 10a-2
qazaquc -4- at, at sürüsü 3a-11, 16a-2, 19a-4, 27b-10
qazan -3- iri, girdə metal yemək qabı 20a-1, 20a-4, 21b-1

- qazanılmaq** -1- əldə edilmək 15a-12
qazanmaq -1- qazanmaq 20a-5
qazdırmaq -1- qazdırmaq, qazma işini gördürmək
23b-13
qazi (ə) -4- qazi, qalib 2a-1, 2a-2 (iki yerdə), 2b-3
qeyb əri (ə+t) -1- müqəddəs şəxs 2b-10 (*haş.*)
qeyrət (ə) -2- qeyrət, namus, şərəf; çalışma 16b-13,
16b-10
qeyrətli -1- (ə+t) qeyrətli 16b-11
qeyrətsiz -1- (ə+t) qeyrətsiz 16b-11
qəbul (ə) -1- 18b-12
qəbzə (ə) -4- qəbzə, tutacaq (qılıncda) 9a-6, 12a-5,
24b-5, 26b-5
qəd (ə) -1- ölçü, miqdar; qat 5b-6
qədəm (ə) -1- addım 30b-14
qəhrli (ə+t) – qəzəbli 13b-9
qəl'ə (ə) -12- qala 2a-9, 11b-2, 11b-3 və s.
qənim (ə) -19- düşmən 8a-3, 9b-4, 16a-1 və s.
qərib (ə) -1- yazıq, kimsəsiz, zavallı 2a-11
qəzəb (ə) -1- hirs, hiddət 27b-7; ~ **düşmək** -2- qəzəbə
gəlmək 13b-12, 17a-12
qəzəvat (ə) -1- cihad, din yolunda savaş 30b-9
qija daşmaq -1- qijıldayaraq daşmaq (çay) 15b-8
qijıldamaq -3- 7b-3 (iki yerdə) 7b-8
qijlamaq -1- *bax* **qijıldamaq** 9b-10
qılmaq -10- etmək 1b-4, 1a-11 (*haş.*), 5a-4, 26a-14 və s.

- qıldurmaq** -1- qıldırmaq, etdirmək 24a-5
qılıc -27- 2a-5, 6b-10, 6b-12 və s.; ~ **çalmaq** – qılınclamaq, qılıncla vurmaq 11a-8, 2a-5, 26a-7
qılıclamaq -1- qılınclamaq, qılıncdan keçirmək 29a-2
qımzanmaq -1- qımıldamaq, tərpənmək, qalxmaq istəmək 25a-2
qır -4- kül rəginə çalan ağ, çal 4a-13, 6a-1, 8a-4, 10a-9
qırx -2- 1b-3, 21b-9
qırx min -1- 25a-1
qırılmaq -1- ölmək 26a-9
qırqı -1- qırğı 15b-13
qırqıl -1- boz, çal, çal rəngi; ~ **səpmək** – çallaşmaq 21b-10
qırpmaq -2- qoparmaq 8b-8, 8b-11
qısar -1- qısan, sıxışdıran 24b-7
qısqqa -4- qısa; incə 6b-2, 6a-14, 8b-14, 11a-6
qısq -3- 12b-7, 20b-8, 25b-12
qışlaq -4- 3a-10, 4b-5, 20b-9, 20b-10
qıya baxmaq -2- gözücu baxmaq 25a-2, 5a-11
qıyaq -1- çayır otu 24a-10
qıyı -8- kənar, qıraq 4b-12, 7b-9, 8a-14 və s.
qıymaq -2- əsirgəmək 1b-12, 16b-1
qız -10- 3a-2, 9a-1, 19a-1 və s.
qızıl -9- qızıl; qızılı, qırmızı 4a-13, 6a-9, 6a-1, 15a-8, 25b-8 və s.
qızluq -1- qıtlıq, bahalıq, quraqlıq ili 14a-14

- qoca** -5- 2b-12, 18b-12, 21b-7, 21b-11, 21b-12
qocalıq -1- qocalıq, yaşlılıq 18b-13
qoç -7- damazlıq erkək qoyun 1b-2, 7b-1, 9a-8, 15a-9, 15a-14, 19a-7, 24b-5
qoçaq/qoççaq -4- igid 13b-2, 16b-11, 27b-13, 31a-4
qoçqar -1- döyüş qoçu 27b-11
qol -4- bədən üzvü 7b-1, 16a-12; ~ **götürmək** – giriş-mək, bir işə başlamaq 24b-12
qolan -1- yəhər qayıışı bağı, tapqır 9a-1
qol-bud olmaq -1- yıxılmaq; məğlub olmaq 9a-8
qonaq -1- 24a-4
qonaqlamaq -1- 31a-4
qonmaq -3- məskən salmaq, oturmaq 3a-8, 7b-10, 9b-12
qonşu -2- qonşu 14b-2, 20b-11
qonur -6- qonur rəng 12a-3, 12a-10, 26b-1, 26b-12, 27b-14, 30a-2
qopmaq -4- yerindən qalxmaq; sürətlə getmək 3b-14, 8a-2, 18a-9, 20b-1
qopuz -2- ozan sazı 2b-3, 7b-1
qorçı -2- Səfəvilər dövründə atlı mühafizə alayı; **qorçıbaşı** – bu alayın başçısı -2- 14a-1, 25b-7
qorxmaq -3- 9a-10, 10b-6, 28b-14
qorxu -4- 2a-9, 23a-12, 29a-6, 29b-12
qoşun -2- ordu 7a-8, 9a-3
qoyu-qoyu -2- qalın-qalın 27a-3, 27a-11

qoyın -6- qoyun, ev heyvanı 3a-11 (*haş.*), 4b-12 (*haş.*),
10b-3, 17a-10, 18a-14, 22a-2

qoymaq -14- icazə vermək; tərək etmək 8b-9, 10b-8,
20a-4 və s.

qoyulmaq -2- 5b-8, 14b-7

qoyun -1- qucaq, ağuş 24a-14

qövm (ə) -3- qəbilə; qohum-qardaş, əqrəba 17b-1,
17a-13, 30a-14

quba -4- qonur rəngli (dəvə və qaz üçün) 4a-5, 7b-11;
~ **qaz** – vəhşi qaz 7b-4, 7b-6

qul -2- kölə; xidmətçi 16b-3, 24a-8

qulağ -2- qulaq 8b-8, 23b-3

qulaqlı -1- 11a-8

qulluq -2- xidmət 14b-5, 27b-2

qur -2- şənlik, ziyafət, toy 23a-4, 23a-13

qurban I -2- yay (silah) qabı 6b-5, 29b-13

qurban II (ə) -2- qurban kəsmə 1a-14, 1b-3

qurçı -2- Səfəvilər dövründə atlı mühafizə alayı; **qur-
çıbaşı** – bu alayın başçısı -2- 14a-1, 25b-7

qurd – canavar -3- 3a-11 (*haş.*), 4b-11, 5a-3

qurmaq -5- düzəltmək, hazırlamaq 12b-7, 25b-12,
29b-2, 29b-6, 31a-3

qursaq -2- ürəklilik; qorxmazlıq 4a-3, 16b-9

qursaqlı -1- ağıllı; anlaqlı 12a-4

qurşanmaq -2- geyinmək, belinə silah bağlamaq 1a-
8, 15a-14

qurt -4- *bax* **qurd** 8b-5, 10b-1, 12a-7, 30a-1
qurtarmaq -1- xilas (azad) etmək 15a-9
qurtulmaq -1- xilas (azad) olmaq 21b-9
quru -1- boş, yersiz ~ **böhtan** 15b-2
qurulmaq -1- 20a-7
qusdurmaq -2- 2b-1, 13a-6
quş -9- 1a-10, 4a-8, 7b-9 və s.
quşlamaq -1- yırtıcı quşla quş ovlamaq 26b-9
quymuncı -1- su tökülən yer 5a-12
quyruq -8- 4b-2, 5a-2, 8a-3, 8b-4, 10b-9, 19b-4, 28a-5
quytu -7- dalda yer, sığınacaq 5a-1 (iki yerdə), 7a-5;
8b-3, 9b-6, 10b-7
quytulanmaq -1- daldalanmaq, sığınmaq 9b-6
quzu -4- quzu 3b-1, 6a-4, 16a-5, 19b-8
qüdrət (ə) -2- güc, qüvvət 1a-12, 1b-2
qüfl (ə) – qıfıl 13b-3
qüvvət -7- güc 3a-1, 6b-3, 12a-10, 16a-12 (iki yerdə),
20b-9, 26b-1

-L-

laçın -3- şahin 3b-12, 10a-2, 15b-8
lə'li (ə) -3- qırmızı ~ **çaqır** – qırmızı şərab 6a-3, 19b-8,
20a-3
lələ -9- padşahların və saray adamlarının uşaqlarının
müəllimi 27a-6, 24b-6, 27b-3 və s.
ləngər -2- (y) – ağırlıq, təmkin, vüqar 12a-9, 26b-5

-M-

mahal (ə) -1- məkan, yer 8b-11

mal (ə) -4- var-dövlət 15a-11, 15a-12, 17a-12, 21b-1

mallı -1- malı olan, varlı, dövlətli 18a-10

malsız -1- 18a-10

mane (ə) -7- əngəl 23a-5, 23a-6, 23a-8, 23a-9, 23a-10, 23a-13, 23a-14

maña -5- mənə 27b-6, 27b-7, 28b-2, 30b-1, 30b-10

maral -1- 11a-7

marıx -4- marıq, pusqu 4a-13 (*haş.*), 4a-13, 8a-4, 10a-9

mavulcunmaq -1- movuldamaq 4b-3

me'rac (ə) -1- göyə qalxma 1a-3

meşə -8- 3a-10, 14a-4, 4b-5, 8a-7, 10a-11, 12a-6, 27a-9, 27a-12

meydan (f) -5- 3a-12, 11a-6, 11a-12, 16a-2, 19a-5

mə'aş (ə) -1- dolanış, yaşayış, güzəran; ~ **eyləmək** – dolanmaq, yaşamaq 17b-12

məclis (ə) -1- yığıncaq 16b-8

mədəd (ə) -6- yardım; dəstək 14b-9 (iki yerdə) 17b-6, 22b-9, 24b-6, 25a-9

məğlub (ə) -2- basılma, yenilmə 4a-6 (*haş.*) 4a-11 (*haş.*)

məhbub (ə) -1- əziz, sevimli 18a-6

məhəl (ə) -3- məhəllə, yer, məkan 8b-11, 10b-4, 22b-2

məhrum (ə) -1- yoxsul 28b-4

məxməl (ə) -1- məxmər, zərif parça 11a-7

- məqam** (ə) -1- yer, məkan 2a-8 (*haş.*)
məqsud (ə) -2- məqsəd; istək 2b-3, 19a-3 (*haş.*)
mələşmək -3- qoyunun, quzunun birgə səs salması
3a-13, 16a-4, 19a-4
mən -21- I şəxs əvəzliyi (tək) 20b-8, 21a-4, 21b-13 və
s.
mə'na (ə) -18- anlam 1a-6 (*haş.*), 2a-8 (*haş.*), 2b-13
(*haş.*) və s.
mənəm-mənəm demək -1- öyünmək, özünü öymək
7a-8
mənzil (ə) -1- yer 19a-6
mərd (f) -19- igid, qoçaq 6b-7, 15a-6, 17a-7 və s.
mərdan (f) -2- mərdlər, igidlər; **şahi** ~ hz. Əli 1b-12,
16-2
mərdlik (f+t) -1- mərdlik, igidlik 28a-13
mərə -1- çağırış nidası 28b-13
mə'rəkə (ə) -3- savaşa meydanı 14a-1, 16b-8, 25b-6
mərəscüg (ə+t) – kiçik it noxtası 8b-9
mərtəbə (ə) -1- dərəcə; rütbə 1a-9
məscid (ə) -1- Allah evi, səcdə yeri 2a-10
məskən (ə) -1- yer, məkan 17b-12
məsləhət (ə) -1- 27b-3
məş'əl (ə) -2- şölə 27a-3, 7a-10
məşhur (ə) -2- şöhrətli, tanınmış 2a-4 (*haş.*), 4b-5
(*haş.*)
mə'suq (ə) -1- sevilən (*kişi*) 1a-6 (*haş.*)

- mətləb** (ə) -1- məqsəd, amal, qayə 2b-6
məzə (f) -2- dad, tam 12b-8, 25b-13
miçək -1- milçək 14a-9
min -19- 1a-4, 11b-12, 12a-9 və s.
minilmək -1- 15a-1
minnət (ə) -1- 21b-5
miraxurlı (ə) -1- baş mehtəri olan 11b-11
mirğəzəb (ə) -1- cəllad 13b-1
miskin (ə) -2- aciz, yazıq 22a-13, 23b-11
mizac (ə) -1- saflıq, səhhət 16b-8
moizə (ə) -1- nəsihət, öyüd 1b-6
molla (ə) -1- 14b-6
moval[da]tmaq -1- böyürtmək 9b-4
möhtac (ə) -4- ehtiyacı olan 2b-6, 2b-7 (3 yerdə)
möhtacüniləyh (ə) -1- gərəkli, ehtiyac duyulan 2b-7
mö'min (ə) -3- dindar 1b-7, 2b-10, 28a-11
murad (ə) -2- arzu, istək; məqsəd 2b-10, 19a-3
mübarək (ə) -2- 2a-4 (*haş.*), 30b-9
mülayim (ə) -1- yumşaq 23b-9
mümkün (ə) -1- mümkün, ola bilən 2b-6
münacat (ə) -1- Allaha yalvarış 1a-12
mürüvvət (ə) -4- insaf; insanlıq 16b-2 (2 yerdə), 16b-3, 18a-14
müsəlman (ə) -1- islamı qəbul etmiş şəxs 17b-13
mütəhərrik (ə) -1- hərəkətdə olan 3b-7
müttəqi (ə) -1- Allahdan qorxan 1b-7

-N-

nakəs (f) -1- alçaq, yaramaz 22a-13

namaz (f) -3- 14b-7, 24a-5, 25a-8

namus (ə) -2- qeyrət, şərəf; ləyaqət 16b-9, 16b-13

namuslu -1- namuslu; ləyaqətli 16b-10

namussuz -1- 16b-11

nan (f) -2- çörək 14a-14 (iki yerdə)

necə -5- nə cür 1a-11 (*haş.*), 8b-13, 11b-7, 29b-4, 30a-8

ne'mətli (ə+t) -1- bərəkətli 11b-12

netəkim -1- necə ki 1a-6 (*haş.*)

neyləmək -2- nə etmək 16a-12, 29a-4

nə -45- hansı, nə cür; niyə, nədən və nə ədatı 21a-8, 24a-9, 30a-14 və s.

nəbi (ə) -2- peyğəmbər, rəsul, elçi 1a-9, 1a-11

nəfəs (ə) -2- ~ **çəkmək** – nəfəs almaq 19b-5, 28a-6

nəhibli (ə+t) -1- əzəmətli; qorxunc 23b-3

nər (f) -1- erkək dəvə 4a-5

nəstə -3- nəsnə, şey 27a-8, 27a-9; **hər** ~ hər şey 1b-5

nəst (ə) -1- sızma, sızıntı 1a-11 (*haş.*)

nicat (ə) -1- xilas; ~ **vermək** – xilas etmək 28b-2

nikzən (f) -2- yaxşı qadın, namuslu qadın 22b-12, 23a-7

nisbət (ə) -1- bağlılıq, əlaqə 18a-4

niyyət (ə) -1- məqsəd, amal 1b-10

nov/nou (f) -1- yeni 2b-13

nökər (m) -1- xidmətçi, qulluqçu 15a-6

növbət (ə) -1- növbə, sıra 5a-14

-O-

o -1- şəxs və işarə əvəzliyi 6a-5

oba -2- el, yurd 2b-12, 20b-4

od -2- atəş 29b-2, 29a-13

oğlan -8- 1a-13, 1b-13, 2b-13 və s.; ~ **uşaq** – erkək uşaq 21a-6

oğul -23- 1a-13, 1a-14, 2b-14 və s.

oğurlanmaq -1- 15b-11

oğurluq -1- 17a-11

ox -1- qədim silah növü 15a-7

oxçı -1- oxçu, oxatan 14a-2

oxlı -1- *bax oxçı* 2a-7

oxranmaq -1- alçaqdan kişnəmək 24a-13

oxumaq -2- qiraət etmək 1b-8 (*iki yerdə*)

oxur-oxur -1- mır-mır 24a-13

oq -15- *bax ox* 3b-5, 16b-5, 29a-8 və s.

oqlaq -1- oğlaq, keçi balası 21b-1

oqlı -2- *bax oxçı* 12b-12, 25b-1

oqumaq -3- oxumaq, avazla səs çıxarmaq 1a-1, 14b-6, 19a-1

ol -47- o (şəxs və işarə əvəzliyi) 4a-5, 4a-11, 30b-2 və s.

olar -1- onlar 20b-6

- olınmaq** -1- 2a-4 (*haş.*)
olmaq -116- 20b-4, 20b-5, 20b-6 və s.
omrılmaq -2- qırılmaq, sındırılmaq, ovulmaq, əzil-
mək 23a-2, 25a-11
omrmaq -1- qırmaq, sındırmaq, əzmək 9b-3
omrulmaq -1- *bax omrılmaq* 2a-11
on -1- 17a-2
on altı -3- 13a-11, 20a-6, 29a-1
on dörd -1- on dörd 25b-14
on min -2- 24b-11, 24b-12
onba -1- başı aşağı 26a-8
onda -1- o vaxt, o zaman 1b-1
oña -1- *bax anja* 1b-2
onlar -1- *bax olar* 2b-10 (*haş.*)
onmaq -1- düzəlmək, uğurlu olmaq 9a-11
ordu -7- 3b-12, 5b-11, 26b-10, 26b-11, 27a-1, 27a-4,
27a-6
ordulu -1- ordulu; ordusu olan 11b-7
ornac -2- xələf, ölən adamın varisi 3a-1 (*haş.*)
orta -2- 8b-6, 15b-10
ortalınmaq -1- orta yaşında olmaq 21b-9
ortalıq -3- ortalıq 1a-4, 3b-10, 20b-7
ot -5- 15b-6, 20b-2, 22a-10, 22a-11, 24a-10
otaq -2- 24b-13, 28b-5
otlamaq -1- 5b-2
otlu -2- otlu, otu olan 5b-10, 6a-6

oturmaq -2- əyləşmək 7b-4, 11a-2
otuz -2- 27a-2, 21b-9
otuz iki -1- 2a-3
otuz min -1- 24b-14
oyalanmaq -1- qurdalanmaq 14a-8
oyanmaq -1- yuxudan qalxmaq 28a-5
oyun -1- oyun; ~ **a girmək** – oynamağa başlamaq
24b-13
oymaq I -2- deşmək; ovmaq 29a-4, 29a-5
oymaq II -2- el, tayfa, qəbilə 14a-1, 21a-9
oynaq -2- oylaq, məskən, yer 5a-14, 18b-4
oynamaq -1- 7b-3
oynatmaq -4- 26b-12, 27a-5, 28a-1, 30b-3
ozan -6- aşığı, el şairi 3b-14, 7a-14, 16a-6, 19a-14, 23a-4, 23a-13

-Ö-

öd -4- ~ **in yarmaq** – bərk qorxutmaq 2a-14, 12b-5, 13a-5, 25b-11
öhdə (ə) -1- ~ **sindən çıxmaq** – əlindən (ixtiyarından) çıxmaq 30a-9
ög -8- ön, qarşı tərəf 6b-8, 7a-9, 16a-1, 17a-7, 25a-9, 26a-8, 28a-7, 29a-7
ögcə -3- öncə 11a-10, 12a-1, 15a-3
ögcil -2- öncül, öndə gedən; ~ **almaq** – önə keçmək 11a-10, 15a-3

- ögəc**-3- övəc, iki-üç yaşlı erkək qoyun 4b-12, 8b-1, 10b-4
- ögrənmək** -1- alışmaq, öyrəşmək 14b-4
- ögünmək** -1- öyünmək, özünü öymək 7a-8
- ökbə** -1- öpkə, hirs, qəzəb 24a-3
- öldürmək** -8- 16b-1, 28a-3, 29b-8 və s.
- ölən** -1- çəmənlik, çəmən olan yer 8a-12
- öləŋ** -2- *bax* **ölən** 11b-7, 11b-8
- ölət** -1- qırğın 18b-2
- öləzümək** -1- öləzümək, sönmək 29a-3
- ölkə** -1- məmləkət, diyar 22b-7
- ölkələnmək** -1- öz ölkəsi halına gətirmək 12b-1
- ölmək** -21- vəfat etmək, keçinmək, dünya dəyişmək 16b-14, 27b-9, 27b-10 və s.
- ölüm** -4- 9a-9, 13b-8, 14b-12, 16b-6
- ön** -1- *bax* **ög** 15a-3
- önürtmək** -1- irəli aparmaq 26b-7
- öpkə** -6- *bax* **ökbə** 5a-2, 8b-3, 8b-4, 10b-8, 22a-3, 25-12
- ördək** -2- 7b-6, 7b-9
- örtmək** -2- gizlətmək; saxlamaq 24a-2, 28a-4
- örtük** -1- pərdə 30a-2
- örük** -1- örüş, otlaq 5b-12
- ötə** -6- sonra, ondan sonra 11b-14, 12a-12, 12b-10, 13a-8, 13b-2, 13b-9
- ötkün** -2- kəskin, təsirli 3b-5, 11b-10

ötmək -5- keçmək, irəli keçmək 8a-1, 10a-7, 19a-9, 20b-1, 27b-5
öz -21- təyini əvəzliyi 1a-14, 1b-5, 14b-5 və s.
özgə -2- başqası, qeyri 2a-4 (*haş.*), 14b-5

-P-

padşah (f) -12- şah, hökmdar, sultan 3b-13, 12a-11, 13b-1 və s.
padşəh (f) -1- *bax padşah* 18b-5
para (f) -1- parça, tikə 15a-8
parıldamaq -1- işıldamaq 3a-6 (*haş.*)
parıldatmaq -1- işıldatmaq 18a-7
pars -1- vəhşi heyvan 26b-7
partalcuq -1- paltar; yorğan-döşək 14b-4
pas -2- 22b-12, 23a-b
peyda (f) – aşkar, bəlli 28b-5
peyğəmbər (f) -2- Allahın elçisi, rəsul 2a-2, 13b-3
peykan (f) -4- oxun ucundakı kəsici dəmir 12a-5, 26b-4, 29a-1, 30b-7
peykli (f+t) -1- xəbərçi, xəbər aparan 23b-5
pəhlivan (f) -4- igid, qoçaq 2b-2, 8b-4, 13b-2, 30b-11
pənah (f) -2- sığınacaq 5a-1 (*haş.*), 7a-5 (*haş.*)
pənçə – pəncə (f) -3- yırtıcı heyvanların ön ayaqlarının barmaqları və dırnaqları 4b-1, 8a-5, 10a-10
pər (f) -1- qanad 1a-6 (*haş.*)

pərçəmli (f+t) -2- kəkilli, kəkili olan (*heyvan*) 8b-8, 12a-3

pərçin (f) -1- yerə yapışdırma; ~ **etmək** 20a-12

pərli (f+t) -5- yeləkli, qanadlı 6a-12, 7a-2, 7a-4, 19a-12, 30a-1

pəs (f) -2- yaxşı, elədirsə, bu halda 2b-6, 25-7

pilov (f) -1- plov 18a-13

pis -1- yaman 15a-6

pişdürmək -1- bişirmək; kamilləşdirmək, kamil etmək 24a-6

piyalə (y) -1- içki qabı, qədəh 19b-11

pizür (f) – çöl bitkisi; qamış 4b-5 (*haş.*)

polad -23- 2a-5, 5a-7, 22b-4 və s.

pozqun -1- pozğun, ədəbsiz 3a-2

pozulmaq -1- pis hala salınmaq 22b-1

pörtləmək -1- yanmaq; korlanmaq 29a-2

pul (y) -1- 23b-7

-R-

rast gəlmək (f+t) -2- rastlaşmaq, üz-üzə gəlmək 27a-10, 30a-13

rifah (ə) -1- bolluq, nemət 2b-7

ricaül-qeyb (ə) -1- hamının görə bilmədiyini müqəddəs şəxslər 2b-10 (*haş.*)

riqqət (ə) -1- mərhəmət, şəfqət 3b-1 (*haş.*)

rüxsət vermək (ə+t) – izin vermək, icazə vermək 30b-1

-S-

sac -1- 25a-12

saç -2- 3b-5, 18b-1

saçmaq -3- 11a-11, 19b-4, 28a-6

sadaq -8- oxluq, ox qabı 6b-6, 6b-8, 10a-5, 28a-4, 29a-7, 29a-8, 29b-14, 30b-4

saətcüq (ə+t) – azacıq vaxt, qısa zaman 28b-8

sağ -4- sağ tərəf 3b-2 (*haş.*) 11b-4, 19b-9, 19b-10

sağın -1- sağmal, sağılan heyvan 14b-1

sağınmaq -1- düşünmək, zənn etmək 11a-12

sağınışlı -1- düşüncəli, fəhmli 2b-4

sağrılı -2- sağrısı olan 8b-14, 11a-8

saxlamaq -9- qorumaq 3a-4, 4b-12 (*haş.*), 7a-4, 7a-6, 7a-11, 7a-13, 9b-7, 19b-12

saq I -6- *bax sağ* 19b-10, 25b-2, 25b-7, 26a-3, 30a-8, 19b-9

saq II -2- sağlam, sağlıqlı 5a-5, 28b-7

saqınmaq -3- düşünmək, zənn etmək 10b-14 (iki yer-də) 11a-1

saqsaqan -1- sağsağan 4a-11

saqqal basmaq -1- saqqal tüklənmək 21b-8

saqallı -1- 2b-12

salxum -1- salxım 7b-13

salxum-salxum -1- salxım-salxım 12a-3

salla -2- şillə 8a-8, 10-12

sallar -2- sallayan, başını aşağı sallayan 13a-9, 22a-6

- salmaq** -32- 21a-14, 21b-2, 25b-2 və s.
samur -1- vəhşi heyvan 11a-13
saşa -1- sənə 28a-12
sancaqlı -1- bayraqlı 24a-14
sancmaq -3- batırmaq, soxmaq 13b-6, 29a-14, 29b-1
sandal -1- ağac növü 5a-13
sanmaq *bax saqınmaq* 27a-4, 29b-2
saralmaq -1- sarı rəng almaq, sarı olmaq 19b-1, 24a-9
sarban (f) -1- sarvan, dəvəçi 2a-3
sarı I -12- rəng adı 5a-12, 7b-13, 10a-6 və s.
sarı II -1- sarı, tərəf, doğru (qoşma) 27a-5
sası -2- pis qoxulu, çirkli 14a-10, 22a-12
satanlı -2- ayaqlı; atın iki ayağı arası 9a-1, 11a-9
sav -11- iti, kəsici, kəskin 2a-5, 4b-13, 6b-9 və s.
savaş -10- müharibə, dava 11a-3, 15a-2, 16a-9 və s.; ~
düşmək – savaşa başlamaq; 9a-5; ~ **salmaq** – dava salmaq 26a-6
savdurmaq -1- sovuşdurmaq, uzaqlaşdırmaq, dəf etmək 24a-4
savuşmaq -1- sovuşmaq, təhlükədən qurtulmaq 27b-7
say -4- seçkin, seçilən 2b-3 (iki yerdə), 14a-6, 24a-13
saydurmaq -1- saydırmaq 23b-8
sayxan -1- daşlıq yer 4a-1
sayəban (f) -8- kölgəlik; böyük çadır 1a-10, 6a-2, 12b-6, 19b-7, 25b-11, 30a-3, 31a-2 (iki yerdə)
sayəbanlı (f+t) -1- kölgəliyi olan 11b-9

- sayılmaq** -1- hörmət edilmək 2b-3 (*haş.*)
saymaq -4- hesablamaq 13b-9, 14a-8 (*haş.*), 16b-5, 25a-1
sayramaq -3- quşların oxuması, qaqqıldamaq 6b-6, 6b-8, 24a-12
saz -5- qamış; həsir otu 3a-10, 3a-10 (*haş.*), 4b-5, 4b-5 (*haş.*), 10a-11
selinti -1- selin gətirdiyi çör-çöp; insan toplumu 20b-4
seyr (ə) -1- gəzinmə; tamaşa 26a-12; ~ ə çıxmaq 26a-12
səbəb (ə) -1- 21a-8
səfa (ə) -4- saflıq 1b-14, 2b-10, 14b-10, 17b-7
səgirmək -2- yüyürmək, sıçramaq, qaçmaq 23b-4, 30b-14
səgirtmək -9- 1) *bax səgirmək*; 2) hücum etmək 3a-12, 11a-5, 16a-8 və s.
səhər (ə) -2- sübh, sübh çağı ~ **ertə** 24a-9; ~ yeli 24a-10
səhl (ə.) -1- asan; ~ **saymaq** – asan bilmək 14a-8
səkkiz -3-2b-9, 2b-9 (*haş. 2 yerdə*)
səksən -7- 6b-6, 6b-9, 11b-12, 12a-9, 25a-5, 26b-3, 29a-7
səksənmək -1- özünü itirmək, sıçramaq; qorxmaq 25a-5
səksən min -4- 11b-12, 12a-9, 25a-5, 26b-3
səkü (f) -1- səki; düzənlik 5b-12
səmən (f) -1- yasəmən çiçəyi 11a-7

- səmiş** -3- kök, ətli-yağlı (*heyvan*) 4b-13, 8b-1, 10b-5
sən I -11- II şəxs əvəzliyi 1a-13, 17b-3, 23b-1 və s.
sən II -1- güyüm, darboğaz su qabı, səhəng, sənək 22b-12
səpilmək -1- 6a-2
səpinti -1- səpilmə 6a-2
səpmək -1- saçmaq, dağıtmaq 21b-10
sərdar (f) -3- komandır, başçı 11b-5, 18b-7, 27b-12
sərhəd (f+ə) -3- 2a-9, 12b-13, 24b-10
sərxoş (f) -1- kefli 3b-6
sərmayə (f) – sərvət, zənginlik, varlılıq 2a-4
sərp -9- dik, yalman; çətin, bərk 3a-8, 5a-12, 5a-13, 9b-2, 17b-12 və s.
sərvər (f) -2- başçı, rəis 1b-14, 2b-11
səs -2- 3a-11 (*haş.*), 30b-4
sətr (ə) -2- örtük, pərdə; geyim 24a-2, 28a-4
Səttar (ə) -1- örtən, gizləyən; bağışlayan (Allah) 5a-9
səvəh -1- taxta, mıx, çadır və ya çəpər mıxı 7a-1
səvgü -1- sevgi, məhəbbət 2a-1
səvinmək -16- sevinmək, şadlanmaq, fərəhlənmək 18b-9, 18b-10, 18b-11 və s.
səvkənmək -1- söykənmək; dayanmaq 7a-1
səzirgənmək -2- sezmək, hiss etmək, duymaq 8a-4, 10a-8
sıçramaq -5- atılmaq, tullanmaq 3a-9, 4b-2, 8a-2, 8b-7, 10a-8

- sıçraşmaq** -1- birgə sıçramaq, birlikdə tullanmaq 6a-1
- sıçratmaq** -1- 7a-12
- sınalmaq** -1- sınıanmaq, yoxlanılmaq 21a-8
- sındırmaq** -3- qırmaq 4b-8, 10a-9, 10a-14
- sındurmaq** -1- *bax* **sındırmaq** 4b-1
- sırt** -1- dağların, təpələrin üstü 5b-12
- sıyra** -2- sıyrılmış, qınından çıxarılmış (qılinc) 29b-3, 29b-10
- sızdırmaq** -2- sızılmaya səbəb olmaq 1a-11, 1a-11 (*haş.*)
- sızdurmaq**-1- *bax* **sızdırmaq** 1a-11 (*haş.*)
- sızğurmaq** -1- *bax* **sızdurmaq** 1a-11 (*haş.*)
- sibə** (m) -1- səngər, hasar 14a-2
- sidq** (ə) -1- sədaqət, vəfa, içdən bağlılıq 1b-10
- sifatlı** -2- sifətli 2a-8, 12b-13
- sindürmək** -1- sindirmək, həzm etmək 16b-8
- siñir** -3- ~ **çəkmək** – sinirləmək, sinirləri kəsmək 5a-1, 8b-3, 10b-8
- sinsimək** -2- inildəmək; ulamaq, zingildəmək 3a-11, 3a-11 (*haş.*)
- sirr** (ə) -1- gizli söz (əməl) 3b-6
- sitəm** (f) -1- zülm, əziyyət, əzab; 17a-12; ~ **çəkmək** – 13b-13
- siyərlənmaq** -1- sığınmaq, güvənmək 10b-5

sol -10- sol tərəf 3b-2 (*haş.*), 6b-11, 11b-4, 19b-10, 19b-11 və s.

soludmaq -3- yorulmaq 4b-9, 4b-10 (*haş.*), 4b-10

son I -2- axır, son1a-5, 28b-1

son II -1- don, geyim 19b-5, 28a-6

sona -2- erkək ördək 10a-1, 15b-11

sonra -3- sonra 5b-7, 11a-2, 26a-7

sorulmaq -1- soruşulmaq, sual edilmək 3b-10

soy I -6- nəsil, kök; sülalə 2b-14, 8b-14, 11a-9, 14a-6, 15a-4, 18b-8

soy II -9- mənzum söz, alqış, soylama 2b-6, 7a-14, 19a-13, 23a-3, 23a-13; ~ **çəkmək** – soy soylamaq, soy düzmək; 5b-1 ~ **yetürmək** *bax* ~ **çəkmək** 2b-4, 19a-14

soyurmaq – 29b-11

soylamaq -1- söyləmək, dastan söyləmək; şeir qoşmaq 18b-8

soymaq -2- dərisini çıxarmaq 29b-10, 30a-4

sögmək -1- söymək 13a-13

sögülmək -1- söyülmək 14b-6

sökdürmək -1- 6b-2

sökmək -10- 4a-10, 4b-9, 4b-10, 4b-12, 7b-12, 8a-9, 8a-14, 10b-1, 10b-4, 19a-9

sölətmək -1- söylətmək 13a-14

söyləmək -8- demək 2b-3, 3b-6, 7b-1, 21a-4, 21b-11 və s.

söylənmək -1- danışılmaq 18a-12

- söyləşmək** -4- bir-biri ilə danışmaq 1a-12, 5b-1,10b-14, 11a-1
- söz** -8- 1a-5, 3b-6, 10b-14, 11a-1, 15a-13, 20b-6, 23b-2;
~ **ə gəlmək** – danışmağa başlamaq 30a-9, 30a-11
- sözli** -2- sözlü, dilli, sözü olan 11b-10, 23b-2
- su** -18- 2b-8, 12a-14, 14a-10 və s.
- sultan** (ə) -5- padşah, hökmdar 2a-4, 2a-7, 12b-8, 12b-11, 26a-1
- sur** -8- sarı, parıldayan 6b-13, 7a-2, 9a-7, 12a-4,15a-8, 19a-9, 26b-4, 30a-1
- surət** (ə) -1-; ~ **və feysəl tapmaq** – ortaya çıxmaq, yaranmaq 2b-10 (*haş.*)
- süfrə** (f) -1- 2b-2
- süğü** -3- süngü, mızraq 9b-2, 9b-2 (*haş.*), 12a-3 (*haş.*)
- sühar** -10- ox növü 9a-6, 9b-4, 12a-5 və s.
- sülənmək** -1- axtarmaq, gəzmək, dolaşmaq 14a-10
- sümük** -2- 4b-8, 10a-14
- sümürmək** -9- 4b-9, 8a-9, 10b-1 və s.
- sünbüllü** (f+t) -3- sünbüllü, sünbülü olan 5b-10, 6a-6, 24b-9
- sünmək** -1- qaçmaq, yüyürmək 16a-8
- sürahi** -1- su qabı 6a-3
- sürçmək** -1- sürüşmək, ayağı sürüşmək 22b-3
- sürmək** -3- uzaqlaşdırmaq, qovmaq 4b-13, 7b-3, 16a-11
- sürülmək** -1- uzaqlaşdırılmaq, qovulmaq 14b-11

süsülmək -2- batırılmaq, saplanmaq 9a-7, 15a-8

süt -1- süd 22b-5

süzülmək -2- tökülmək 6a-3, 19b-8

-Ş-

şadluq (f+t) -1- sevinc, fərəh 7a-14

şagird (f) -1- 1b-13

şah (f) -2- padşah, sultan ~ **-i mərdan** (hz. Əli) – 1b-12, 16b-2

şahi şonqar -4- şahin növü 4a-7, 7b-6, 7b-12, 9b-7

şaqıdmaq -3- vurdurmaq; tutdurmaq, yaxalamaq 4a-11 (iki yerdə), 4a-11 (*haş.*)

şaqıldamaq -1- şaqıldamaq 5b-4

şaqmaq -1- çalmaq, vurmaq 7b-9

şəşpər (f) -6- altı dilimli toppuz 6a-13, 7a-2, 7a-4, 12a-5, 19a-12, 30a-1

şərab (ə) -1- çaxır 16b-7

şəfqət (ə) -1- mərhəmət 1a-6

şəhid (ə) -1- 2a-2; ~ **olmaq** 2a-1; ~ **olınmaq** 2a-4 (*haş.*)

şəhr -8- şəhər, böyük yaşayış yeri 14a-14, 17b-9, 17b-10, 18a-3, 18a-4, 18a-5, 18a-13

şər (ə) -1- pis, yaramaz 18b-3

şılalğa (m) -1- qənimət payı 30b-10

şilan (m) -3- qonaqlıq, ziyafət 11b-12, 17a-10, 22a-2

şirincinmək -1- şirnikmək; həvəslənmək 17a-11

şiş -1- sivri uclu dəmir çubuq 20a-11

şişləmək -1- şişə taxmaq 29a-8
şorlamaq -2- şoruldamaq 9a-8, 24b-4
şölələnmək (ə+t) -1- yanmaq, şölə saçmaq 9a-6
şüxm (f) -1- kotanla yeri şumlama 21a-5
şükr (ə) -1- 21b-5
şütür (f) -1- dəvə 3a-13 (*haş.*)
şüurlu (ə+t) -1- ağıllı, huşlu 1b-9 (*haş.*)

-T-

ta (f) -1- qədər, kimi (qoşma) 2a-4 (*haş.*)
talan -3- ~ **salmaq** – talan etmək, yağmalamaq 7b-9, 12a-14, 25b-14
talanmaq -1- 22b-1
tanımaq -1- bilmək 13a-2
tanumaq -2- *bax tanımaq* 30a-14, 30b-1
tapılmaq -1- 5b-8
tapmaq -3- 1a-11 (*haş.*), 2b-10 (*haş.*), 29a-6
tap-tap (durmaq) -1- tərپәнмәдән durmaq (dayanmaq) 23b-1
tay -1- tay-tuş 17a-5
tavulğa -4- dəbilqə, dəmir başlıq 6a-11, 6a-4, 13b-5, 19a-12
tazə (f) -1- yeni 2b-13 (*haş.*)
tazı - (f) -3- tazı, ov iti 8b-9, 8b-11, 26b-6
tez -1- 15a-11

- təbl** (ə) -2- təbil; **təbl-i bazi** – quş ovu üçün təbil 7b-7, 9b-14
- təhavün** (ə) – səhlənkərlilik; saymazlıq 14a-8 (*haş.*)
- təhsin** (ə) -1- afərin, əla 29b-8
- təxt** (f) -2- hökmdar taxtı; hökmdarlıq 2a-6, 12b-11
- təkasül** (ə) -1- süstlük, tənbellik 14a-8 (*haş.*)
- tək** -1- dək, qədər (qoşma) 22a-3
- təkə** -5- təkə, erkək keçi 4a-13, 6a-1, 8a-4, 10a-9, 20a-6
- təki** -1- kimi, qədər (qoşma) 26a-4
- tə'mli** (ə+t) -1- tamli, dadlı, ləzzətli 21b-4
- tənablı** (ə+t) -1- kəndirli, ipli 11b-9
- təpə / təppə** -10- yüksəklik; insanın təpəsi (başı) 5a-6, 7b-10, 9b-11, 21a-4, 26b-12, 27a-8, 27b-3, 29a-2, 30a-10
- təpik** -2- 11a-5, 17a-7
- təpinmək** -1- cummaq; hücumə keçmək 5a-7
- təprətmək** -3- hərəkətə gətirmək 19b-11, 20a-8, 23b-2
- tər** -1- tər, tərləmə 7a-13
- tərəşsüh və nəşt** (ə.) -1- sızma; tərləmə 1a-11 (*haş.*)
- tərgib** (ə) -1- həvəsləndirmə, sövqə gətirmə; ~ **etmək** – həvəsləndirmək 1b-6
- tə'rif** (ə) -1- tanıtma; 7b-1; ~ **etmək** – tərifləmək 16a-6
- tərsa** (f) -1- xristian 2a-5
- təsərrüf** (ə) -1- işğal, ələ keçirmə 30a-4
- təsmə** -1- dəri ip 11a-7
- təyy eyləmək** (ə+t) - 1- keçmək, getmək, qət etmək 3a-13 (*haş.*)

- tikdürmək** -2- tikdirmək 29b-12, 29b-14
tikən -1- tikan 20b-2
tikilmək -1- 11b-8
tikmək -5- 18a-9, 22b-6, 26a-11, 28b-6, 31a-2
tilmək -1- dəlmək, deşmək, yarmaq 12a-14
tip -1- döyüşdə ordunun mərkəzi 26a-3
tirbaran (f) -1- ox yağıdırma; ~ **etmək** 30a-11
tiş -3- diş 2a-4, 2a-4 (*haş.* – iki yerdə)
tox -1- 22b-5
toxulu -1- toxlu, quzu 17a-10
toxunmaq -4- dəymək 4a-8, 14b-13, 15a-14, 24a-11
toqa -1- qısa boylu, kök, dolu bədənli 19a-1
toqsan bir min -1- doxsan bir min 1a-4
toqsan min – doxsan min 11b-13
toqtaşdırmaq -1- yerini bərkitmək, yerini möhkəmlətmək 28b-11
toquz -1- doqquz 13a-3
tom -6- sərt, qatı, bərk; soyuq 4a-10, 7b-12, 9b-14, 12a-3, 16b-5, 27a-14
tomaqə -1- ovçu quşlar üçün baş örtüyü 7b-7
toprağ -2- torpaq 18a-3, 18a-4
torqay -1- torağay 24a-12
toy -1- şənlik 17a-10
toz -3- 3a-12, 16a-3, 19a-5
tozatmaq -2- tozlamaq, toz qaldırmaq, toz sovurmaq 7b-11, 9b-13

- tozlu** -3- kırıqlı 9b-3
tozutmaq -1- *bax tozatmaq* 4a-10
tökmək -5- 3b-1, 15b-5, 16a-5, 19a-4, 29a-7
tökülmək -4- 6a-3, 11b-11, 25b-8, 29a-13
tufan (y) -2- ~ **salmaq** 9b-11, 12b-2
tuq -1- qoşun bayrağı, bayraq 26a-13
tula -1- ov iti cinsi 26b-6
tumçuq -3- dimdik 4a-9, 7b-10, 9b-13
tuş II -1- tuş olmaq, rast gəlmək 14b-12
tuş II -1- tay, tay-tuş, yaxın, dost 17a-5
tük -3- 4a-10, 7b-11, 9b-13
tükəl -1- bütün, tam 15b-5
tükənmək -9- qurtarmaq 15a-11, 17b-11, 20b-2, 20b-3, 29a-8
tükli -2- tükli 11a-7, 30a-2
tülüngi -1- hiyləgər, hiylə quran 14b-5
tümən -2- on min 2a-13, 13a-4
türkən -1- çayın sürətlə axan yeri, türyan 27b-9
tütün -2- tüstü, duman; ~ **çıqmaq** – tüstü çıxmaq 27a-3, 27a-11
- U-**
uc -16- 4a-1, 5b-6, 5b-9 və s.
uca -5- hündür 4a-12, 8a-2, 10a-8, 19b-2
ucalmaq -2- 5b-10, 6a-6
uçar -1- uçan (quş) 1a-10

- uçmaq** (s) -6- cənnət, behişt 1a-6 (*haş.* iki yerdə), 1a-6, 1a-7, 2b-9, 2b-9 (*haş.*)
- uçurmaq** -1- dağıtmaq 9a-11
- uçurum** -2- 3a-8, 11b-10
- uğurlu** -1- xoşbəxt, bəxtiyeyin, müvəffəq 13a-7
- ulalmaq** -1- böyümək, böyük olmaq 2a-13
- ulaşdırmaq** -1- çatdırmaq, yetirmək 24a-6
- ulatmaq** -1- böyütmək 28a-10
- ulu** -6- ulu, böyük 3b-12, 5a-5, 10b-14, 18b-5, 23b-7, 28a-10
- ululanmaq** -1- *bax ulalmaq* 13a-4
- urlamaq** -1- uğuldamaq, səs salmaq; bağırmaq-çığırmaq 15b-4
- usal** -13- səhlənkər, tənbel; ~ **baxmaq** -12- əhəmiyyətə yətsiz saymaq; barmaqarası baxmaq 14a-8, 14a-9, 14a-11 və s.
- usta** -2- 29b-9, 29b-10
- uşaq** -2- çocuq, azyaşlı 5a-13, 21a-6
- uşatmaq** -1- parçalamaq, xırdalamaq, bölmək 10a-2
- utanmaq** -1- qızarmaq, həya etmək 11a-2
- utmaq** -8- udmaq 5a-2, 8b-4, 10b-9, 28b-1, 28b-9, 29b-3, 30b-3, 30a-10
- uymaq** -5- uyumaq, yatmaq 2a-8 (*haş.*) 2a-8, 12b-13, 13a-9, 28a-2
- uz** -1- usta, bacarıqlı, işi bilən 18a-5
- uzun** -3- 11a-9, 14a-5, 20a-13

-Ü-

üç -8- 8a-10, 9b-3, 17a-2, 19a-8, 21b-14, 26b-8, 20b-13

üçimci -1- üçüncü 17a-12

üç otuz on -2- yüz 17a-2 (*iki yerdə*)

üç yüz -1- 26b-8

üç yüz altmış altı -1- 21b-14

üktürmaq -1- əzmək, kəsmək 9b-5

ümid (f) -2- arzu, istək; dayaq 2a-14, 13a-5

ümmət (ə) -1- bütün müsəlmanlar, müsəlman toplumu 1a-5

ürətmək -2- çoxaltmaq, sayını çox etmək 5a-11 (*iki yerdə*)

ürki -1- ürkü, qorxu; ~ **salmaq** – qorxutmaq 13a-4

ürkü -2- *bax ürki*; ~ **salmaq** 2a-13, 12b-2

üslub (ə) – yol, üsul, qayda 1a-6 (*haş.*)

üst -39- 4b-4, 5b-12, 7b-12 və s. ~; ~ **in almaq** – yaxalamaq, tutmaq 4b-2, 4b-3, 10a-7

üşənmək -1- qorxmaq; titrəmək, əsmək 29a-1

ütəlgi -3- şahin növü 3a-8, 10a-2, 15b-11

üz -1- **gök** ~ **ü**; – göy üzü 1a-9

üzəngi -2- 2a-12, 13a-3

üzəri -3- üst tərəf, üst 9a-5, 22a-11, 29b-5

-V-

vaqe (ə) -1- olan, olmuş, baş vermiş 1a-6 (*haş.*)

var -11- predikativ söz 11a-10, 11b-4, 23a-5 və s.

vəri -1- bütün, tam, hamı 11b-2
varmaq -22- getmək; hücum etmək 11b-4, 11b-14, 13b-3 və s.
vermək -23- 1b-1, 1b-3, 1a-14 və s.
və -24- bağlayıcı – 1b-5, 2b-7, 2b-10 (*haş.*) və s.
vəfa (ə) -1- sədaqət 1a-11 (*haş.*)
vəkil (ə) -4- vəkil; bəylərbəyi 12a-11, 24b-8, 26b-5, 30a-12
vəkillük (ə+t) -1- vəkillik, bəylərbəyilik 20a-9
vəqt (ə) -2- vaxt, zaman 24a-5, 26a-13
vəli (f) -1- amma, ancaq, lakin 1a-6 (*haş.*)
vəsf (ə) -4- tərif, öymə 2b-3, 2b-3 (*haş.*), 5b-2, 14a-6
vəzir (f) -1- 18a-5

-Y-

ya (ə) -10- ey, çağırış nidası 15a-8, 15a-9, 28a-9 və s.
yad -7- özgə, yabançı 3a-3, 3b-9, 15a-5, 17a-13, 17b-1, 21a-8, 21a-9
yağ -3- 3a-1, 11b-11, 17b-11
yağdurmaq -1- yağdırmaq 5b-4
yağı -13- düşmən 6b-6, 9b-1, 24b-11 və s.
yağlı -5- 5a-2, 10b-8, 10b-12, 17b-1, 22b-5
yağlı-yüzli -2- ləzzətli, dadlı 10b-12, 17b-1
yağmaq -3- 3a-1, 11b-11, 17b-11
yağmur -1- yağış 7b-3
yağrın/yağrını -1- kürək nahiyəsi, kürək sümüyü 9b-8

- yaxa** -2- paltarın yaxası 6b-2, 22b-10
yaxınmaq -1- yanmaq, parıldamaq 3a-6
yaxşı -12- 1b-6, 17a-1, 22b-2 və s.
yal -3- at və digər heyvanların boynundakı tüklər 4b-8, 10a-14, 27a-13
yalabımaq -5- parıldamaq, işıq saçmaq 3a-6, 3a-6 (*haş.*), 11a-3, 17b-9, 18b-9
yalama -1- dodaqda uçuq, dodaq yarası 21b-6
yalan -1- 17a-1
yalanac *bax yalañac* – 2a-10
yalañac -3- çılpaq; yoxsul, ac-yalavac 13a-1, 24a-2, 28a-14
yalañcı -1- 20b-7
yalçın -4- dik, sərt (qaya) 3a-9, 10a-6, 14b-13 (iki yerdə)
yalquz -3- yalqız, tək 26b-10, 26b-11, 27a-7
yalquzluq -2- təklik, tək qalma 3a-3, 3a-4
yalman -4- kəsici alətlərin (qılınç, bıçaq və s.) kəsən hissəsi 22a-4, 26b-4, 28b-4, 30b-8
yalpmaq -1- *bax yalabımaq* 14b-13
yalvarmaq -4- 28b-3 (iki yerdə), 28a-9, 28b-4
yalvartmaq -1- 22b-10
yamac -3- təpə; qarşı 2a-9, 10b-14, 12b-14
yamaqlı -1- 10b-13
yaman -4- pis 21a-12, 21a-13, 28b-2, 28b-3

yan -9- 3a-8, 4b-2, 10b-4, 5b-10, 6a-6, 7a-1, 10b-5, 22b-6; ~ **vermək** – yan gəzmək; yanından keçmək 27b-5; ~ **ın basa minilmək** ayaqları yəhərə sıxaraq ata minilmək 15a-1

yanmaq -4- 27a-3, 27a-10, 29a-13 (iki yerdə)

yanışmaq -2- 11a-10, 15a-2

yanıq -1- yanıq 22b-5

yanıl -4- bir tərəfi qırmızı, bir tərəfi ağ 6a-3, 7b-5, 12b-7, 25b-13

yanılmaq -1- yeniləmək 2b-13 (*haş.*)

yapılmaq -1- bağlanmaq, örtülmək, qapanmaq 11b-8

yapunmaq -1- geyinmək, üzünü örtmək (qalxanla) 28b-7

yara -1- 15a-8

yaramaq -31- gərəkli olmaq 5b-5, 5b-9, 6a-7 və s.

yaraq -2- silah 28b-7, 28b-8

yaramaz -1- pis 17b-2

yara-para -1- yara-çapıq 15a-8

yarı -1- gecə – gecə yarısı 4b-12, 10b-3

yarma I -1- yarılmış, yarası olan 12b-4

yarma II -1- yarma; buğda və arpa yarması 21b-2

yarmaq -10- yarıq açmaq 7a-3, 9b-4, 19a-13 və s.

yasdı -3- yastı 10a-1, 15b-10, 17a-9

yaş I -8- ömür yaşı 17a-2, 17a-3, 21b-7, 21b-8, 21b-9, 21b-12, 22a-1

yaş II -1- yaş, nəm, tər-təzə 3a-7

- yaşamaq** -3- 14a-5, 21b-14, 22a-1
yaşar *bax yaş* I -4- 2b-14, 3a-2, 18b-2, 21b-7
yaşmaq -1- qadın yaşmağı, üz örtüyü 21a-10
yataq -1- 18a-2
yavru -6- bala, körpə 7b-6, 7b-12, 8a-5, 8a-7, 8a-10, 25b-1
yavru -1- *bax yavru* 13b-8
yavuz -15- sərt; güclü 3a-3, 9b-2, 9b-3 və s.
yay -12- qədim silah növü 20a-6, 20a-7, 29b-13 və s.
yayaq -2- piyada, ayaqla gedən 10b-11, 18a-6
yayxanmaq -3- çalxalanmaq, əyilmək, yerimək, ləngərlə hərəkət etmək 3b-7 (*haş.*) 5a-14, 24a-10
yaylaq -3- 2b-8, 20b-9, 20b-10
yaylaqlı -2- yaylağı olan, otlağı olan 12a-8, 26b-3
yaylamaq -2- yaylağa çıxmaq 5b-11, 15b-7
yaylı -5- yay silahlı 2a-7, 4b-4, 8a-2, 12b-12, 25a-14
yaz -6- fəsil 14b-1, 15b-8, 16a-4, 19a-4, 20b-8, 26b-6
yazı -1- düzənlik, düz yer 8b-6
yazmaq -1- açmaq, yaymaq, sərmək 3b-6
yeddi -24- 5b-5, 5b-7, 5b-8 və s.
yeddürmək -1- yedəkdə götürmək; yanında götürmək 26b-7
yedürmək -1- yedirmək, qarnını doyurmaq 22b-2
yeg -22- yaxşı, daha yaxşı, üstün 12a-10, 13a-4, 13b-1 və s.
yegin -2- yeyin, iti, sürətli, cəld 28a-1, 29b-4

- yeglük** -1- yaxşılıq; üstünlük 29b-7
yekkə (f) -1- – tək, bir, təkbaşına 13a-2 (iki yerdə),
16b-3
yekkə-yekkə -1- bir-bir 13a-12
yekqələm (f+ə) – tam, bütün 2b-2, 13a-7
yekrənglik (f+t) -1- doğruluq, düzlük 2a-4 (*haş.*)
yel -4- külək 5b-3, 7b-3, 24a-10, 28a-7
yelək -1- lələk; ox tükü 9b-8
yeləkli -3- yeləyi olan (ox) 9b-3, 19a-8, 29b-13
yelkən -2- 30a-3; ~ **bulut** – yel buludu 5b-3
yeltənmək -1- həvəslənmək, meyil etmək 25a-4
yem -3- 4a-10, 7b-12, 9b-14
yemək -15- 4b-8, 17b-2, 21b-4 və s.
yemlənmək -3- 4a-10, 7b-12, 9b-14
yem yemlənmək -3- *bax yemlənmək*
yen -3- paltarın qolu, qolun ağzı 6a-14, 6b-1, 6b-2
yencdürmək -1- əzdirmək, parçalatmaq 6a-13
yencmək -1- əzmək, parçalamaq 19a-13
yenə -1- *bax genə* 2a-4 (*haş.*)
yenmək -2- qalib gəlmək, üstün olmaq 3b-11, 3b-11
(*haş.*)
yer -89- 5b-6, 6a-7, 6a-10 və s.; ~ **yerlənmək** -6- yer-
ləşmək, məskən salmaq, məskunlaşmaq 4a-12, 4b-6,
7b-13, 8a-7, 10a-6, 10a-2; ~ **yüzi** – yer üzü, dünya,
aləm -8- 4a-7, 6b-14, 9b-10 və s.

yərimək -4- yürümək, getmək 2a-11, 11b-9, 13a-2, 25a-10

yəritmək -1- 14a-2

yəriş -4- hücum, basqın 14a-11, 17a-8, 26a-10; ~ **etmək** – hücum etmək; 14a-4

yərlənmək -6- yerləşmək, məskunlaşmaq 4a-12, 4b-6, 7b-13, 8a-7, 10a-6, 10a-12

yərli-yərli -1 geniş, ucsuz-bucaqsız 15a-13

yətişmək -16- çatmaq 1a-4, 4a-2, 4b-6 və s.

yətmiş -3- 13b-13, 21b-7. 30b-4

yətmiş min -1- 25a-4

yətürmək -17- yetirmək, çatdırmaq 2b-4, 14a-7, 15b-13 və s.

yəxni -1- soğanlı ət yeməyi 22b-2

yəngi – yeni, təzə, 2b-13 (*haş.*)

yənglə -1- *bax yəngi* 2b-13 (*haş.*)

yəngləb -1- *bax yəngi* 2b-13 (*haş.*)

yəngləyətmiş -1- yeniyetmə, gənc, dəliqanlı 2b-13

yə'ni (ə) -13- demək, deməli 1a-11 (*haş.*), 3a-6 (*haş.*), 3a-7 (*haş.*) və s.

yıxılmaq -2- 16b-1, 22a-10

yıxmaq -4- 8b-10, 10a-3, 16a-13, 17b-5

yıqılmaq -3- yığılmaq, toplanmaq 20b-4, 21b-10

yıqnaq -1- yığnaq; toplantı yeri 18b-5

yıl -7- il 5b-7, 14a-5, 18b-10, 20b-1, 20b-9, 21a-11, 21b-14

- yılan** -4- ilan 27b-13, 27b-14, 28b-1, 29a-2
yıla-yalpa – parıldaya-işıldaya; parıldayaraq 14b-13
yılmaq -1- *bax yalabımaq* 14b-13
yox-1- predikativ söz 1a-13
yoq -16- *bax yox* 4a-2, 4a-4, 4b-10 və s.
yoqsa -1- yoxsa 27b-5
yoqun -3- *bax boynıyoqun* 10b-6
yol -24- 2a-5, 4b-11, 8a-13 və s; ~ **bükmək** – yol getmək, yolu başa vurmaq 3a-13; ~ **büksmək** *bax* ~ **bükmək**; ~ a düşmək – yola çıxmaq, yollanmaq; getmək 27a-5, 30a-6; ~ a girmək *bax* ~ **a düşmək** 3a-13, 23a-2, 23a-10; ~ **dan çıxmaq** – yolundan ayrılmaq 10b-10; ~ **dan qalmaq** – istədiyi yerə gedə bilməmək 23a-2, 23a-10
yoldaş -5- 15a-5, 15a-7, 15a-9, 16b-7
yollamaq -1- 26b-11
yoluq -1- dəri 7a-4
yortmaq -3- sürətlə yol getmək, bərk getmək 4b-10, 4b-11, 10b-3
yorulmaq -2- 4b-10 (*haş.*), 8b-13
yovşan -1- çöl otu 8b-7
yöri -1- yan-yörə, ətraf 3a-11 (*haş.*)
yörü -1- *bax yöri* 3a-11
yulduz -1- ulduz 17b-9
yumrı -1- yumru, girdə, yuvarlaq 17a-8
yumruq -5- 3b-12, 7a-13, 17a-6, 17a-7, 17b-5

yumşanmaq -1- yumşalmaq 19a-8
yumşatmaq -2- yumşaltmaq 19a-8, 20a-9
yurd -3- el, oba 3a-1, 14b-4, 18b-5
yurt -1- *bax yurd* 14b-3
yügrük/yügürük -8- yüyürək, bərk gedən, sürətli 2b-1, 3b-2, 10a-4, 13a-7, 15a-4, 15b-12, 18a-7, 25a-14
yük -1- yük 14b-3
yümlü (ə+t) -1- uğurlu, xeyirli, bərəkətli 2b-4
yürək -14- ürək, qəlb, könül 3a-1, 4a-10, 9b-14 və s. ~
qopmaq – qorxmaq, narahat olmaq 3b-8; ~ **yarmaq** –
qorxutmaq 2a-12, 13a-3, 25a-11
yürəkli -1- ürəkli, cəsur, cəsarətli 16b-5
yüz I -8- yüz rəqəmi 10a-4, 11b-10, 15b-13, 21b-14;
25a-6, 26a-5, 26a-9, 26b-8; ~ **ə yetürmək** -2- tamam-
lamaq, bitirmək, qurtarmaq 10a-4, 15b-13
yüz II -24- üz, sifət, surət 4a-8, 9b-9, 13b-3; ~ **aqart-
maq** – layiqli iş görmək, yaxınlarını sevindirmək
16a-1; ~ **çəvürmək** – üz döndərmək 23a-3, 29a-11,
25a-7
yüzli I -4- üzü olan 1b-14, 2b-10, 14b-10, 17b-7
yüzli II -2- yağlı yemək, üzli 10b-12, 17b-1
yüz min -3- 25a-6, 26a-5, 26a-9

-Z-

zad (ə) – şey 21b-4

zahirən (ə) -3- görünüşcə, üzdə 2b-3 (*haş.*), 3a-1 (*haş.*), 4a-5 (*haş.*)

zalım (ə) -1- qəddar, zülmkar 23b-12

zaman (f) -2- vaxt, çağ 21b-12, 26b-9

İXTİSARLAR

(ə) – ərəbcə

(f) – farsca

(m) – monqolca

(s) – soğdicə

(t) – türkcə, türkmənşəli

(y) – yunanca

ADDL – Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti (2007). Bakı: Şərq-Qərb

Az. – Azmun Yusuf (2019). Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması. Soylamalar və İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası. İstanbul: Kutlu Yayın evi

Ek. – Ekici Metin (2019) Dede Korkut Kitabı. Türki-tan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar və 13. Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi. İstanbul: Ötüken

Əh. – Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlusi (1992). Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak. Bakı: Azərnəşr

Əs. – Əskər Ramiz (2019). “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması. Bakı

KDQ – Kitabi-Dədə Qorqud

QTS - Древнетюркский словарь (1969). Ленинград: Наука.

Ş. – Shahgoli N. Kh., Yaghoobi V., Aghtabai Sh, Behzad S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması. İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmalar Dergisi

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdulla Kamal. (2017). "Kitabi-Dədə Qorqud" poetikasına giriş. Bakı: Rs Poliqraf.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. (2007). Bakı, Şərq-Qərb.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2011). II cild, Bakı, Şərq-Qərb.
4. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. (1967). I c. Bakı.
5. Dəmirçizadə Əbdüləzəl. (1959). "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili. Bakı, API nəşriyyatı.
6. Əlizadə Samət. (1985). Orta əsrlərdə Azərbaycan yazı dili. Bakı, ADU nəşriyyatı.
7. Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlisi. (1992), Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak. (Ərəbcədən tərcümə edən: akad. Ziya Bünyadov). Bakı, Azərnəşr.
8. Əskər Ramiz. (2019). "Kitabi-Dədə Qorqud"un üçüncü əlyazması, Bakı.
9. Həbibbəyli İsa. (2020). "Kitabi-Dədə Qorqud": yazılı epos və ya epopeya. Bakı: Elm.
10. Hinduşah Naxçıvani. (1993). Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. (Elmi-tənqidi mətn, sözlük: C.Sadıqova, T.Ələsgərova). Bakı. Şərq-Qərb.

11. Hüsaməddin Xoyi. (1996). Töhfeyi-Hüsam. (Elmi-tənqidi mətn, sözlük: C.Sadıqova, T.Ələsgərova). Bakı. İrşad.
12. Kitabi-Dədə Qorqud. (1988). (Nəşrə hazırlayanlar: F.Zeynalov, S.Əlizadə). Bakı, Yazıçı.
13. Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti, (1999), Bakı, Elm.
14. Kitabi-Oğuznameyi-türki və tatarca zərb-i məsəldir. (2008). Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Şamil Cəmşid Qorqudşünas. Bakı, Nurlan.
15. Qafarlı Ramazan. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsində çıxışı // “Türkologiya” jurnalı, №4, 2019, s. 61-72.
16. Qəhrəmanov Cahangir. (1970). Nəsimi “Divan”ın leksikası. Bakı.
17. Mirzəzadə Hadi. (1962). Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, Azərtədrisnəşr.
18. Nağısoylu Möhsün. (2003). XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan.
19. Nağısoylu Möhsün (2002). Həzininin “Hədisi-ərbəin” tərcüməsi, Bakı, Nurlan.
20. Nağısoylu Möhsün (2004) Şirazin “Gülşəniraz” tərcüməsi, Bakı, Nurlan.
21. Nağısoylu Möhsün. (2000). Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti. Bakı, Elm və təhsil.

22. Nağısoylu Möhsün. (2012). Əhmədi Təbrizi və "Əsrarnamə" tərcüməsi. Bakı, Elm və təhsil.
23. Nağısoylu Möhsün. Əlişir Nəvai – dilçi-türkoloq // Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. 2020/1, s. 47-53.
24. Naxçıvani Hinduşah (1993). Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. (Elmi-tənqidi mətn, sözlük: C.Sadıqova, T.Ələsgərova). Bakı. Şərq-Qərb.
25. Rəcəbli Əbülfəz, Məmmədov Yunis. (1993), Orxon-Yenisey abidələri. Bakı.
26. Rzasoy Seyfəddin. (2020). "Kitabi-Türkman lisanı" oğuznaməsinin transmediaktiv strukturu və ritual-mifoloji semantikasi. Bakı. Elm və təhsil.
27. Seyid Əhməd Cəmaləddin ibn Mühənnə. (2008). Hilyətül-insan və həlbətül-lisan. Bakı: Kitab evi.
28. Şirəliyev Məmmədağa. (2008). Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Şərq-Qərb.
29. Şühədanamə. (2019). Əlyazmanın mətnini nəşrə hazırlayan, ön sözün müəllifi, izahlar və lüğətin tərtibçisi Möhsün Nağısoylu. Bakı, Elm.
30. Zərinəzadə Həsən. (1963). Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, Azərnəşr.

Türk dilində

31. Azmun Yusuf. (2019). Dede Korkutun üçüncü əlyazması. Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası. Kutlu Yayınevi, İstanbul.
32. Derleme Sözlüğü. (1993). XII cilt, Ankara Türk Dil Kurumu.
33. Ekici Metin. (2019). Dede Korkut “Türkistan nüshası” ve yeni bir Dede Korkut boyu: Salur Kazanın yedi başlı ejderhayı öldürmesi / “Türkologiya” jurnalı, №2, s. 83-91
34. Ekici Metin. (2019). Dede Korkut Kitabı. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar ve 13.Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Ötüken, İstanbul.
35. Ercilasun Ahmet Bican. (2019). Dede Korkut’un Yeni Nüshası üzerine: Konu-Bağlantılar – Yer – Zaman – Okuyuş / “Türkologiya” jurnalı, N2, 2019, s. 83-91.
36. Ercilasun Ahmet Bican. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyunun müzakirəsində çıxışı // “Türkologiya” jurnalı, №4, 2019, s. 74-82.
37. Kaçalın Mustafa S. (2017), Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara. Türk Dil Kurumu.

38. Kargı Zuhâl. (1991), Şecere-i Terakimede`ki manzum parçalar üzerine // Türk Dilleri Araştırmaları (1), s. 80-97.
39. Sadi. (2017). Gülîstan tercümesi. Çeviren Sibicabi. Hazırlayan Oğuz Ergene. Ankara.Türk Dil Kurumu, 992.
40. Sertkaya Osman Fikri. Dede Korkut Kitabı'nın kaç yazma nüshası var? // "Türkologiya" jurnalı, № 3, 2019, s. 86-93.
41. Shahgoli, Nasser Khaze, Yaghoobi, Aghtabai, Valiollah Shahrouz, Behzad Sara. Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması. İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmalar Dergisi. Cilt 16. Sayı 2, Haziran 2019, s. 147-379.
42. Tezcan S. (2018). Dede Korkut Oğuznameleri üzerine notlar. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
43. Türkçe Sözlük. (2011). Haz. Ş.H.Akalın ve başk. Ankara Türk Dil Kurumu.
44. Türkçe Sözlük. (2014). Ankara, Türk Dil Kurumu.
45. XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. (1943-1957). I-VI c., Ankara.

Rus dilində

46. Боровков Алексей. (1963). Лексика среднеазиатского тевфсира XII-XIII вв. Москва.
47. Будагов Лазар. (1869). Сравнительный словарь турецко-татарских нарѣчй. Санктпетербург.
48. Василий Радлов. (1893). Опыт словаря тюркских наречий. Т. I-VI, Санкт-Петербург, Тип. Имп. Акад. Наук.
49. Древнетюркский словарь. (1969), Ленинград, Наука.
50. Изысканный дар тюркскому языку. (1978). (Граммат. трактат XIV в. на араб. яз.). Ташкент, ФАН.
51. Киргизско – русский словарь. (1985). В двух книгах. I. (Составил: К.К.Юдахин). Фрунзе, Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии.
52. Наджип Эмир (1979), Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. На материале «Хосрау и Ширин» Кутба. Книга I. Москва, ГРВЛ, Наука.
53. Севортян. Эдуард. 1974: Этимологический словарь тюркских языков. Том I, Москва, Наука, I том.

54. Толковый словарь узбекского языка. (1981). В двух томах. (Под редакцией: З.М.Магруфова). I том. Москва, «Русский язык».
55. Турецко-русский словарь (1977). Авторы: А.Н.Баскаков и др. Москва «Русский язык».

Başqa dillərdə

56. Doerfer Gerhard (1963-75), Turkische und mongolische Elemente im Neupeürsischen. II v. Wiesbaden.
57. Şeyx Sulejman Efendi's. Caqataj – Osmanisches Wörterbuch. Budapest, 1902.
58. Ənvəri Həsən. (1382). Fərhəng-e feşorde-ye Soxən. I-II cildlər, Tehran (fars dilində).

—————

**ƏLYAZMANIN
FOTOFAKSİMİLESİ**

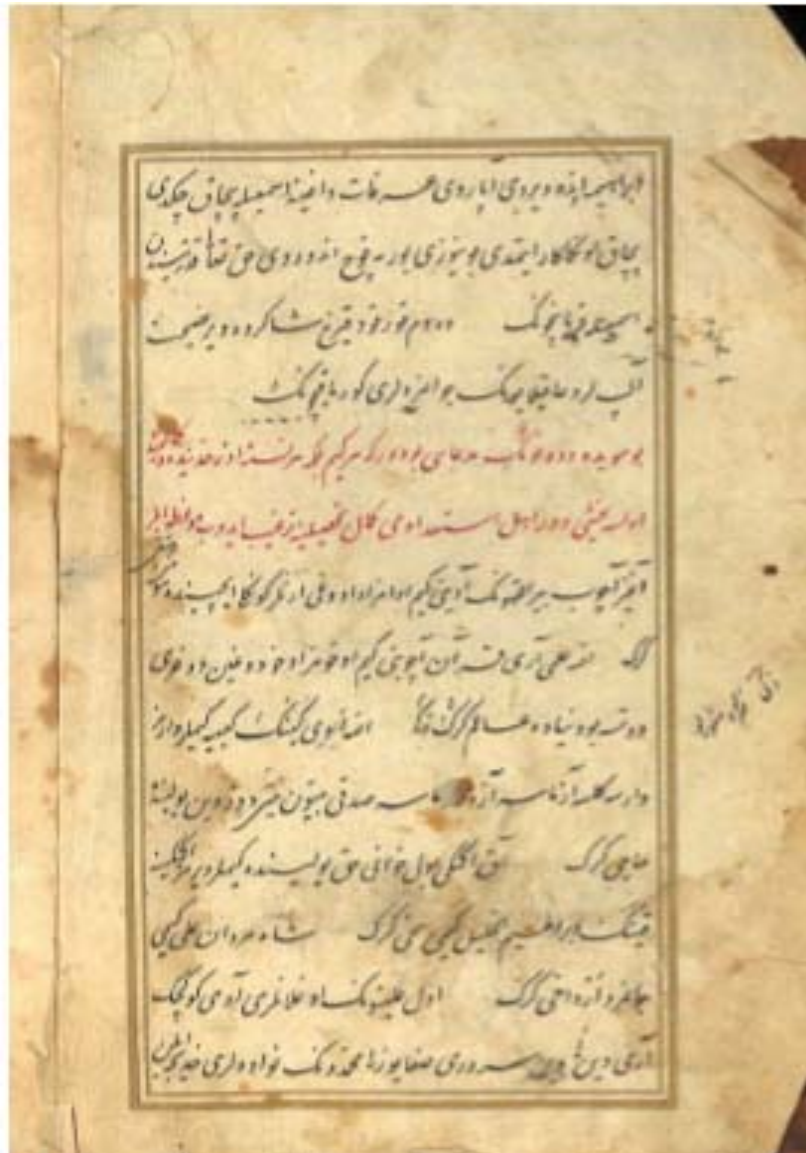
—————

KDQ-nin Günbəd əlyazması, üz qapağı

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 1a

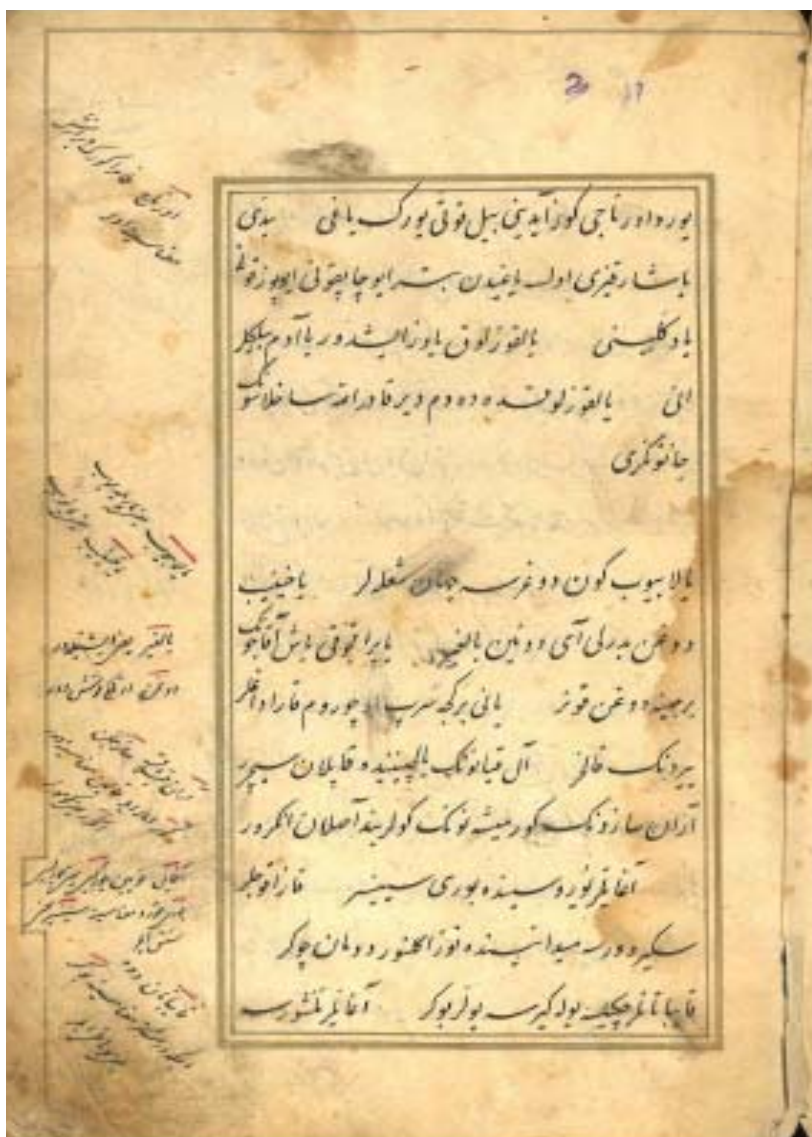
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 1b

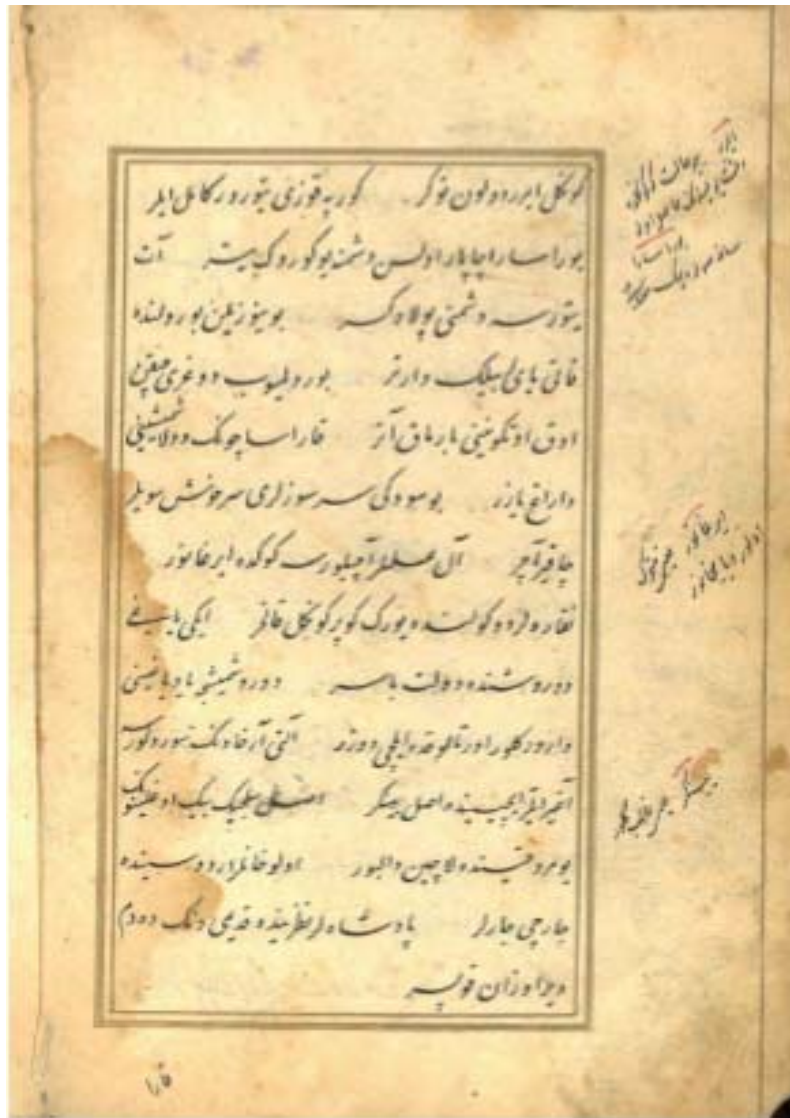
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 2a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 2b

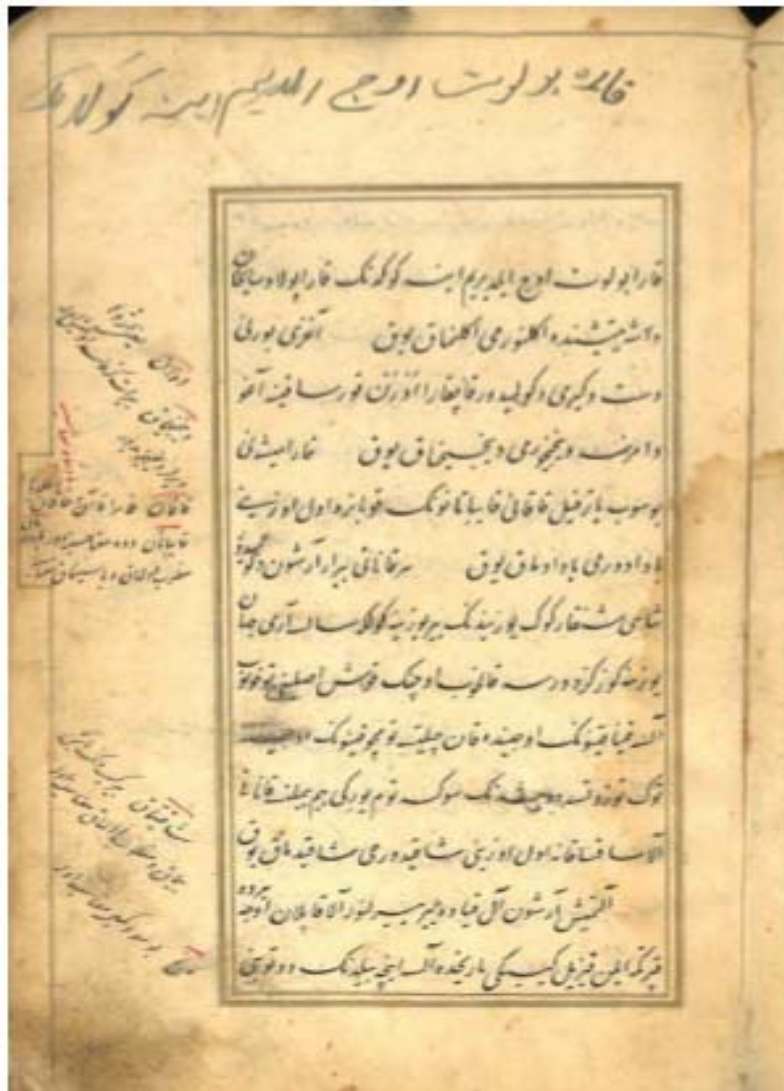

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 3a

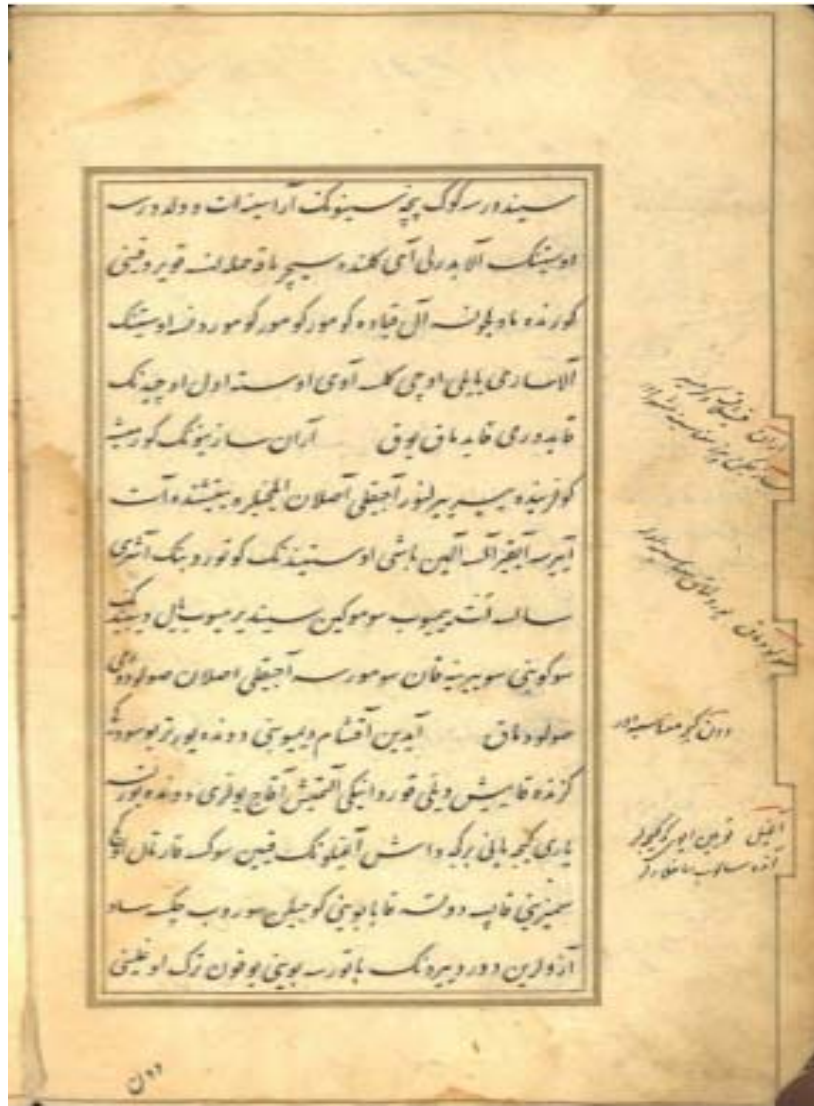

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 3b

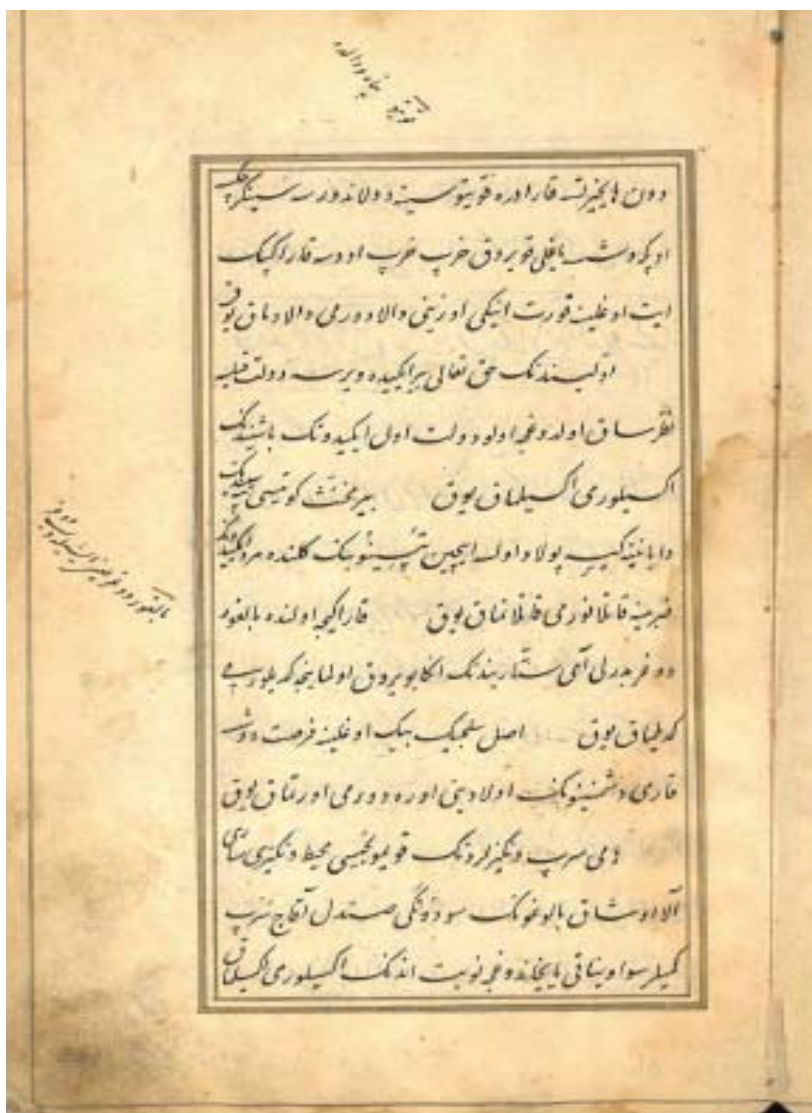

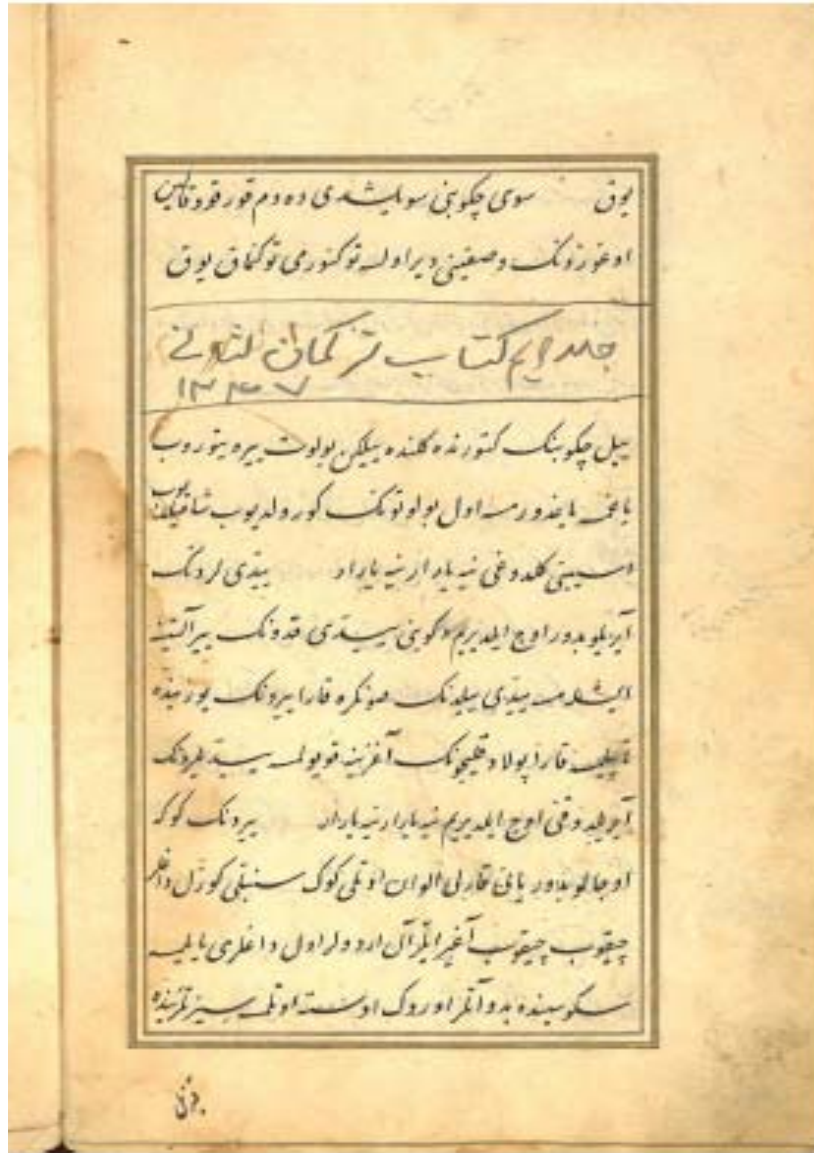
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 4a

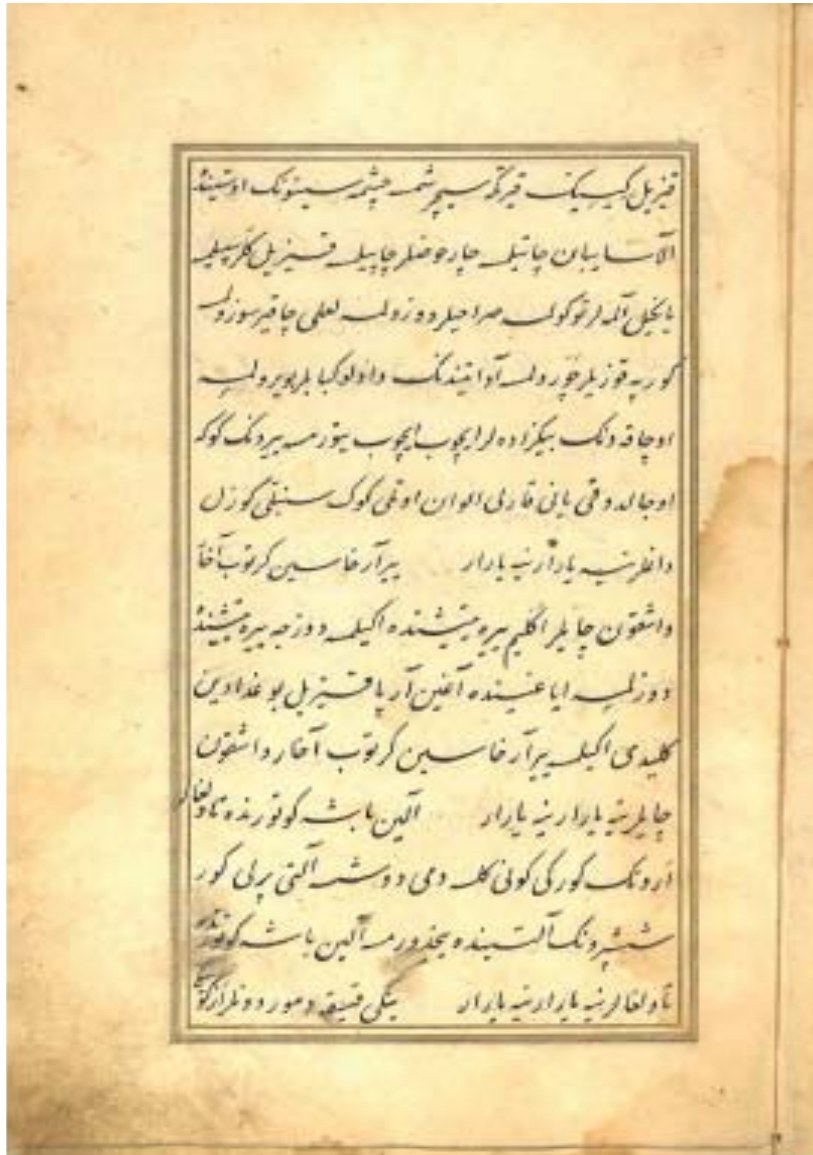
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 4b

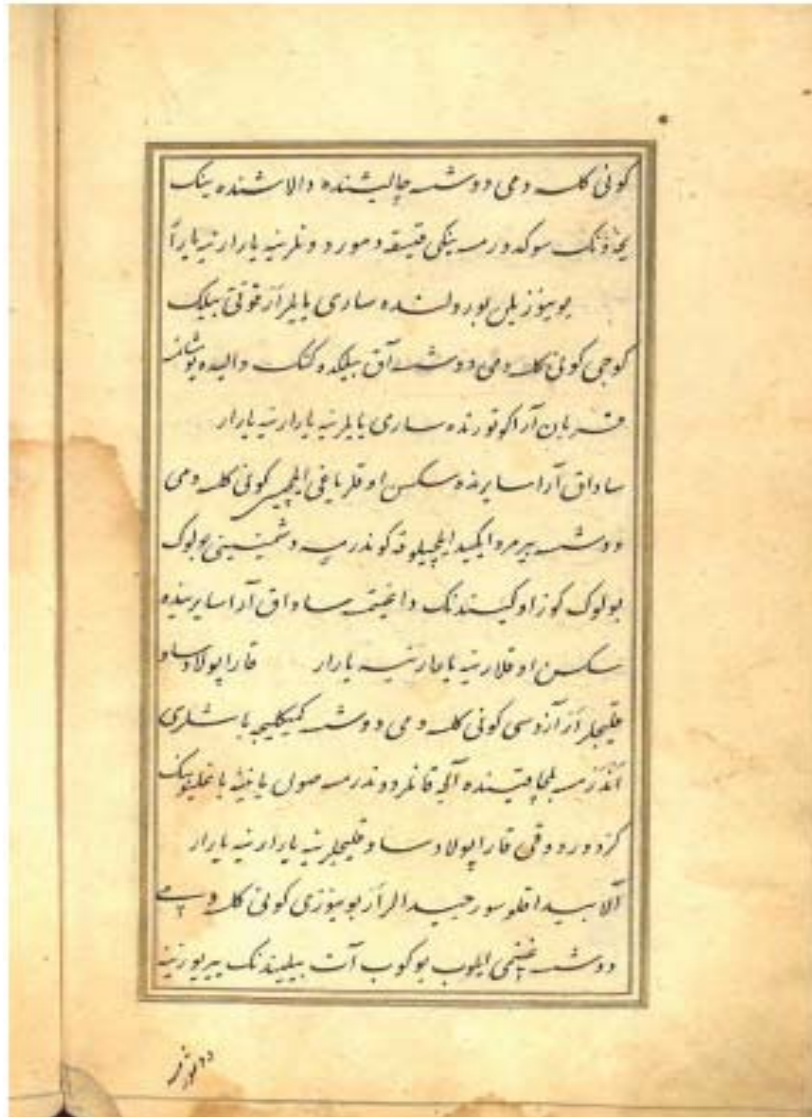
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 5a

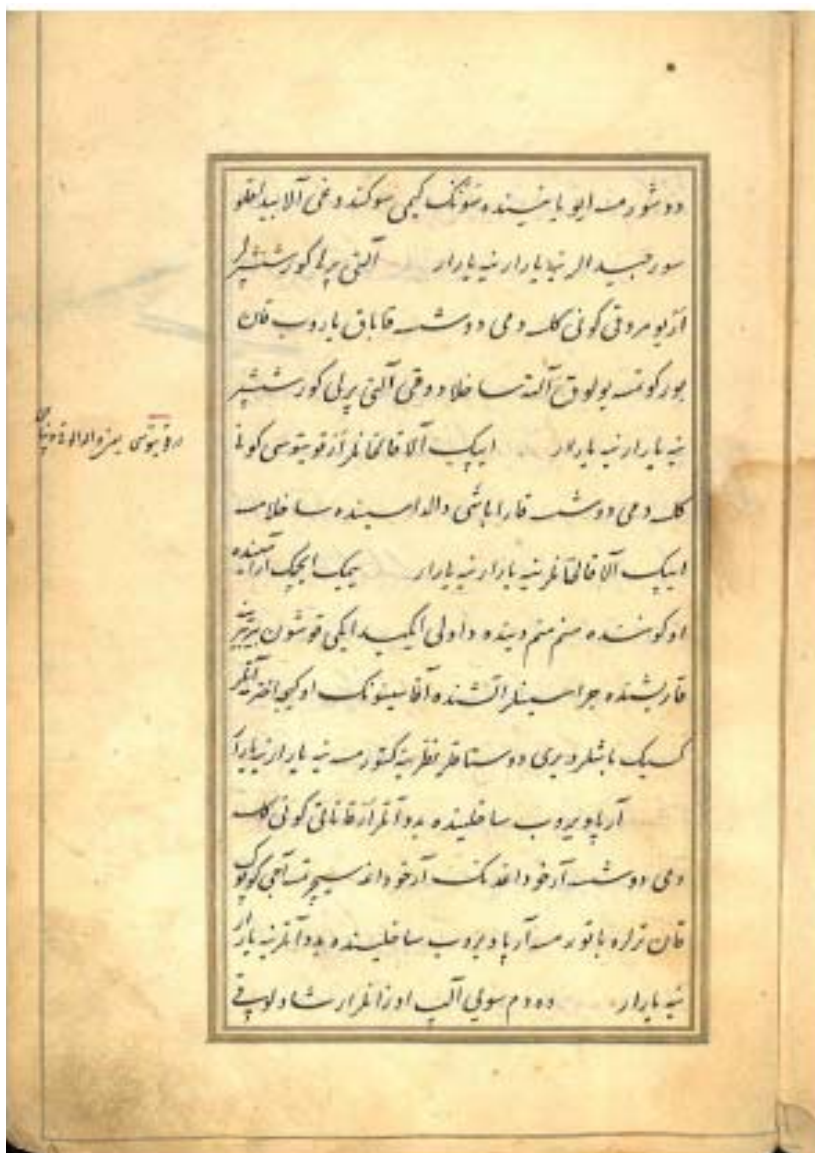
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 5b

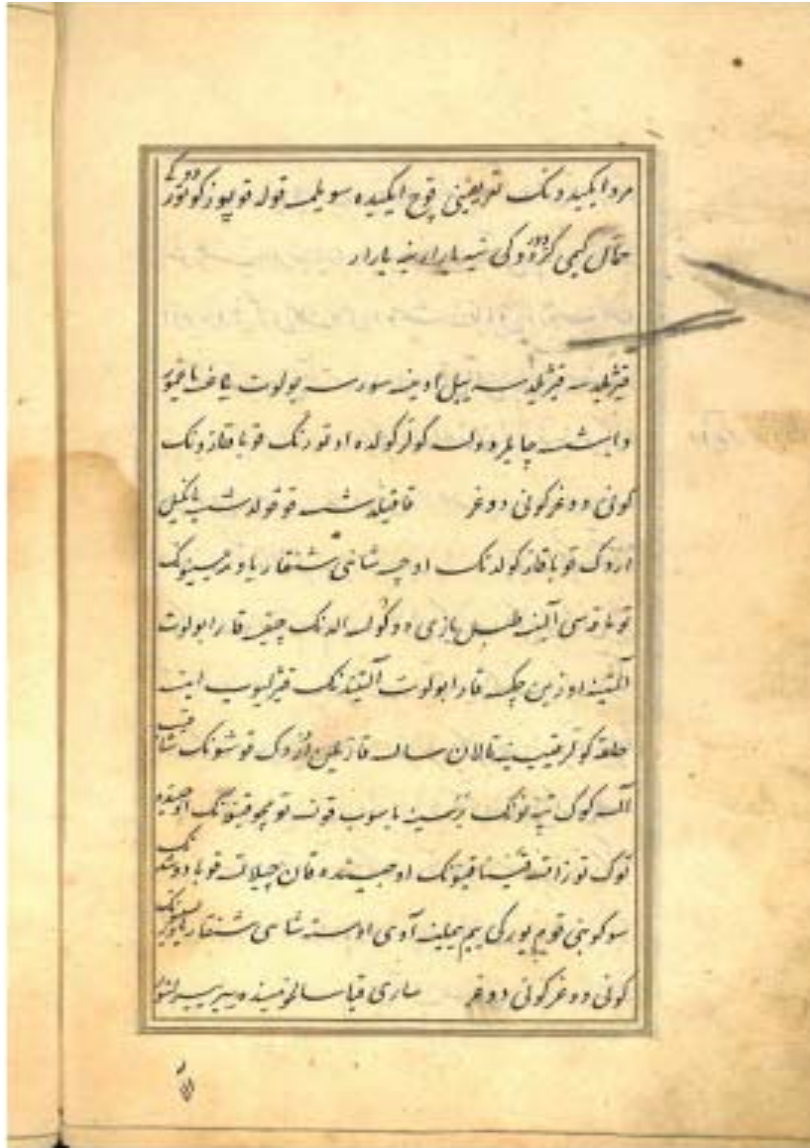
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 6a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 6b

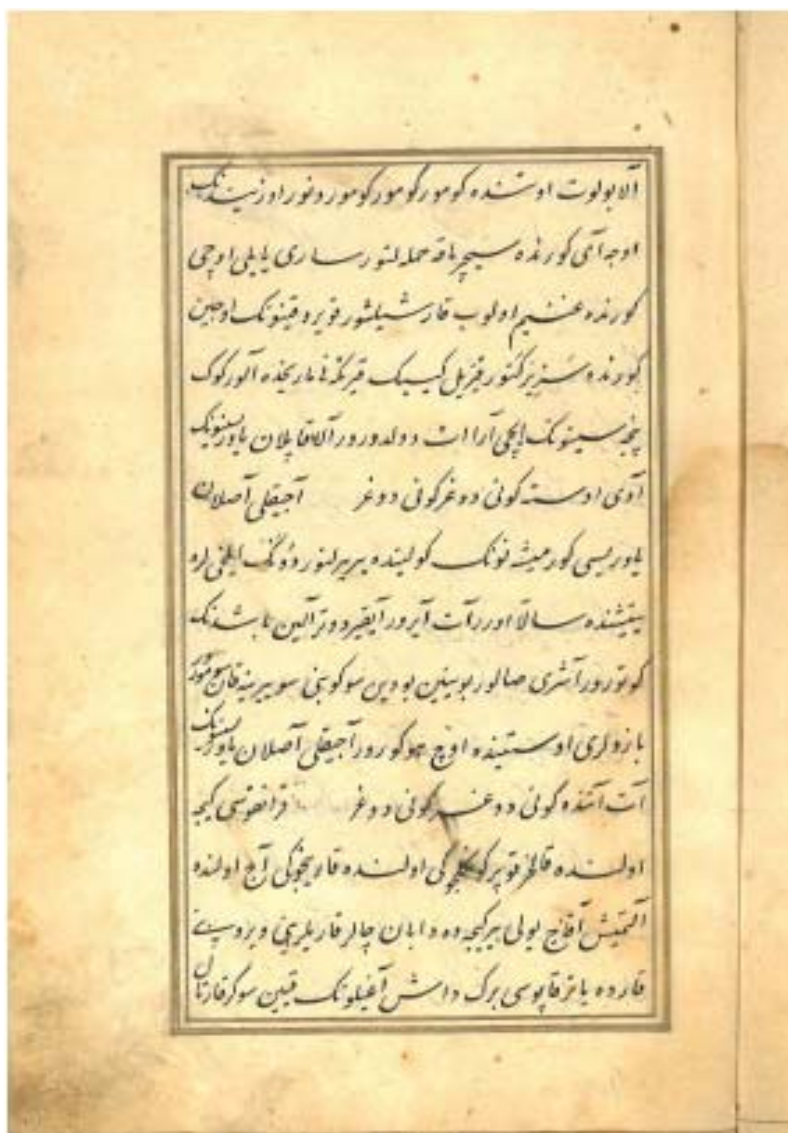

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 7a

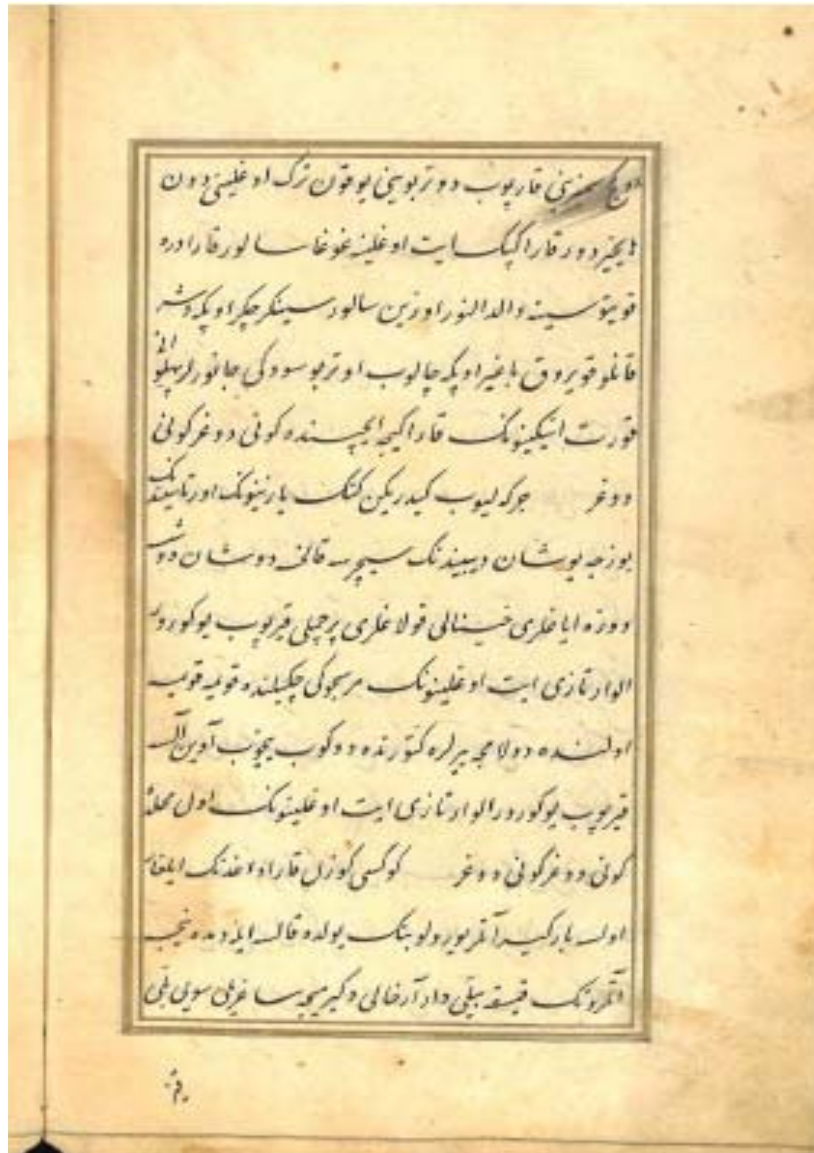

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 7b

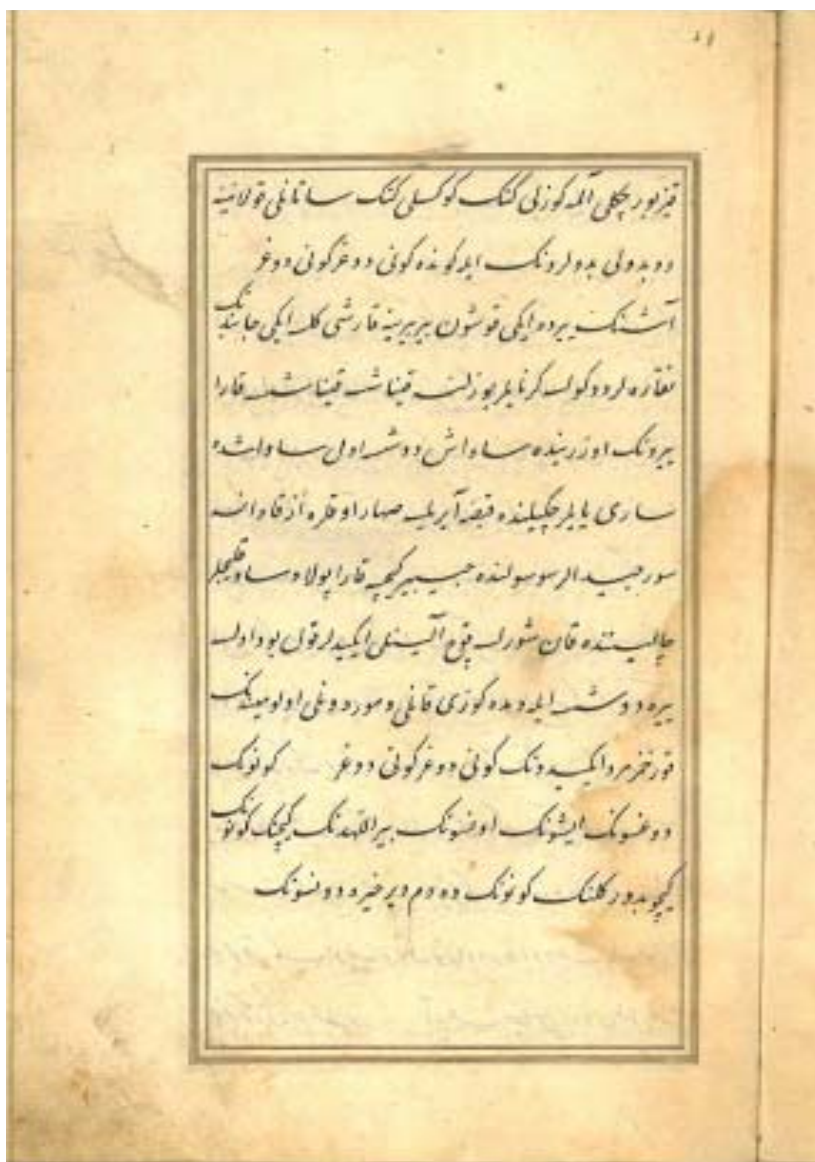

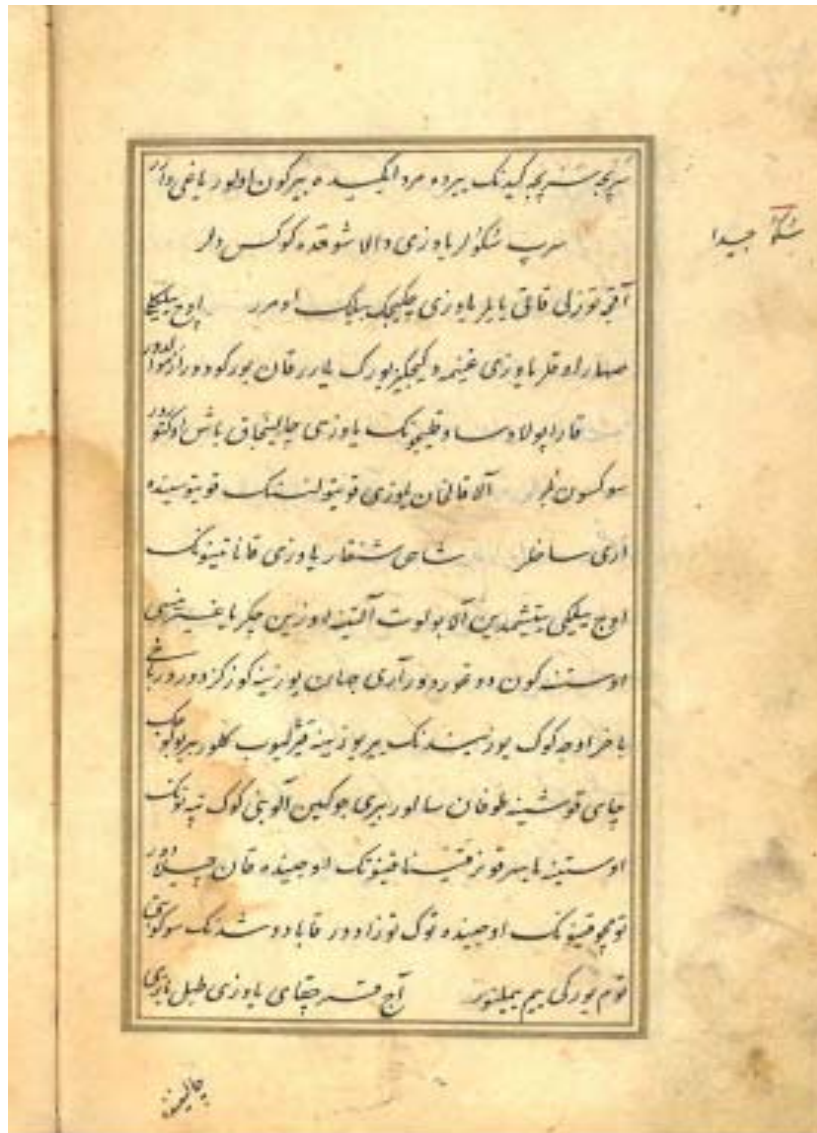
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 8a

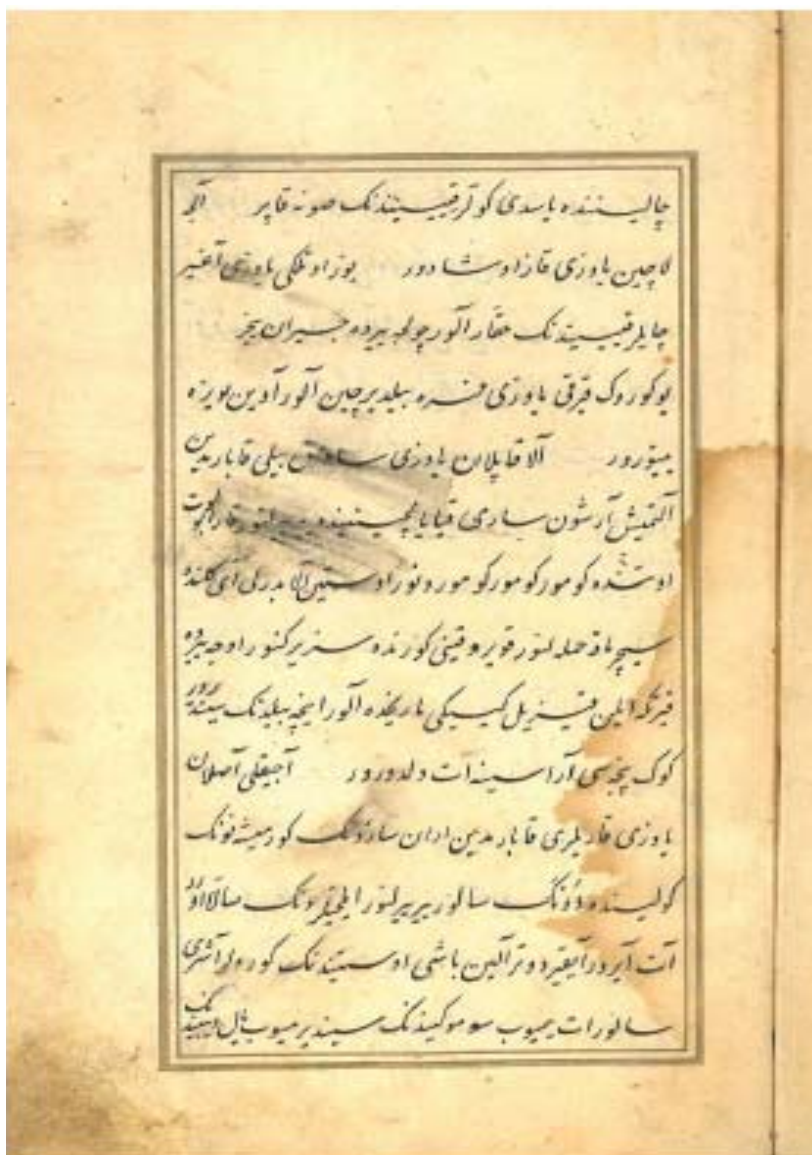
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 8b

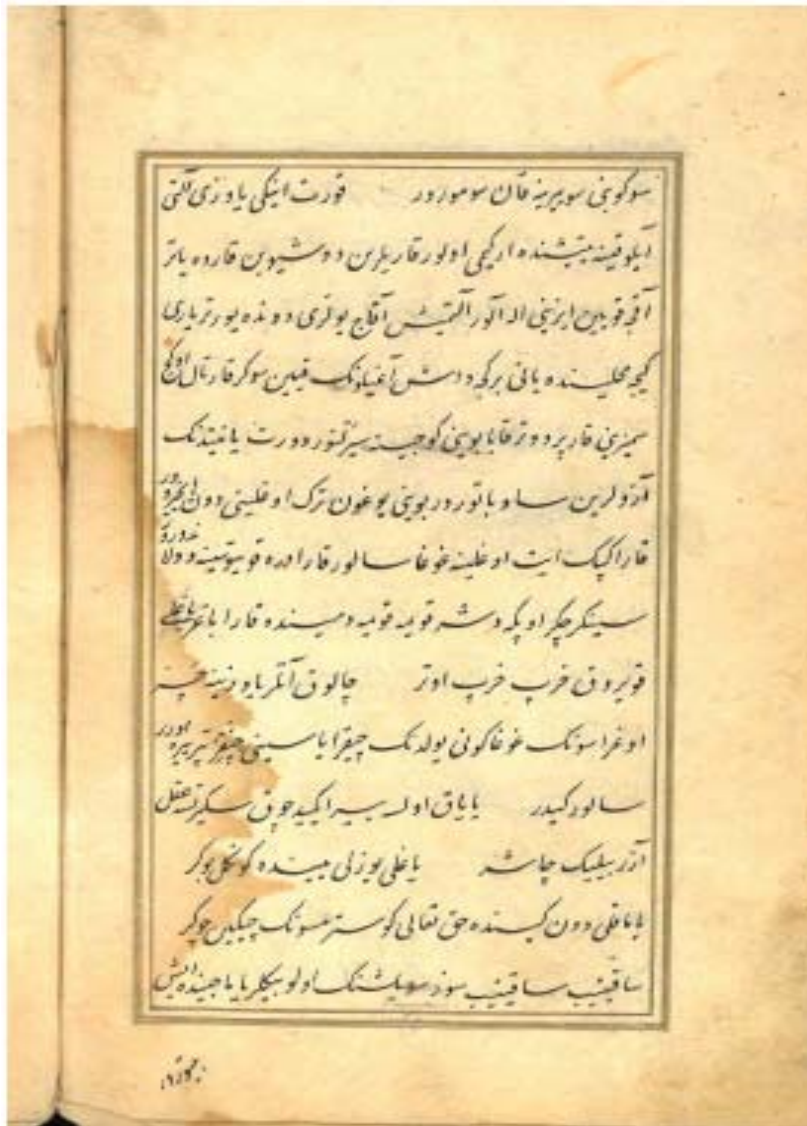
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 9a

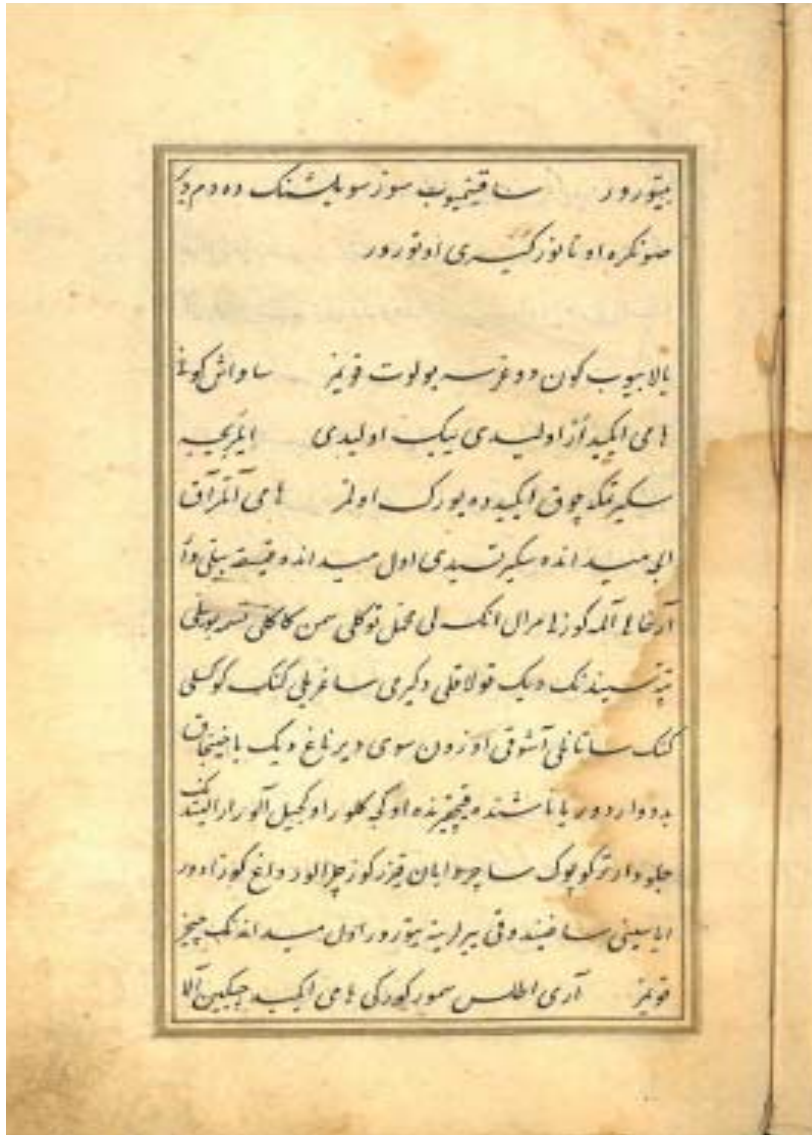
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 9b

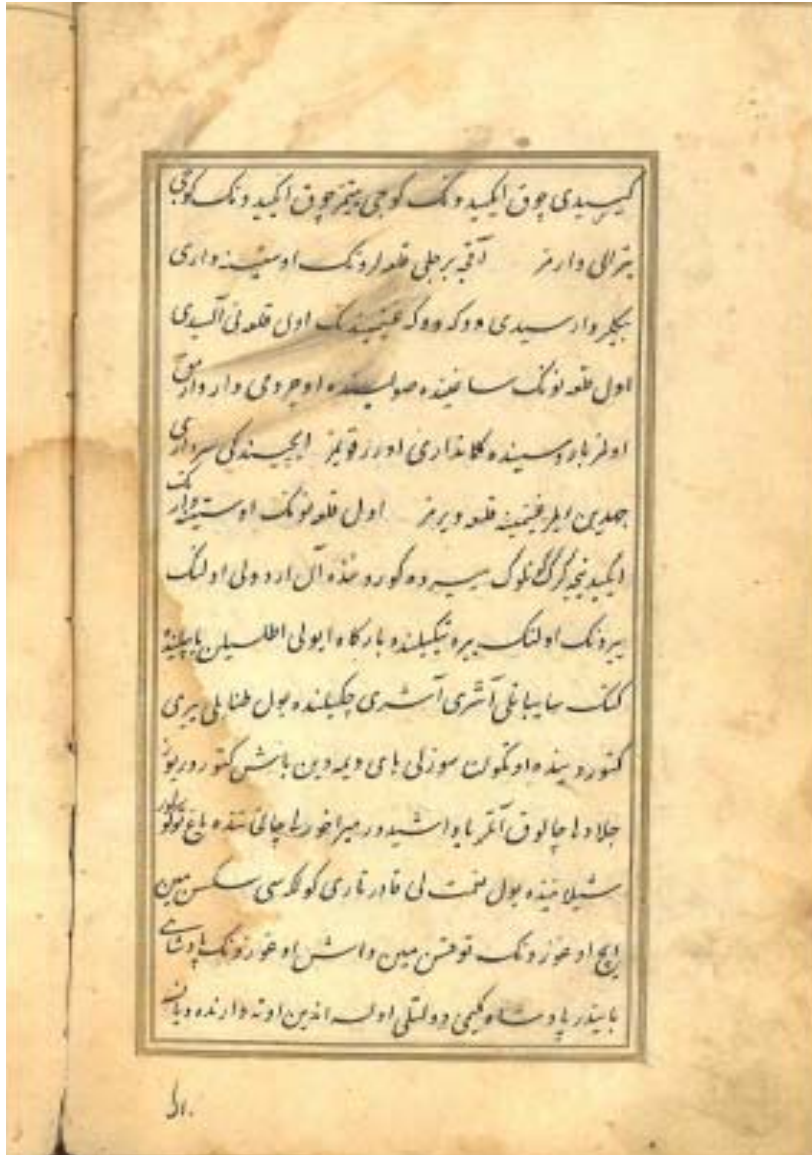
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vəraq 10a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 10b

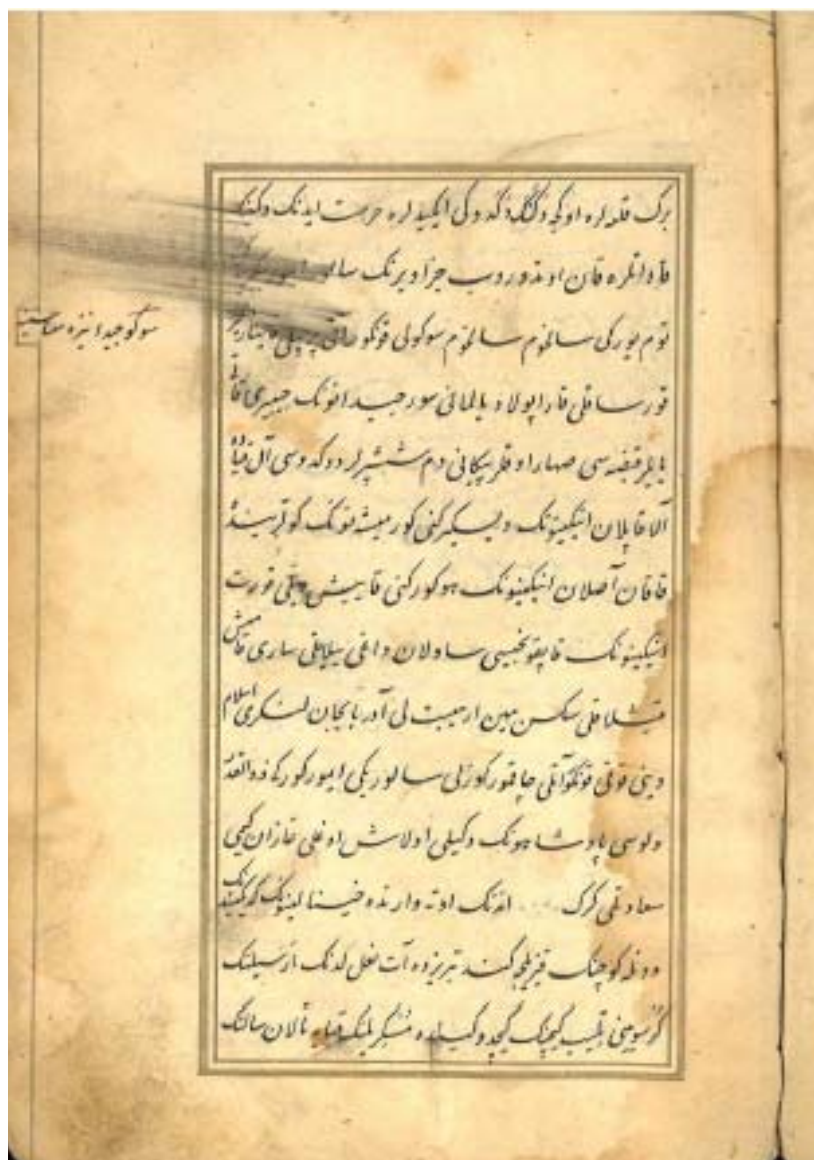

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 11a

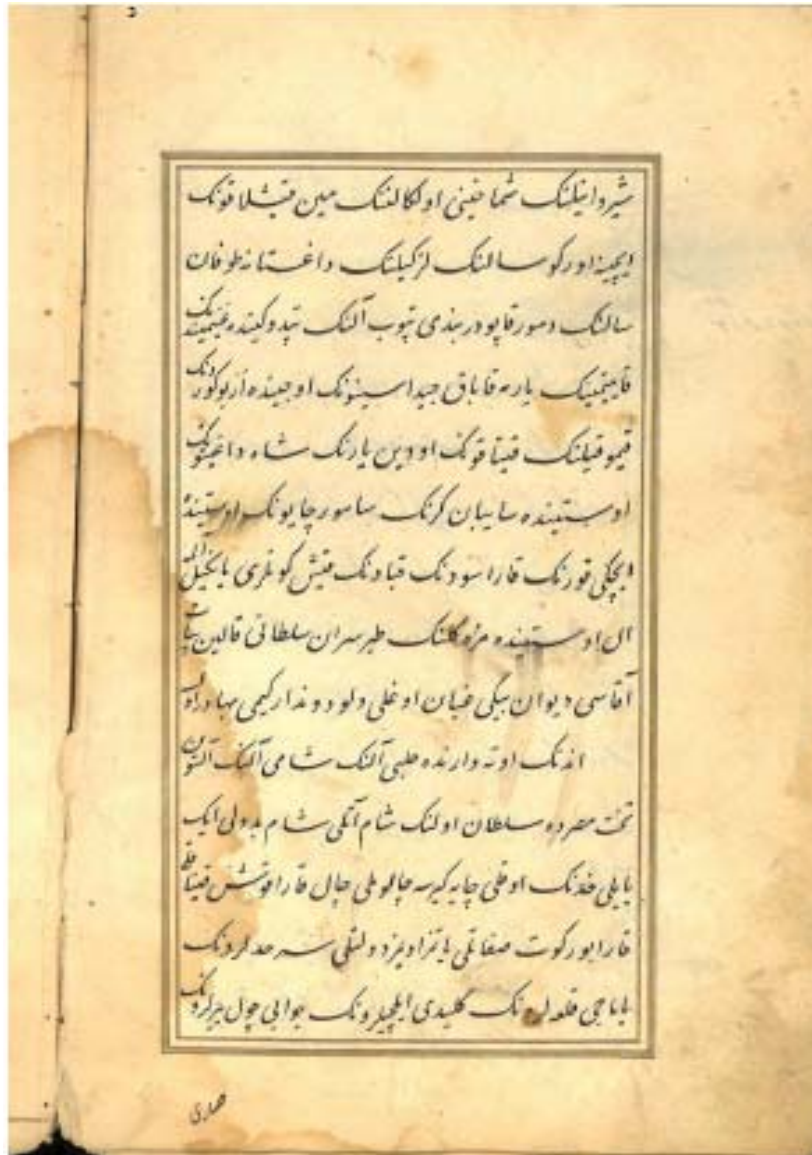

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 11b

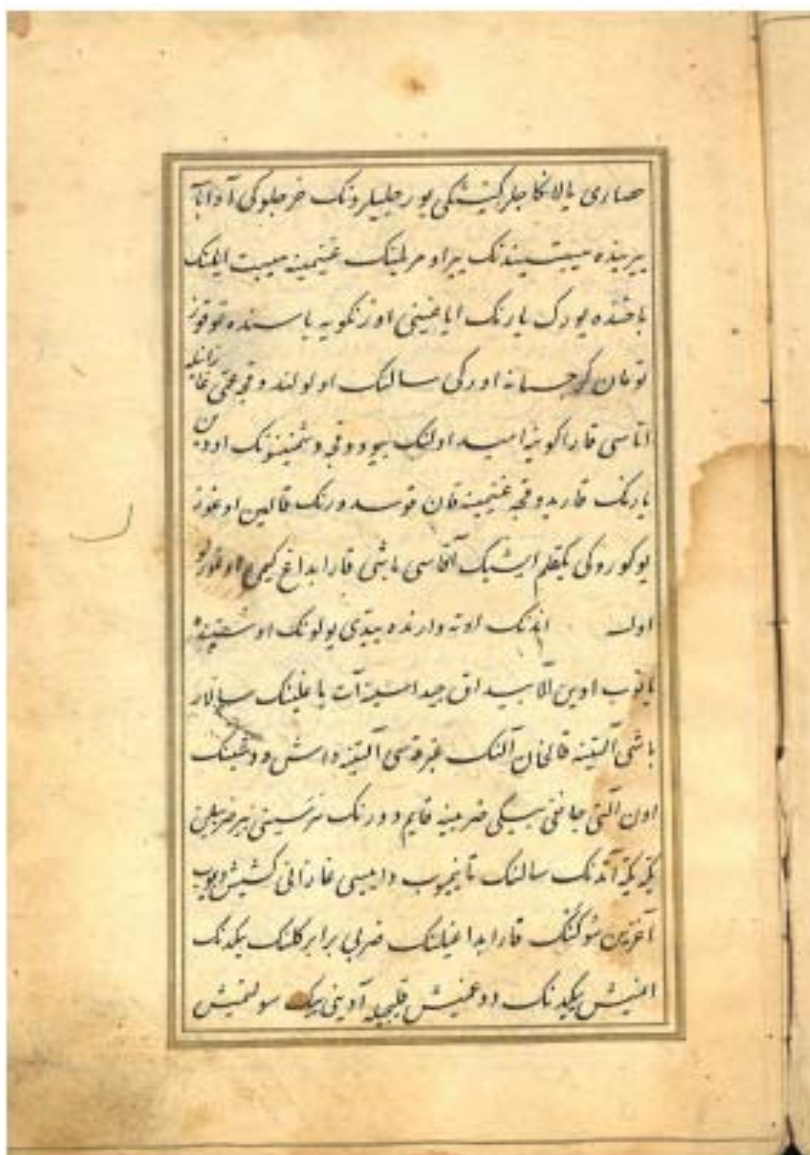

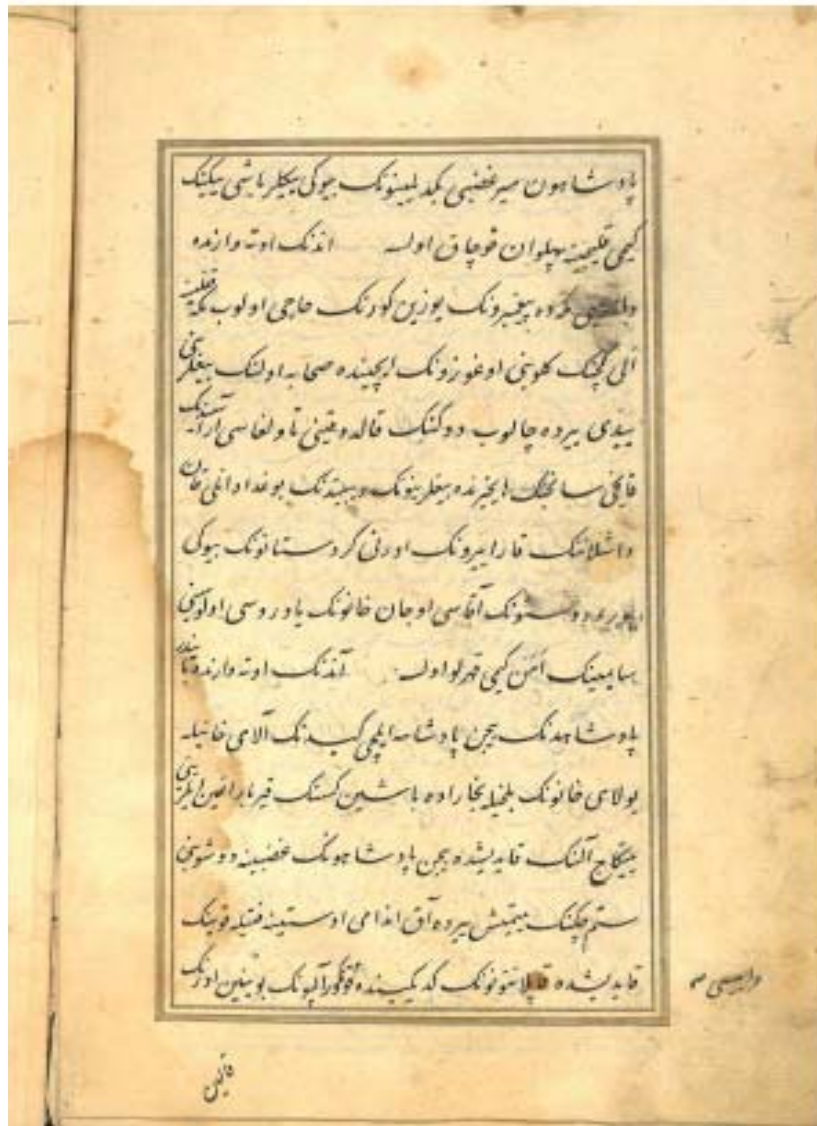
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 12a

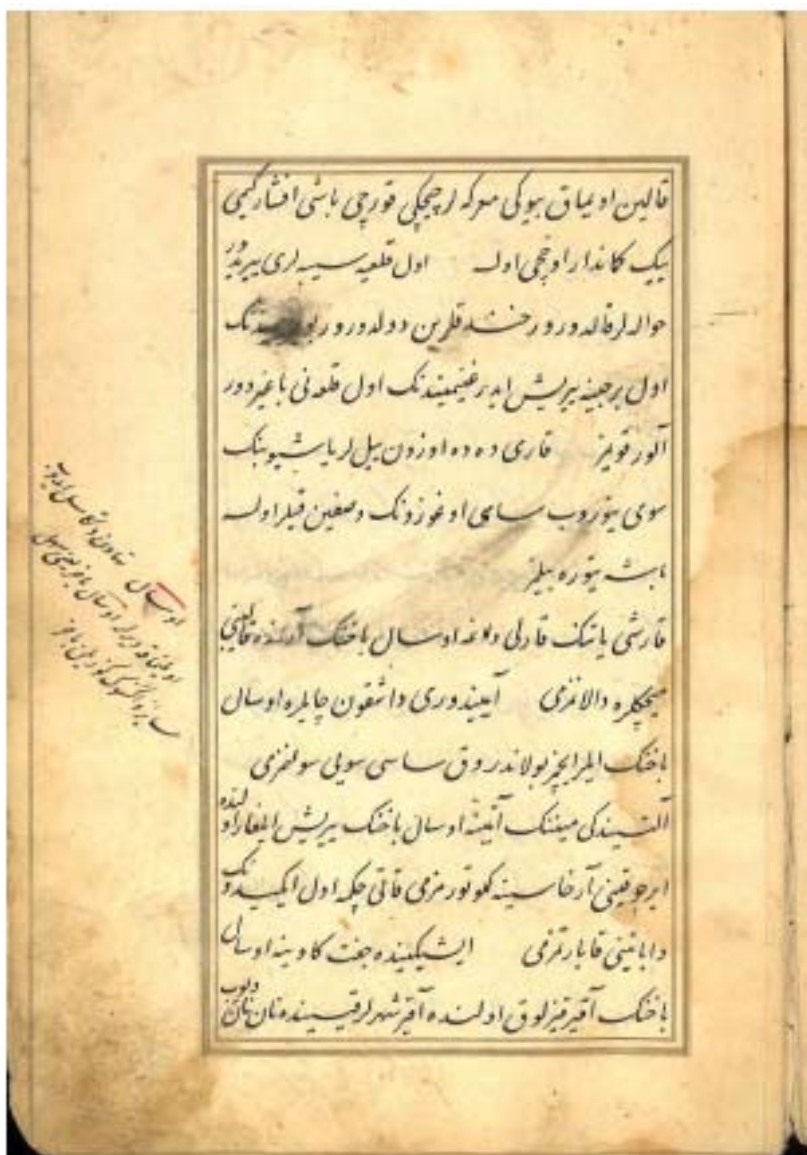
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 12b

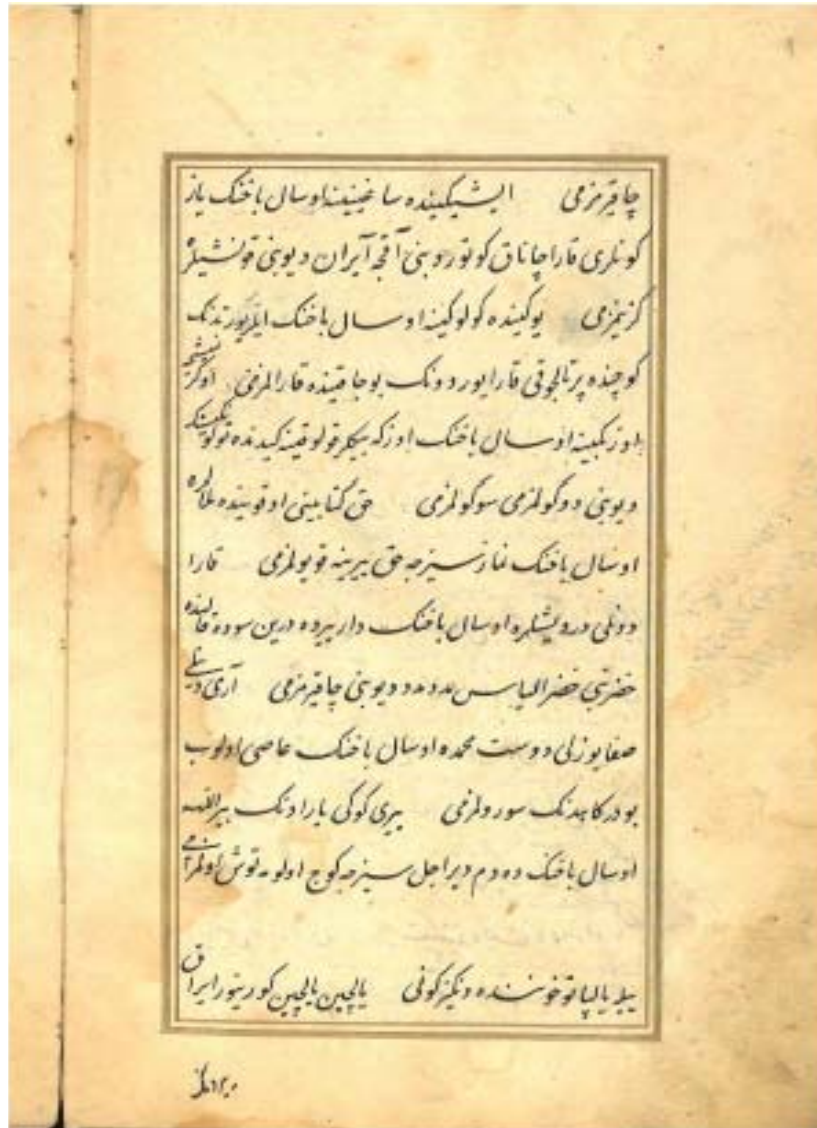
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vəraq 13a

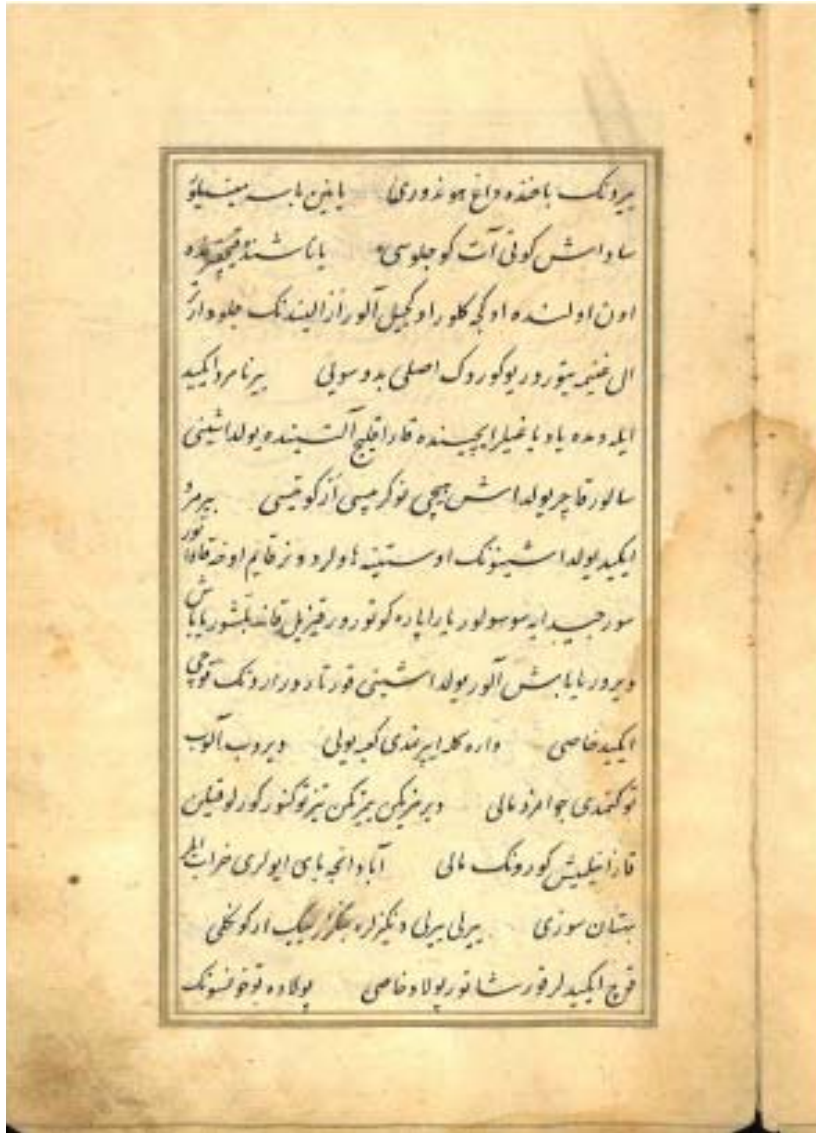
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 13b

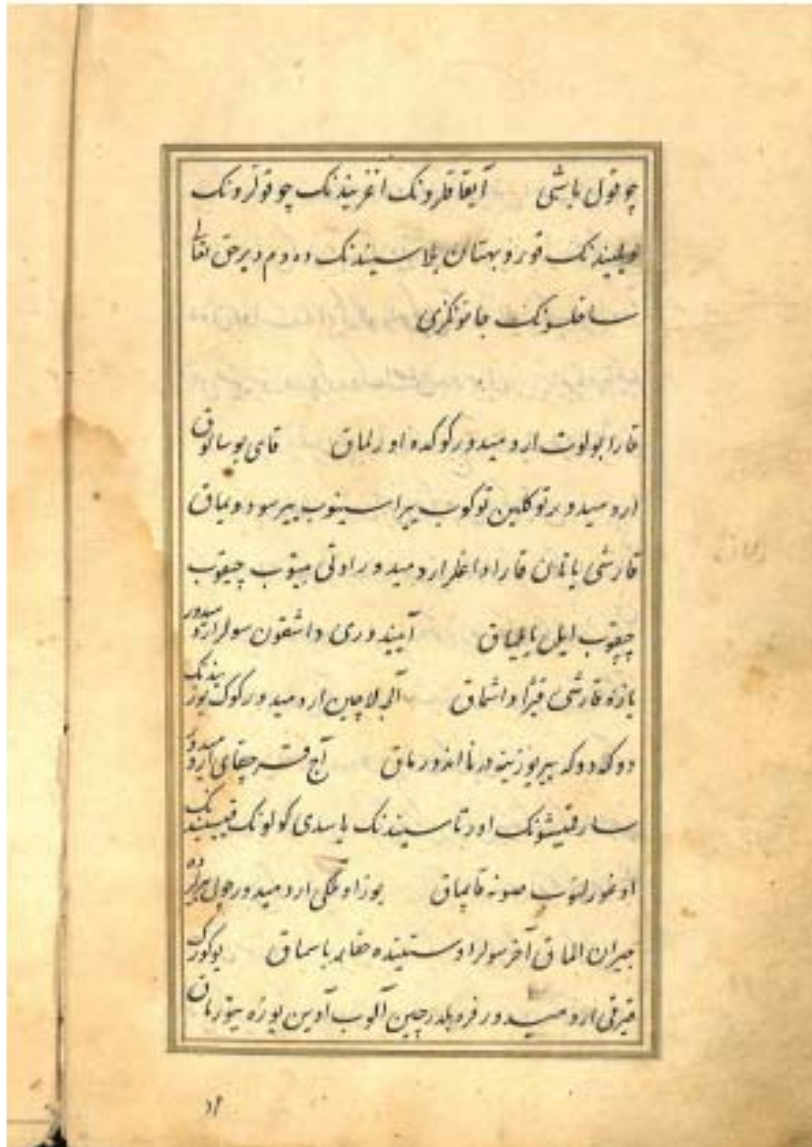
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 14a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 14b

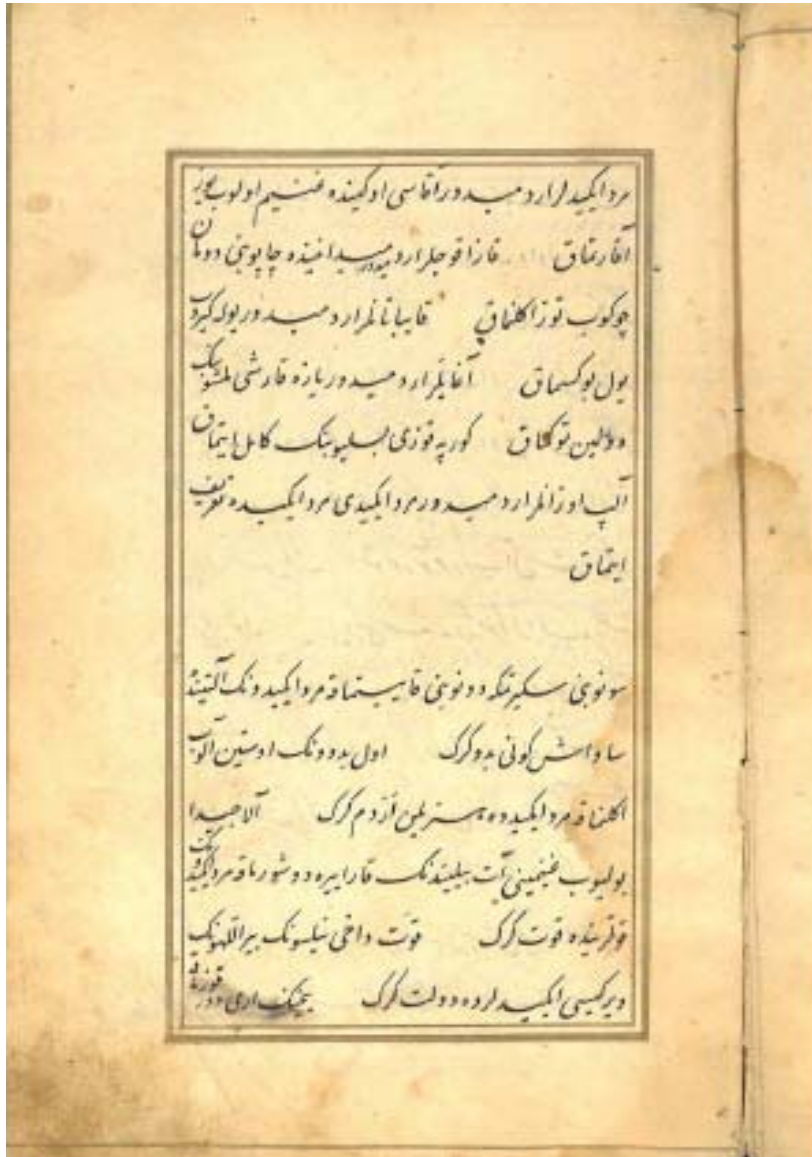

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 15a

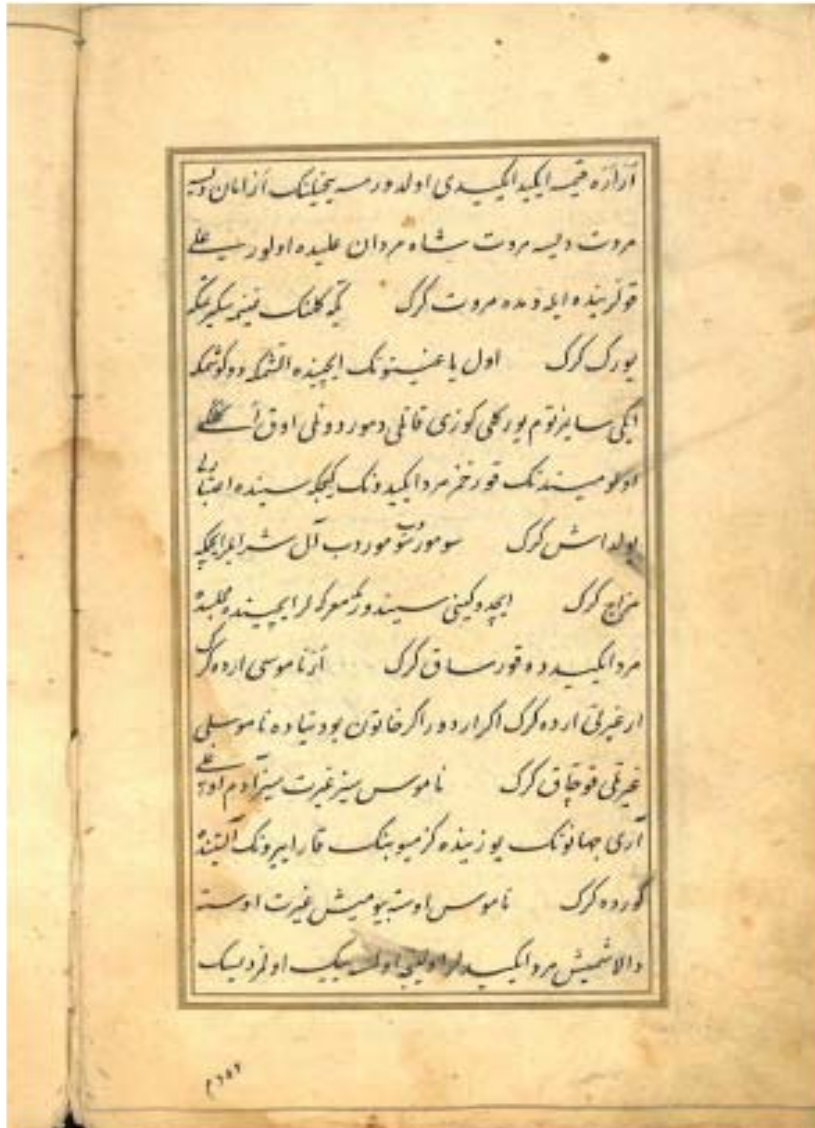

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 15b

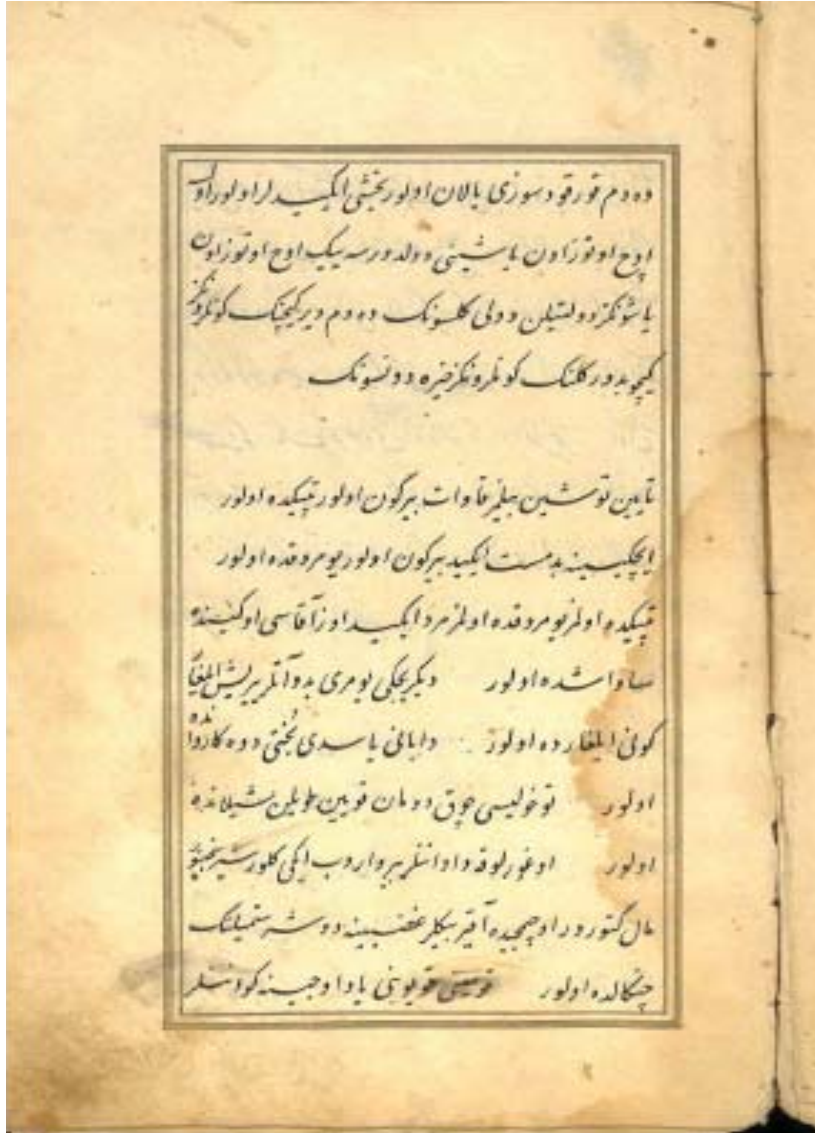

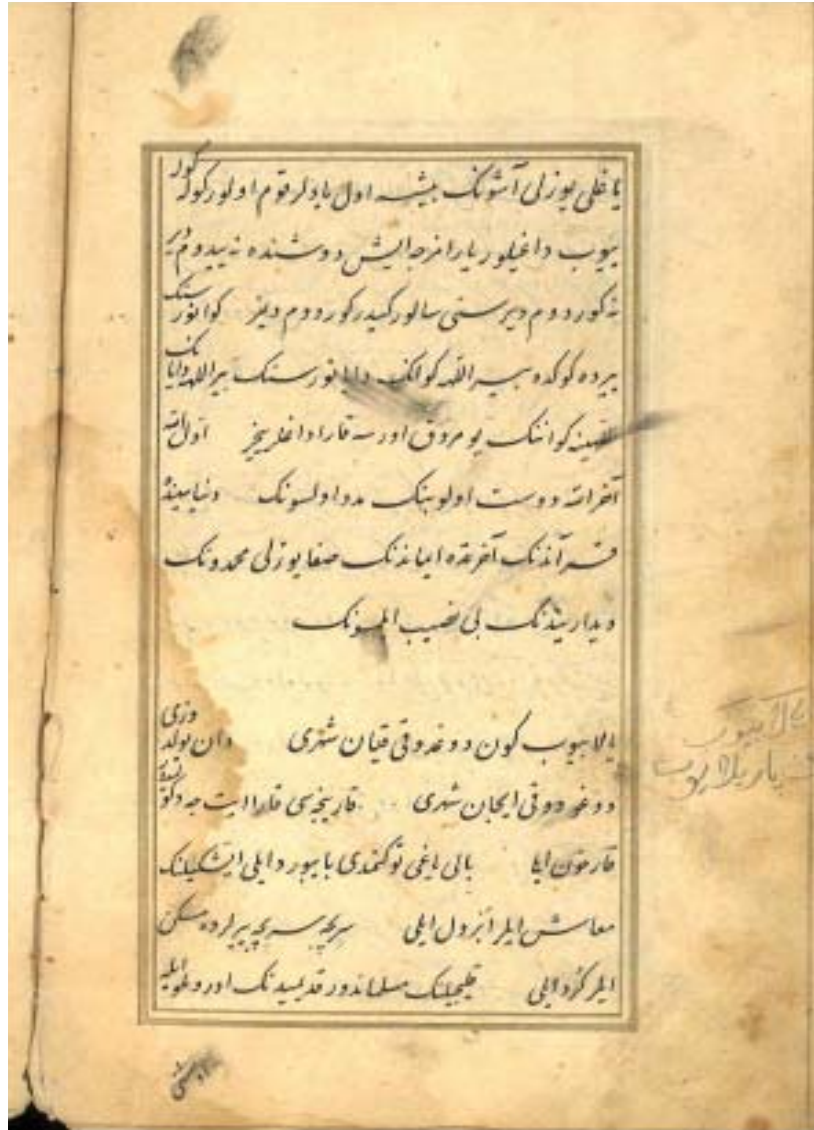

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 16a

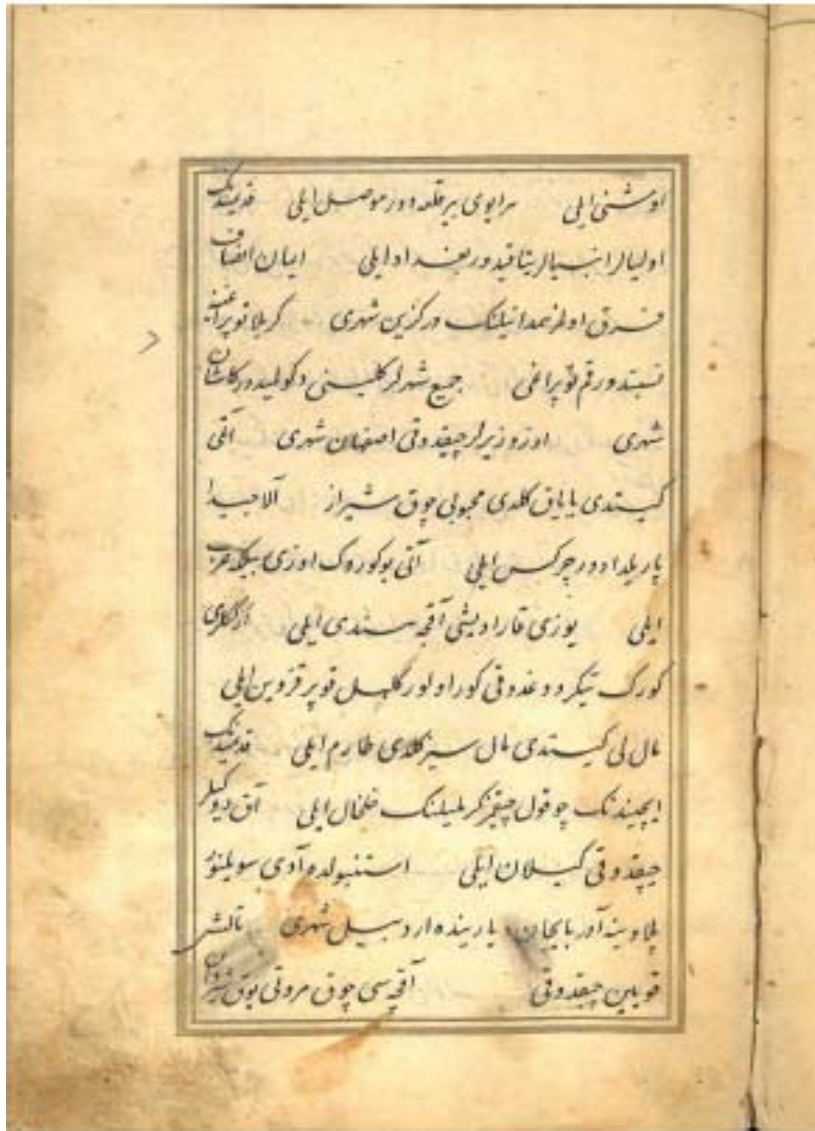

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 16b

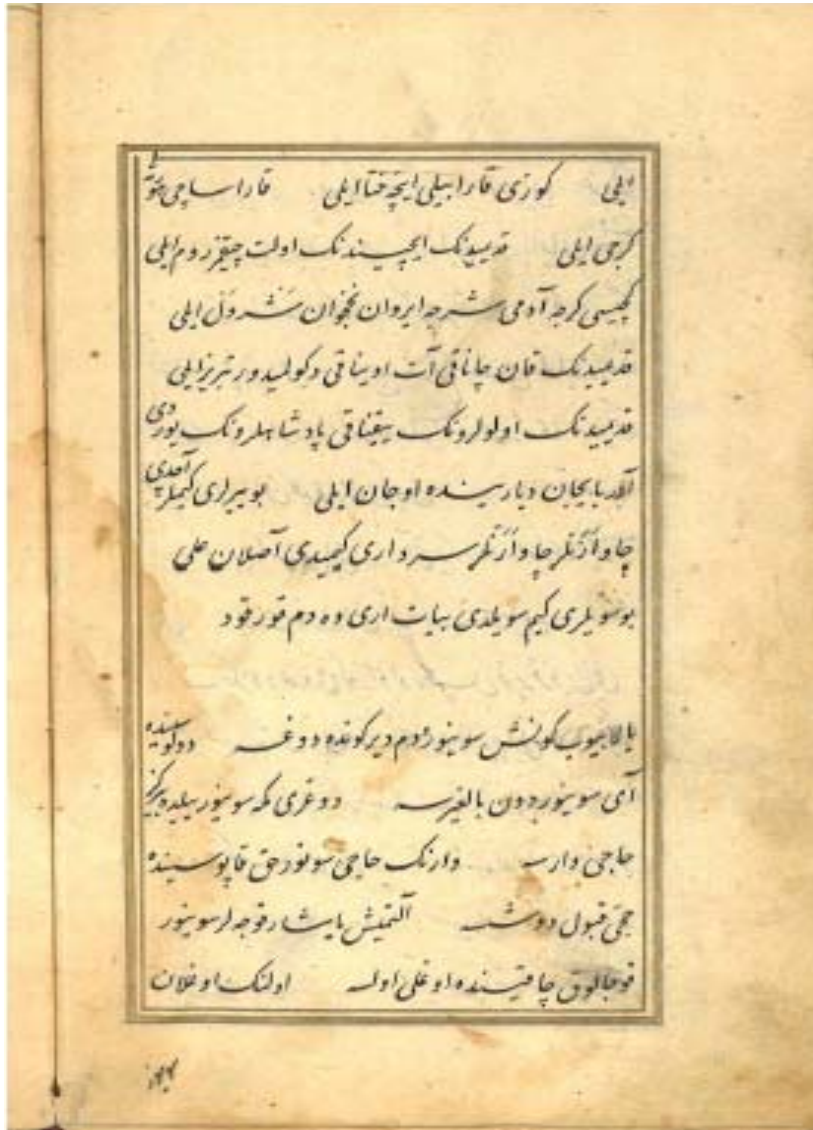

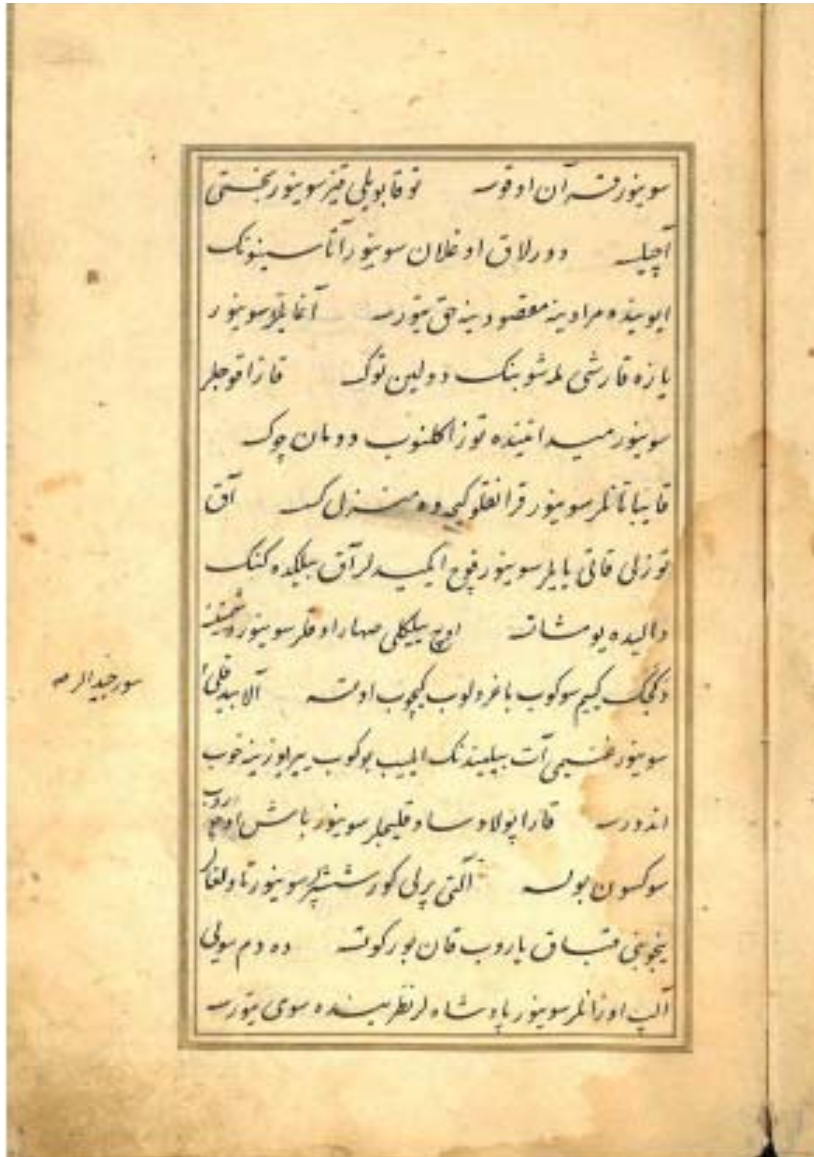
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 17b

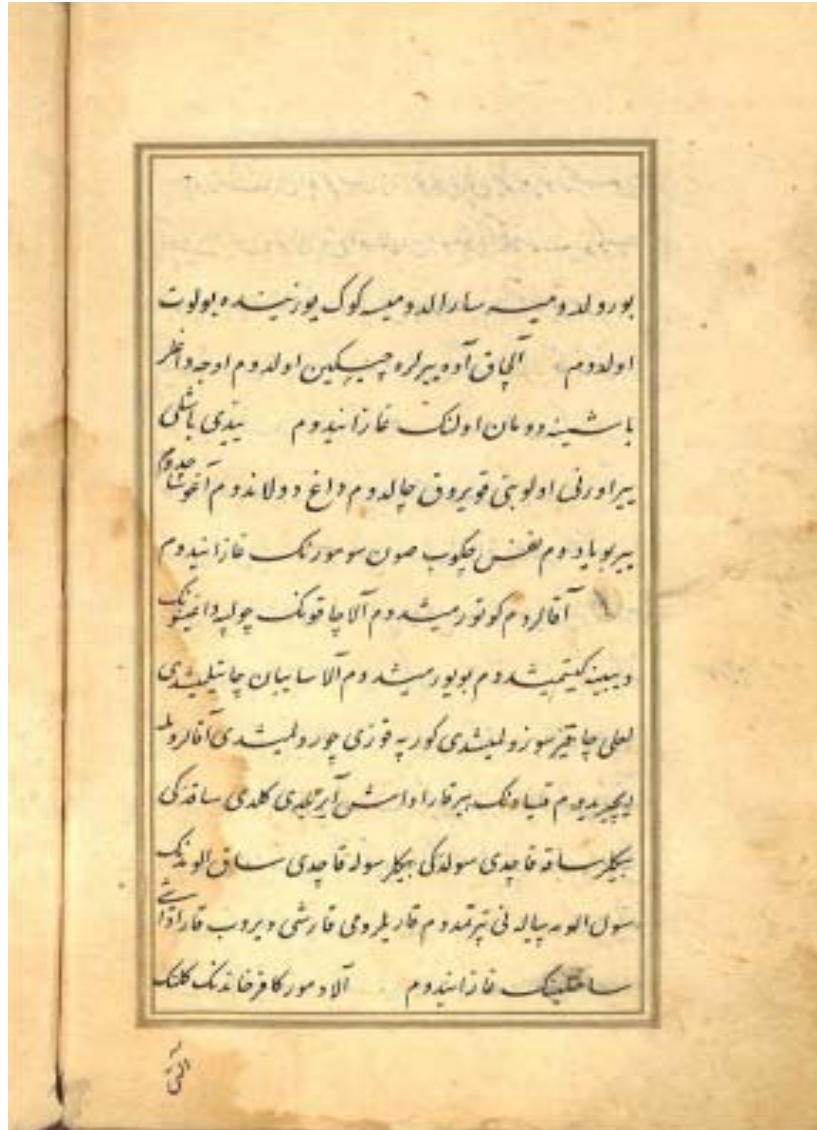
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 18a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 18b

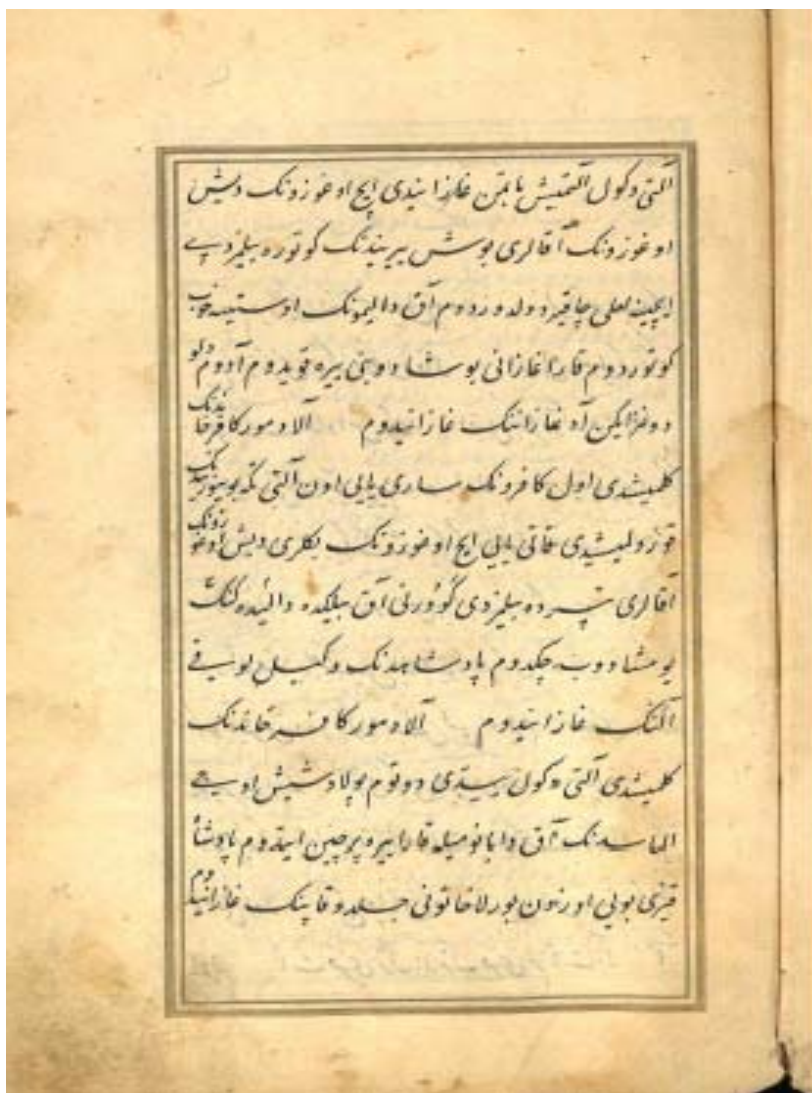

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 19a

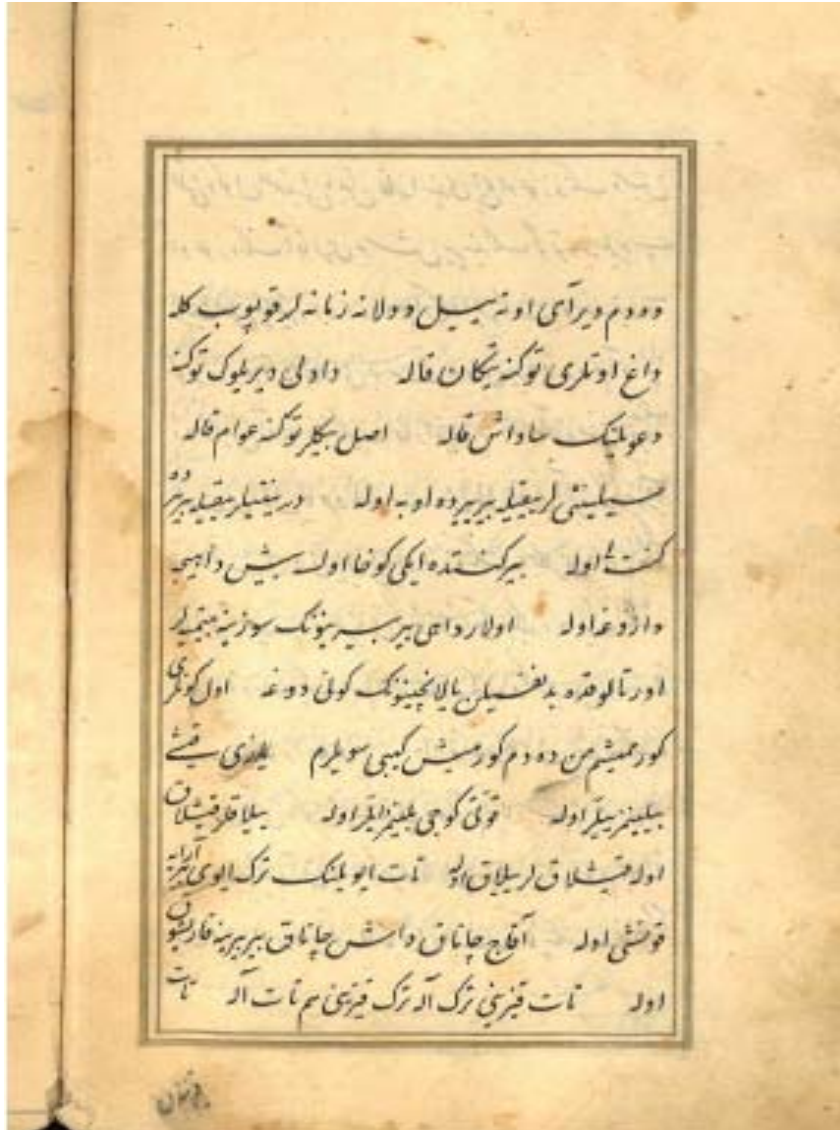

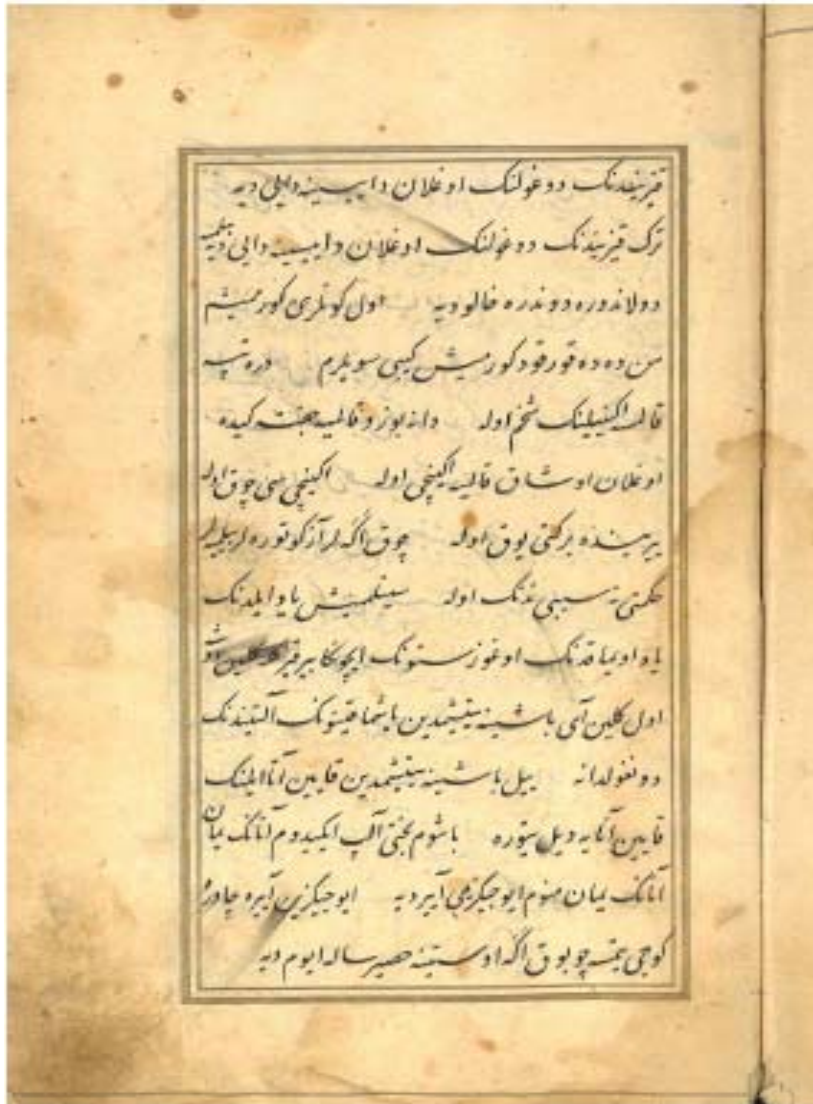
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 19b

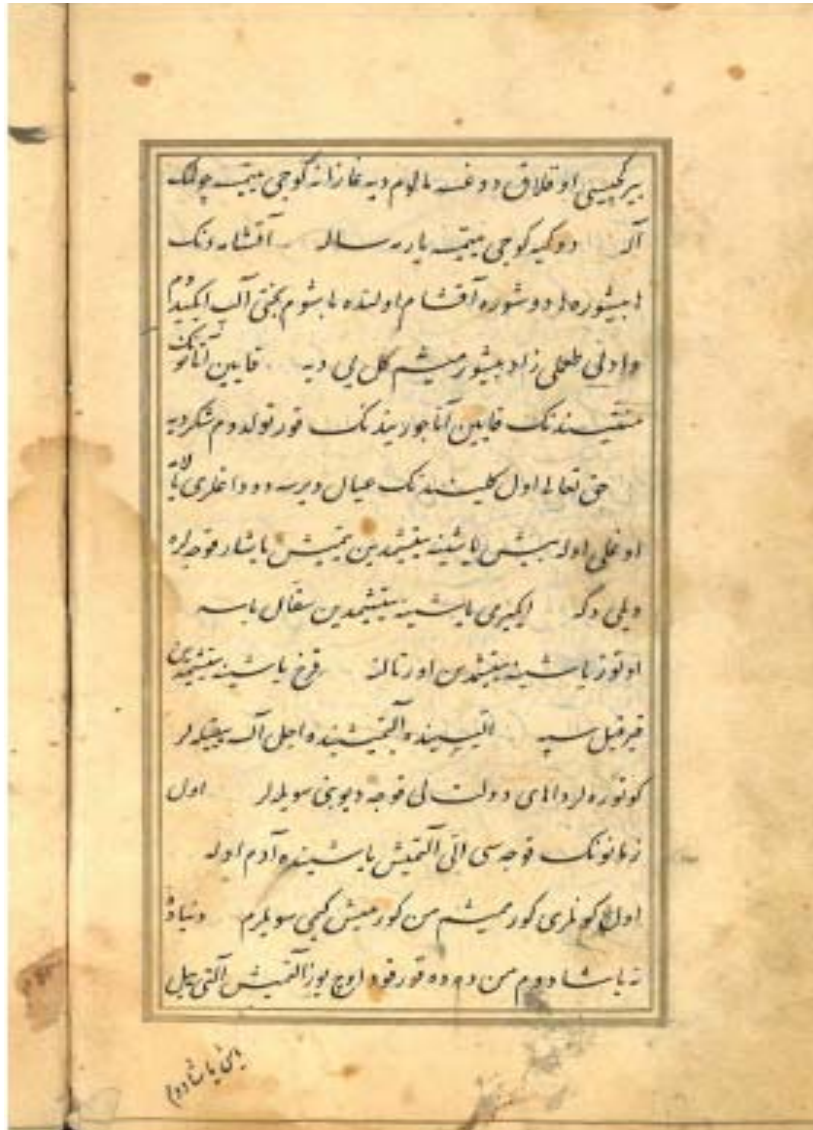

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 20a

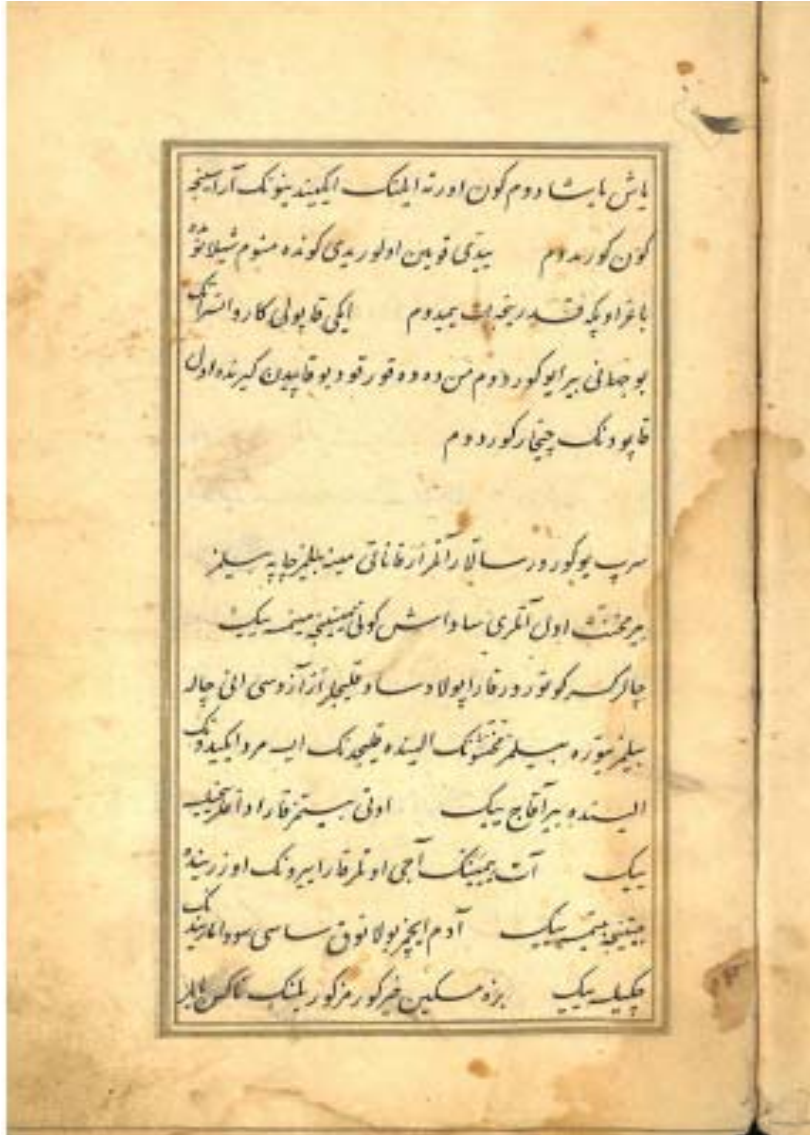

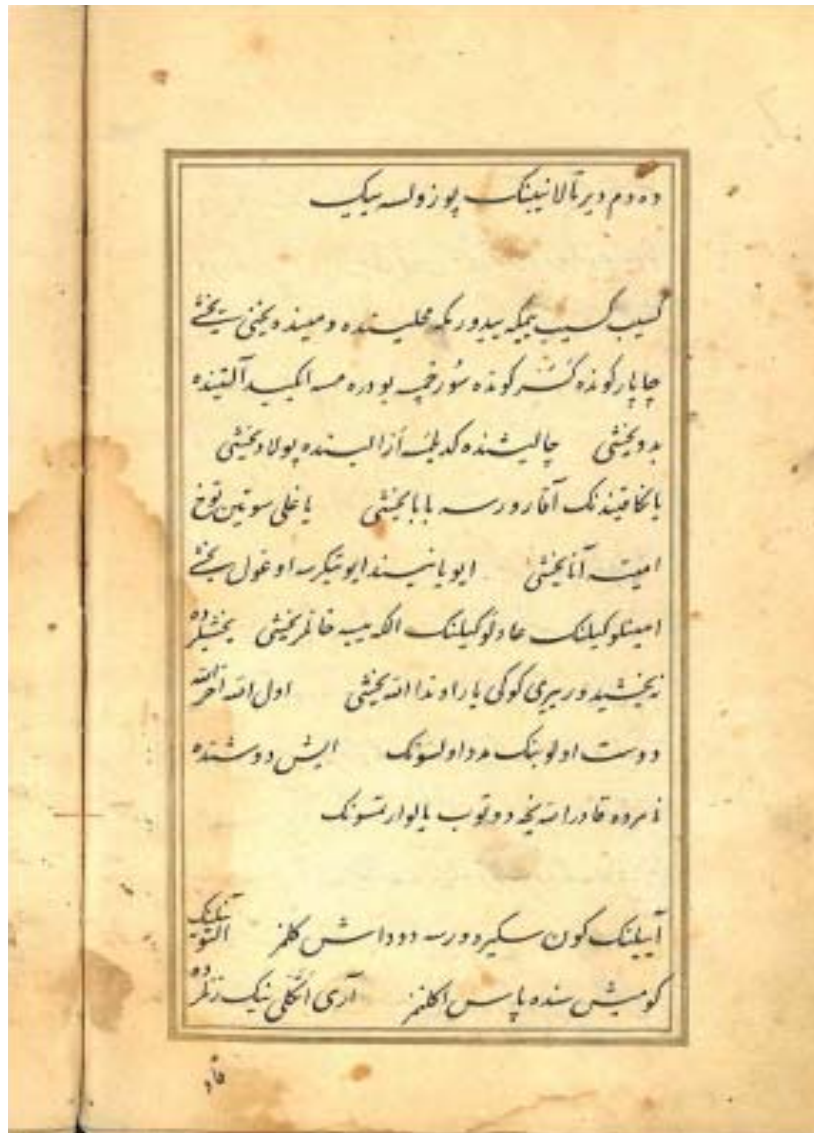
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 21a

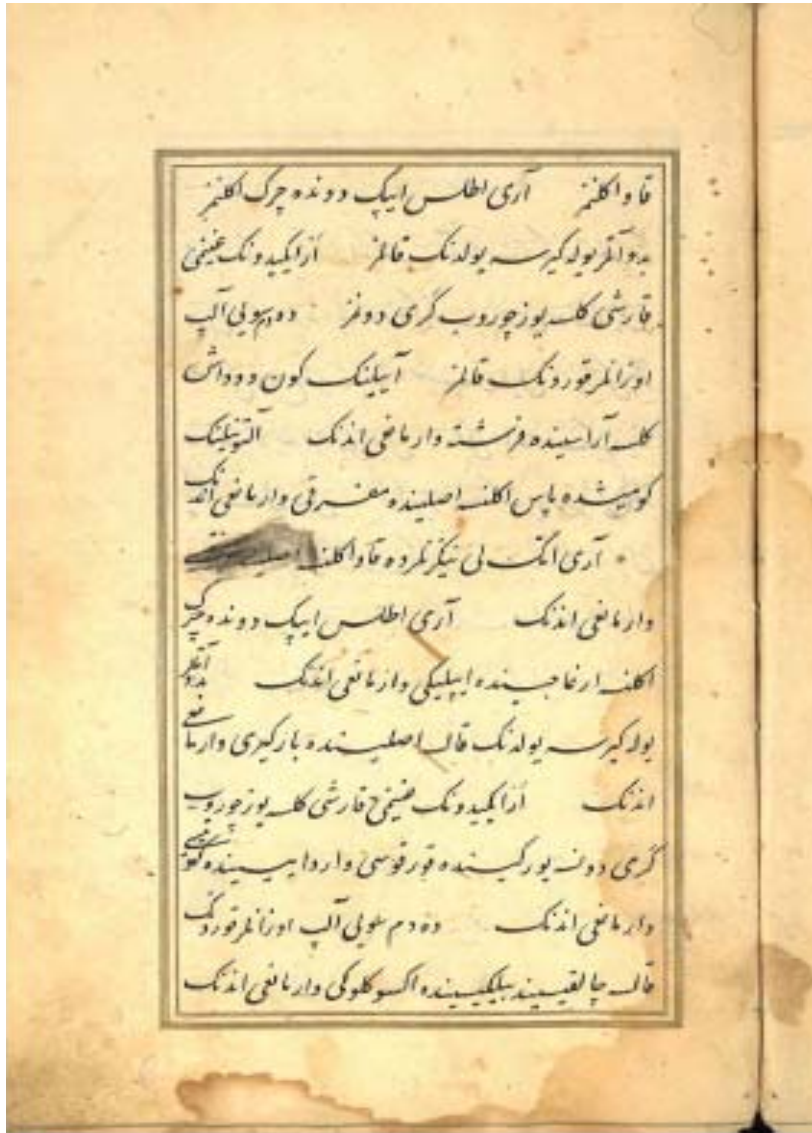
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 21b

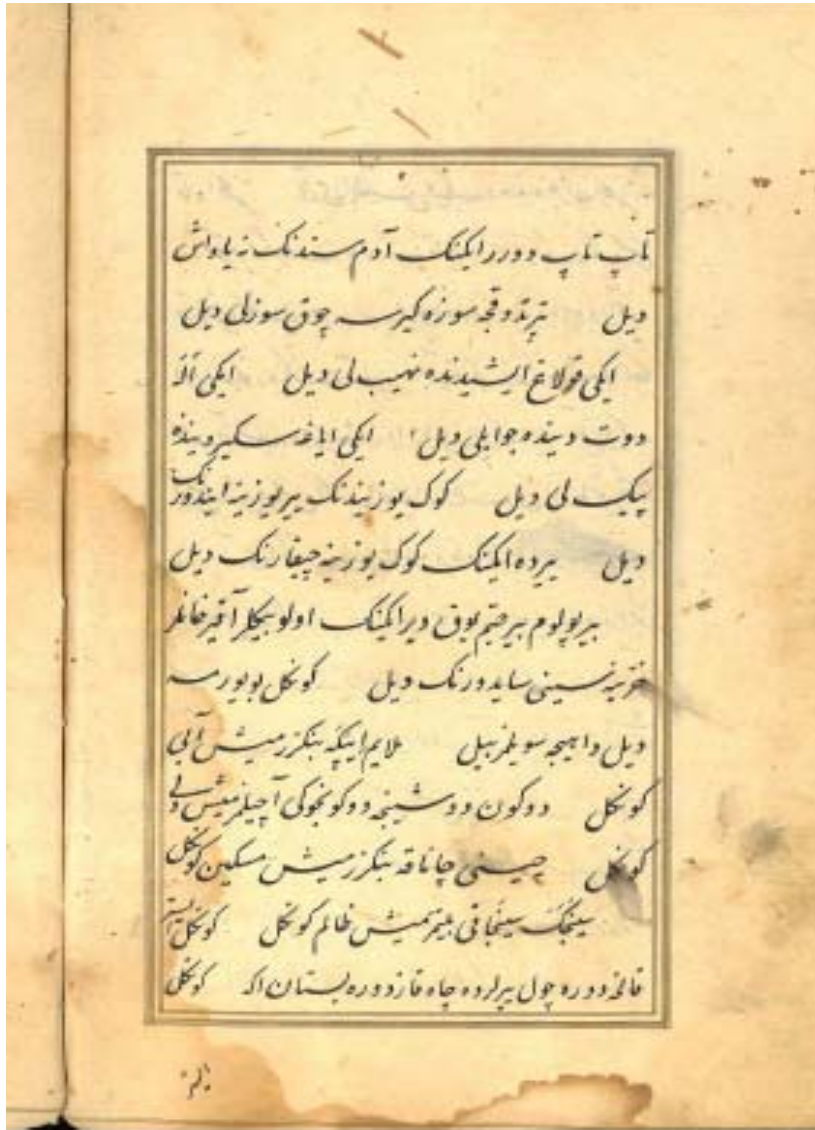
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 22a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 22b

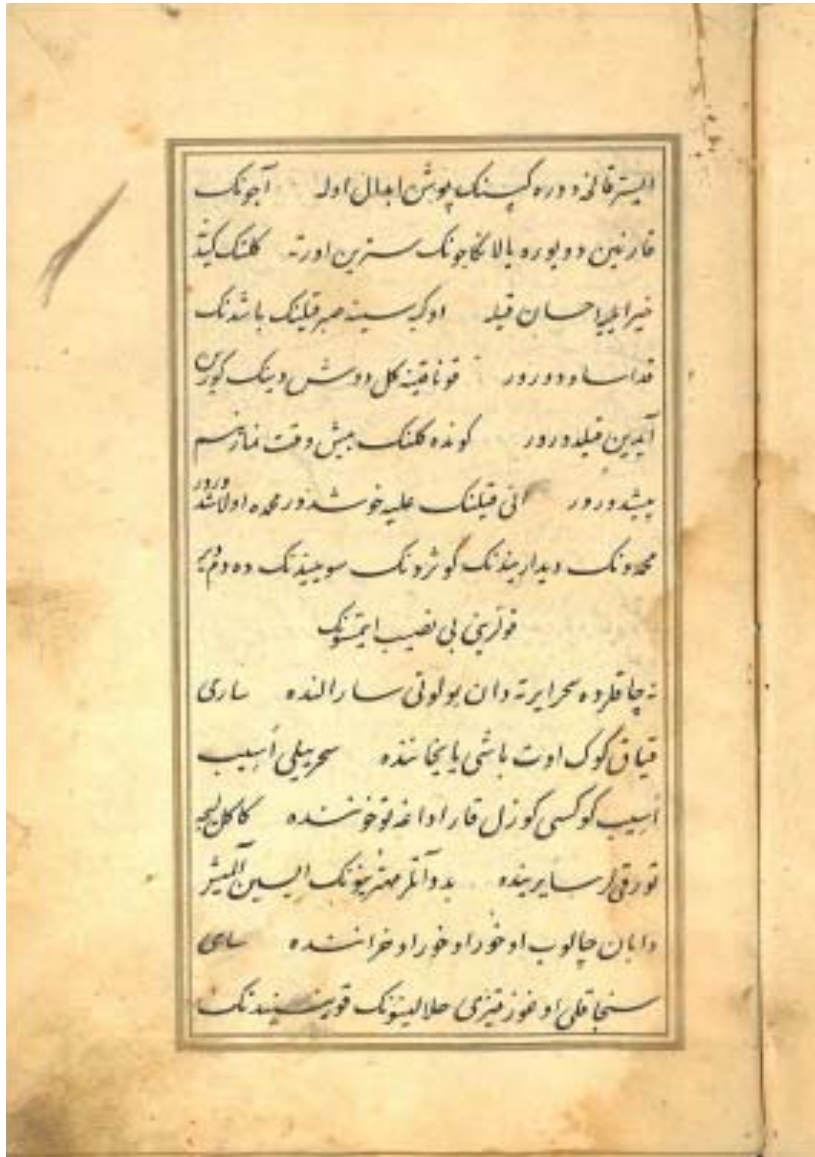

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 23a

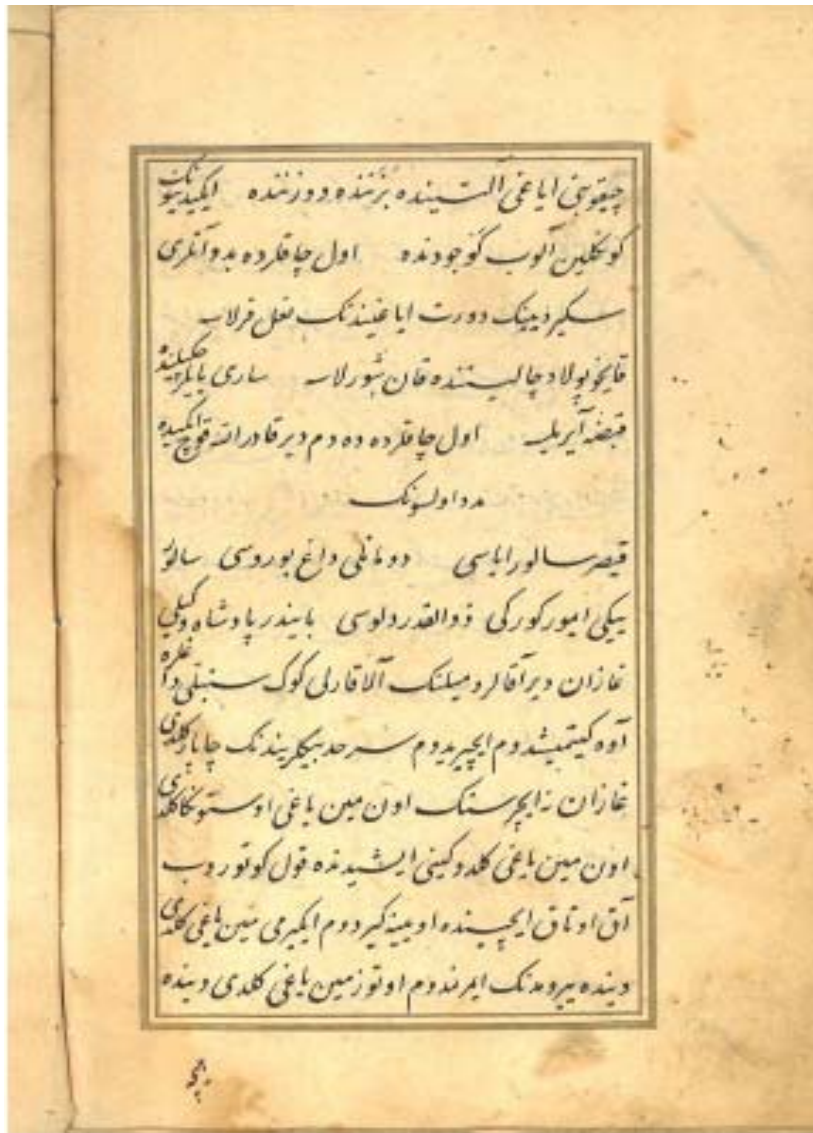

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 23b

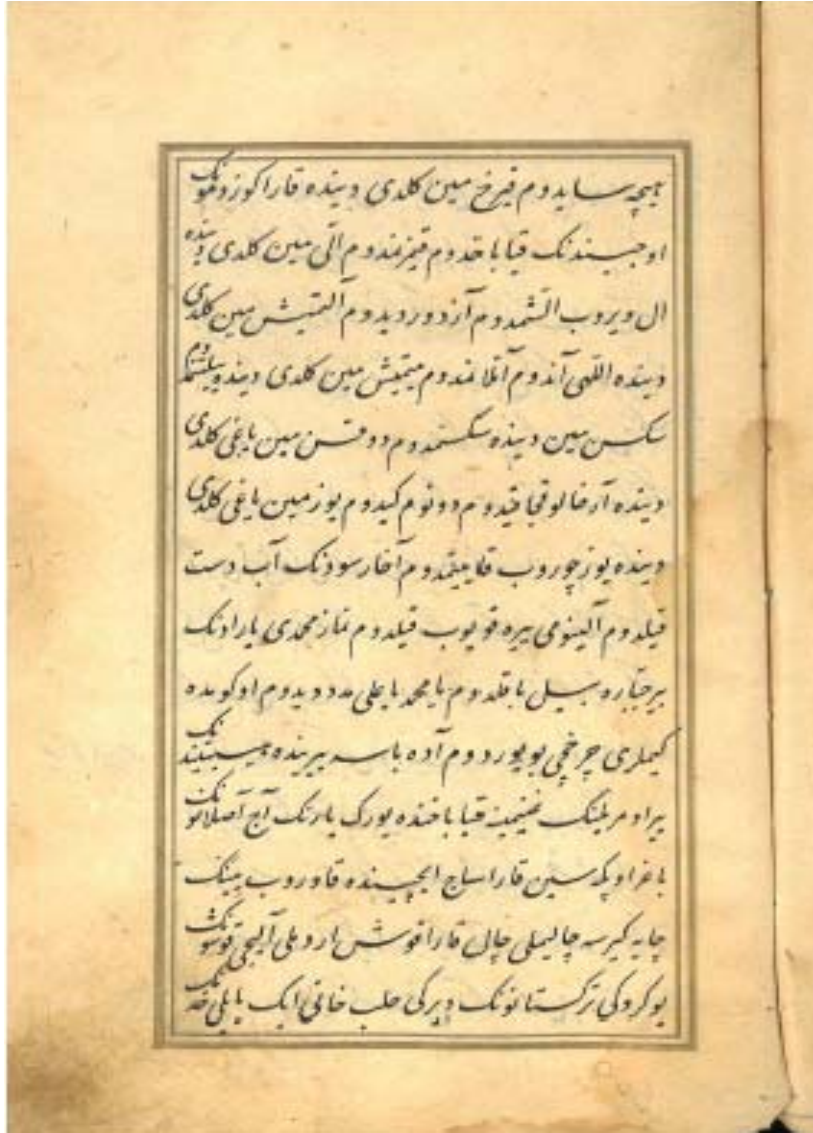

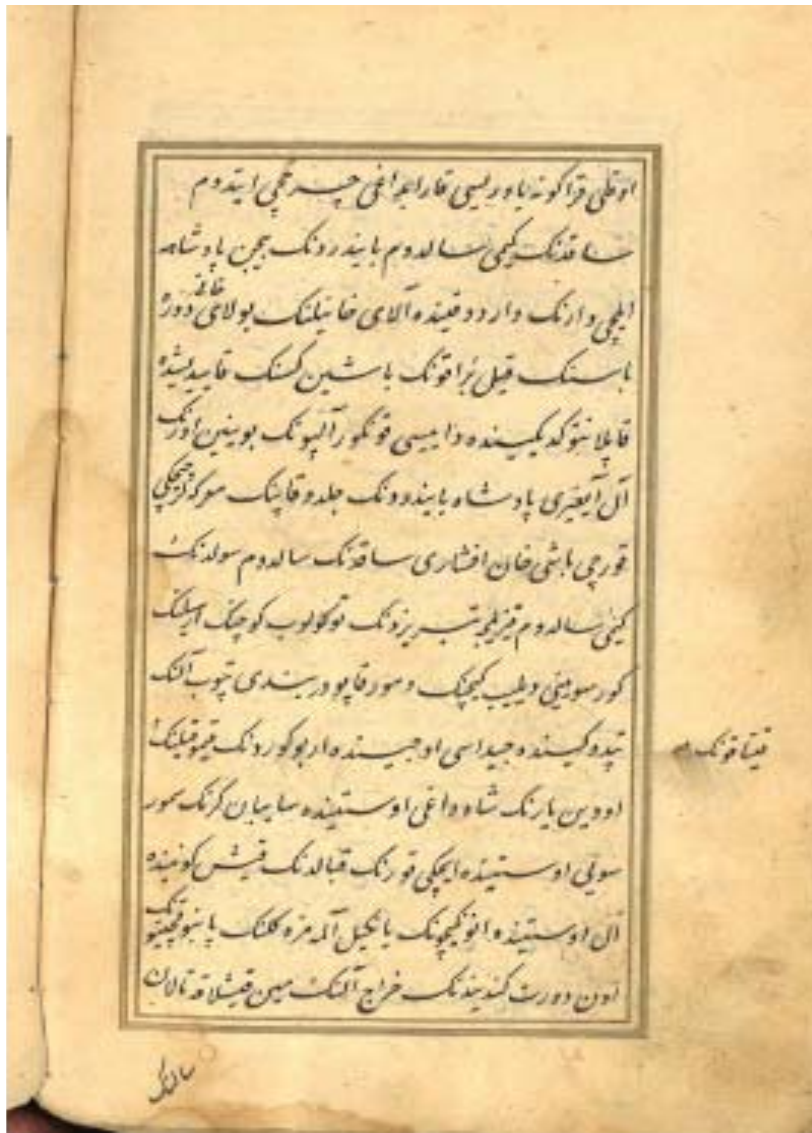
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 24a

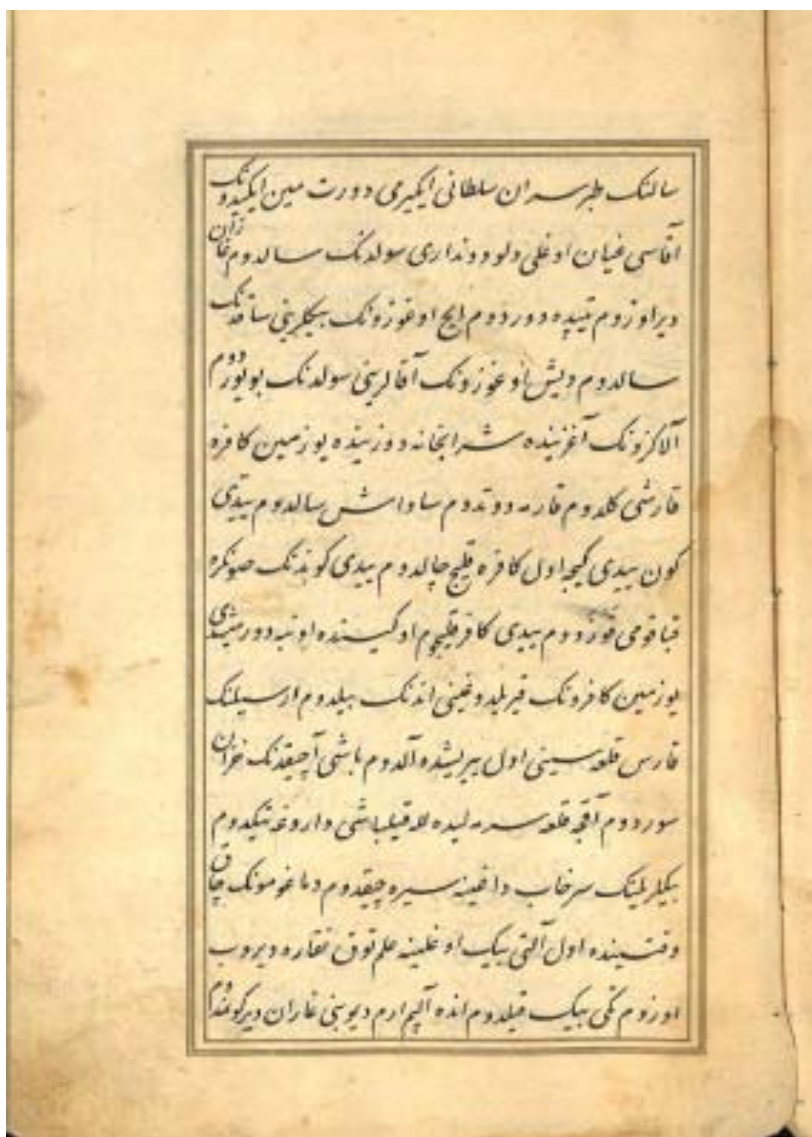
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 24b

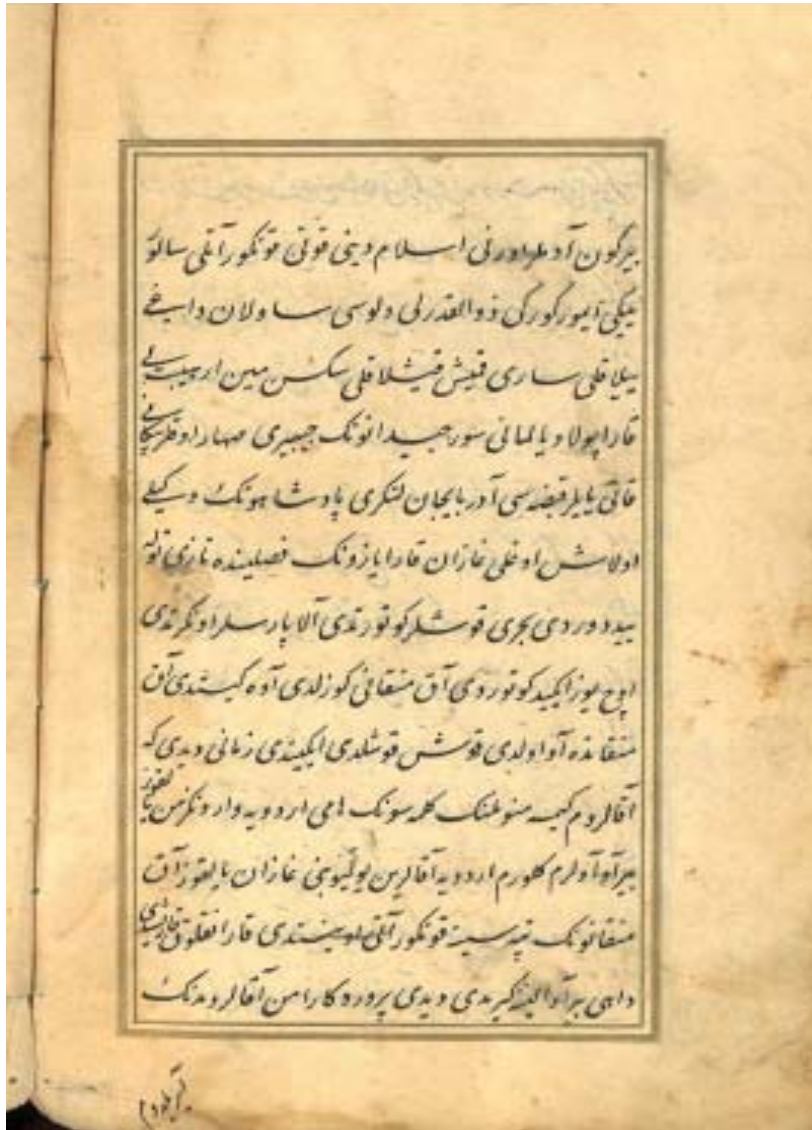
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 25a

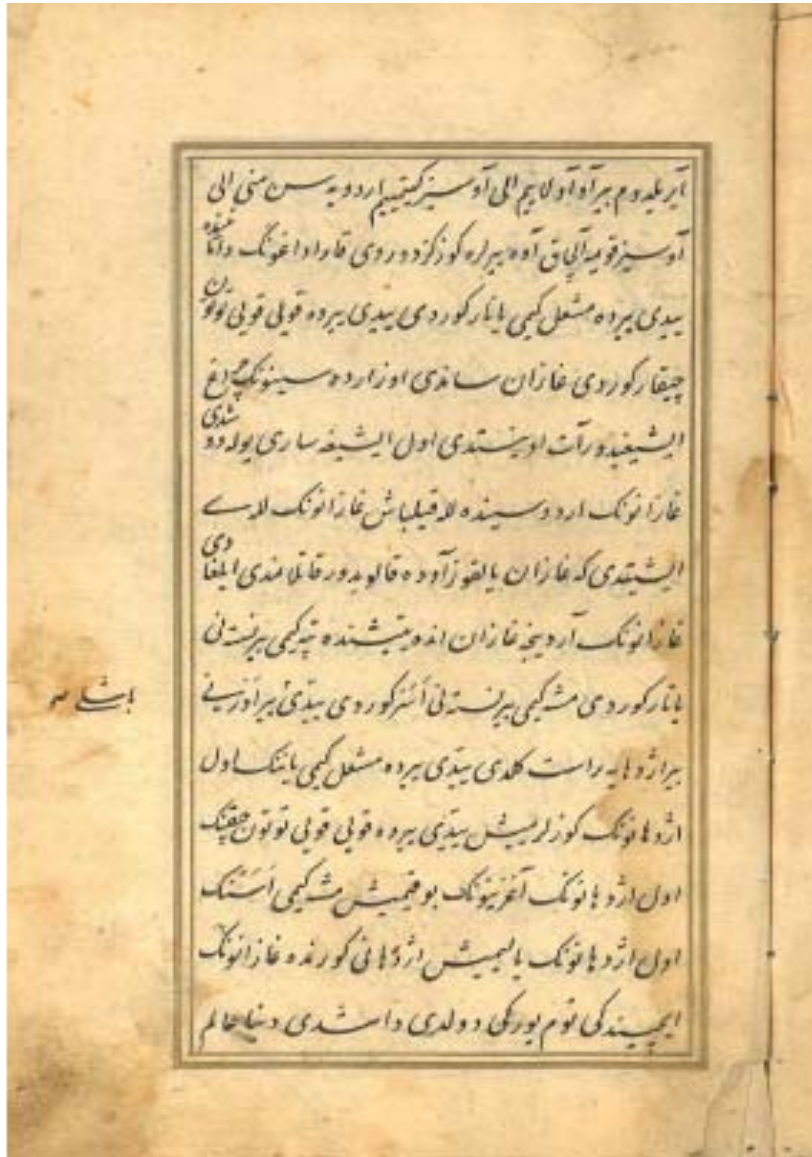
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 25b

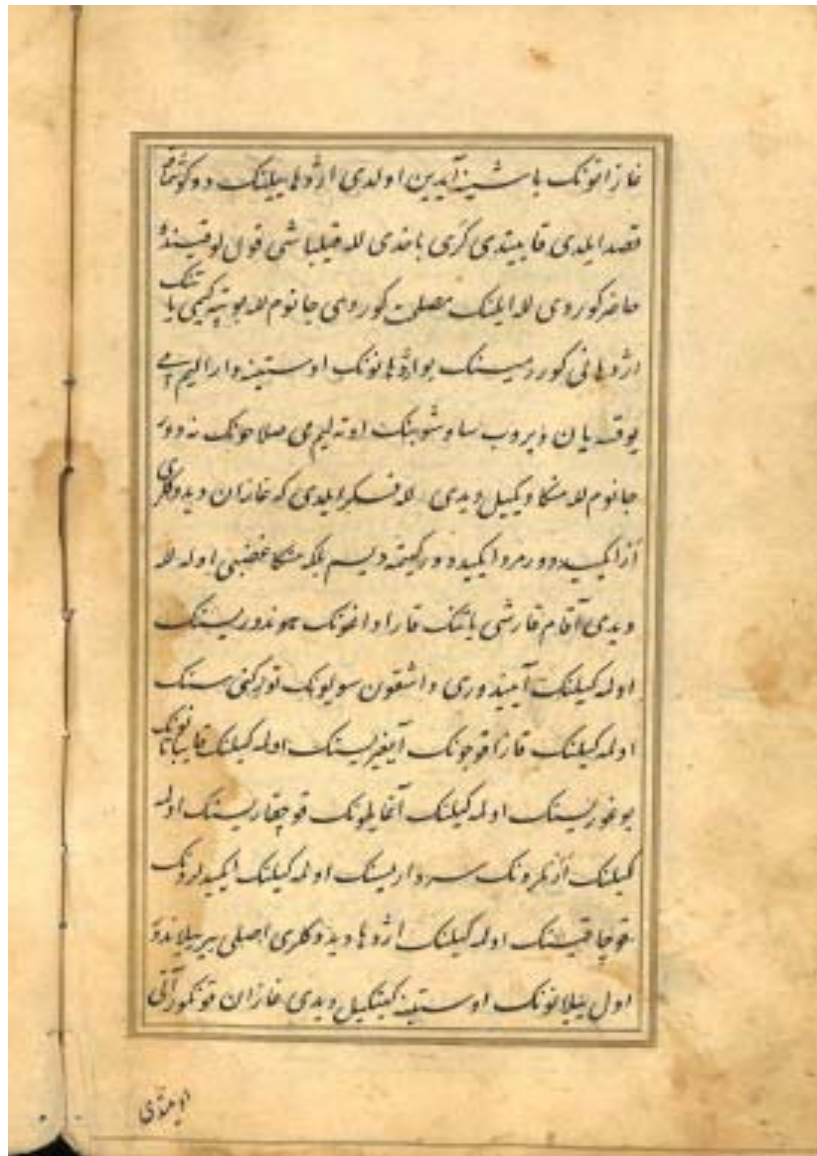
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 26a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 26b

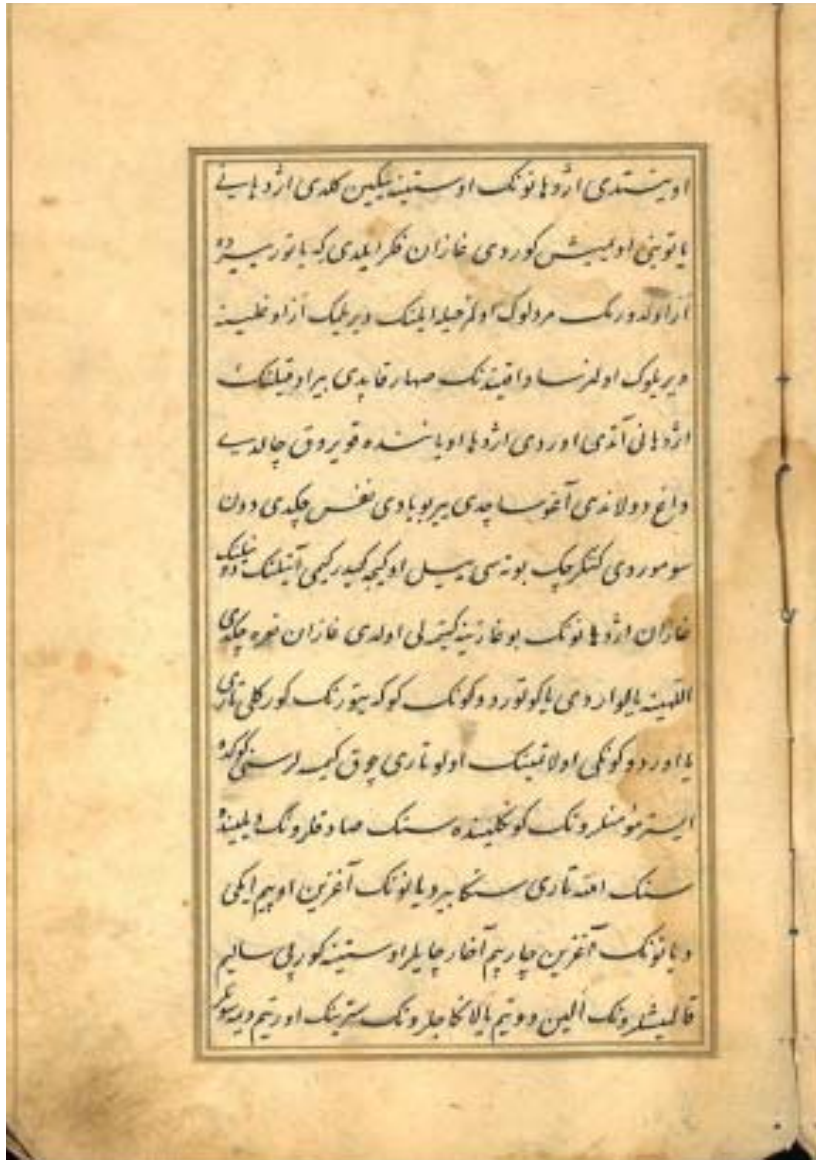

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 27a

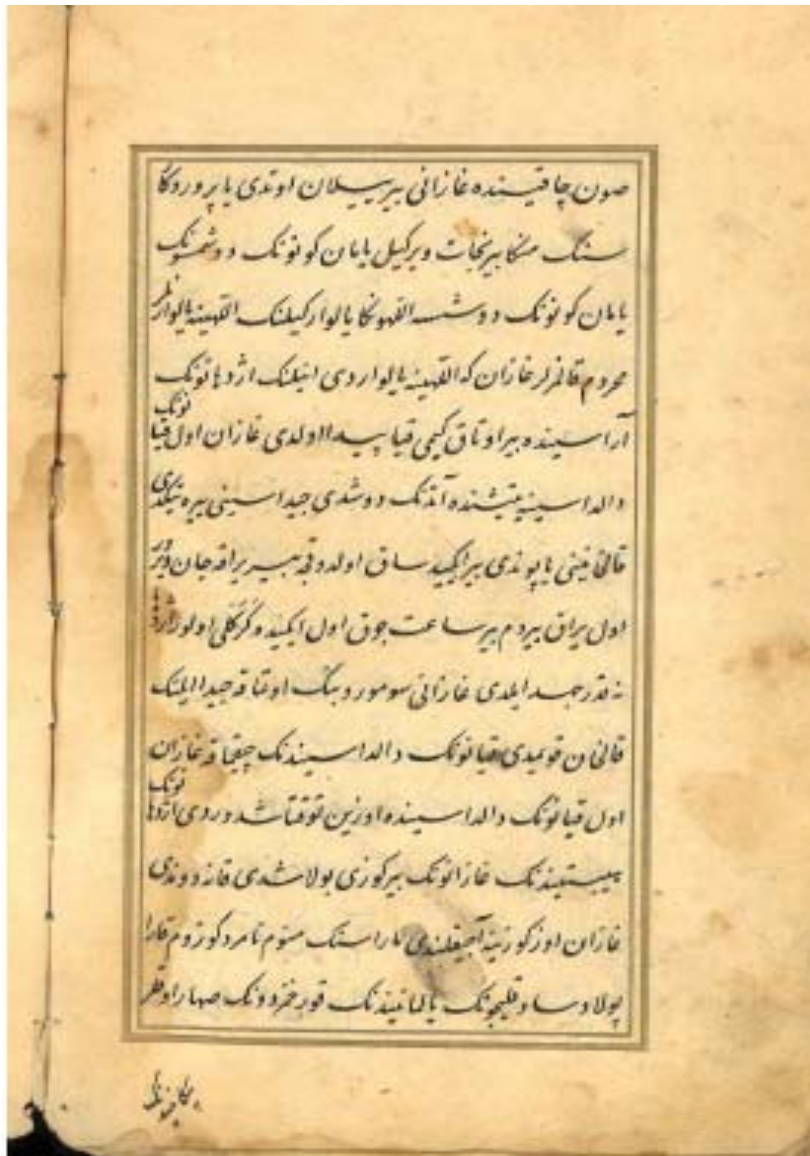

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 27b

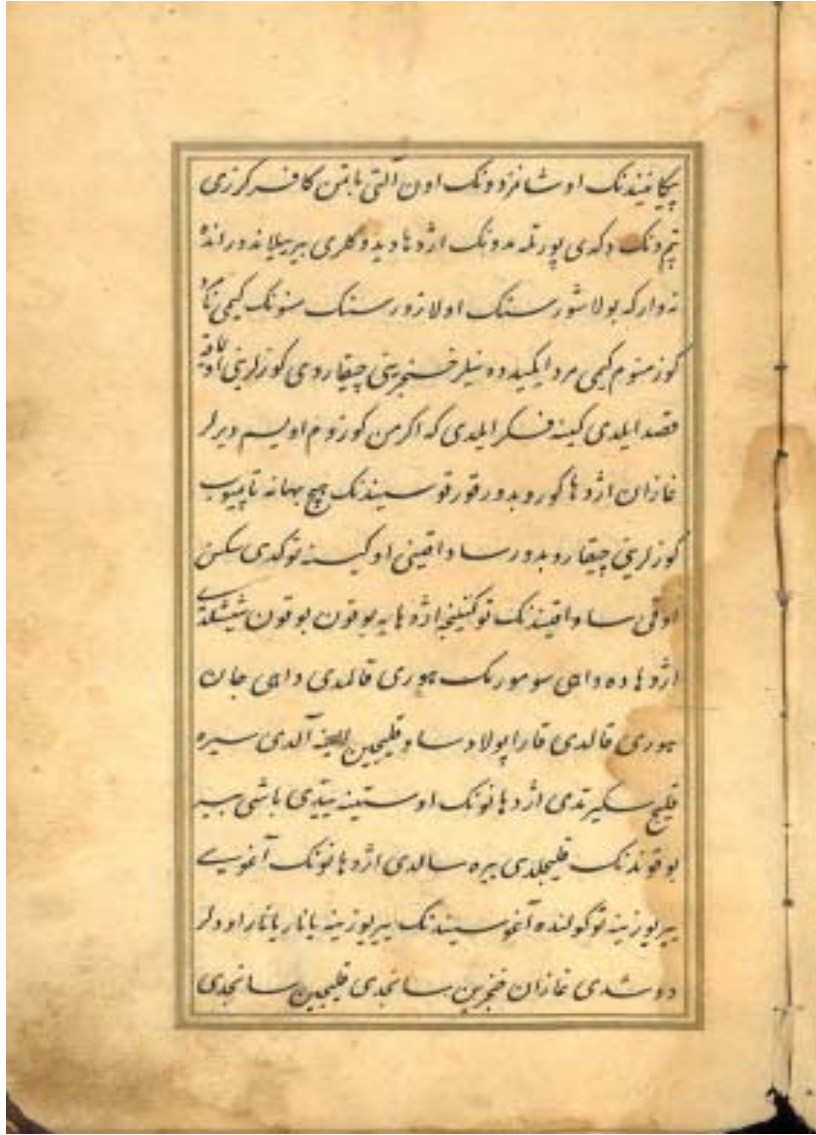

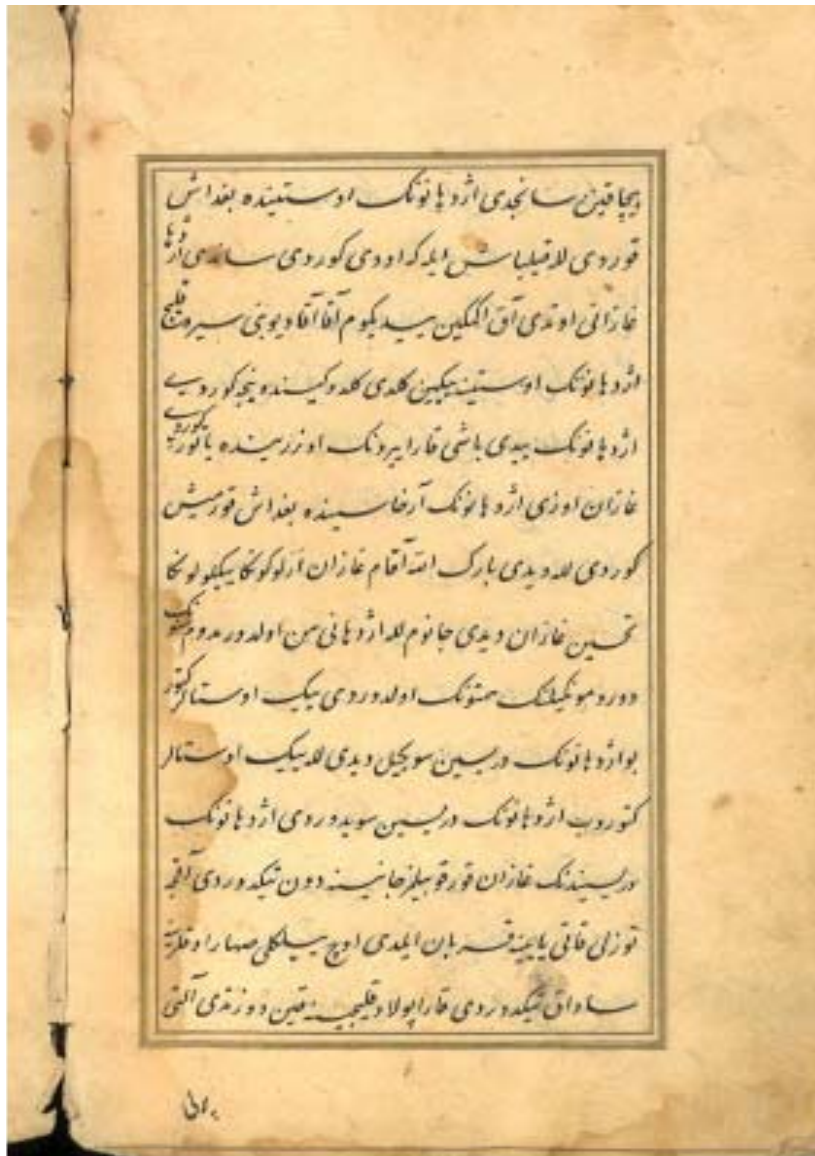
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 28a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 28b

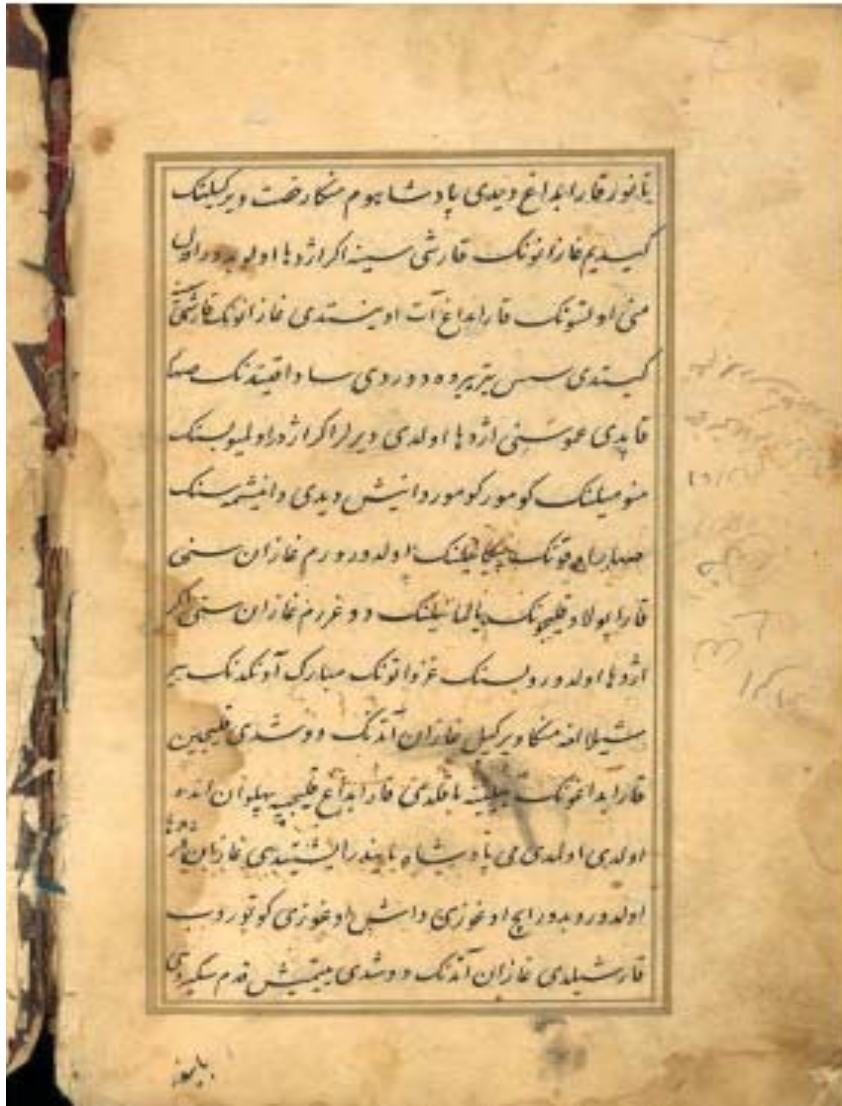
KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 29a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 29b

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 30a

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 30b

KDQ-nin Günbəd əlyazması, vərəq 31

MÖHSÜN NAĞISOYLU

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD”UN
GÜNBDƏ ƏLYAZMASI:
TEKSTOLOJİ – FİLOLOJİ ARAŞDIRMA,
TƏNQİDİ MƏTN, SÖZLÜK

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayner: Kamran İbrahimov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Çapa imzalanmış 06.07.2021
Şərti çap vərəqi 25,5. Sifariş № 305
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib, çap olunmuşdur
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4